

DÖBÖR ANDRÁS–ZEMAN FERENC
(SZERK.):

Tanulmányok
a magyar történelemből
a kora újkortól a legújabb korig

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

FÖLDRAJZTUDOMÁNY

REGIONÁLIS TUDOMÁNY

GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNY

**TANULMÁNYOK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBŐL
A KORA ÚJKORTÓL A LEGÚJABB KORIG**

X 218147

Döbör András–Zeman Ferenc (szerk.)

**TANULMÁNYOK A MAGYAR TÖRTÉNELEMBŐL
A KORA ÚJKORTÓL A LEGÚJABB KORIG**

*Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola által 2014. április 25-én,
Szegeden szervezett tudományos konferencia előadásaiból*

**Egyesület Közép-Európa Kutatására
Szeged, 2014**

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
HELYBEN és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek
OLVASHATÓ tudományos könyvsorozata

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE

Dr. habil. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

A SOROZAT SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI

Prof. Dr. Botos Katalin DSc, Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja
Prof. Dr. Kaposi Zoltán DSc, Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc, Kaposvári Egyetem
Prof. Dr. Székely Csaba DSc, Nyugat-magyarországi Egyetem

A KÖTET SZERKESZTŐI

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001097649

Döbör András
Zeman Ferenc

A KÖTET LEKTORAI

Dr. habil. Gulyás László
Dr. PhD Miklós Péter
Dr. PhD Sarnyai Csaba Máté
Prof. Dr. Szávai Ferenc
Dr. PhD Vizi László Tamás

FELELŐS KIADÓ

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Dr. habil. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.
e-mail: gulyas1@t-online.hu

X 2 1 8 1 4 7

ISSN 2062-3712

ISSBN: ISBN 978-963-89724-7-7

Tördelés

Kádas Gabriella

Nyomda

s-Paw Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. 6794 Üllés, Mező Imre u. 7.

Szeged, 2014

TARTALOMJEGYZÉK

A TÖRÖK KOR (1526–1699)

Prezenszki Erzsébet: Bajoni Benedek és Habsburg Ferdinánd kapcsolata az 1540-es évek elején	7
---	---

18. SZÁZAD

Rittling László: Eszterházy Antal első hónapjai II. Rákóczi Ferenc szolgálatában	15
Döbör András: II. József törökellenes háborújának interpretációja és elhelyezése a Magyar Kurír 1789-es évfolyamának témahálójában	25

A DUALISTA KORSZAK

Kovács Anett: Közjótékonyság Békés megyében a dualizmus korában	35
Bagdi Róbert: A különböző vallásúak által kötött házasságok jellemzése Sátoraljaújhelyen, az 1869-es népszámlálás alapján	45

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KORA (1914–1918)

Pintér Zoltán Árpád: Hadsegélyező tevékenység az első világháború alatti Karcagon	55
Molnár Eszter Edina: Énféltések Csáth Géza első világháborús személyes forrásaiban	63

HORTHY-KORSZAK (1919–1944)

Csonka Laura: A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztos-per	75
Hamerli Petra: Kísérlet Magyarország újrafelfegyverzésére: a szentgotthárdi fegyverbotrány	85
Császár Ildikó: Olasz diplomáciai és katonai akciók Közép-Európa felé: a szentgotthárdi és a hirtenbergi fegyverszállítás	95
Zeman Ferenc: Országgyűlési képviselő-választás Hódmezővásárhelyen 1931-ben a gazdasági világválság idején	105
Fürj Orsolya: A brit–magyar diplomáciai kapcsolatok súlyponti kérdései az 1930-as évek első felében	117
Debreceni Péter: Horthy Miklós és Kánya Kálmán lengyelországi látogatása lengyel és magyar napilapok tükrében	127
Valastyán Balázs: A magyar kormány délvidéki földbirtok- és telepítéspolitikájának hivatala – iratok a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség működéséhez	139

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Jakab Mátyás András: Miskolc város pénzügyi helyzete a II. világháború után, 1945–1946	149
Mucsi László: A református népiskolák helyzete a Tiszazugban a II. világháború után (1945–1948)	159

BAJONI BENEDEK ÉS HABSBURG FERDINÁND KAPCSOLATA AZ 1540-ES ÉVEK ELEJÉN

THE RELATIONSHIP BETWEEN BENEDEK BAJONI AND FERDINÁND HABSBURG IN THE EARLY 1540S

ABSTRACT

Benedek Bajoni was an important public figure in the 1530s and 1540s. His political career, which provides some additional information about the social and political history of the 16th century, started off with his participation in the feudal diet in Tokaj as a follower of János Szapolyai. The profession has not really dealt with Bajoni's roles and political activity.

Based on a significant amount of published Latin charters this paper outlines how he became an *egregius* from a *nobilis*, then a trustee of the incomes of the Bishopric of Várad and entered the service of the queen as the major-domo of her household and as her *seneschal*. The sources also reveal how his political activity helped him to come close to the elite circle of barons, despite being a member of the gentry. Cleverly making a good use of his grandfather's inheritance first he became a friend of Werbőczy through the instrumentality of his brother, then married Anna Bodó and later became a creditor of Szapolyai and Gritti. Although he experienced a setback in his political career in 1542, due to his wealth and his talent for handling financial and tax affairs, King Ferdinand took him under his protection and appointed him as an official of the treasury. He departed this life as a prestigious landholder, leaving behind his significant fortune and an extensive estate.

Bajoni Benedek (1511–1544/46)¹ a Sártivánvecse nemzetségbe tartozó Bajoni család leszármazottja.² Édesapja Bajoni Miklós (1455–1503) volt, aki feleségül vette krassóffői Vukasin Péter leányát. A házasságból két fiú született: János és Benedek.³ Benedek politikai karrierjének alapjait családi örökségként kapta. Ugyanis nagyapja, Bajoni (I.) István leleményessége és az általa kialakított uradalom indította el a köznemesi származású Bajoni családot a rangemelkedés útján.

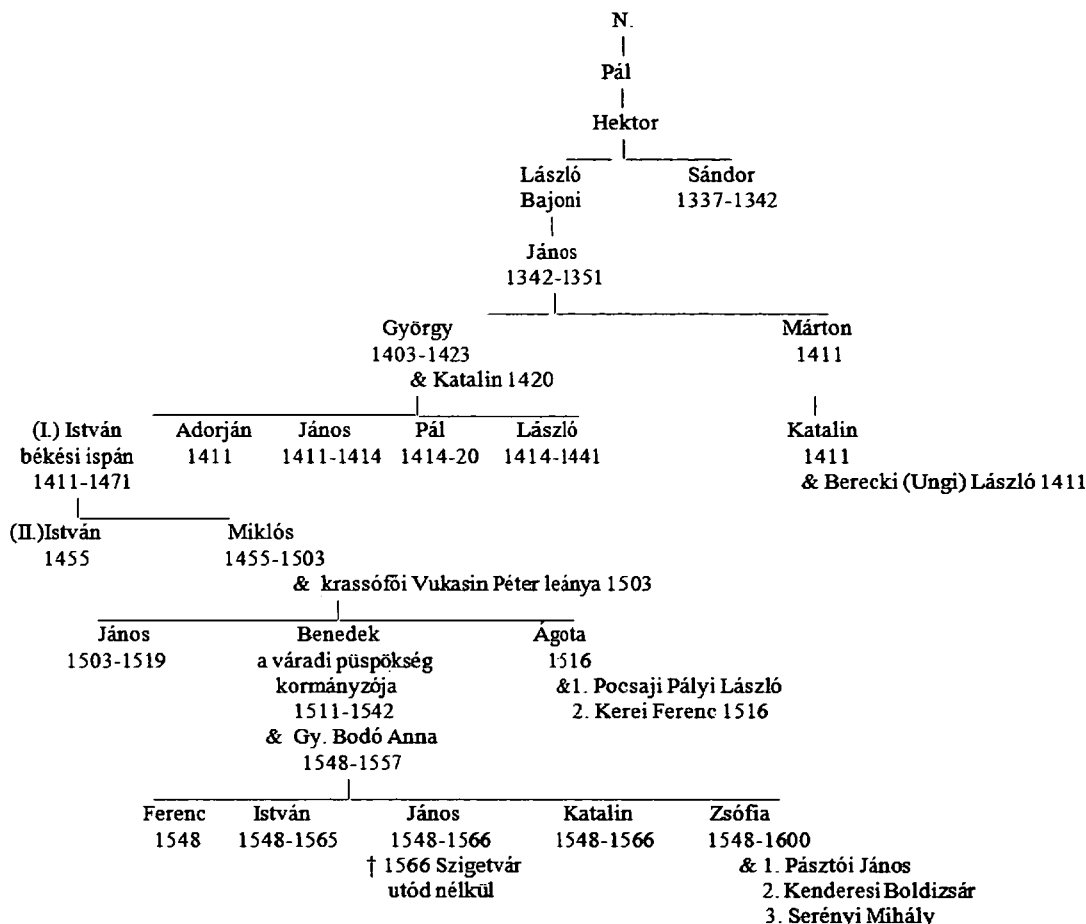
Bajoni (I.) István (1411–1471)⁴ leleményessége tudatos birtokszerzési stratégiájában mutatkozott meg. A kedvező politikai helyzetet kihasználva – V. László és I. Ulászló egymás ellen folytatott harca a magyar korona megszerzéséért – hozzákezdett a családi uradalom gyarapításához. A stratégia hatékonyságát a birtokok kiválasztása garantálta. István számára fontos volt, hogy az adott birtok valamilyen kiváltsággal (vám, rév) rendelkezzen, és a már meglévő birtokaihoz közel helyezkedjen el, lehetővé téve így a védelem és a birtokok irányításának a megszervezését. A megszerzett birtokok jövedelmét további birtokok vásárlására,⁵ illetve zálogolására⁶ fordította. Ennek köszönhetően szilárd uradalmat teremtett, megtöltötte a családi kincstárat, így lehetővé tette azt, hogy unokái – János és Benedek – a magyar királyok hitelezői legyenek.

Egyre növekvő vagyonának, katonai tehetségének és az Ulászló-, valamint a Hunyadi-párthoz való kötődésének köszönhetően fokozatosan bekapcsolódott a politikai életbe,

* Prezenszki Erzsébet PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

mint Békés megye ispánja⁷ és a váradi püspökség kormányzója.⁸ Ezt a politikai aktivitást örökíti tovább vagyonával együtt előbb fiaira, majd unokáira.

Családfa Family Tree

Forrás: Engel Pál (2001): Középkori magyar genealógia (CD-ROM). Arcanum Adatbázis. Budapest.

Bajoni (I.) István – mint Hunyadi familiárisa, és mint I. Ulászló támogatója – kapcsolatot teremtett a család és a királyi udvar között. Ennek fenntartása érdekében (II.) István nevű fiát egyházi szolgálatra adta, aki a pályához szükséges műveltség alapjait apja összekötetésének köszönhetően Vitéz János váradi püspök udvarában szerezte meg. Majd az ő közbenjárásának köszönhetően 1467–1469 között secretarius lett, és mint Mátyás király diplomatája építette tovább a család és a királyi udvar kapcsolatát.⁹

Bajoni (I.) István, mint birtokszerző földesúr, hogy uradalmát egybetartsa és megóvja a feldarabolódástól, az irányítását másik fiára, Miklósrá bízta.¹⁰ A nagypapa [Bajoni (I.) István] és az apa (Bajoni Miklós) halála után a családi uradalom Jánosra és Benedekre szállt.

Benedek politikai tevékenységére és életének első szakaszára azokból az oklevelekből következtethetünk, amelyek bátyjával, Jánossal együtt említik. A két testvér politikai pályája 1524-ig összefonódott.

Jánosnak köszönhetően a családi uradalom újabb birtokokkal gyarapodott, és a családi „hírnevet” ügyesen kamatoztatva a királyi udvarban ismeretséget kötött Werbőczy István-nal, akinek a barátsága révén bekerült Szapolyai János legbelsőbb körébe, ismeretséget kötve így Szobi Mihállyal és győrgyi Bodó Ferencsel. János öccse, Benedek elnyerte Bodó Ferenc leányának, Annának a kezét, aki az ország egyik legvagyonosabb leányának számított.¹¹ Ezzel a házassággal a családi kapcsolatháló is terebélyesedett. Így Bajoni János az 1505-ös rákosi gyűlésen, mint Bihar megye követe jelent meg.¹² Majd Werbőczy közbenjárásának köszönhetően Bihar vármegye jövedelmeinek kezelője lett.¹³ Ezáltal a kincstári személyzet tagjává vált,¹⁴ így munkájáért cserében részesült az általa beszedett állami jövedelmekből.¹⁵ Nagypja példáját követve a megszerzett vagyont birtokzálogolásokba fektette.¹⁶

Az 1514. évi parasztháború során a feldühödött parasztok megtámadták a bajoni udvarházat is. Bajoni Benedek ekkor nem tartózkodott otthon, mert az úri csapatokhoz csatlakozva Várad mellett harcolt, mint királyi familiáris, a parasztok ellen.¹⁷ Így a bajoni kúria a parasztok szabad prédájává vált. Tálakat, tányérokat, arany- és ezüstkészleteket hordtak szét. A családi levéltár okleveleinek egy részét szétépték, más részét pedig hamuvá égették.¹⁸

A családról 1524-ben hallunk újra. (Az 1514 és az 1524 között eltelt tíz évről nincs forrás a birtokunkban.) Ekkor már csak Benedeket említi az oklevél.¹⁹ Valószínűleg azért, mert János már nem élt.²⁰ Így 1524-től számítjuk Benedek önálló politikai karrierjét.

Tanulmányom témaválasztása miatt Benedek 1520–1530-as évekbeli szerepvállalásainak részletes ismertetésére itt most nem térek ki. Az 1540-es évek eseményeinek megértéséhez fontos megemlíteni azt, hogy testvére halála után átveszi a váradi püspökség jövedelmének kezelését, a mohácsi vész és a király (II. Lajos) halála után a kettős királyválasztást követően Szapolyai János legbuzgóbb és legkitartóbb híve lett. A trónért folytatott harcok során egyes birtokosok hol Habsburg Ferdinánd, hol pedig Szapolyai János oldalán tűnnek fel. Benedek azonban nem tartozott azok közé, akik birtokok reményében gyorsan le tudják cserélni a hűség köpenyét. Kitartó hűségének és állandó pénzbeli támogatásának köszönhetően Szapolyai János kinevezi előbb a királyné udvartartásának főudvarmesteri tisztjének,²¹ majd a királyné udvarbírójának („fidelis nostri egregii Benedicti de Bayon provisoris curie serenissime reginalis maiestatis coniugis nostre charissime”).²² A Szapolyai által kiállított oklevelek – a jelentős pozíciók ellenére is – csak egregiusnak (előkelőnek) nevezik Benedeket, holott a királynéi udvar főtisztviségviselői az országos főméltóságok közé tartoztak. A 15. század elején az országos főméltóságot betöltő személyek bárói rangot viseltek. Benedek a királyné udvartartásának főudvarmestere, valamint a királyné udvarbírója volt, mégsem állíthatom teljes meggyőződéssel, hogy a bárói rend tagjává vált volna, ugyanis a magnificusnak történő megszólításra nincs utalás. Azokat a személyeket, akik ilyen jelentős pozíciókat töltötték be, azután is nagyságosnak (magnificusnak) szólították az oklevelek, ha a király felmentette őket hivatalukból. Kutatásom jelenlegi állása szerint Szapolyai uralkodása alatt Benedek esetében egyelőre még nem igazolható, hogy kiemelkedett volna az előkelők csoportjából.²³ Személyének fontossága viszont tovább növekedett.

1540-ben Szapolyai Erdélybe ment Maylád István és Balassa Imre összeesküvésének leverésére. A királynét és Buda várát Benedekre és Pöstyéni Gergely gondjaira bízta.²⁴ Ez volt Szapolyai utolsó intézkedése, ugyanis nyáron Erdélyben meghalt.²⁵

1540 nyarán Benedek politikai karrierje megbicsaklott. Bajoni Benedek mindig hű volt Szapolyai Jánoshoz, és csak annak halála után kezd közeledni Ferdinándhoz. Ennek oka az, hogy már nemcsak Szabolcs és Bihar megyében fekvő birtokait kellett igazgatnia

és ellenőriznie, hanem a házassága révén megszerzett, és a Ferdinánd uralma alatt fekvő Bodó-Ráskay örökséget is, ami Tolna és Nógrád vármegyében található.²⁶

De kinek a révén juthatott Benedek Ferdinánd udvarába?

Véleményem szerint Török Bálint feleségének, Pemfflinger Katalinnak a segítségével jutott be a Habsburg-pártba.

1541 augusztusában Szulejmán szultán foglyul ejtette Török Bálintot. A magyar urak körében Török Bálint közismert volt gyors és nagy haszonnal járó átállásairól. Fogságba kerülésekor Szapolyai János hívének vallotta magát. Ennek ellenére felesége, Pemfflinger Katalin a Szapolyai-párt hívei helyett a család régi pártfogójához, Ferdinánd királyhoz fordult segítségért és kérte bocsássa meg, amit férje elkövetett ellene, és fogadja vissza őket kegyelmébe. Katalin ugyanis megértette, hogy a hatalmi harcban döntő vereséget szenvedett Török család útja ezután újra csak Habsburg Ferdinánd táborába vezethetett. A tárgyalások megkezdését kipróbált híveire a Sulyok-testvérekre bízta, s Nyáry Ferenc, Nádasdy Tamás és Thurzó Elek közvetítését is igénybe vette. Ezután 1541 decemberében a Habsburg-párti, de Pemfflinger Katalinnal is jó kapcsolatot tartó Batthyány Ferenc vette kezébe a tárgyalások lebonyolítását. Hogy a Szapolyai-párt tagjai se érezzék magukat sértve Bajoni Benedek révén Katalin velük is összekötetésben maradt. A tárgyalásokat gordovai Fánecs János és szabadkai Kis Ambrus vezette, melynek eredményeként Ferdinánd király 1542 augusztusában újra kegyelmébe és hűségébe fogadta a Török családot.²⁷

Pemfflinger Katalin a tárgyalások során igyekezett meggyőzni a Szapolyai-párthoz tartozó urakat az átállásról. A meggyőző érvek azonban Bajoni Benedeknél értek célba. Kutatásom jelenlegi állása szerint feltételezésemet okleveles anyaggal egyelőre nem tudom bizonyítani. Viszont mielőtt 1542. augusztus elején az erdélyi országgyűlés utólagosan hozzájárult az 1541. december végén megkötött gyalui egyezményhez Bajoni Benedek már I. Ferdinánd hűséges támogatóinak körébe tartozott. Ezt az I. Ferdinánd által május 13-án kiállított oklevél is bizonyítja. Ebben a király kegyelmébe fogadta; személyére és minden javára nézve oltalmat ígért. A Ferdinánd által kiállított oklevél azonban Benedeket egregiusnak címezte. Az oklevél nem utal Benedek Szapolyai uralkodása alatt betöltött jelentős tisztségeire sem.²⁸

A Ferdinánd körébe tartozó urak ellenszenvvel fogadták Benedeket. Különösen Héderváry György, aki megbízhatatlannak tartotta. 1542 szeptemberében Héderváry György levelet írt bátyjához, Lőrinchez, a szentendrei szigeten lévő táborból, melyben a hadi készülődésekről is írt, kérve tőle, hogy szállítson élelmet a számára. Ebben a levélben Héderváry megemlíttette Benedeket, akit „*mitőlünk és a királyi felségtől elhúzó*” személynek nevezett. Megírta azt is, hogy Benedek a köszvényére hivatkozva távol maradt a hadi készülődéstől.²⁹ Héderváry kijelentése utalhat Benedek korábbi pártállására, és egyben némi kételyt is megfogalmaz: talán még mindig az elhunyt Szapolyai János király özvegyének, Izabellának a híve, és nem kellene Ferdinándnak megbíznia benne.

Ferdinándnak azonban szüksége volt Benedek anyagi támogatására, mert a tiszántúli régió még nem tartozott a fennhatósága alá, és remélte, hogy Benedek révén másokat is átcsábíthat Izabella táborából, így nem foglalkozott Héderváry véleményével. Ferdinánd 1542. október 17-én arra kérte Benedeket, hogy továbbra is segítse őt ugyanúgy, ahogy eddig is tette. A levélben szereplő megszólításból – „*Magnifice fidelis dilecte!*” – és a külső részén található címzésből – „*Magnifico fideli nobis dilecto Benedicto Bajony.*” – arra a következtetésre jutottam, hogy három hónap leforgása alatt Benedek, a korábbi egregius címzéshez képest, jelentős rangemelkedést ért el.³⁰ Ennek okára két másik levélből következtethetünk, melyek keletkezési dátuma megegyezik a fent említett levélével.

Az egyikben Ferdinánd király meghagyja Bajoni Benedeknek, mint az erdélyi részek királyi jövedelmének adminisztrátorának („*te in administratorem et receptorem proven-*

tuum nostrorum in regno isto nostro Transsilvaniae eligendum et constituendum duximus”), hogy a Fráter György és a Báthory András által vezetett hadak kifizetésére szükséges pénzt a legközelebbi adó rovására szolgáltatassa ki, ha ez nem lehetséges, előlegezze meg a saját vagyonából. A levél köszöntése és címezése az első levélével azonos.³¹

A másik levélben az uralkodó tudatta az erdélyi rendekkel, hogy a királyi adó beszédével és kezelésével Bajoni Benedeket bízta meg. Ebben a levélben némi meglepődéssel olvashatjuk, hogy Benedek megszólítása újra egregius.³²

Mivel lehet magyarázni az egregiusból magnificus, magnificusból egregius megszólítást? Történt-e társadalmi rangemelkedés?

Véleményem szerint igen. Az utolsó levélben megjelenő egregius megszólítást a kancelláriában elkövetet „hibának” tulajdonítom. Állításomat igazolja az a levél, melyet Ferdinánd 1542. október 15–17. között Fráter Györgyhöz írt. Ahol Benedek neve előtt; a társadalmi hovatartozást is hangsúlyozva, megjelenik a magnificus kifejezés; („*magnificum Benedictum Bayony*”) és mint az erdélyi jövedelmek kezelője; a megszólítást és a tisztséget is együtt olvashatjuk („*magnificum Benedictum Bayony in receptorem et administratorem istiusmodi proventuum et reddituum nostrorum in ipso regno Transsilvaniae eligendum et deputandum*”).³³

Ferdinánd jól tudta, hogy Benedek személyében megbízható, népszerű, és különösen a pénzügyekben, adókezelésben jártas férfit tudhat maga mellett.³⁴ Természetesen nem szabad felednünk azt aényt se, hogy Benedek saját jövedelemmel rendelkezett, melynek nagysága lehetővé tette, hogy megelőlegezze a hadak kifizetéséhez szükséges pénzt. Így vagyonának köszönhetően és az erdélyi királyi jövedelmek adminisztrátoraként bejutott a magnificusok közé.

Mi volt a célja Ferdinándnak ezzel a kinevezéssel?

A magyar király a gazdasági ügyek irányítását nem bízta a vajdára, hanem azokat Budáról kincstartójával közvetlenül intéztette.³⁵ A király utalványaira szolgáltattak ki a sókamarak pénzt vagy sót. A királytól vették bérbe a határvámot, a huszadot a szászok 1494–95-ben. Az adószedők, teljesen függetlenül a vajdától, a király nevében jártak el, s így a királyi oklevelek is, amelyek egy-egy földesúr vagy város érdekében megtiltották, hogy ezek jobbágynak behajtsák az ötvenedet, a collectát, a censust, közvetlenül hozzájuk szóltak, esetleg főnökükhöz, a kincstartóhoz. A kincstartó tetszésétől függött, hogy kiket bíz meg a porták számának a megállapításával: az ún. dikálással és a pénz összegyűjtésével. Külön küld 2-2 megbízottat mindegyik megyébe, vagy pedig, mint Ernuszt Zsigmond tette 1494-ben és a következő évben, a két sókamara ispánra hagyta az egész ügy lebonyolítását.³⁶ A két sókamara-ispánságot (erdélyi és máramaros) általában külön igazgatták, és az erdélyi sókamara-ispán egyben az erdélyi királyi jövedelmek igazgatója is volt. Ez utóbbi tisztség számított egyébként a kincstartóság után a legtekintélyesebbnek a pénzügyigazgatásban.³⁷

Fráter György, mint helytartó, kincstartó és főbíró állt Erdély élén.³⁸ Tisztségeiben Ferdinánd is megerősítette. Így Fráter György nemcsak a gyermek János Zsigmond, hanem Ferdinánd nevében is kormányzott. Ferdinándot a Barát hűsége felől mégis kételyek gyötrik, így 1542-ben mind a helytartói, mind a kincstartói tisztségben egy-egy segítőtársat rendelt Fráter mellé. Második helytartójának Báthory Andrást, Szabolcs és Szatmár főispánját, a keleti részek gazdag birtokosát nevezte ki, az erdélyi királyi jövedelmek beszedője és kezelőjeként, mint már tudjuk Bajoni Benedeket. Bár a kinevezéskor hangsúlyozta, hogy a jövedelmek kezelője a helytartók irányítása alatt áll, különösen pedig Fráter Györgynek tartozik engedelmisséggel.³⁹

Miután Ferdinánd kinevezte Benedeket az erdélyi jövedelmek kezelőjének, két hónappal később Ferdinánd felajánlotta Fráter Györgynek, hogy az erdélyi jövedelmek kezelését

továbbra is meghagyhatja Bajoni Benedek feladataként, vagy maga is átveheti.⁴⁰ Ezzel csupán Fráter György tudomására akarta adni, hogy kincstartói méltóságától megfosztani nem akarja, és teljesen a tetszésére bízta, hogy Bajoni segítségét igénybe veszi vagy sem.⁴¹ Fráter György azonban Benedek kezén hagyta ezt a tisztséget. Hiszen Benedek 1543 júliusában, a derecskei értekezleten,⁴² mint kincstári követ és derecskei részbirtokos jelent meg.⁴³ Kutatásom további célkitűzései között szerepel Bajoni Benedek és Fráter György kapcsolatának vizsgálata, és a derecskei értekezletről szóló okleveles anyag feldolgozása. A derecskei értekezlet volt az utolsó közszereplése. 1544–46 között valószínűleg meghalhatott, mert 1547-ben özvegyét említik az oklevelek.⁴⁴

Egy 16. századi politikai közszereplőnek a jellemzése nem könnyű feladat. Egy-egy újonnan felfedezett oklevél teljesen átalakíthatja az általunk megalkotott portrét. Bajoni Benedek köznemesi karriertörténetét és Habsburg Ferdinándhoz való viszonyát röviden így foglalhatjuk össze: nobilisből egregius, majd a váradi püspökség jövedelmének kezelője, a királyné udvartartásának főudvarmesteri tisztje, a királyné udvarbírója lett, annak köszönhette, hogy nagyapai örökségét ügyesen kamatoztatva előbb testvére révén Werbőczy barátja, majd Bodó Anna férje, Szapolyai János és Gritti hitelezője volt. Bár 1542-ben politikai karrierje megbicsaklik, mégis vagyona, a pénzügyek és az adóügyek kezeléséhez való jó érzéke miatt Ferdinánd is oltalmába fogadta, így az erdélyi királyi jövedelmek adminisztrátoraként a magnificusok közé emelkedve, mint kincstári követ, és tekintélyes földesúr köszönt el az evilági halandó élettől maga után hagyva jelentős vagyonát, és kiterjedt uradalmát.

JEGYZETEK

1. Engel Pál (2001): Középkori magyar genealógia. (CD-ROM) Arcanum Adatbázis. Budapest. – Géresi Kálmán szerk. (1885): A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. Budapest. III. kötet 78. old. XLIX. számú oklevél (sz. okl.)
2. Karácsonyi János szerint a nemzetség sajátossága, hogy a nemzetség személyneveinek, a Sártivánnak is, a Vecsének is csak a Duna mentén maradt nyoma. Pedig a nemzetségnek jóformán csak Tisza menti vagy tiszántúli ágai ismeretesek. – Karácsonyi János (1995): A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest. 941. old.
3. Lásd levezetve a mellékelt családfán.
4. Engel Pál (2001): CD-ROM
5. Haan Lajos–Zsilinszky Mihály (1877): Békés megyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal. Budapest. 76–77. old. 38. sz. okl.
6. Géresi Kálmán szerk. (1883): A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. Budapest. II. kötet 299–300. old. CLXXVII. sz. okl.
7. Engel Pál (2001): CD-ROM
8. Módy György (1992): Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Biharnagybajom története és néprajza. Debrecen. 27–69. old.
9. Szilágyi Loránd (1930): A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. Turul. (CD-ROM) 1930/3–4. sz.
10. Prezenszki Erzsébet (2013): Bajoni Benedek – egy bihari köznemes politikai pályája a 16. század első felében. In: Forisek Péter–Szendrei Ákos (szerk.): Hallgatói Műhelytanulmányok 2. Debrecen. 271–285. old.
11. Géresi Kálmán (1885): III. kötet Bevezető 13–14. old.
12. Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár DL39335.
13. Géresi Kálmán (1885): III. kötet Bevezető 15. old.

14. Kubinyi András (1990): A kincstári személyzet a XV. század második felében. In Barta Gábor (szerk.): Mátyás király (1458–1490). Akadémiai Kiadó. Budapest. 62–79. old.
15. Kubinyi András (1990): 64. old.
16. Haan Lajos–Zsilinszky Mihály (1877): 122–123. old.
17. Barta Gábor–Fekete Nagy Antal (1973): Parasztháború 1514-ben. Gondolat. Budapest. 182. old.
18. Iványi Béla (1904): Oklevelek az 1514. évi pórlázadás történetéhez. Történelmi tár. 1904. 5. évfolyam. 2. szám. 218–239. old. XV. sz. okl.
19. Módy György (1980): Egyek a török hódoltság koráig. In Nyakas Miklós (szerk.): A Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV. Hajdúböszörmény. 179–195. old.
20. Engel Pál (2001): CD-ROM
21. Prezenszki Erzsébet (2013) 277–282. old.
22. Géresi Kálmán (1885): III. kötet 215–216. old. CXXVIII. sz. okl. – „fidelis nostri egregii Benedicti de Bayon provisoris curie serenissime reginalis maiestatis coniugis nostre charissime”.
23. Prezenszki Erzsébet (2013): 282. old.
24. Géresi Kálmán (1885): III. kötet Bevezető 16. old.
25. Módy György (1992): 46. old.
26. Maksay Ferenc (1990): Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. Akadémiai Kiadó. Budapest. II. kötet 771. és 1101. old.
27. Bessenyei József szerk. (1994): Enyingi Török Bálint. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 26–27. old.
28. Géresi Kálmán (1885): III. kötet 230–231. old. CXXXVIII. sz. okl.
29. Závodszy Levente (1922): A Héderváry-család oklevéltára. Budapest. II. kötet 128. old. 79. sz. okl.
30. Géresi Kálmán (1885): III. kötet 231–232. old. CXXXIX sz. okl.
31. Géresi Kálmán (1885): III. kötet 232–233. old. CXL. sz. okl.
32. Géresi Kálmán (1885): III. kötet 233–234. old. CXLI. sz. okl.
33. Károlyi Árpád (1879): Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok: 4. közlemény. Történelmi Tár. 1879. 2. évf. 3. sz. 466–528. old. LIII. sz. okl.
34. Géresi Kálmán (1885): III. kötet Bevezető 18. old.
35. Mályusz Elemér (1988): Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Budapest. 56. old.
36. Mályusz Elemér (1988) 57–58. old.
37. Kubinyi András (1994): Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. Aetas. 1994. 9. évf. 1. sz. 102–120. old.
38. Ember Győző (1946): Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Budapest. 391. old.
39. Ember Győző (1946): 394. old.
40. Géresi Kálmán (1885): III. kötet Bevezető 18. old.
41. Ember Győző (1946): 395. old.
42. Benda Kálmán (1983): Magyarország történeti kronológiája II. kötet (1526–1848). Akadémiai Kiadó. Budapest. 376. old. – 1543. augusztus 1-jén Fráter György részgyűlést tartott Derecskén a tiszántúli rendek számára. Javaslataira a megjelentek elhatározták, hogy a szultán jóakarátának elnyerésére hűségnyilatkozatot és élelmiszert küldenek a török táborba.
43. Károlyi Árpád (1879): Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok: 3. közlemény. Történelmi Tár. 1879. 2. évf. 2. sz. 306–336. LXXXVIII. sz. okl.
44. Géresi Kálmán (1885): III. kötet Bevezető 18. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barta Gábor–Fekete Nagy Antal (1973): *Parasztháború 1514-ben*. Gondolat. Budapest.
- Benda Kálmán (1983): *Magyarország történeti kronológiája II. kötet (1526–1848)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bessenyei József szerk. (1994): *Enyingi Török Bálint*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Ember Győző (1946): *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest.
- Engel Pál (2001): *Középkori magyar genealógia. (CD-ROM) Arcanum Adatbázis*. Budapest.
- Géresi Kálmán szerk. (1883): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly*. Budapest. II. kötet.
- Géresi Kálmán szerk. (1885): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex Diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly*. Budapest. III. kötet.
- Haan Lajos–Zsilinszky Mihály (1877): *Békés megyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal*. Budapest.
- Iványi Béla (1904): *Oklevelek az 1514. évi pórlázadás történetéhez*. Történelmi tár. 1904. 5. évfolyam. 2. szám. 218–239. old.
- Karácsonyi János (1995): *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest.
- Károlyi Árpád (1879): *Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok: 3. közlemény*. Történelmi Tár. 1879. 2. évf. 2. sz. 306–336. old.
- Károlyi Árpád (1879): *Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok: 4. közlemény*. Történelmi Tár. 1879. 2. évf. 3. sz. 466–528. old.
- Kubinyi András (1990): *A kincstári személyzet a XV. század második felében*. In Barta Gábor (szerk.): *Mátyás király (1458–1490)*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 62–79. old.
- Kubinyi András (1994): *Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése*. Aetas. 1994. 9. évf. 1. sz. 102–120. old.
- Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár.*
- Maksay Ferenc (1990): *Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén*. Akadémiai Kiadó. Budapest. II. kötet.
- Mályusz Elemér (1988): *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Budapest.
- Módy György (1980): *Egyek a török hódoltság koráig*. In Nyakas Miklós (szerk.): *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV. Hajdúböszörmény*. 179–195. old.
- Módy György (1992): *Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban*. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Biharnagybajom története és néprajza*. Debrecen. 27–69. old.
- Prezenszki Erzsébet (2013): *Bajoni Benedek – egy bihari köznemes politikai pályája a 16. század első felében*. In Forisek Péter–Szendrei Ákos (szerk.): *Hallgatói Műhelytanulmányok 2*. Debrecen. 271–285. old.
- Szilágyi Loránd (1930): *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526*. Turul. (CD-ROM) 1930/3–4. sz.
- Závodszy Levente (1922): *A Héderváry-család oklevéltára*. Budapest. II. kötet.

ESZTERHÁZY ANTAL ELSŐ HÓNAPJAI II. RÁKÓCZI FERENC
SZOLGÁLATÁBAN**

*THE FIRST MONTHS OF ANTAL ESZTERHÁZY AT THE SERVICE
OF FRANCIS RÁKÓCZI II.*

ABSTRACT

The Rákóczi's War of Independence started at 1703. During the first two years Rákóczi's forces liberated the great part of Hungary east from the river Danube and fought successfully against the Habsburg army in Transylvania as well. Antal Eszterházy, the young Hungarian noble that time was a colonel in the Habsburg army, but he suffered some personal gravamen and when the rebels marched against Transdanubia, where Eszterházy's estates were, he joined the rebellion at 1704 May. The next month he took part the first great battle of the rebellion. It was the Battle of Koroncó, near Győr. Eszterházy was the second in command of the Hungarian army and fought bravely, but the fight was lost. After the battle Eszterházy tried to reorganize the Hungarian forces with a little success and launched raids against the Serbian minority, how supported the Habsburg court. In the first dais of July he led a campaign against the Serbian forces and defeated them at Eszék and Pécs and besieged the town, but he couldn't capture it. Early August marshal Simon Forgách left Transdanubia and Eszterházy became the commander, but he worked together with an other Hungarian general, Sándor Károlyi, how defended the western part of the territory. Late August general Siegbert von Heister, the leader of the Habsburg troops in Hungary began his campaign to rout out the Hungarian forces from Transdanubia. The Hungarian leaders were confused, because the court began armistice negotiations with Rákóczi at the same time. The Hungarians couldn't resist and fled from Transdanubia. So Eszterházy's first months at the service of Rákóczi ended with defeat.

1704-ben a Rákóczi-szabadságharc már második évében járt. Az előző évben Rákóczi és társai sikeres hadjáratokat vezettek a Felvidéken és az Alföldön, valamint teret nyertek Erdélyben is. A felkelők fő hadászati célkitűzése ezután a Dunántúl elfoglalása volt. Az első, sikertelen kuruc támadás idején Eszterházy Antal még a császár ezredese volt. Rákóczi felismerve a Dunántúl fontosságát személyesen akart oda hadjáratot vezetni, melyre áprilisban felkészült és Solt környékére vonult. Forgách Simont előreküldte, hogy szedje össze a Dunántúlon szétszóródott kurucságot és készítse elő a fejedelem átkelését. A feladat végrehajtására Rákóczi 4000 embert adott mellé.¹

Forgách helyismeretét és személyes kapcsolatait kihasználva, gyorsan növelte a kuruc had létszámát és a Dunántúl Észak-nyugati részét elfoglalta. A Pápát védő Eszterházy Antal, a főkapitányság 400 katonájával május 15-én átvált a kurucokhoz. Forgách emlékirata szerint Eszterházy átválása után, mint Forgách helyettese foglalhatta el helyét a dunántúli kuruc hadseregben.² Rákóczi tábornoki ranggal jutalmazta meg Eszterházyt, vagy

* Rittling László doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

** A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 program és a MÖB/52-21/2013-as Collegium Hungaricum ösztöndíjának támogatásával készült.

ahogy a fejedelem írta Emlékiratában: „*Származása miatt tábornokká tettem.*” Forgách ezután a Rába vidékére ment, bevette Sárvárt és Kapuvárt, Eszterházyt pedig Csíkvárhoz küldte és egy 1500–2000 fős kontingenst bocsátott a rendelkezésére. A kurucok ügye ezekben a napokban nagyon jól alakult, a nép mindenütt lelkesen fogadta őket, Andrassy István Körmend környékén összeszedte a dél-dunántúli kurucságot és egyesült a budai császári-királyi erőket szemmel tartó Eszterházyval. Eszterházy azonban aggódott: a hadak szét voltak szóródva, ráadásul Rákóczi azt szerette volna, ha Eszterházy elé menne Dunaföldvárhoz és ott egyesülnének, de ha ő elmegy ki védi meg a Dunántúl középső részét. Eszterházy szerint, ha Rákóczi nem siet a segítségükre, akkor könnyedén fennáll annak a veszélye, hogy a szét-szórva elhelyezkedő kurucokat a császári-királyi csapatok egyenként felszámolják. Épp ezért kérte a fejedelmet, hogy minél előbb kelljen át a Dunán és siessen a segítségükre. A fejedelem Pekry Lőrincet küldte maga helyett. Az erdélyi főúr nem tett mély benyomást Eszterházyra, mint írja „*igen lassan látom eő kegyelme serénkedését.*” A Pekryvel való egyesülésben olyannyira nem bízott, hogy inkább Forgách Simon után ment volna. Óvatossan fogalmazva a béke mellett foglalt állást egy, a fejedelemnek szóló levelében: „*ha erejéhez Nagyságod nem bizzik az Istennek vére hullássáért közelédse békességet, ne legyen utolsó veszedelme szegény hazánkknak.*” Pekry szerette volna bevenni a csíkvári sáncokat, amiről Eszterházy sikertelenül próbálta lebeszélni. A támadás végül nem sikerült, ezután Eszterházy egyesült Forgách Simonnal.³

Forgách az egyesült kuruc sereg élén, mely nagyjából 18 000 katonából állt, sem érezte magát elég erősnek, hogy Heister hadtestével összecsapjon, ezért erősítést kért a Felvidéken lévő Bercsényitől, aki Károlyi Sándort küldte 4000 katonával. Bercsényi azonban nem tartotta olyan súlyosnak a dunántúli helyzetet ezért azt kérte Károlyitól, hogy mielőtt Forgách segítségére sietne, hajtson végre egy beütést Ausztriába. Károlyi ezt meg is tette és egészen június 9-ig távol volt.⁴

Eszterházynek a magánügyeivel is foglalkozott. A kuruc és labanc csapatok együttes jelenléte az országrészben nagy veszélyeket rejtett magában a családjára nézve. Eszterházyék a kuruc háború előtt többnyire Pápán laktak, vagy Eszterházy állomáshelyén. Hogy megóvjá a családját, a biztonságos Sárvárra költöztette át őket.⁵

Forgách, miután Vaszarinál egyesült Eszterházyval, kihirdette a kuruc csapatoknak Bercsényi szomolányi győzelmét (május 28.) majd, még aznap Györszemeréhez vonultak. Heister Pannonthalmáról ment Győr felé, majd másnap megkerülve Győrt, 9-én Gyirmót-nál vert táborn.

Forgách azért vontatta össze csapatait, hogy a Károlyi és más kurucok által végrehajtott betörések miatt a határ felé siető Heistert megállítsa. Forgách június 10-én átkelt a Bakony-patakon és a szentpáli pusztán vert táborn. Ezután az ütközet napjáig már egyik had sem mozdult. Heister feltehetőleg azért nem ment tovább nyugat felé, mert attól tartott, hogy Károlyi alakulatába ütközik, aki ekkor már a közelben volt. Továbbá Forgách portyázói állandóan csipkedték Heister csapatait ezért úgy vélhette, hogy amíg nem látja át jobban a helyzetet, jobban teszi, ha a biztonságos Győr közelében marad.⁶

A kuruc sereg 18 000 emberből állt, melynek döntő többségét alkotta a lovasság. A sereg nagy része gyakorlatlan katonákból állt, de Forgáchnak volt 2300 gyalogosa, akik már török háborúkban is katonai szolgálatot teljesítettek, ők képezhették a sereg legértékesebb részét. Ezenfelül hat ágyúval rendelkeztek. Forgách és Eszterházy a császári-királyi hadsereg hivatásos tisztjei voltak a felkelés előtt. Andrassy István ezredes korábban Thököly híve volt, így ebből az időszakból lehettek katonai tapasztalatai, míg Ebeczky István ezredes, korábban Léván volt végvári katona, majd Bottyán János alatt szolgált először egyszerű huszárként, majd alezredesként. Ezek alapján érthető, hogy Forgách jelentős szám-

beli (de nem minőségi) túlereje ellenére is be akarta várni Károlyi Sándornak a szomolányi harcban megedzödött seregét. A császári-királyi csapatok létszáma közelében sem járt a kurucokénak. Heisternek csupán 1600 gyalogos és 2000 lovas katonája, továbbá 12 ágyúja volt. Azonban neki a kurucokkal ellentétben tapasztalt, reguláris katonái voltak, továbbá számíthatott a császári-királyi hadseregben edződött főtisztjeire is. Seregében dán segédc csapatokat is találunk.⁷

Az ütközet előtti napokban Forgách többször is elhagyta táborhelyét. Még június 10-én a császári-királyi táborból kihívatta régi harcostársát báró Peter Joseph de Viard ezredest és vele hosszasan beszélgetett. Többen ezt az epizódot Forgách megbízhatatlanságára való bizonyítékként értelmezték, már a kortársak közül is. Forgách azonban csak személyes jó barátjának akarta elmagyarázni átállásának okait, ez világosan kiderül a csata után a beszélgetésről Viard által készített jelentésből is. Forgách tehát nem árulta el a csata előtt saját seregét, bár lelkiismerete megkönnyítésére igencsak szerencsétlen módot választott.⁸

Forgách a pannonthalmi Szent Benedek-rendi főapátságot is felkereste, s meghívta a barátokat, hogy nézzék meg a napokban várható ütközetet, ami szerinte „örvendetes látvány” lesz. Markó Árpád tanulmányában bevallotta, hogy nem egészen érti Forgách dicsekvését, mondván „egy csata végét előre senki sem jósolhatja meg.” Forgách jellemének egyik árnyoldala volt gögös, nagyúri viselkedése, ennek fényében nem meglepő, hogy ilyen kijelentésekre ragadtatta magát.⁹

Ami az ütközet megvívásának terveit illeti nagyjából két csoportra oszthatjuk őket. Az egyik lehetőség az volt, hogy Forgách serege Károlyi nélkül vállal csatát. Andrassy szerint az egyik haditanácson Forgách felvetette az éjszakai támadás lehetőségét, de későbbi vallomása szerint ő maga és a többiek leszavazták. Történetírásunk fenntartásokkal szokta kezelni Andrassy vallomását, mivel erősen érződik rajta azon szándék, hogy az akkor már kegyvesztett Forgáchot tovább sározza. Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy valóban felmerült a harc önálló, esetleges éjszakai megvívásának lehetősége.

Ezt az ötletet végül elvetették és arra jutottak, hogy Károlyival együtt vívni csatát Heister ellen. Június 11-én Forgách fel is szólította Károlyit a csatlakozásra. Majd másnap, miután Károlyi válaszát megkapta megismételte a kérését. 12-én este vacsoraidőben megérkezett Károlyi Tallián Ádám nevű tisztje és jelentette, hogy Károlyi serege már átkelt a Rábán, erre Forgách Rátky Dániel nevű tisztjét küldte Károlyihoz azzal az üzenettel, hogy még az éjszaka jöjjön Koroncóhoz, hogy másnap közösen támadhassák meg Heister állásait.¹⁰

Miután a kuruc vezetők a várható ütközetre felkészültek, Andrassy vallomása szerint Forgách ágyúival üdvölvéseket adatott le, hogy Károlyit siettesse. A lövéseket Heister is meghallotta és levonta a megfelelő következtetéseket. Ha Károlyi megérkezése előtt ki akart törni szorult helyzetéből, akkor ez volt az utolsó alkalom, amikor még léphetett ezért „...elhatározta, hogy június 12-én éjjel az összes máhát Győrbe küldi és éjjel után összes csapatával elindul...” az éjszakai álmát alvó kuruc tábor felé. Csapatait két vonalba sorakoztatta fel, arányosan elosztva a gyalogságot, a lovasságot és a tüzérséget.¹¹

A Károlyit váró Forgách hajnalban felkeltette seregét, elrendelte, hogy a katonákat szedjék rendbe, míg ő maga csekély kísérettel lóra ült, hogy Károlyit megfelelően üdvözlje. Forgách csak akkor vette észre, hogy Heister közeledik, amikor a császári-királyiak elővédjét alkotó rácok löni kezdtek rá. Andrassy azonban úgy meséli el ezt, mintha Heister meglepte volna a kurucokat. Itt ismét Andrassy rosszindulatát kell sejtenuünk. Az ekkor a kuruc táborban tartózkodó Kéry Ferenc leveléből kétségkívül kiderül minden. Ráadásul a kuruc vezéreknek még volt idejük csatarendbe állítani a seregüket. Forgách terve a következő volt: míg Eszterházy Antal szemből leköti Heister erőit addig ő a terep adottságait

kihasználva észrevétlenül megkerüli és hátba támadja az ellenséget. A korábban már említett hajdúkat az Ebeczky által vezetett balszárnyra állította azzal az utasítással, hogy a felvonulás közben útjukba eső dombot kihasználva bújjanak el beavatkozásra készen, míg ő maga egy 7000 fős lovas különítmény élén megpróbálja eljátszani Károlyi szerepét.¹²

Miután a kuruc sereg kettévált, Eszterházy a csapatok élén megindult Heister egységei felé. Mikor a németek meglátták a náluknál négyszer nagyobb kuruc arcvonalat megálltak és bevárták annak megérkezését. Heister seregét egy domb mellett állította meg, a kurucok ide telepítették 6 ágyújukat, a hajdúk pedig a tervnek megfelelően elbújtak a domb mögött. Mikor a két sereg közel ért egymáshoz, nem tudni, hogy Eszterházy ezt saját elgondolásából, vagy a Forgáchcsal megbeszéltek szerint tette-e, de felhasználva hogy seregének arcvonala lényegesen túlnyúlt a németekén bekerítette őket.¹³

Ezek után Heister ágyúival ügyesen távol tartotta magától Eszterházy csapatait, míg a császári-királyi egységek sündisznóállást vettek fel. A kuruc ágyúk, csak az ellenfél jobbszárnyát tudták tűz alatt tartani, míg a sereg többi része a császári-királyiak ágyúzására csak, a távolság miatt eredménytelen puskalövésekkel felelhetett. Markó Árpád szerint a kurucok másfél órán keresztül állták az ágyútűzet, de Eszterházy, Ebeczky és Andrassy hiába próbálták támadásra biztatni a csapataikat, a tapasztalatlan katonák lábát a földhöz szegezte az ágyútűz. Sokkal valószínűbb azonban, hogy egyszerűen csak Forgáchra vártak.

Forgách csapata fél hét körül ért a helyszínre. Erre Ebeczky megtámadta és visszaszorította a Heister jobbszárnyán harcoló rációkat. Forgách is ezt a helyet választotta meg támadásul és az elsők között lovagolva tört előre. Ezt látva Eszterházy egész seregcsoportja megindult az ellenség felé, de császári-királyi katonák sortűzei az ilyen harcra ki nem képzett kurucok támadását sikeresen megtörték. Vezetőik hiába küzdöttek az első sorokban, példamutató bátorságról tanúbizonyságot téve.¹⁴ Forgách támadása végül kudarcot vallott, mert emberei nem követték. Ráadásul Forgách eredeti tervében valószínűleg nem számolt azzal, hogy az ellenséget teljesen bekerítik, támadása az ezen a szakaszon harcoló kurucok vonalát is megzavarta és ebben rés keletkezett. Heister ezt észrevette és ellentámadásával oldalba kapta Forgách oszlopát és szétszórta a kuruc balszárnyat, ezzel eldőlt a csata sorsa. Ennek meghátrálását látva a kuruc lovasság elmenekült a még küzdő gyalogságot sorsára hagyva.¹⁵

A kurucok nagyjából 2000 embert, míg a császári-királyiak körülbelül 100 halottat vesztek. Károlyi elmaradásának körülményei a mai napig sem kellően tisztázottak. A történészek általában azzal magyarázzák, hogy Károlyi inkább a portyázást, az aprólékharcot részesítette előnyben és szerette elkerülni a nyílt csatákat. A fejedelem véleménye a következő volt: „*A Dunántúlon akkor három tábornok működött, Forgách, Károlyi és Eszterházy Antal, és ezek szellemüknél fogva egyáltalán nem értették meg egymást.*” Bár Károlyinál valóban kimutatható némi kisebbségi érzés a grófi ranggal rendelkező társai között, mivel ő maga csak báró volt, de Forgách nem adott okot a bizalmatlanságra és egyenrangú félként kezelte Károlyit. Ami Forgách és Eszterházy viszonyát illeti, Forgách szép szavakkal emlékezett meg Eszterházyról a jelentéseiben, emlékirata szerint a helyettese volt, itt egyenlőre nem találtunk okot a nézeteltérésre.¹⁶

A koroncói vereség után a kuruc tábornokok Sárvárra mentek, hogy a további teendőket megbeszéljék. A terület védelmét felosztották egymás között, Károlyi a határ közelében tartózkodott, Forgách a Dunántúl középső részén, míg Eszterházy a keletin. Eszterházy csak néhány napig maradt a városban, majd elhagyva a Dunántúlt a fejedelem solti táborába ment. Forgách megbízta őt, hogy tegyen jelentést a fejedelemnek a kurucok dunántúli helyzetéről. Eszterházy egyébként is Rákóczihoz akart menni, mert szeretett volna bemutatkozni új urának és megismerni a közeljövőre vonatkozó terveit.¹⁷

A fejedelemtől három feladatot kapott. Az első Székesfehérvár ostromának előkészítése, a második a dél-dunántúli rácok megfigyelése, a harmadik pedig a szétszóródott hadak összegyűjtése volt. Amint Simontornyára érkezett portyázókat küldött ki az ellenség szemmel tartása érdekében. A csapatok összeszedésére, pedig Babocsay Ferencet küldte a „*Balaton mellékre*”.¹⁸

A Koroncónál elszenvedett vereség után a fejedelem elhatározásai megváltoztak. 1704-ben a kurucok meg akarták teremteni a lehetőséget a francia sereggel való egyesülésre. Miksa Emánuel, a franciabarát bajor választófejedelem azonban nem tudott élni a kínálkozó lehetőséggel. Tisztán katonai szempontból ekkor Rákóczinak nem lett volna más feladata, mint seregével átkelni a Dunán, maga mellé venni három tábornokát és kiűzni Heistert a Dunántúlról. Tekintélye és személyiségének varázsa, a felkelés ezen dinamikus szakaszában elegendő kellett volna, hogy legyen a mozgalom ügyének helyreállítására.¹⁹

A helyzet azonban ennél bonyolultabb volt. Rákóczi katonáinak nagy része a Tiszántúlról, vagy a Duna–Tisza közéről származott, akiknek lakóhelyeiket és családját közvetlenül fenyegették az ország déli határait védő, bevételeiket szabadrablással kiegészítő rácok. Rákóczi még a felkelés előtt igyekezett megnyerni a rácokat. 1698-ban felvette a kapcsolatot Csernovics Arzén ipeki pátriárkával. A helyzetükkel elégedetlen rácok vezetője Rákóczi mellé állt, de az összeesküvést leleplezték, Csernovics szerepvállalása is kitudódott, ezért Bécsbe rendelték és többet nem engedték vissza rácai közé. Ez később döntő lépésnek bizonyult, ugyanis a pátriárka kiváltságaik elismeréséért cserébe a rácok fegyvereit az udvar számára ajánlotta fel.²⁰

Rákóczinak még egy oka volt arra, hogy dél felé tekintsen, a törökök. A karlócánál megkötött béke után, az Oszmán Birodalom bár meggyengült és hatalmi súlyából a későbbi évtizedekben is fokozatosan veszített, de befolyását meg tudta őrizni. A szabadságharc vezető grémiuma még a „*török korban*” született, így nem volt teljesen ördögtől való, hogy segítséget kérjenek az „*ősellenségtől*”. Rákóczinak az Oszmán Birodalomba küldött követi általában Thököly Imre hazaengedését, illetve zsoldosok felfogadásának engedélyezését szerették volna elérni. Ennek érdekében a temesvári pasához is követet küldött. Rákóczi tehát úgy vélte összekötheti a török zsoldosok felfogadását és a rácok leverését. Egy sikeres hadjárat azt az eredményt is hozhatta volna, hogy Rákóczi sikeresen éket ver a magyarországi és erdélyi császári–királyi csapatok közé.²¹

Lehetett még egy indoka arra, hogy végül a rácok ellen indult. Ez az elem azonban nem volt tudatos és Rákóczi katonai és földrajzi ismereteinek hiányából fakadt, hiszen a fejedelem nem kapott katonai felkészítést és fiatal korát jó részt hazájától távol töltötte. Mivel Rákóczi attól félt, hogy katonái szétoszlanak, ha nem vezeti rá őket az ellenségre, a sereg egyben tartásának kényszere miatt lemondott a fő hadszíntéren való beavatkozásról és egy mellékhadszíntérre vezette seregét.²²

Rácok azonban nemcsak a Duna–Tisza közén éltek, hanem a Dunántúl déli részén is. Ellenük Eszterházy Antalt küldte a fejedelem. Az Eszterházy által korábban elrendelt portyák és felderítő akciók ezen hadjárat előkészítését szolgálták. A rác csapatokat Eszéknél és Pécsnél is megverte, majd Pécs ostromához fogott. Sikerült elfoglalnia a várost, azonban a lakosság nagy része a várba menekült. A várat Karácsony István várparancsnok védte a polgárság aktív közreműködésével. Bár a szigetvári várparancsnok Johann Huyn gróf szerint az ostrom heves volt, Eszterházy azt írta feleségének, hogy elsősorban kiéheztetéssel szeretné a várat megadásra bírni. Ez egyébként az ostromokat hagyományosan kerülő kuruc taktikának jobban meg is felelt. A kiéheztetés azonban nem vezetett eredményre és július 20-án Eszterházy már Simontornyán volt. A hadjárat tehát nem sikerült, csak a már meglévő ellentéteket mélyítették el. Szalay László nyomán Bánkúti Imre is azt

írta, hogy a 3 dunántúli tábornok, július 15-én Jánosházán gyűlést tartott a további hadműveletek egyeztetése érdekében. Mivel Eszterházy egy nappal korábban még a pécsi táborában volt, valószínűtlen, hogy másnap már a majdnem 150 km-re lévő Jánosházán lett volna, bár egy több napos gyűlés végére odaérhetett.²³

Míg Eszterházy a rácokkal viaskodott, addig Károlyi július 4-én Szentgotthárdnál meglegpte és legyőzte Johann Josep Rabatta gróf csapatát. A szentgotthárdi csata nem befolyásolta érdemben a hadi helyzetet. Bár a fejedelem azt várta Károlyitól és Eszterházytól, hogy csapataikat egyesítve és egymással együttműködve védjék meg a Dunántúlt, erre sokáig nem került sor. Eszterházy bár gratulált Károlyi győzelméhez, közölte vele, hogy nem tud a segítségére sietni, mert a katonái nagy része hazaoszlott. Ezt a mezőgazdasági munkák esedékességével, másrészt a rácoktól való félelmükkel magyarázta. Ezen példálózásai azért furcsák, mert ugyanezen a napon írt másik levelében azt írja, hogy megmentette a népet és a földet a rácoktól, továbbá elkérte a Károlyi által Rabattától zsákmányolt ágyúkat, mert a fejedelem egy korábbi parancsa értelmében Székesfehérvár ostrománál akarta őket felhasználni. Eszterházynek a nagynénje, Thököly Mária arra panaszkodott, hogy Károlyi katonái négy lovát elhajtották, míg Eszterházynek ezüst értéktárgyai kerültek Károlyi katonáihoz, kérte őt, hogy ezeket szolgáltatassa vissza, ha kell akkor ki is fizeti őket.²⁴

A jánosházai döntés értelmében a Dunántúl védelmét felosztották Eszterházy és Károlyi között. Károlyi az országrész nyugati részén maradt és a Muraközt, illetve Stájerországot kellett megfigyelnie, míg Eszterházy továbbra is a rácokat tartotta szemmel. Bár Forgách még néhány hétig a Dunántúlon maradt és tárgyalt Széchényi Pál kalocsai érsekkel és Franz Sigmund Lamberg gróffal, I. Lipót békebiztosával, de később elnyerte az erdélyi kuruc csapatok parancsnokságát. Augusztus elején Simontornyan elbúcsúzott Eszterházytól, majd elhagyta az országrészt.²⁵

Miután magukra maradtak helyzetük továbbra sem javult. Eszterházy és Károlyi kölcsönösen panaszkodnak egymásnak, hogy nem kapnak leveleket a fejedelemtől, Eszterházy szerint az ellenség elfogta őket. További gondot okozott a dunántúli katonaság újjászervezése. Eszterházy panaszkodott Károlyinak, hogy Fejér, Tolna és Baranya vármegyékben alig talált katonákat mert a falvak üresek voltak. A végekről 500 katonát remélt, de ezekkel sem ment semmire, mert kijelentették, hogy feleségüket az ellenség közelsége miatt nem hajlandóak magukra hagyni. Kanizsa környékén talán találának még katonákat, de az Károlyi körzetéhez tartozik. A kuruc hírszerzés sem állt a helyzet magaslatán, mivel Eszterházy könnyedén felült annak a nyilvánvaló álhírnek, hogy egy francia alakulat szállt partra Horvátországban és egy helységet el is foglalt. Ez a hír napokig megtévesztette Eszterházyt, aki Pálffy János Horvátországba érkezését is ennek tulajdonította, holott a bán a kurucok ellen készülődött. Eszterházy, akit Rákóczi megtett Forgách helyettesének, augusztus első napjaiban három dologgal foglalkozott. Portyákat indított a környéken, megerősítette az átkelőket a Dunán és a Dráván, illetve igyekezett összeszedni a katonákat. Ez azonban nem csak neki, hanem Károlyinak is komoly gondokat okozott. Ezenkívül blokád alatt tartotta Székesfehérvárt. Annak kérdésében, hogy melyikük menjen Kanizsára, továbbra sem tudtak megegyezni.²⁶

Eközben a politikában is fordulat következett be. Rákóczi még szegedi táborában kapta meg az udvar ajánlatát egy status quo alapján kötendő fegyverszünetről, amit úgy döntött, hogy elfogad, ezért augusztus második felében Gyöngyösre utazott, ahol augusztus 20-án megkezdte a fegyverszüneti tárgyalásokat.²⁷

Eközben Eszterházy kérésekkel és tanácsokkal fordult Károlyihoz. Értesült arról, hogy Károlyi seregéből többen is dezertáltak, amit ő tévesen, úgy vélhetett, hogy Károlyi nem

tart elég fegyelmet a seregében és ezért a katonákkal, de a tisztekkel szemben is kemény fellépésre bízta Károlyit. Károlyi némileg csalódottan vehette tudomásul, hogy nem ő lett a Forgách helyettese, még jelenlétét is feleslegesnek érezte. Károlyi kedvvesztettsége annyiban jogosnak tekinthető, hogy régebb óta állt a fejedelem szolgálatában. Azonban Károlyi csak a felkelés alatt kezdte katonai pályáját, míg Eszterházy korábban hosszú évekig szolgált a császári-királyi hadseregben, Rákóczi választása így érthető.²⁸

Eszterházy augusztus 21-én értesítette Károlyit a tárgyalásokról, továbbá tudatta vele, hogy az ellenségnek parancsa van, hogy tartózkodjanak az ellenségeskedéstől, Eszterházy javasolta, hogy tegyenek így ők is. Az udvar ajánlatát Eszterházy annyira komolyan vette, hogy augusztus 31-ére Keszthelyre gyűlésre hívta a dunántúli vármegyéket, hogy Rákóczi mellé követeket válasszanak. A Dunántúl felett azonban már gyülekeztek a viharfelhők. Andrássy István még augusztus 18-án tudósította Károlyit arról, hogy Heister benyomult a Rábaközbe, míg Eszterházy felhívásával egy időben Andrássy Pál labanc kapitány Kőszegről hódoltató levelet küldött Vas vármegyének. Ugyanekkor egy másik dolog is történt. A fejedelem Eszterházy feleségének ellátására rendelte a gömöri Balogot és Derencsényt, a jolsvai kastéllyal együtt.²⁹

Augusztus 26-án három levelet is küldött, kettőt Károlyinak, egyet pedig a fejedelemnek. Tájékoztatta őket, hogy Kanizsára akart menni az ottani csapatok összeszedésére, azonban elbizonytalanodott, mivel attól félt, hogy kevés katonájával inkább csak bajt csinál. Az ellenfél készülődései alaposan összezavarták Eszterházyt. A fejedelemnek írt levélből megtudjuk, hogy a végházakból, alig 200 katonát tudott összeszedni és nem nagyon reménykedett benne, hogy ez a szám nőni fog. Ezért kérte a fejedelmet, hogy küldje át Bercsényi seregét segítségül. Feleségét pedig utasította, hogyha rossz híreket hallana azonnal költözzön át új birtokára. Károlyi közelebről érzékelte a veszélyt, Heister Rábaköz és Pálffy Horvátország felől közeledő csapatai elől előbb Szombathelyre, Sárvárra, majd 23-án Dabrókára tette át főhadiszállását, mivel a fejedelem még augusztus 17-én az ellenségeskedés beszüntetésére utasította.³⁰

Heister és Pálffy készülődése, melyek a fegyverszüneti tárgyalásokkal párhuzamosan zajlottak nem csak Eszterházyékát zavarták össze, hanem a kuruc felsővezetést is. A Nyitrán lévő Bercsényi teljes bizonytalanságban volt. Egyrészt tartani akarta magát a születőben lévő fegyverszünethez, másrészt a Dunántúlon is segíteni akart. Két lehetőség között vacillált, egyrészt közvetlenül átkelni a Dunántúlra, másrészt egy ausztriai betöréssel elvonni Heister seregét, míg Pálffyval a dunántúli kurucok egyedül is elbírnak.³¹

A fejedelem sem tudott erősítést küldeni, csupán egy kiáltványt adott ki mely büntetést helyezett kilátásba azok számára, akik nem állnak ellen az ellenségnek. A létszámában megfogyatkozott, segítséget nem remélő kuruc sereg ezek után nem is tudta megtartani a Dunántúlt. Eszterházy a fejedelem sürgető parancsai miatt augusztus 27-én indult el, hogy Károlyival egyesüljön, de augusztus 30-án még mindig afelett sajnálkozott Károlyinak, hogy el kellett jönnie Simontornyáról, mert féltette az ottaniakat a rácoktól. A veszély nagyságát mindenesetre tisztán érzékelte, ugyanis feleségét ugyanezen a napon utasította, hogy azonnal induljon és költözzön új birtokukra. A Dunántúl eleste ezután gyorsan végbement. Eszterházy és Károlyi nem tudták csapataikat egyesíteni, vagy akár bármilyen ellenállást kifejteni. Szeptember 3-án Károlyi már Veszprémben volt, 5-én pedig már mindketten elhagyták a Dunántúlt, lényegében menekültek. Heister szeptemberben bevette Pápát, Simontornyát és Dunaföldvárt is. Bár a császári-királyiaknak azzal, hogy a fegyverszüneti tárgyalások idejére időzítették a támadásukat sikerült saját dolgukat megkönnyíteniük, de a kurucok e nélkül sem tudták volna állásaikat megtartani. Ehhez hiányzott az anyagi és katonai feltételek mellett, a társadalmi támogatottság is.³²

A reguláris csapat vezetéséhez szokott Eszterházy ekkorra éppúgy kiábrándult a magyar katonákból, ahogyan korábban Forgách is a koroncói csata után. Azt azonban el kell mondanunk, hogy a katonák fegyelmetlensége általában a parancsnok felelőssége is. A feleslegesség érzete annyira elhatalmasodott Eszterházy-n, hogy a fejedelemhez akart menni új megbízatásért, míg a katonákkal való vesződést meghagyta volna Károlynak. A hírnevén esett csorba és birtokainak az ellenség kezébe kerülése mellett, ugyanekkor idősebbik kisleánya is elhunyt.³³

Láthattuk tehát, hogy Eszterházy-nak az első kuruc hónapjai meglehetősen balul sikerültek. Koroncónál személyes bátorsága ellenére is elveszett a csata, a rácsokat sem tudta pacifikálni, bár ezzel a fejedelem is kudarcot vallott. Továbbá erősítés és megfelelő társadalmi támogatottság híján a Dunántúlt sem tudta megvédeni, mely további egy évig még „végzetes földnek” bizonyult a kurucok számára.

JEGYZETEK

1. Bánkúti Imre (2008): A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711. In Rácz Árpád (szerk.): Nagy képes millenniumi hadtörténet. Budapest. 217. old.; Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (2004): II. Rákóczi Ferenc. 3. jav. kiad. Budapest. 198–199. old.
2. MNL-OL G15 7.d. I.1. Capsula B. fasc. 24. folio 1. Forgách Simon Bercsenyi Miklósnak 1704. május 11.; MNL-OL P287 34.d. fasc. HH. folio 132, 134.; AR I/I. 222.; Forgách Simon emlékirata. (2004) In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi Tükör I. Budapest., 438. old.
3. MNL-OL G15 7.d. I.1. Capsula B. fasc. 24. folio 2-3. Forgách Simon Károlyi Sándornak 1704. május 22.; MNL-OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 5-7. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. május 21.; MNL-OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 8-9. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. május 22.; MNL-OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 10–11. Eszterházy Antal Pekry Lőrincnek 1704. május 23.; Forgách Simon (2004) 438. old.; Mészáros Kálmán (2006): II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigádérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. 28. old.; Szabó István (1940): Galanthai és fraknoi gróf Eszterházy Antal levelei feleségéhez Nigrelli Mária Annához 1701–1706. Budapest. 98–99. old.; II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. Vas István, bev., jegyz. Köpeczi Béla. Budapest. 1978. 335. old. (Továbbiakban AR III/I.)
4. Markó Árpád (2003): II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. S.a.r.: Mészáros Kálmán. Budapest. 65–66. old.
5. Szabó István (1940): 91., 98. old.
6. Markó Árpád (2003): 66–67.; Thaly Kálmán (1890): Egykorú jelentések a koroncói csatáról. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1890. 446–447. old.
7. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. Gustav Ratzenhofer. Serie I. Band VI. Wien. 1879., 161. old.; Heckenast Gusztáv (2005): Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. Szerkesztő: Glatz Ferenc. S.a.r.: Mészáros Kálmán. Budapest. 24., 125. old.; Markó 2003, 68–70. old.; Ságvári György (2002): Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Budapest. 198. old.
8. Markó Árpád (2003): 71–72. old.; Simonyi Ernő (1891): Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővíve. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Második osztály: Diplomácia. I. Budapest. 315–317. old.
9. Czigány István (2008): Egy „univerzális” ember Tündérországban: Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben. In: Hadtörténelmi Közlemények. 2008/2 336. old.; Markó 2003, 70. old.
10. Markó Árpád (2003): 72–73. old.; Thaly Kálmán (1890): 446–447., 455. old.; Thaly Kálmán (1891): Még egyszer a koroncói csatáról s gróf Forgách Simon tábornokról. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1891. 437–439. old.

11. Kincses Katalin Mária (2013) (szerk.): *Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren.* Budapest. 302.old.; Markó Árpád (2003): 74–75. old.
12. Thaly Kálmán (1890): 455–456. old.; Thaly Kálmán (1891): 440. old.; Markó Árpád (2003): 77–78. old.
13. Markó Árpád (2003): 79–82. old.
14. „...Ott találván Esterházy Antal uramat – az ki mint az oroszlán úgy viselte magát... Oroszlán módjára viselte magát Antal; mi mindent elkövettünk...” Thaly Kálmán (1890) 448., 450. old.
15. Markó Árpád (2003): 80–82. old.
16. AR III/I. 336. old.; Kovács Ágnes (1988): Károlyi Sándor. Budapest. 64–65. old.; Markó Árpád (2003): 83–93. old.
17. Bánkúti Imre (2005): *Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban.* Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 18. Veszprém. 42. old.; Szabó István (1940): 98–99. old.; Thaly Kálmán (1890): 450–451. old.
18. MNL-OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 12-13. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. június 24.; Heckenast Gusztáv (2005): 192. old.; Szabó István (1940): 99–100. old.
19. Borus József (1984): *Magyarország hadtörténete két kötetben. I. kötet.* Budapest. 346. old.; Nagy Miklós Mihály (2011): Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései. In: *Közép-Európai közlemények.* 2011/3–4. 20. old.
20. Nagy Miklós Mihály (2011): 18. old.; Benda Kálmán (1980): *Magyar–rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején.* In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok.* Budapest. 143–146. old.
21. Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (2004) 203. old.; Papp Sándor (2004): *A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája.* In: *Századok.* 2004/4. 796–801. old.
22. Nagy Miklós Mihály (2011): 20–21. old.
23. ÖSTA KA HKR Prot. Exp. 1704. Band 424. folio 985V Nr. 389.; Bánkúti Imre (2005) 42. old.; Heckenast Gusztáv (2005) 198. old.; Károlyi Tibor (1897): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja: Gróf Károlyi Tibor. S.a.r.: Géresi Kálmán. V. kötet.* Budapest. 85. old.; Szabó István (1940) 102–104. old.; Szalay László: *Magyarország története. VI. A karlovici békekötéstől a szatmári békéig. 1700–1711.* Pest, 1859. 178–179. old.
24. MNL-OL P 396 – 1. – No. 382. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1704. július 29.; MNL-OL P 396 – 1. – No. 383. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1704. július 29.; MNL-OL P 396 – 1. – No. 384. Eszterházy Antal Thököly Máriának 1704. július 29.
25. Bánkúti Imre (2005) 42–43. old.; Czigány István (2008) 326. old.; Szalay László (1859) 179. old.
26. Károlyi Tibor (1897) 107–108. old., 111–112. old., 117–119. old.
27. Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (2004) 206. old., 208. old., 216–217. old.
28. Károlyi Tibor (1897) 128–130. old.
29. MNL-OL P 396 – 1. – No. 494. Eszterházy Antal Sopron vármegyének 1704. augusztus 22.; Dobrossy István (2004): *A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai. Abauj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. 1703–1704. I. kötet.* Miskolc. 196. old.; Károlyi Tibor (1897) 130–143. old.
30. MNL-OL P 396 – 1. – No. 495. Eszterházy Antal Károlyi Sándornak 1704. augusztus 26.; MNL-OL G15 5.d. I.1. Capsula A2. fasc. 9. folio 18-19. Eszterházy Antal Rákóczi Ferencnek 1704. augusztus 26.; Bánkúti Imre (2005) 44. old.; Károlyi Tibor (1897) 149–151. old.; Szabó István (1940) 104–107. old.
31. Thaly Kálmán: *Archivum Rákócziánum. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi Fejedelemez. I. osztály: Had- és belügy. IV. kötet.* Pest, 1875. 94–97. old.
32. MNL-OL P 396 – 1. – No. 497.; Bánkúti Imre (2005) 44–45. old.; Kovács Ágnes (1988) 68–69. old.; Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (2004) 217. old.; Szabó István (1940) 107–108. old.
33. MNL-OL P 396 – 1. – No. 630. Eszterházy Antal Pap Istvánnak 1704. szeptember 5.; Károlyi Tibor (1897) 155–156. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bánkúti Imre (2005): Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban. Balatonfüred Városért Köz-alapítvány kiadványai 18. Veszprém.
- Bánkúti Imre (2008): A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711. In: Rácz Árpád (szerk.): Nagy képes millenniumi hadtörténet. Budapest. 215–223. old.
- Benda Kálmán (1980): Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Budapest. 141–157. old.
- Borus József (1984): Magyarország hadtörténete két kötetben. I. kötet. Budapest.
- Czigány István (2008): Egy „universális” ember Tündérországbán: Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben. In: Hadtörténelmi Közlemények. 2008/2. 326–354. old.
- Dobrossy István (2004): A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai. Abauj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. 1703–1704. I. kötet. Miskolc.
- Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. Gustav Ratzenhofer. Serie I. Band VI. Wien. 1879.
- Forgách Simon emlékirata. (2004) In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi Tükör I. Budapest. 435–455. old.
- Heckenast Gusztáv (2005): Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. Sorozatszerkesztő: Glatz Ferenc. S.a.r.: Mészáros Kálmán. Budapest.
- Károlyi Tibor (1897): A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja: Gróf Károlyi Tibor. S.a.r.: Géresi Kálmán. V. kötet. Budapest.
- Kincses Katalin Mária (2013) (szerk.): Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren. Budapest.
- Kovács Ágnes (1988): Károlyi Sándor. Budapest.
- Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes (2004): II. Rákóczi Ferenc. 3. jav. kiad. Budapest.
- Markó Árpád (2003): II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. S.a.r.: Mészáros Kálmán. Budapest.
- Mészáros Kálmán (2006): II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711.
- Nagy Miklós Mihály (2011): Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései. In: Közép-Európai közlemények. 2011/3–4. 14–27. old.
- Papp Sándor (2004): A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. In: Századok. 2004/4. 793–821.
- II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. Vas István, bev., jegyz. Köpeczi Béla. Budapest. 1978.
- Ságvári György (2002): Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharról. Budapest. 189–229. old.
- Simonyi Ernő (1891): Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Második osztály: Diplomátia. I. Budapest.
- Szabó István (1940): Galanthalai és fraknoi gróf Eszterházy Antal levelei feleségéhez Nigrelli Mária Annához 1701–1706. Budapest.
- Szalay László: Magyarország története. VI. A karlovici békekötéstől a szatmári békéig. 1700–1711. Pest, 1859.
- Thaly Kálmán (1873): Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: Had- és belügy. I. kötet. Pest.
- Thaly Kálmán (1875): Archivum Rákócziánum. Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi Fejedelemehez. I. osztály: Had- és belügy. IV. kötet. Pest.
- Thaly Kálmán (1890): Egykorú jelentések a koronczai csatáról. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1890. 445–458. old.
- Thaly Kálmán (1891): Még egyszer a koronczói csatáról s gróf Forgách Simon tábornokról. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1891. 433–461. old.

II. JÓZSEF DÉLVIDÉKI TÖRÖKELLENES HÁBORÚJÁNAK INTERPRETÁCIÓJA ÉS ELHELYEZÉSE A MAGYAR KURÍR 1789-ES ÉVFOLYAMÁNAK TÉMAHÁLÓJÁBAN

THE INTERPRETATION AND PLACEMENT OF JOSEPH II'S SOUTHERN ANTI-TURKISH WAR IN THE SUBJECT MATTER OF 1789 "MAGYAR KURÍR"

ABSTRACT

This presentation aims to show – on the grounds of the dispatch of year 1789 of the Hungarian newspaper published in Vienna under the title *Magyar Kurír* – the interpretation of the political and social consequences of the Turkish war lead by Emperor Joseph II in alliance with Tsar Catherine II against the Ottoman Empire which started in 1787 in order to win back the Serbian and Wallachian territories lost due to the Peace Treaty of Belgrade signed in 1739, and continued mainly in the South and ended by the capture of Belgrade and Szendrő in 1789.

The contextual and statistical analysis of the articles of *Magyar Kurír* – initially Josephinist later focusing more and more on Hungarian reality and national grievances and revolts rather than on spreading the Viennese enlightened ideas – edited by Sándor Szacsavay forms the basis of my research. I compare the reports and accounts of the southern Turkish war and by bringing into a broader context I place them in the subject matter of volume 1987 of the newspaper.

As a result of my studies I aim to present how the topic relates to issues of foreign policy, internal affairs and social subjects, dominating the contemporary common talk and public thinking, such as to the French revolution and other European movements of independence, to the economic and health problems of the residents of Hungary suffering from the burden of the war and to the increasingly evolving national ambitions against the reforms and reign of Joseph II.

1. A délvidéki török háború

A délvidéki török háborút, az utolsó Habsburg-török háborút Ausztria az oroszokkal szövetségben indította 1787-ben. A birodalmi hadsereget maga II. József császár vezette, mivel kötelességének érezte, hogy a háború idején a sereggel vállalja a megpróbáltatásokat. A harcok másfél évig váltakozó szerencsével folytak; nagyok voltak a veszteségek, a törökök betörték Magyarország déli területeire, a császár elrendelte az újoncozást, és gubona szállítására és hadisegély fizetésére szólította fel a magyar megyéket. Mindez az új adórendszer előkészítésével kapcsolatban fellángoló rendi ellenállást csak tovább fokozta, a megyegyűlések feliratokban utasították vissza a császár rendeleteit, mondván újoncokat és adókat csak az országgyűlés szavazhat meg. A maláriában megbetegedő császár súlyos betegen tért vissza a hadjáratból, állapota 1789-ben tovább súlyosbodott. Noha megígérte a rendeknek az országgyűlés összehívását, de már nem sikerült lecsillapítania az elégedetlenkedőket. Mikor Laudon tábornagy vezetésével 1789 októberében végül sikerült bevenni a szövetségeseknek Belgrádot, II. József már halálos ágyán kapta a hírt. Halála után utódja, II. Lipót császár – a törökökkel szövetségre lépett poroszok fenyegetése miatt –

* Döbör András doktorjelölt, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

1791-ben megkötötte a szvisovi különbékét, amelyben Ausztria lemondott Belgrádról, és beleegyezett a háború előtti status quo helyreállításába. A török háborút Oroszország egyedül folytatta, az 1791-es békekötés lezárta a magyarság és a törökök majdnem négy és fél évszázados háborúit is.¹

2. A jozefinista Szacsvey Sándor és a bécsi Magyar Kurír

A székely nemesi családból származó, tanulmányait a debreceni és a pozsonyi líceumban folytató, majd Bécsben jogot is hallgató, a jozefinista értelmiségiek közé tartozó Szacsvey Sándor 1784-ben tért vissza Pozsonyba, ahol az első magyar nyelvű újságnak lett a szerkesztője. Az 1784-1786 közötti, Szacsvey által szerkesztett pozsonyi *Magyar Hirmondó* a nyelvrendelet után is megőrizte a jozefinista eszmék iránti rokonszenvét, és II. József politikájának híve, reformjainak közlétevéje és támogatója maradt. Sőt, fő feladatának a „jó fejedelem” rendeletei ellen vétők leleplezését tartotta. A felvilágosult udvarnak és az enyhébb cenzúraviszonyoknak köszönhetően satirikus, voltaire-i stílusban támadta a konzervatív, rendi alapokon álló magyar egyházi és közigazgatási vezetőket, a francia „*ancien regime*” csillogását és értelmetlen pazarlását és butaságát idéző „*dámákat*”, a vakbuzgó és babonákban hívő, vagy a vallás és hit parancsait szerinte lépten-nyomon megszegő papságot és az általuk megtévesztett hívőket – összességében a magyar rendi-feudális viszonyokat – már ekkor sok ellenséget szerezve magának. Egy biztos azonban, az első magyar újság ekkor érte el legnagyobb népszerűségét 449 előfizetővel, amit Szacsvey anyagi viták miatti menesztése után nem tudott felülmúlni többé.²

Az újságírással ekkorra magát végleg eljegyző Szacsvey 1786-ban Tállyai Dániellel, a *Pressburger Zeitung* korábbi szerkesztőjével, ekkoriban egy szlovák lap, a *Presspurské Nowiny* kiadójával, saját magyar újság kiadását fontolgatta. Tállyai Dániel – aki a kor viszonyai között nyugodtan tekinthető a sajtót megélhetési forrásnak tekintő üzletembernek – terve az volt, hogy szlovák lapja mellett még két lapot indítson. Egy magyar nyelvű lapot a *Magyar Hirmondó*, és egy német nyelvű lapot a *Pressburger Zeitung* ellenlábasaként és üzleti konkurenciájaként.³

Előfizetési felhívást hirdettek hát a *Magyar Kurirra* és a *Pressburger Merkurra*, de a helyi nyomdászok, Patzkó és Landerer – hiába szüntette meg II. József még 1781-ben a sajtómonopóliumot – minden követ megmozgattak, hogy a megjelenést megakadályozzák, és az egyértelműen gazdasági érdekekért folyó harc a nyomdászok győzelmével végződött. A két lap egy-egy mutatószámára végül 1786 júliusában engedély nélkül jelent meg, ezért a városi tanács lefogatta Webert, a nyomdászt. Szacsvey számára azonban nem ezért kellett elsősorban Pozsonyból távoznia, hanem azért, mert ekkorra már a nyomdászokon kívül is sok befolyásos ellenséget szerzett magának, elsősorban a *Magyar Hirmondóban* állandóan kritizált pozsonyi papság és az előkelő dámák, valamint a „*Fő Tisztelendők és Méltóságok*” miatt.⁴

A történet az év végétől Bécsben folytatódott, a *Magyar Kurir* indítását ott nem lehetett a sajtóprivilegiumra hivatkozva megakadályozni, valamint csábító volt a birodalmi főváros felvilágosult légköre is. 1786. december 2-án már a birodalom székvárosában jelent meg a második szám, és 1787 januárjától egészen az 1793. évi első számig, a laptól való eltávolításáig, Szacsvey Sándor kiadásában és szerkesztésében jelent meg a szakirodalomban csak a „*második magyar nyelvű lapnak*” nevezett *Magyar Kurir*.⁵

3. A délvidéki háború elhelyezése a Magyar Kurír 1789. évfolyamának témahálójában

Szacsvay egyértelműen Bécsben vált a korszak leghaladóbb és legjelentősebb újságírójává és lapszerkesztővé, aki a korabeli sajtóviszonyokhoz képest előremutató publicisztikai színvonalat ért el. Őt sem kerülhették el azonban azok a jellemző belső konfliktusok, amelyek a jozefinista értelmiséget jellemezték a nemesi-rendi ellenállás erősödésével, hiszen levelezőinek köszönhetően szoros kapcsolatban maradt a hazai élettel, tudomást szerzett az uralkodóval szembeni elégedetlenségről, amit a délvidéki török háború még inkább fokozott, és a nemességről áttért a parasztságra és az értelmiségre is. Lapjában jól nyomon követhető az a fokozatos változás, ami ennek a korszaknak jellemző lenyomata.

A kezdetben jellemzően lelkes jozefinista, aki „*bölcs uralkodónak*” és „*a mi édes hazánk édes atyjának*” nevezte II. Józsefet, lapjában sikraszállt a vallási türelem érdekében, támadta a rendi követeléseket, és elsősorban az egyházi személyeket, támogatta a nemesi adómentesség felszámolását, valamint elítélte a németalföldi és franciaországi mozgalmakat, a politikai változásokra reagálva hangnemet váltott.

Megőrizve jozefinista felfogását, már nem lázadásnak írta le a franciaországi eseményeket, hanem szimpátiával fordult felé. A francia forradalom híreinek terjesztésében pedig különösen kiemelt szerepet játszott, tudósításainak, kommentárjainak különleges stílusa miatt. Forrásai a külföldi újságok voltak, de mivel a híreket csak a bécsi hivatalos lap alapján közölhetett, ezért fiktív, a korban népszerű, felvilágosult írók által kedvelt és gyakran használt úgynevezett alvilági dialógusok műfaját alkalmazva egészítette ki a hivatalos tudósításokat. Szacsvay lapjában hol állatok (verebek, fecskék, kutyák), hol történelmi személyek (Machiavelli, Nagy Sándor, Demokritos), hol mesehősök (Aesopus) szájába adta a „*francia zenebona*” interpretálását, valamint a jozefinistákra egyébként jellemző módon sokszor elítélő hangnemben, így is enyhítve a cenzúra éberségét.

A korszak másik jelentős, a Habsburg Birodalmat érintő külpolitikai eseményét, a török háború híreit⁶ a cenzúra fokozódó nyomása ellenére közvetlen harctéri tudósításokban ismertette, a bécsi hivatalos lapból átvett írások mellett, melyeket csillaggal megjelölt,⁷ hogy elválassza azokat a sajtójától.

Igyekezett kiemelni a magyar egységek harctéri sikereit, helytállását, például az 1789. július 22-ei lapszámban hosszú összefoglalást közölt a Bánságban állomásozó, főként Fehér, Veszprém, Vas és Sopron vármegyék fiataljaiból álló Erdődi-huszárokról, akiknek históriájával⁸ bizonyította „*átallában jó katona a' Magyar más ellenség ellen is, különösen pedig a' Török ellen...*”⁹ Később is sort kerített azon magyar huszárezredek „*historiájának*” bemutatására, akik dicsőségesen szerepeltek a harcokban.¹⁰

Igyekezett saját tudósítói hálózatát bővíteni, például a lapban meghirdette; „*A' kik a' Táborazó-helyekről ezen háború alkalmatosságával bizonyos Tudósításokat küldenek hozzánk ... a' háború után is 3 esztendeig ingyen Ujságokat küldünk az ilyeneknek.*”¹¹ Tudósítóit pedig egyúttal megnyugtatta, hogy senki sem látja leveleiket a cenzoron kívül, írhatnak nyugodtan, ugyanis; „*Az azt vizsgáló Úr ki-húzza azt a' mi Levelünkéből, a' mi nem oda való, másnak pedig nints hatalmában tudakozni ki mit írt.*”¹²

A nyilvánosság kérdésében – a kormányzat által bevezetett újságbélyeg adó ürügyén, melynek rendeletét ismertette korábban¹³ – érdekes kirohanást intézett a Magyar Kurír 1789. július 4-ei számában: „*A Gondolatok szabadok a' fizetéstől; de ha ezeket már most Ujság-Levelekre írjuk egy fél krajtzárt fizetnek... Fel-ütették a' béjeget a' Kurír' Lovára; szolj igazat, vagy hazudj már – fél krajtzár az ára!! Mondj hát igazat.*”¹⁴

Ugyanezen lapszám angliai tudósításban később ismertette az újságbélyeg kialakulásának folyamatát Angliában, és ennek kapcsán merészen nyilatkozik a sajtószabadságról:

„Ez az az egyenes ösvény, melyen Bétsig jött a' Stempel:¹⁵ de fájdalom! mely nagy kár, hogy ezen Stempellel Angliából az azzal járó Írásban való Szabadság-is el nem jöhetett. – Angliában olly szabadságok vagyon Stempelt fizető Ujságíróknak hogy ezek a' Király, a' Parlamentomok, a' Ministerium, az Ég és a' Föld ellen-is szabadon ki-mondhatják a' magok gondolatjaikat, és azt közönséges Levelekben árulhatják.”¹⁶

A parlamenti nyilvánosság intézményét is ismertette olvasóival Szacs vay, miszerint ami „a' Parlamentumokban meg-fordul, azt a' Nép 14 nap alatt már az Ujság-Levelekből tudja, és így drága árron is örömet fizeti (...) ezek által adnak mindent tudtára a' Népek; itt Ujságot írni és nyomtattatni mindennek minden rostálás nélkül szabad...”¹⁷

A cenzúra által kihúzott tudósításait pedig – ezzel is jelezve olvasóinak véleményét – már következetesen nem pótolta, javította, hanem üresen hagyta, kihúzásokkal és vicces üzenetekkel („Rostában maradt”; „Rosta júk”; „A' rostába keresd!”; „a' Kurírnak ki se szabad mondani”; „itt többet nem írunk, mert a' Budai Újságban is csak ennyi van erről, de jelent ez is valamit!!” stb.) jelölte.¹⁸

Az 1789. évi lapszámban kezdetektől tudósít a francia király által összehívott utolsó rendi gyűlés előzményeiről (követválasztások, gazdasági helyzet, belpolitikai hangulat),¹⁹ annak megnyitásáról, a polgári rend által tárgyalni kívánt követelésekről és az első ülések eseményeiről,²⁰ természetesen a cenzúra keretei közé szorítva, de annak korlátait a korábban jelzett módon egyértelműen tágítva.

Az 1789. június 27-én a cenzúra által erősen lerövidített, és szokásához híven Szacs vay által egyértelműen jelölt módon jelentette a Magyar Kurír, hogy a francia rendi országgyűlésben folytatódnak a tanácskozások, „az ellenkezések, a' belső tűznek füstelgése még meg-nem szűntenek ; de semmi nevezetes olvasásra méltó dolog nem történt, hanem hogy nem régiben – – .”²¹ Majd a rövidre vágott tudósítást követően, a cenzor által kihúzott helyen, áthallásos tanmesét közölt egy meggazdagodott és nemesi rangot szerzett francia szabó mester, és egy elszegényedett márkai esetéről, amelyben az alacsony származása miatt csúfolt szabó túl jár a kevély márkai eszén, és így fogalmaz: „...mert én azt a Mesterséget, a' mely által gazdag nemes emberré lettem, most sem szégyenlem.”²²

Július 11-én óvatos hangnemben tudósított a francia rendi gyűlés június 24-ei eseményeiről, amikor XVI. Lajos király semmisnek nyilvánította a rendi gyűlés korábbi döntéseit megkísérelve felosztatni azt, azonban ez a polgári rend és a „sokaság” ellenállásán megtört. Ismertette Neckernek a királlyal folytatott megbeszélését, és annak eredményét, majd a korábban ismertetett jozefinista szemszögből és a cenzúrát is altatva minősítette az eseményeket: „Itt a Lárma pohara már teli van; a' Polgári rend engedetlen, és azt mondja, hogy ő az, a' ki a' Frantzia Nemzetet tsinálja; a' Nemesi Rendtől magát különböztetni nem akarná: ennek rosszaknak lenni láttatnak a' következései.”²³ Az aznapi események ismertetését folytatta a július 19-ei lapszámban is, beszámolva a polgárság felfegyverkezéséről, vidéken a nemesi udvarházak és kastélyok elleni támadásokról, a katonák esküjéről, miszerint nem fognak fegyvert saját népük ellen, valamint a harmadik rend politikai győzelméről: „(...) össze-adá magát a' Papi Rend a' Polgári-Rendel, és annak utána, úgy szólván kényszerítetek a' Nemesi Rend-is ezekkel össze-állani.”²⁴ A hír közlése után azonban nem állhatta meg, remekbe szabott glosszában reagált az eseményekre, melyben először kifejtette a francia királyok XIV. Lajos óta fennálló abszolút hatalmát saját népe felett, valamint európai befolyását, és utalt a fennálló politikai helyzetnek köszönhető gyökeres változásokra: „Ilyen hatalmasok valának a' Frantzia Királyok. A Koronás Fejeknek gyűlezesekben Prészes vala a' Frantzia Király, és midőn ő szolott, mindenek hallgattak, csak a nagy Fridrik²⁵ mormólt néha néha. (...) Ezen hajdani hatalmas királyt már most a' maga leg-alább való Jobbágyi a' Polgári Rend szorították határok közé.”²⁶

Szacsvay később is újra és újra visszatért a francia eseményekre, röviden összegezve a kapott híreket a politikai és gazdasági helyzetéről, miszerint a válság tovább tart. Július 25-én rövid kommentárban jelezte, hogy „*Párisban és egész Frantzia-országban még sem egész a' belső tsendesség – a szükség pedig könyökig kotorász a Frantzia kenyeres kosárban.*”²⁷

Július 29-én pedig újabb publicisztikában már azt a szófordulatot engedte meg magának, hogy mióta a francia közrend észrevette, hogy „*a' nemesi Rend, sőt a' Világnak legnagyobb Fejedelme-is meztelen születik, meg-hal és el-temettetik – nem akarja hinni, hogy néki a' maga természeti jussához törvényes igazsága ne volna; azért Párisban (...)* szüntelen ujjabb ujjabb zenebona fordul elé, melynek majd mindenkor vér-ontás a' vége.”²⁸

Szacsvay politikai publicisztikája egyik csúcspontjának tekinthető az 1789. augusztus 5-ei lapszám, amelyben hosszas írásban tett kísérletet Szacsvay az addigi események történeti áttekintésére. Erre azonban a cenzúra miatt az alvilági fiktív beszélgetések műfaját választotta, melynek során a túlvilágon találkozó francia és magyar veréb meséli el élete és halála történetét, bemutatva egyúttal a francia és a magyar belpolitikai helyzetet.²⁹

A francia veréb, akit az éhhalál juttatott az elíziumi mezőkre, és „*amaz örök emlékezetű Vóltérral*”³⁰ egy napon született, a párizsi újsághírek alapján részletesen beszámolt az 1788 óta történekről: a nagy éhínségről és hidegről, ami 1788-89 fordulóján pusztított, a politikai harcokról a király és a polgári rend között, a király és köznép egymás elleni felfegyverkezéséről, az erőszakos cselekményekről. „*Egy szóval kedves veréb Barátom, most mind az éhségre, mind a' zenebonára nézve olyan környüállások között vagyon Frantzia-ország, hogy tsak a' napokban több hever vala 800 meg-hólt embernél a' maga vérében a' 15-dik Lajos Király piattán.*”³¹

A forradalmi események ismertetésekor ezután már sokszor kénytelen volt az elíziumi dialógusok formájához fordulni, de igyekezett részletesen tájékoztatni olvasóit a július 14. utáni eseményekről.³² Az augusztus 22-ei lapszámban például közölte a király, Necker és a nemzetgyűlés levelezéseit a leváltott miniszter Párizsba való visszatérését illetően, a párizsi lapok tudósításai alapján ismertette az Alkotmányozó Nemzetgyűlés első határozatait,³³ ahogy az többek között a Rousseau-i „társadalmi szerződés”, és a Montesquieu-i „hatalmi ágak szétválasztásának elve” mentén kidolgozza „a' természeti Törvények finom mértéke szerint a' maga Törvényét és a' Nemzetnek bölcsőségát.”³⁴

Az augusztus 26-ai lapszámban a forradalom kegyetlenségét és az arisztokraták és nemesek elleni atrocitásokat már csak elíziumi publicisztikában, Artois grófjának halott kutyája és Cerberus párbeszédeként tudta közölni,³⁵ a forradalom Rajnán túli területekre, pl. Belgiumra való továbbterjedésének felvetését³⁶ azonban még e formában is erősen meghúzta a cenzúra, és ezt persze nem hagyhatta szó nélkül Szacsvay; „*Jól tudós Kedves Cerberus nekünk kutyáknak hogy van a' dolgunk! Belgiumról sokot nem lehet ugatnunk, nehogy valaki a farkasbörbundánkra jót vágjon; azért itt halgatok.*”³⁷ Azt pedig egyenesen komédiának tartotta, hogy a királyt a nemzetgyűlés a „*Szabadság helyreállítójának*”³⁸ nevezte el; „*Oh cerberus! Én egyszer a' Komédián lévén, egy Komédiát szemlélek játszodni Molieréről, melynek a' vala a' Titulusa: A' maga akarata ellen tselekvő Orvos.*”³⁹

1789. október 24-én számolt be ismét Szacsvay a forradalom eseményeiről a párizsi hírlapok alapján, és tudósított a nemzetgyűlési fejleményekről, az éhínségről, illetve az „Asszonyok menetéről”⁴⁰ és XVI. Lajosnak és a királyi családnak Párizsba költözéséről.⁴¹ Szacsvay az események ismertetése után reális politikai érzékkel állapította meg a Nemzetgyűlés és a párizsi nép hatalmának folyamatos erősödését a királyi család felett, utalt a király és főként a királynő fokozódó népszerűtlenségére, és látnoki szavakkal megjósolta a

végkifejletet: „...de tsak ugyan ugy vagyon Frantzia-országban a' dolog, hogy Rómában nem minden ok nélkül imádkoznak ezekért.”⁴² November 7-én pedig rövid hírben közölte, hogy a királyi családot Párizsból továbbra sem engedik ki, a „*Király a' Nemzeti-gyűlés rendeléseinek örömeit alájja írni kéntelen szerentséinek tartja.*”⁴³

A franciaországi eseményeken túlmenően árgus szemmel figyelte külföldi hírlapi forrásaiban az egyéb európai szabadságmozgalmakról szóló tudósításokat, és ezek pozitív kommentálása mellett igyekezett elvi kapcsolatot hangsúlyozni az észak-amerikai és nyugat-európai szabadság-mozgalmakkal.

Például a társadalmi haladás tekintetében eltérő talajon álló lengyel köztársasági mozgalmról való 1789. június 24-i tudósításában érdekes párhuzamot von: „*Az Orosz Tsászárné Katharina*⁴⁴ minden Seregeit és élés-házait Ukrániából ki-költöztette. Már most a' Pátrióta Lengyelek az ő ugy nevezett Királyos Közöséges társaságoknak belső jobbításában foglalatoskodván azt beszéllik az Ország-gyűlésben, hogy ezen mostani Lengyel Királynak halála után, egy Punktum Királyok se légyen, hanem egész Szabad-társasággá tegyék Országjokat. – Kezdenek minden Nemzetek a' Vassinkton⁴⁵ Filozofiájával élni, és midőn Európában Monárkiák vólnának fel-álló félben, a' Frantzia Nép Anglus szabadságra sohajtozik. s. t. -- -- --”⁴⁶

Az 1789. július 11-ei számban közölt varsói tudósításában pedig a lengyel nemesség által önként megszavazott hadiadó kapcsán komoly politikai áthallásokkal idézte egy Rubikovszki nevű gazdag nemesember beszédét, aki felszólalt a nemesek által önként fizetendő adó mellett: „*Adjuk-meg a' dézmát a' mi kedves Hazánknak azokból a javainkból, melyeket tőle vettünk. (...) Inkább akarom én minden vagyonomnak 4-ed részét (...) hazámnak oltalmára fel áldozni, hogy sem egy (...) idegen az én házomat fel-forgassa, és én velem a magom születtem földjén betstelenül bánygyék. – Ha a Fátum a' mi Kedves Hazánknak és Társaságunknak végső veszedelmét tsak ugyan változhatatlanul el-végzette; készen vagyunk mi is közönségesen a' mi kedves Hazánk' Koporsójába temetkezni... és a' mi vérünkkel Hazánk gyalázatjának azon tüzt ki-óltani, mely szerint mi Lengyelek az 1772 dik esztendőben, tsak egy tsepp vérünknek is ki ontása nélkül, annyi Országainkat másoknak engedtük. (...) De én önként meg-vallom, hogy én az én jószágaimból minden esztendőben 40 ezret vészek, melynek tized részét minden esztendőben hazám' közönséges hasznára önként és örömmel fel-áldozni meg-vagyok határozva*”⁴⁷ A nemesek önkéntes adóvállalását és a közjóért való áldozatvállalását egyértelműen pozitívan ítélte meg több hasonló felajánlás ismertetésével, egyértelműen üzenve ezzel olvasóinak, a magyar nemességnek.

Szeptember 5-én pedig szüksézávan tudósít arról, hogy Hollandiában „*egy titkos helyen ottan nagy alattomban való gyűléseket tartanak a' Patrióták. E' nem tettzik nagy-nak; de nagy hír a' ki érti.*”⁴⁸

1789-re már élesen elüt a belföldi tudósítások hangneme is a hivatalos hírektől, egyre inkább komorrá festve a képet. Brassóból jelentette a Kurír egy levelezője, hogy „*mi itt a' széleken tsendesesen vagyunk; de feleségeink, gyermekeink nem tudom mit esznek jövődében.*”⁴⁹ Háromszéki tudósítója pedig arról tudósította, hogy egy köből tiszta búza ára 13 forintra, a gyengébb minőségűé 10 forintra emelkedett, „*és ezen proportzió szerint minden enni és innya való dolgok oly drágák, hogy a' szegénység alig segíthet némely helyyeken magán; némely helyyeken pedig kész-pénzzel sem lehet valami inni és enni való dolgot találni ... Magyarországon is minden-felől erre panaszkodnak.*”⁵⁰

1789 elején a Magyar Kurír beszámolója szerint víg farsang és szép feleség helyett békességet, egészséget, a pestistől és az éhínségtől való megmenekülést kívántak egymásnak az emberek,⁵¹ május 2-án pedig Hadik András grófnak, a déli seregek parancsnokának írt

levelében a rekvirálások miatt éhező parasztokról írt, „a' kik ennek a' háborúnak rajtok rend-kívül való Súlyját már-is alig viselhetik.”⁵²

És Szacs vay megtalálta a módját annak, hogy egy allegorikus mesével fejezze ki véleményét a török háború következményei, a betegségek, járványok és a katonák elszállásolásának terhe miatt nélkülöző nép helyzetére vonatkozóan, egyértelműen célozva az udvar és a „felszabadító” hadsereg felelősségére. A mese a Kertészről szól, kinek a veteményesét egy nyúl megdézsmálta, ezért az Urához fordul segítségért, aki azonnal „flintát akaszt a' nyakába, 36 vadászkutyát és 3 Jágert maga mellé vészen,”⁵³ és vadászni kezdenek, közben összetapossák az egész veteményest, végül a nyúl a kerítés egy lyukán keresztül elmenekül. „Ekkor hivatja a' Kert Ura a' Kertészt és jelenti néki, hogy a' nyúl a' kertből el-üldeztetett, mint a' Nagy Vezér a' Bánátból. – Meg-járja a' Kertész az egész kertet – s' vakarni kezdi a' füle tövit. – Na! így szól: a' nyúl ugyan el-szaladott; de te Uram – Ti Jáger és Kutya Uramék nagyobbban meg dolgoztátok a' Kertemet, mint a' nyúl száz esztendőök alatt megdolgozhatta volna. (...) Ki légyen itt a' Kertész – a' Gazda és a' nyúl? gondolkozzék ki-ki rajta – ha tudni kívánnya.”⁵⁴

Az 1789. augusztus 5-ei, korábban idézett elíziumi dialógusban a magyar Veréb elbeszélésében ismét egyértelműen utalt Szacs vay a Habsburg birodalom belső nehézségeire, a török háború és a rossz gazdasági környezet miatti éhínségekre. Hiszen a magyar Veréb a' megboldogult Mária Terézia császárné alatti boldog időkben született, „mikor a' Búzának vékája, a' legszebbiknek is, tsak 8 garas vala, 's már most Köble 6-7-8 forinton-is el-megylen sok helyyeken. (...) Mi ugyan Verebek ezen bóldog országban soha még éhel-halásra nem jutottunk; de tavaly és az idén sok viszontagságokat szenvedtünk; mert az egyik szomszédunk ellenség, a' másik pedig segítség lévén (...) sokot el-vittenek, sokot el-prédáltanak, és félek, hogy tsak a' jövő Karátson után-i az én életben levő fiaim nem várt szükséget fognak szenvedni.”⁵⁵ E publicisztika is óvatosan jelzi, hogy a török háború terhei mellett az elszállásolt német és szövetséges katonák is komoly terhet rónak a lakosságra, és a hadsereg elszállásolása és rekvirálásai is okozói az éhínségnek és a bizonytalan belpolitikai helyzetnek.

Figyelme bár a forradalmi eseményekre és a háború okozta helyzetre fókuszált elsősorban, de fokozatosan megjelentek és egyre nagyobb hangsúlyt kaptak – például a Magyar Hímondó szerkesztésénél tapasztaltakkal ellentétben, amikor kifejezetten közönyösnek mutatkozott a téma iránt – a nemzeti mozgalom nyelvi és kulturális törekvései.

A '90-es évek elejére annak köszönhetően, hogy ráérezve a társadalmi szükségletekre és érdeklődésre ilyen irányba módosította tudósításai tartalmát és hangnemet a *Magyar Kurír*, rohamosan megnőtt olvasótábora és ezáltal befolyása és jelentősége is. Már 1788 végén azzal büszkélkedhetett Szacs vay Sándor, hogy lapjának 800 előfizetője van, amennyi magyar újságnak még soha nem volt korábban. 1789-ben ez a szám 900-ra, 1790-ben pedig 1200-ra emelkedett, ami mutatta a lap és olvasótábora töretlen fejlődését, és bizonyára köszönhető volt ez Szacs vay óvatos és kritikáktól sem mentes közeledésének a rendi ellenállás irányába, melynek csúcspontját az 1790-91-es országgyűlésről való tudósításai jelentik.⁵⁶

A jozefinista udvar védernyőjében és a II. Lipót alatti átmeneti enyhülés időszakában – bár érték komoly támadások – nem tudták befolyásolni politikai publicisztikáját, sőt ekkoriban egyre inkább a magyarországi valóság és a nemzeti sérelmek felé terelődött figyelme a bécsi felvilágosult eszmék terjesztése helyett, és korát messze meghaladva ekkor alkotta azon rövid, politikai glosszáit, amelynek műfaji meghonosítása a nevéhez fűződik.⁵⁷

A II. Lipót halála utáni politikai változások miatt a régi és az új ellenfelek 1793-ban azonban el tudták érni eltávolítását a laptól.⁵⁸

4. A Magyar Kurír betiltása után

A szakirodalom által részletesen ismertetett tény, hogy a *Magyar Kurír* betiltására az ürügyet a francia király pörének tárgyalásáról közölt tudósítás szolgáltatta. Az újság 1793. évi 1. számában közölte a király kihallgatásáról szóló cikket, annak ellenére, hogy azt a cenzor eredetileg törölte. Ezen túl az volt a kifogás, hogy a király „*Sie*” megszólítását „*Kegyelmed*”-nek fordították a magyar cikkben, ami királlyal szemben tiszteletlenségnek számított. Az sem számított, hogy a másik magyar lapban, a mágnások által (Széchényi Ferenc, Festetich György, Teleki Pál) támogatott *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* is megjelent a tudósítás a cenzor engedélye nélkül, ott mégis csak később elengedett pénz-bírság lett a büntetés. A kancellária január 3-án jelentette, hogy a *Magyar Kurírt* betiltották. Szacsvey beadvánnyal fordult az uralkodóhoz, amely egyértelművé teszi, hogy már régóta hátrányosnak látja helyzetét a másik magyar lappal szemben, amely jobban simul a kancellária politikájához, és beszámol a fentebb már elmondott különféle zaklatásokról, amelyekkel szemben lapját mindvégig védenie kellett. Ráadásul öt feleségével és gyermekével együtt a megélhetésétől fosztották meg, hiszen mögötte nem áll senki, csak a vállalkozása, a *Magyar Kurír*, amely hat év alatt 30 000 forinttal növelte a kincstár bevételeit, és 14 000 forintot keresett rajta a nyomda. Panasolja, hogy a cenzor nem járt el szabályszerűen, mindenfélét törölt az ominózus cikkben, ami más lapokban megjelent – és ugyanaz a cenzor engedélyezte a másik magyar lap számára a cikket, amelyért őt büntetik.⁵⁹

Mindezek eredményeképpen száműzetése véglegesnek bizonyult, egészen 1815-ben bekövetkezett haláláig soha többet nem kaphatott újságírói állást sem Magyarországon, sem Erdélyben. Pozsony óta halmozott, az egyház és a főnemesség elleni bűnei; szatirikus cikkei, éles kirohanásai, újságírói kvalitásai, de főleg a hatalmi helyzet változásai – előbb a rendi ellenzék jozefinisták elleni támadásai, később az udvar és a rendek kompromisszuma – miatt, melyekhez nem tudott, nem is akart idomulni, végleg egyedül marad. Az eszmék, valamint az újságírói és lapszerkesztési módszerek, amelyekben hitt ellehetetlenültek az új politikai rendszerben, és közel fél évszázadra volt szükség, hogy a magyar politikai hírlapírás újra elérje azt a szintet, ahol 1787–93 között volt.⁶⁰

JEGYZETEK

1. Katus László (2010): Magyarország a Habsburg Monarchiában. In: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története. Akadémiai Kiadó. Budapest. 536. old.; 584. old.
2. Dezsényi Béla (1967): A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793. Magyar Könyvszemle. 1967. sz. 21. old.
3. Dezsényi Béla (1967): A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793. Magyar Könyvszemle. 1967. sz. 22. old.
4. Bővebben ír a „pozsonyi előzményekről” Dezsényi Béla már fentebb is hivatkozott tanulmányában (21–27. old.), melynek alapfeltevése szerint Szacsvey 1793 utáni „parkoló pályára-tételének” okai már e korai újságírói korszakára is visszanyúlnak.
5. Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (2001): A magyar sajtó története. Sajtóház Kiadó. Budapest. 36–40. old.
6. Magyar Kurír 1789. évf. 13–14. old.; 35–36. old.; 53–57. old.; 59–62. old.; 78–80. old.; 93–98. old.; 118–120. old.; 125–127. old.; 132–138. old.; 144–146. old.; 151–154. old.; 176–178. old.; 195–199. old.; 204–208. old.; 210. old.; 237–240. old.; 254–257. old.; 325–331. old.; 340–344. old.; 353–356. old.; 389–392. old.; 413–420. old.; 429–433. old.; 444–450. old.; 454–458. old.; 460–466. old.; 467–471. old.; 474. old.; 479–481. old.; 484–486. old.; 495–496. old.; 500–505.

- old.; 509–514. old.; 531–532. old.; 553. old.; 555–560. old.; 581. old.; 594–596. old.; 605–608. old.; 611–614. old.; 619–624. old.; 627–640. old.; 651–656. old.; 660–666. old.; 679–682. old.; 695–697. old.; 708–710. old.; 713–714. old.; 719–722. old.; 726–728. old.; 742–747. old.; 755–767. old.; 771–776. old.; 787–796. old.; 811–814. old.; 820–828. old.; 833–834. old.; 835–849. old.; 858–861. old.; 867–870. old.; 883–890. old.; 899–914. old.; 913–920. old.; 941–949. old.; 962–968. old.; 977–986. old.; 993–999. old.; 1009–1016. old.; 1018–1023. old.; 1024. old.; 1049–1055. old.; 1085–1089. old.; 1097–1140. old.; 1141–43. old.; 1145–1176. old.; 1182–1190. old.; 1193–1208. old.; 1211–1220. old.; 1229–1239. old.; 1242–1252. old.; 1277–1287. old.; 1293–1301. old.; 1315–1319. old.; 1329–1331. old.; 1341–1346. old.; 1349–1359. old.; 1365–1374. old.; 1382–1387. old.; 1391–1396. old.; 1410–1411. old.; 1418–1421. old.; 1438–1443. old.; 1463–1465. old.
7. pl. Magyar Kurír 1789. évf. 915–916. old.; „A' Fő-Hadi-Tanástól közelebb ki-adott Tudósítás ez: (**)” megjelöléssel.
 8. Magyar Kurír 1789. évf. 798–800. old.
 9. Magyar Kurír 1789. évf. 797. old.
 10. Magyar Kurír 1789. évf. 1057–1062. old.
 11. Magyar Kurír 1789. évf. 706. old.
 12. Magyar Kurír 1789. évf. 706. old.
 13. Magyar Kurír 1789. évf. 582–584. old.
 14. Magyar Kurír 1789. évf. 707–708. old.
 15. Újságbélyeg.
 16. Magyar Kurír 1789. évf. 717. old.
 17. Magyar Kurír 1789. évf. 717–718. old.
 18. Magyar Kurír 1789. évf. 73. old.; 275. old.; 560. old.; 592. old.; 596. old.; 603. old.; 713. old.; 714. old.; 874. old.; 896. old.; 927. old.; 952. old.; 1333–1335. old.; 1441. old.; 1444. old.
 19. Magyar Kurír 1789. évf. 120. old.; 130–131. old.; 358–359. old.; 486. old.; 492–493. old.; 514–516. old.
 20. Magyar Kurír 1789. évf. 566–567. old.; 574–575. old.; 609. old.
 21. Magyar Kurír 1789. évf. 682. old.
 22. Magyar Kurír 1789. évf. 682–684. old.
 23. Magyar Kurír 1789. évf. 751–752. old.
 24. Magyar Kurír 1789. évf. 781. old.
 25. Nagy Frigyes porosz király.
 26. Magyar Kurír 1789. évf. 782. old.
 27. Magyar Kurír 1789. évf. 817. old.
 28. Magyar Kurír 1789. évf. 831. old.
 29. Magyar Kurír 1789. évf. 851–858. old.
 30. Voltaire.
 31. Magyar Kurír 1789. évf. 855–856. old.
 32. Magyar Kurír 1789. évf. 874–880. old.; 893–897. old.; 930–939. old.; 949–955. old.; 974–975. old.; 986–990. old.; 999–1000. old.; 1055. old.; 1093–1094. old.; 1140–1141. old.; 1208. old.; 1220–1224. old.; 1254–1260.; 1290. old.; 1301–1304. old.; 1331. old.; 1347. old.; 1359. old.; 1423. old.
 33. Melyek a francia forradalom korszakalkotó alapidokumentumába, az 1789. augusztus 26-án elfogadásra kerülő Emberi és polgári jogok nyilatkozatába (*La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen*) épülnek be.
 34. Magyar Kurír 1789. évf. 933–934. old.
 35. Magyar Kurír 1789. évf. 949–955. old.
 36. Magyar Kurír 1789. évf. 952. old.
 37. Magyar Kurír 1789. évf. 953. old.
 38. *Restaurateur de la liberté*.
 39. Magyar Kurír 1789. évf. 954. old.
 40. 1789. október 4.

41. 1789. október 6.
42. Magyar Kurír 1789. évf. 1224. old.
43. Magyar Kurír 1789. évf. 1290. old.
44. Nagy Katalin cárnő.
45. Georg Washington.
46. Magyar Kurír 1789. évf. 666. old.
47. Magyar Kurír 1789. évf. 749–750. old.
48. Magyar Kurír 1789. évf. 1003. old.
49. Magyar Kurír 1789. évf. 698. old.
50. Magyar Kurír 1789. évf. 718. old.
51. Magyar Kurír 1789. évf. 3. old.
52. Magyar Kurír 1789. évf. 352. old.
53. Magyar Kurír 1789. évf. 16. old.
54. Magyar Kurír 1789. évf. 17. old.
55. Magyar Kurír 1789. évf. 856–857. old.
56. Magyar Kurír 1789. évf. 101. old.; 140–145. old.
57. Kókay György (1979): Hírlap és folyóirat-irodalmunk a 18. században. In: Szabolcsi Miklós (főszerk.); Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Akadémiai Kiadó. Budapest. 140. old.
58. Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (2001): A magyar sajtó története. Sajtóház Kiadó. Budapest. 40. old.
59. Kókay György (1979): Hírlap és folyóirat-irodalmunk a 18. században. In: Szabolcsi Miklós (főszerk.); Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Akadémiai Kiadó. Budapest. 150–151. old.
60. Döbör András (2008): Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében. In: Kiss Gábor Ferenc (szerk.): Közös múlt és közös jövő. Belvedere-Szövétnek K. Szeged–Arad. 37–38. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dezsényi Béla (1967): A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793. Magyar Könyvszemle, 1967. sz. 12–39. old.
- Döbör András (2008): Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében. In: Kiss Gábor Ferenc (szerk.): Közös múlt és közös jövő. Belvedere-Szövétnek K. Szeged–Arad. 31–38. old.
- Katus László (2010): Magyarország a Habsburg Monarchiában. In: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története. Akadémiai Kiadó. Budapest. 488–773. old.
- Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (2001): A magyar sajtó története. Sajtóház Kiadó. Budapest.
- Kókay György (1979): Hírlap és folyóirat-irodalmunk a 18. században. In: Szabolcsi Miklós (főszerk.); Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Akadémiai Kiadó. Budapest. 832. old.
- Magyar Kurír, Bécs, 1789. teljes évfolyam.

**„ISTENNEL A SZENVEDŐ EMBERISÉG JAVÁRA” –
KÖZJÓTÉKONYSÁG BÉKÉS MEGYÉBEN A DUALIZMUS KORÁBAN**

**„WITH GOD FOR SUFFERING MANKIND” – CHARITY FOR COMMON
GOOD IN BÉKÉS COUNTRY IN DUALISM**

ABSTRACT

In this study I examine the public welfare in Békés county, fields of charity, and people who famous for beneficence. The most important fields of charity were brought up of orphan, public health, helped of poor man and elderly people, creationed of work places, restored of public domains, helped in danger and education. I have done research on work of well-known people who were active in public welfare such as Krisztina Weinckheim, Celesztina Fejérváry, Dénesné Almásy. They worked for people and common good that alleviate suffering and improve their settlement. These woman assumed responsibility for another. Their most important aim was to helped poor, elderley people. They received honours from local society for their effort. Charity was very important in this time, because social insurance was not well developed and available for everybody. Goodness people were active for the sake of the noble cause, that is why they tried to ensure missing things for inhabitants, for common good.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a közjótékonyságnak milyen területei és formái voltak, elsősorban a 19. század második felétől egészen a 20. század elejéig Békés megyében. A témát azért is tartom fontosnak, mert ebben az időszakban az állam még nem biztosította a társadalom tagjai részére a különféle társadalombiztosítási szolgáltatásokat. Így különösen fontossá és elismertté váltak az olyan jellegű kezdeményezések és intézkedések, amelyek nemcsak az egyéni boldogulás előmozdítását szolgálták és egyeseknek való segítségnyújtást, hanem egyben a közösség javáét is.

Előtte azonban érdemes tisztázni és meghatározni a közjótékonyság fogalmát.

Önzetlen segítségnyújtást jelent, minden anyagi vagy más ellenszolgáltatás nélkül, magasabb rendű célok és emberi értékek megvalósítása érdekében, amely jótékony, pozitív hatást fejt ki egy ember, közösség vagy társadalom életére.¹

Levéltári források, dokumentumok alapján, a korszak közjótékonyságban kiemelkedő békés megyei egyéniségeinek az életét és tevékenységét vizsgáltam. Wenckheim Krisztina és Almásy Dénesné Gyula városában, Fejérváry Celesztina pedig elsősorban Mezőberényben jótékonykodott. Tevékenységük alapján a források és korabeli dokumentumok Celesztinát, mint Mezőberény jótevőjét emlegetik, Krisztinát pedig Gyula városának jótevőjeként tüntetik fel.

* Kovács Anett PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

1. kép. Wenckheim Krisztina

Forrás: Dr. Scherer Ferenc (1938): Gyula város története. II. köt. 251. old.

Tevékenységük nem mindig csak egy adott településre koncentrált. Celesztina például más városok szegényeinek is adományozott, árvaházat például Horgoson létesített.

Kezdeményezéseik és megvalósult fejlesztéseik alapján meghatározható, hogy a közjótékonyoknak milyen területei voltak.

1. táblázat. Közjótékonyág területei

1.	Árvák gondozása
2.	Egészségvédelem és fejlesztés
3.	Szegények és idősök támogatása
4.	Munkahelyteremtés
5.	Közterületek javítása, szépítése
6.	Vészhelyzetekben segítségnyújtás
7.	Oktatás

Forrás: Saját szerkesztés

Érdekes a közjótékonyág területeit egyenként megvizsgálni és egy-egy békés megyei példával prezentálni az elődök munkáját és eredményeit ebben a szegmensben. Mint ahogy látni fogjuk, vannak tipikus példák és vannak ritkábban előforduló tevékenységi formák. Ennek ellenére fontos ezekkel is foglalkozni. A korszak elsősorban a dualizmus időszaka, de léteznek olyan közjót előmozdító kezdeményezések, amelyek már a 19. század elején megfogalmazódtak, de a megvalósításuk évtizedekig tartott a társadalom széles összefogásával. Ilyen például a Békés Megyei Kórház felépítése és működésének megszilárdulása.

1. Árvák megsegítése

A Békés Megyei Árvaház Wenckheim Krisztina kezdeményezésére jött létre. A grófnő ennek céljából 100 000 forintos alapítványt hozott létre esküvője napján. Az árvaház részére házat vásárolt és a megyei közgyűléshez fordult ügyének támogatására.²

A megyei közgyűlésről a korabeli sajtó így tájékoztatta az olvasókat: „A gyűlés fénypontját képezte gr. Wenckheim Krisztina úrhölgynek azon megkeresése, miszerint az általa építendő megyei árvaház telke melletti szabad tért az árvaház nagyobbítása céljából neki

engedné át. A felolvasott megkeresés többszörös éljenekkel kísértetett, a kért telek készséges átbocsátása végzésileg kimondatott, és a nemes grófnő nagylelkűségéért egy köszönő küldöttség kiküldése elhatároztatott.”³

Az árvaház építését megkezdték 1874-ben, a kor neves építészének, Ybl Miklósnak a tervei alapján. „Gyula városában egy magas büszke épület áll, gyönyörű kerttel körülvéve, szabad térségen; kastélynak néznénk, he nem lenne felírva reá egy szó 'Árvaház'. Sokaknak lett megmentőjévé, oltalmazójává, hajlékává ez a ház.” Az árvaházat 1875. október 20-án szentelték fel Nogáll János püspök által. Az eseményen ott voltak a már felvett árvák is, kik szüleiket jórészt az 1873-ki kolera alkalmával veszítették el. Az üdvözlések között felhangzott a kápolnában a legkisebb árva fiú, a hatéves Bartha István verse is, mely meghatotta a jelenlévő közönséget:

„Méltóságos Grófné!
Hálás szívvel fordul hozzád
Előtted álló kis árvád.
Kezeidet csókkal hinti
Istenét imádva kéri:
Áldjon Téged árvák anyját,
Áldjon meg, mint legjobb anyát!”

S ezzel a békésmegyei árvák háza át lett adva rendeltetésének. Az árvaházban állandóan huszonnégy árvát neveltek, hároméves kortól tizenkétéves korig. Az iskolai tanulás mellett házimunkára is tanították őket. A grófné még kertet is vásárolt, hogy a kerti és veteményes munkákban is gyakorlatot szerezhessenek s testileg is jobban fejlődjenek. Tizenkét éves korukban mesterségre oktatták őket, szolgálatba vagy örökbe adták, a tehetésebbeket pedig a grófné tovább taníttatta.⁴

Az árvaház fenntartását Wenckheim Krisztina az alapítvány kamataiból biztosította. Ezenkívül anyagi erőforrást biztosított az épület javítási költségeire, az árvák karácsonyi és alkalmi ajándékaira is.⁵

„Nagy áldás városunkra az árvaház, nagy áldás a hazára, hogy az elhagyatottak-kik tán az intézet nélkül elzülöttek, családaiak szégyene lettek volna” számolt be a Békés című lap az Árvaház érdemi munkájáról.⁶

2. Betegegek istápolása

Széleskörű társadalmi összefogással hozták létre a Békés Megyei Kórházat. Az elképzelés már a 19. század elején megfogalmazódott, mivel a megyében nem volt kórház, ahol a beteg embereket ellátták volna. Ezért Vidovich György első alispán indítványt tett kórház létesítésére 1828. január 10-én a vármegyei közgyűlésen. „Azon mindennapi köztapasztalástul, melyszerint e megyében az ügyefogyott betegek és nyomorultak minden olyatén jóltevő Köz-Intézet nélkül, amelyben elhelyeztethetnének, szűkölködvén, uton-utfélen minden gyámoltól elhagyatva sínlódnak...” A kezdeményezésről döntöttek és határozatban nyilvánították, hogy „ezen a sínlódó emberiség gyámolítására célozó propozíciót” elfogadják.⁷

Elhatározták azt is, hogy a cél megvalósítása érdekében adakozásra szólítják fel a lakosságot, a földesurakat, püspököket, céheket. A befolyó adományok kezelésére létrehozta egy kórházi alapot Sztachó János táblabíró vezetésével. 18 évig csak a pénzt gyűjtötték. Folyamatosan kapták a felajánlásokat, bálókból, színielőadásokból, hangverse-

nyekből származó jövedelmeket, felajánlott pénz örökségeket. Amikor elegendő összeg gyűlt össze, 1845. október 10-én a közgyűlésen döntöttek a kórház felállításáról.⁸

„S amily nehezen, amily lelkesedéssel tudták 18 évi szakadatlan munkálkodás után összeszedegetni a szükséges tőkét, olyan tiszta, olyan nemes és igaz emberszeretettől áthatva adták azt át rendeltetésének, amikor megnyitották. Felvettek és ingyen ápoltak benne minden beteget, nem kérdezve hol ringott a bölcsője, nem kérdezve sem a nemzetiségét, sem vallását, mert hiszen bölcsen tudták, hogy minden beteg szenved, s mindenik egyformán rászorul a gyámolításra, a fájdalomt csillapító, enyhe balzsamra.”⁹

A több évtizedekig tartó kiépülési folyamatról azért is fontos beszélni, mert jótékony szándékú emberek törekvése és hozzájárulása nélkül nem jöhetett volna létre egy ilyen nagy költségekkel járó intézmény, melynek célja minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül a szenvedő és beteg emberek megsegítése, gyámolítása. A 19. század közepe óta egyik legfontosabb feladat lett a kórház fenntartásának a biztosítása, ami nem ment nehézségek nélkül. A nemes eszme megvalósítása és megtartása érdekében szintén a lakossághoz fordultak. A városoknak adománykérő levelet küldtek, melyben kitértek arra, hogy az élelmiszerárak emelkedése és az infláció, a pénz elértéktelenedése miatt a kórházi alap kamatai nem fedezik a kiadásokat, ezt még tetézték az árvíz okozta károk helyreállítási költségei. Ilyen súlyos anyagi gondok közepette a kórház működésének fenntartása is veszélybe került. Ezért kérték a városok és községeket arra, hogy a kórházi ellátás biztosítása érdekében adományozzanak, akár készpénzben, akár terményekben.¹⁰ Erkel Ferenc, Gyula város híres szülötte is értesült ezekről a gondokról és felelősséget érezve másokért pénzt küldött a gyulai kórház javára.¹¹

A dualizmus korában kiadott statisztikai jelentésekben kimutatható egy ma már kevésbé ismert, egyéni kórház támogatási mód, ez pedig a különféle ágyalapítványok voltak. Ezeknek szerepe volt a betegek ingyenes ellátásának és élelmezésének biztosításában. Ha megnézzük az alapítványok alapítóit megállapíthatjuk, hogy az elit köreiből kerültek ki elsősorban, egy részük nemesi származású volt. Megtalálhatjuk a sorban Almásy Dénesné férjének ágyalapítványát, de Wenckheim Krisztináét is és a Károlyi család sem marad ki az adományozásból. Nemcsak magánszemélyek hoztak létre ilyen jellegű támogatási formákat, hanem intézmények is, mint például a Békésmegyei Takarékszövetkezet.¹²

3. Szegények és idősek támogatása

„Istennel a szenvedő emberiség javára.” – ez volt olvasható a gyulai Nőegylet házának falán. Ennek a szellemében tevékenykedtek az egylet tagjai, a Wenckheim család nőtagjainak vezetésével. A leghosszabb ideig, negyvenöt évig Wenckheim Krisztina volt az elnöknő.

A gyulai Nőegylet feladatául jelölte meg az inség enyhítését. Kenyeret adni azoknak az embereknek, akiknek nincs jövedelmük, addig míg újra keresőképesek nem lesznek. Segíteni a munkaképtelen, idős embereket, átvállalni a teher egy részét, mosolyt varázsolni a bánatos arcokra. A nőegylet a segélyezés és a támogatás több formáját is alkalmazta. Havonta átlagban 80 szegény ember kapott pénzsegélyt. A hajléktalan, tehetetlen, szegényeken is próbáltak segíteni, így létrehozták a József-ápolót. Szobát béreltek a részükre, a szobák bútorait, az ágyakat, ágyneműt összeadták. A nőegylet fizette az ápoló lakbérét és tüzfiját is. Az idős, szegény, támasz nélkül maradt nők részére hozták létre a Stefánia-menhelyet, hogy fedél alá kerüljenek és emberhez méltó körülmények között éljenek. A nőegylet biztosította a lakbért és az élelmiszert is a lakók számára. A Nőegylet 1909-ben

elhatározta, hogy Népkonyhát hoz létre a szegények ételmezésére. Átlagban, naponta 75 személyre főztek ebédet. Levest, főzeléket, húst és kenyeret adtak a rászorulóknak. Nemcsak hajlékot és ételmet próbáltak biztosítani, hanem az egészségmegőrzéshez és a betegségek leküzdéséhez is hozzájárultak. Ennek érdekében a betegek részére gyógyszereket vásároltak Ruhasegélyt osztottak a szegény felnőtteknek és gyermekeknek.¹³

Ez utóbbi tevékenységre a *Békés* című lap egy konkrét példával szolgált, amelyben megemlíti, hogy a gyulai Nőegylet téli ruhát adományozott 21 szegény gyermeknek az árvaházban. A ruhát az apácák készítettek teljesen díjmentesen. A Nőegylet ezenkívül több gyermeket is ellát ruhával, valamint betegeket és munkaképteleneket ruhával, étellel és rendszeres havi segéllyel. „Isten áldása legyen működésükre!” – zárul a helyi újság korabeli beszámolója.¹⁴

Kóhn Dávid, a dualizmus korában élt újságíró, számolt be arról, hogy Wenckheim Krisztina arra kérte őt egy alkalommal, hogyha betegség, vagy szegénység miatt talál olyanokat, akik közsegélyben nem részesülnek és a szegénység, szemérem miatt nem mernek segítséget kérni, akkor írja össze nevüket egy levélben és közvetítőn keresztül küldje el neki. Ezt meg is tette és ezután igen sok „szeregetadomány” jött Gyulára, közvetlenül a szegényeknek címezve, akik nem tudták, hogy milyen előzmények következtében részesülnek a grófnő adományában.¹⁵

A Gyulai Nőegylet több évtizeden keresztül tartott jótékonyági munkájáról, így írt Implom József: „*A gyöngének tartott nő titáni harcot vívott hatvan éven át a legerősebb férfit ledöntő nyomorral. Hány betegnek adta vissza egészségét, hány kétségbeesettnek adott újra hitet?! Ha az áldozatos lélekkel megküzdött küzdelmen végigtekintünk, megilletődve állunk meg a szív egyik legszebb erényének, az emberbaráti szeretetnek ezernyi tündöklő megnyilvánulása előtt.*”¹⁶

4. Munkahelyteremtés

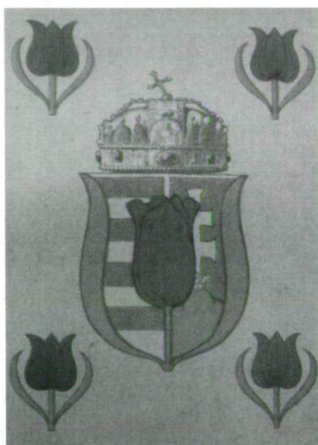
A közjótékonyosság egyik legfontosabb területe a munkahelyteremtés. A Magyar Tulipánkert Mozgalom egyik célja is ez volt. A mozgalom a 20. század elején bontakozott ki a tulipán jegyében. A tulipánt azért választották a mozgalom szimbólumává, mert a néphit szerint védelmező ereje van, jelképezi az anyaölt, a teremtés kelyhét. A Magyar Tulipánkert Mozgalom célja az volt, hogy a magyar munkások számára munkaalkalmat teremtsenek, azáltal, hogy a mozgalom tagjai csak magyar ipari termékeket vásárolnak. A szervezet tagjai saját példával és agitációval akarták elérni azt, hogy magyar ember lehetőleg minden szükségletét magyar termelőktől és iparosoktól szerezze be, így biztosítva számukra megélhetést. Mindenki, aki csatlakozik a szövetséghez vállalja ezt és a cél elérésére törekszik. Az eszme felvállalását jelképezi a magyar tulipán jelvény viselése. A célok és feladatok között még szerepel minden olyan gazdasági és kulturális vállalkozás támogatása, amely előmozdítja a nemzeti jelleget és önállóságot. A nemzeti érzés ápolása a családi életben és a nevelés terén. Minden fényűzés mellőzése egészen addig, amíg a magyar ipart nem fejlesztik olyan szintre, hogy luxus igényeket is kitudjon elégíteni.¹⁷

A hazafias, ipartámogató, munkahelyteremtő mozgalom egyik tagja, Wekerle Sándor így fejtette ki véleményét: „*Azt a nagy feladatot kell folyton szemmel tartani és megvalósítani, hogy ne a világ négy tájából összehordott szokásoknak, nézeteknek, fölfogásoknak forgataga irányítsa ezt a nagy magyar társadalmat, hanem igaz magyar nemzeti szokásai és hagyományai irányítsák. Ezeknek kipróbált termőföldjébe ültessük és érteljük meg a haladó kornak és civilizációnak újabb termékeit. Őrizzük meg mindenben igaz magyar*

nemzeti sajátosságainkat, régi szokásainkat, őrizzük meg a közélet iránti önzetlenségünket és tisztaságunkat és őrizzük meg mindazokat a szent hagyományokat, a melyek megőrizték ennek a földnek a népét egy ezredéven át."¹⁸

A magyar ipar védelme érdekében indított mozgalom olyan nagy népszerűségnek örvendett, hogy az emberek országszerte területi szervezeteket hoztak létre. 1906 június 3-án Békés megyében is megalakították Békésvármegyei tulipán szövetség néven.¹⁹ A békés megyei elit nagy része is csatlakozott még a megalakulás évében, így Fejérváry Celesztina is, aki a közjótékonyosság terén szerzett érdemei miatt, már közismert volt Békés megyében.²⁰ Iparpártoló tevékenységét nemcsak a szövetség keretén belül igyekezett gyakorolni, hanem azon kívül is. Támogatta lakóhelyén a helyi iparos egyesület munkáját pénzbeli adományokkal.²¹

2. kép. Tulipánkert Mozgalom szimbóluma

Forrás: Endrei Zalán (1906): Tulipánkert

5. Közterületek javítása, szépítése

A közterületek egyéni kezdeményezések révén történő esztétikai és funkció szerinti javítása és fejlesztése, nem igazán tipikus és elterjedt közjótékonyági forma. Ennek ellenére létezett és érdemes is beszélni róla. Példának Fejérváry Celesztinát hoznám, Mezőberény jótevőjét, akit annyira zavarta a környezetében lévő úttest állapota, amit ő is rendszeresen használt, hogy felajánlotta a községi előljárásának, hogy pénzt adományoz annak rendbehozatalára. Az útjavítás mellett szólt az is, hogy úgy érezte így munkaalkalmat is tud teremteni egyben. A városi vezetőségnek írt levelet érdemes teljes egészében bemutatni.

„Tekintetes Községi Előljáróság!

Átérezve a jelenlegi súlyos gazdasági helyzetnek különösen az általános munka- és keresetalkalom hiányában is megnyilvánuló szomorú következményeit, inditattva érzem magamat, hogy annak némi enyhítésére az alábbi munkálatokat felajánljam.

I.

Mindennapi templomba járásom alkalmával sajnálattal tapasztaltam, hogy a római kath. Templom és a plébánialak közötti utcának az iskolától a Főutczáig kivezető részén az út-

test annyira pocsolás és összevágott állapotban van, hogy szinte járhatatlan, ami a gyalogjáró közönségre is kellemetlen, mert a lovak a mély habarékot erősen felcsapják. Ezen állapotban azonban nemcsak a most említett közlekedési okokból, hanem azért is segíteni kell, mert az épen templom mellett van, melynek céljával és rendeltetésével ez az állapot és annak következményei össze nem egyeztethetők.

Abban a feltevésben vagyok, hogy ezen út kikövezés nélkül, megfelelő árkolással és vízlevezetéssel megnyugtató módon rendbehozható és a jelenlegi állapot megszüntethető.

Azt kérem tehát, méltóztassék a kérdéses utcarészletet kívüljegyzett ügyvéddel személyesen megbeszélendő módon az én költségemen rendbehozatni.

A bekerülési költséget közlés után pár nap alatt kiegyenlítem.

II.

Méltóztassék továbbá ugyancsak az én költségemen rendbehozatni a kérdéses uton a plébánia és a templom közötti keresztülvezető átjárót is, melyet a kocsiforgalom szintén veszélyesen kigödrözött.

Tisztelettel:

románfalvi Fejérváry Celesztina²²

A levélből kiderül, hogy felelősséget érzett a környezetéért és annak fejlesztéséért, amiért anyagi áldozatokra is hajlandó volt. Fejérváry Celesztina jótékony tevékenysége nemcsak ebben merült ki. Több községben segélyezésre pénzügyi adományt küldött. Horgoson árvaházat hozott létre. A nők és gyermekek védelmét célul kitűző Országos Stefánia Szövetség mezőberényi szervezetének székházat vásárolt, hogy tevékenységét tudja gyakorolni. A közjótékonyaság terén szerzett érdemei elismeréseként Erzsébet-rendet kapott. Azokat a nőket jutalmazták, akik jótékonyaság, közjó terén kiemelkedő tevékenységet folytattak.²³

6. Vészhelyzetek

A korszakban a lakosság életét az árvizek, tűzveszély és a kolerajárvány fenyegette. Ezekben az esetekben kiváltképp nagy szükség volt az önzetlen segítségnyújtásra és egymás megsegítésére. Az 1881-es árvíz sok házat maga alá temetett. A segélyezésben a gyulai nőegylet nagy mértékben kivette a részét.²⁴

Az 1882-es tűzvész károsultjainak támogatására társadalmi gyűjtést szerveztek. Pénzügyi adományt adottak a Wenckheim család tagjai, pénzügyi intézetek, váradai püspök, Göndöcs Benedek gyulai plébános és a gyulai nőegylet is. A tüzeset negatív következményeinek hatására a képviselőtestület elhatározta, hogy hivatásos tűzoltó testületet alakít.²⁵

Az 1873-as kolerajárvány szomorú következménye volt a magukra maradt gyerekek nagy száma. Az árvák részére hajlékot és megfelelő ellátást, nevelést a Wenckheim Krisztina által létesített árvaház biztosította.²⁶

7. Oktatás

„Az oly szerény anyagi viszonyok között lévő városokban mint a miénk, sok hatalmas tényezőnek jóakarató együttműködése szükséges egy főgymnasium felállítására.”²⁷

A terv adott volt, Gyula város vezető elitjét régóta foglalkoztatta egy gimnázium létrehozásának gondolata, de a kivitelezése nem ment könnyen, csak összefogással és jótékony célú

felajánlásokkal sikerült. A cél megvalósítása érdekében 1892-ben Wenckheim Krisztina grófnő, a koronázás 25 éves jubileum alkalmából, 50.000 Ft-ot adományozott. A példája hatást gyakorolt más nemesekre is, így követték őt. Wenckheim Ferenc, Henrik, István és Dénes grófok magtárt ajándékoztak a gimnázium létrehozásához szükséges alapok létrehozásához. Krisztina által a gimnázium részére létrehozott alapítvány kezelése a nagyváradi káptalanra és felügyelete a váradi püspökre lett bízva. A grófné kívánsága az volt, hogy a gimnázium és a vele kapcsolatos convictus vezetése a Jézus társasági atyák feladata legyen.²⁸

A Békésmegyei Takarékpénztár is létrehozott egy alapítványt a gimnázium támogatására. 1901-ben Wenckheim Krisztina grófnő módosította az alapítvány alapító oklevelét és az összeget 155 000 koronára emelte fel. A katolikus egyház pedig a tőke gyarapítására gyűjtést szervezett. Gyula város lakossága körében 50 000 koronát sikerült összeszedni. Gróf Almásy Dénes 8000 koronát ajánlott fel. Az egyéni kezdeményezések és támogatások mellett az állam is pártolta az ötletet. A kultuszminiszter az építési és felszerelési költségekre 80 000 korona államsegélyt biztosított. A helyi képviselőtestület pedig 9000 koronát helyezett kilátásba. A fentiekből látható, hogy a társadalom széleskörű összefogására volt szükség, ahhoz, hogy a helyi oktatási lehetőségeket és feltételeket javítani tudják. Az állam, a helyi önkormányzat és a város lakossága is részt vett ebben a munkában.²⁹

8. Összegzés

A közjótékonságnak három típusát lehet elkülöníteni ebben a korszakban. Az egyik, az egyéni kezdeményezések révén megvalósult közösségi fejlesztések. A másodikra jellemző, hogy az egyéni kezdeményezésekből egy nagyobb összefogás és közösségi kezdeményezés lett és így valósult meg egy cél, mint például a gimnázium esetében. A harmadik, amikor egy közösség kezdeményezett és próbált egy problémát megoldani vagy egy hiányállapotot megszüntetni. Erre jó példa a Békés Megyei Kórház megalakulása.

A közjótékonság területei olyan fontos dolgokra irányultak, amelyek egy társadalom kohézióját elősegítették az egyéni boldogulás mellett. Sok esetben az emberek összefogására és kooperációjára volt szükség, hogy támogassanak bajba jutott elesett, szegény embereken. Nem mindig ment könnyen, fennakadásméntesen, sőt volt, hogy csak elméleti szinten maradtak meg jótékony célú kezdeményezések. Tanulmányomban törekedtem olyan példákat bemutatni, amelyek meg is valósultak. Van olyan ezek közül, ami csak egy ideig létezett és olyan is, ami a mai napig működik. De mindegyiknek egy alapja volt, a közjótékonság.

„Jóakarattal nélkül család, egyház, társadalom, egyesület, nemzet, fent nem állhat, élete tartós nem lehet, működése áldásteljesnek teljességgel nem mondható. A jóakarattal eszközli, hogy kinyíljon a kéz jótételre, a könyörületre, a szív szóvalomra, az elme nemes gondolatokra és azoknak meg is valósítására buzduljon fel; hogy a türelmetlenek tűrőkké, a haragosok szelidek, a békétlenek békét óhajtokká legyenek!”³⁰

JEGYZETEK

1. Saját meghatározás.
2. Dr. Scherer Ferenc (1938): Gyula város története. Gyula M. Város kiadása. I. köt. 205. old.
3. Békés. 1873. máj. 18. Kivonat Gyula városa 1872. május 10-én tartott képviselő gyűlése jegyzőkönyvéből.

4. Emlék-album Nagyméltóságú gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő excellentiája ezüst menyegzőjére. (1897) Budapest. Franklin Társulat Nyomdája. 38–40. old.
5. Dr. Scherer Ferenc: 206. old.
6. Békés 1890. dec. 28.
7. Dr. Berkes Sándor (1903): Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda 8. old.
8. Dr. Scherer Ferenc (1938): I. köt. 445. old.
9. Dr. Berkes Sándor (1903): Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda 4. old.
10. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML V.B.317.b. 26. Gyoma mezőváros, ill. nagyközség iratai.
11. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV. B. 153. 1567/1855. Békés-Csanád vármegye tisztii főorvosának iratai. Erkel Ferenc pénzküldeménye a gyulai kórház javára.
12. Dr. Berkes Sándor (1914): Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda 45. old.
13. Implom József (1931): A gyulai Nőegylet története (1870–1931) alapításának hatvanadik évfordulójára. Gyula, Dobay János Könyvnyomdája 11–20. old.
14. Békés 1891. nov. 22.
15. Kóhn Dávid (1936): Hatvan év múltán. A Kis kontesz. Dobay János Könyvnyomdája 203. old.
16. Implom József (1931): 25. old.
17. Endrei Zalán (1906): Tulipánkert. Globus Kiadóvállalat. Budapest. 125–126. old.
18. Endrei Zalán (1906): Tulipánkert. Globus Kiadóvállalat. Budapest. 22. old.
19. Dr. Scherer Ferenc: II. köt. 312. old.
20. Kovács Anett (2011): Epizódok Fejérváry Celesztina életéből. Orlai Petrics Soma Kulturális Központ. 37. old.
21. Alföldi Függetlenség 1923. nov. 25. 3. old és 1924. jan. 13. 2. old.
22. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML V. 326. Mb. nagyk. Ir. B.b. 1702. 1930.
23. Kovács Anett (2011) 40. old.
24. Implom 24. old
25. Scherer II. 223. old.
26. Emlék-album (1897) 38. old.
27. Békés 1889. júl 14. Terényi Lajos beszéde Dr. Schlauch Lőrincz püspök látogatásakor.
28. Emlék-album (1897) 40–41. old.
29. Dr. Scherer Ferenc: II. köt. 252–253. old. és 291–292. old.
30. Békés, 1892. dec. 18. Advent végén.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alföldi Függetlenség 1923. nov. 25. 3. old. és 1924. jan. 13. 2. old.
 Békés 1890. dec. 28.
 Békés 1891. nov. 22.
 Békés 1889. júl. 14.
 Békés, 1892. dec. 18.
 Dr. Berkes Sándor (1903): Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda.
 Dr. Berkes Sándor (1914): Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről. Corvina Nyomda.
 Dr. Scherer Ferenc (1938): Gyula város története. Gyula M. Város kiadása. I–II. köt.

- Emlék-album Nagyméltóságú gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő excellentiája ezüst menyegzőjére. (1897) Budapest. Franklin Társulat Nyomdája.
- Endrei Zalán (1906): Tulipánkert. Globus Kiadóvállalat. Budapest.
- Implom József (1931): A gyulai Nőegylet története (1870–1931) alapításának hatvanadik évfordulójára. Gyula, Dobay János Könyvnyomdája.
- Kovács Anett (2011): Epizódok Fejérváry Celesztina életéből. Orlai Petrics Soma Kulturális Központ.
- Kóhn Dávid (1936): Hatvan év múltán. A Kis kontesz. Dobay János Könyvnyomdája.
- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML V.B.317.b. 26. Gyoma mezőváros, ill. nagyközség iratai.
- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML IV. B. 153. 1567/1855. Békés-Csanád vármegye tisztii főorvosának iratai. Erkel Ferenc pénzküldeménye a gyulai kórház javára.
- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltára BML V. 326. Mb. nagyk. Ir. B.b. 1702. 1930.

**A KÜLÖNBÖZŐ VALLÁSÚAK ÁLTAL KÖTÖTT HÁZASSÁGOK
JELLEMZÉSE SÁTORALJAÚJHELYEN,
AZ 1869-ES NÉPSZÁMLÁLÁS ALAPJÁN**

***A CLASSIFICATION OF MARRIAGES BETWEEN DIFFERENT RELIGIONS
IN SÁTORALJAÚJHELY BASED ON THE CENSUS OF 1869***

ABSTRACT

Interfaith marriages can be considered as markers of modernizing social structures, transforming local societies. The present case study aims to analyze the frequency and types of mixed marriages in Sátoraljaújhely, based on the census of 1869. This study fills a niche in the field of historical demography owing to both its topic and its method (quantitative analysis of data provided by the Borsod-Abaúj-Zemplén County Archives, III. Sátoraljaújhely Branch Archives).

The religiously mixed county-seat of Zemplén, Sátoraljaújhely had 10 000 inhabitants in 1869. One-third of the population was Jewish, but they obviously did not get married people of other religion. Calvinists played the crucial role in county-level administration, but Roman Catholics were more numerous. Beyond them Greek Catholics (mainly peasants from the surrounding rural areas) and Lutherans were abundant. 12% of the population conscribed lived in marriages between different religions. The religion of children usually followed the parents', but citizens applied the rules variously, depending both on the relative strength of the Church and the differences in the social position, prestige of the married couple. This study shows the dominancy of the Roman Catholic Church mainly in families, where parents were Catholic and Protestant religion, and eventually the weakness of the Lutherans.

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa, hogyan alakult a sátoraljaújhelyi vegyes házasságokban a gyermekek vallása az 1869-es népszámlálás alapján. Adatbázisul a Sátoraljaújhelyen, a levéltárban hiánytalanul megőrzött népszámlálási ívek szolgáltak. A népszámlálás időpontjában az 1868. évi, „*a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról*” szóló LIII. törvénycikk volt hatályban, amely kimondta, hogy a fiúk az édesapjuk, míg a leányok az édesanyjuk vallását követik. A népszámlálási ívek azonban lényegében még az 1868 előtti időszak viszonyairól tanúskodnak.

A kora újkortól kezdően a vegyes házasság (lat. *matrimonium mixtum*) azt jelentette, hogy azt, olyan férfi és nő kötötte meg, akik két különböző keresztyén egyházhoz tartoztak. Vegyes házasságokról eredetileg akkor beszéltek, ha az egyik felet a katolikus egyházban keresztelték meg, vagy oda keresztség után felvették, és onnan formális aktussal nem távozott. A másik fél pedig olyan egyháznak vagy egyházi közösségnek volt a tagja, mely nem volt teljes közösségben a katolikus egyházzal.¹ A Sátoraljaújhelyről szóló jelen tanulmányunkba mi viszont beleértettük a protestáns egyházakat is, így az olyan eseteket is, ha a házasságot egy református és egy evangélikus kötötte meg.

* Dr. Bagdi Róbert főiskolai docens, Szolnoki Főiskola.

A vegyes házasságokról, a XIX. század első és középső harmadában, a szűken értelmezett királyi Magyarországon, az 1790/91. évi, „a vallás ügyéről” szóló XXVI. törvénycikk rendelkezett. E törvény 15. bekezdése szabályozta a vegyes házasságokban született gyermekek vallását: *„A vegyes házasságokból, melyek mindenkor a katolikus lelkészek előtt lesznek kötendők, a melyek ellen azonban bármely akadályt akármilyen szín alatt emelni tilos legyen származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék; ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiúgyermek követhessék atyjok vallását”*. A törvény tehát előjogokat biztosított a római katolikus egyháznak, azaz, hogy a katolikus családfő vallását döntő tényezővé emelte. Nem katolikus családfők esetében is csak a fiúgyermek esetében adott lehetőséget, de nem tette azt kötelezővé, hogy a fiúk kövessék apjuk vallását. A szabályozás eredményekképpen a leánygyermek csak római katolikus vallásúak lehettek. Vegyes házasságok megkötése esetén, a nem katolikus félnek úgynevezett reverzális levelet kellett kiadnia, amelyben lényegében lemondott arról, hogy leendő gyermekei az ő vallását követhessék. A törvényi szabályozás így rendezett viszonyokat teremtett papíron.

Vizsgálatunk célja, hogy bemutassa, hogyan érvényesült mindez a gyakorlatban. Ráadásul a kiegyezés utáni évekre már kétgenerációnyi idő telt el a törvényi szabályozás óta, így elegendő idő volt a köztudatba való átmenetelre (vagy épp ellenkezőleg, a teljes feledésre).

2. Sátorlajújhely népessége a XIX. században

Sátorlajújhely az 1784/87 folyamán lebonyolított első népszámszálás idején csupán a második legnépesebb települése volt Zemplén vármegyének. Ahogy akkoriban írták, Sátor-Alja-Újhely 4023 fős népességgel rendelkezett (lásd 1. táblázat), amely kevéssel ugyan, de elmaradt Tállya² lakosságától is.

1. táblázat. Sátorlajújhely népességszáma 1784 és 1869 között

Figure 1. Population of Sátorlajújhely between 1784 and 1869

Év	1784/87	1836/40	1857	1869
Népességszám	4023	6310	6811	9946

Forrás: Népszámlálások, illetve Fényes Elek alapján³

A XIX. század első felében azonban fokozatosan a legnépesebb település lett Zemplén vármegyében, sőt a század közepére kb. kétszeres népességszámmal rendelkezett más, zempléni járásközpontokhoz képest. Az osztrák népszámlálás 1857-ben már 6811 főt írt össze a településen, majd a következő évtized végére majdnem 10 ezer fős népességgel rendelkezett. A város népessége a természetes szaporodásnak köszönhetően gyarapodott, de jelentős volt a bevándorlás is.

A hivatalos adatok alapján 9946 fő élt Sátorlajújhelyen 1869. 12. 31-én, mi viszont a népszámlálási íveket feldolgozva, végül 9953 főt tudtunk beazonosítani. Jelen vizsgálatunkban következetesen az általunk feldolgozott eredmények alapján dolgoztunk. A különbségre magyarázat lehet az, hogy ezt a népszámlást az államhatalom rendelte el, de a helyi előljárókra bízta a megvalósítást. Az összeírást több népszámláló biztos végezte el, ami a kézírások különbözőségét is eredményezte. A háromdoboznyi terjedelmű népszámlálási íveken továbbá számos téves bejegyzés történt, azok egy részét utólag kihúzták, javították.⁴

Sátorlajújhely 1869. év végi népességének nem egészen 46%-a máshol született (lásd 2. táblázat), de a bevándorlók többsége a vármegyeszékhely legszűkebb vonzáskörzetének

számító Zemplén megyéből érkezett, annak is főleg a déli és középső részéből. Itt kell megindokolnunk a főleg vallásilag heterogén összetételű népesség kialakulásának okát. Előljáróban megjegyezzük, hogy a magyar népszámlálások közül, az 1880. évi kérdezett rá először az anyanyelvre. A XIX. századi Zemplén vármegyében délen, lényegében a mai Tokaj-Hegyalján, magyar ajkú népesség élt, amelynek vallása római katolikus, református, illetve görög katolikus is lehetett. A középső, ma már Szlovákiához tartozó területeken relatív többségben élő görög katolikus népesség élt, amely az 1880-as évekre a ruszin nyelv helyett a szlovákot beszélte. Zemplén középső részén jelentős számú szlovákság is élt, vallásuk római katolikus, illetve evangélikus volt. A Kárpátok részét képező északi részekben görög katolikus vallású ruszinok éltek.⁵

2. táblázat. Az 1869. 12. 31-én, Sátoraljaújhelyen élt állampolgárok születési helyei

Figure 2. Classification of inhabitants' born places in Sátoraljaújhely on 31st Dec, 1869

Születési hely	Fő	%
Sátoraljaújhely	5561	55,87
Zemplén	2748	27,61
Más vármegye	1282	12,88
Törvényhatósági jogú város	159	1,6
Horvátország	1	0,01
Ausztria	116	1,17
Egyéb	86	0,86
Összesen	9953	100

Forrás: Saját szerkesztés levéltári források alapján⁶

Sátoraljaújhely azért tűnik ideális választásnak vizsgálatunk szempontjából, mert a Magyarországon jellemző vallások közül, csak ortodoxok nem éltek a településen. A legnépesebb csoportot a római katolikusok alkották 35,5%-kal, majd második legjelentősebb csoportként az izraelita vallásúak 32,7%-kal, majd csökkenő sorrendben a görög katolikusok 17,7%-kal, a reformátusok 12,5%-kal, végül az evangélikusok 1,5%-kal következtek (lásd 3. táblázat). A görög keleti vallást egyetlen egy fő követte. Vizsgálatunk szempontjából azonban figyelmen kívül kell hagynunk az izraelita vallásúakat, mert ők ekkor még nem köthettek vegyes házasságot. (Erre csak 1895. október 1-je után kerülhetett sor, amikor érvénybe lépett a 1894. évi XXXI. törvénycikk, a házassági jogról, amely kötelezővé tette a polgári házasságot.)

3. táblázat. Sátoraljaújhely felekezetei, 1869. 12. 31-én

Figure 3. Denominations of Sátoraljaújhely on 31st Dec, 1869

Felekezet	%
Római katolikus	35,5
Görög katolikus	17,7
Református	12,5
Evangélikus	1,5

Forrás: Saját szerkesztés levéltári források alapján⁷

Ha Sátoraljaújhely népességéből figyelmen kívül hagyjuk az izraelita vallásúakat, akkor a fennmaradó népességből 52,8%-t tettek ki a római katolikusok, míg a görög katolikusok 26,3%-ot, a reformátusok 18,6%-ot, végül az evangélikusok 2,3%-ot.

3. Az alkalmazott módszerek

A Sátoraljaújhelyen előforduló vegyes házasságok tipizálására, egy jelkódrendszert dolgoztunk ki, hogy megszerezzük tudjuk a vallásilag heterogén népességet. Az adatok feldolgozása során első lépésként a mintegy 10 ezer fős népességet Excel-file-ba írtuk át. A munka során a családfő kitüntetett figyelmet kapott, hiszen esetükben rögzítettük a nevüket, a foglalkozásukat, a vallásukat, a születési évüket és a születési helyüket is.

A demográfiai adatok felvételékor viszont a család minden egyes tagjának feljegyeztük a vallását, ha a családfő és házastársa nem azonos hitet vallott. Az általunk létrehozott kód első karaktere arra utal, hogy mely vallást követték a házastársak. Mindezek alapján a négy keresztény egyház összesen 6 különböző párt alkothatott, amiket arab számokkal jelöltük meg. A 4. táblázatban foglaltuk a különböző lehetséges eseteket.

4. táblázat. A kód első karaktere

Figure 4. The first character of the code

1	római katolikus – görög katolikus
2	római katolikus – református
3	római katolikus – evangélikus
4	görög katolikus – református
5	görög katolikus – evangélikus
6	református – evangélikus

Forrás: Saját szerkesztés

A kód második karakterében különböztettük meg, a férjet, illetve a feleséget. „A” betűt alkalmaztunk, ha az előzőekben felállított párok esetében a férj vallása az elsőként írt tag volt, míg a „B” betű jelentette az olyan eseteket, amikor a korábban megállapított párok esetében a feleség vallása volt az elsőként írt tag.

A kód harmadik eleme a családban élő gyermekekre vonatkozott, illetve arra, hogy melyik szülő vallását követik. 0-val jelöltük az olyan háztartásokat, amelyben nem élt eltartott gyermek. „F” betűvel különböztettük meg az olyan családokat, ahol minden gyermek a családfő (édesapa) vallását követte, míg „A” betűvel az olyan eseteket, amikor minden gyermek a feleség (édesanya) vallását követte. „Norma szerinti esetnek” tekintettük és „N” betűvel jelöltük, ha egy családban a nemüknek megfelelően követték a gyermekek a szüleik vallását. „V” betűvel jelöltük a kivételnek tűnő helyzeteket, amikor a gyermekek vallása „*vegyes rendszerben*” változott, látszólag felülírva minden szabályszerűséget.

A három tényezőtől összetett kód alkalmassá vált az összes család rendszerezésére. Az „IAA” kóddal jelölt csoport, így azt jelentette, hogy a házasságot egy római katolikus férj és egy görög katolikus feleség kötötte meg, és a családban élő gyermekek a görög katolikus édesanya vallását követték.

4. A sátoraljaújhelyi vegyes házasságok osztályozásának eredményei

A népszámlálási ívek feldolgozása alapján, Sátoraljaújhelyen összesen 341 vegyes házasság létezett 1869. december 31-én, ami a zempléni vármegyeszékhelyen élő családok 15,29%-át tette ki. E háztartásokban összesen 1221 fő élt, ami a teljes népességnek a 12,26%-át jelentette.⁸

A vegyes házasságok több mint felét (56,9%-át) a római és görög katolikus felek által megkötött házasságok tették ki (lásd 5. táblázat). 23,8%-os részesedéssel, a 81 római katolikus–református vegyes házasságban élők voltak a második legnagyobb számú közösség. Táblázatunk utolsó sorában jeleztük, a Sátoraljaújhelyen egyedül élő ortodox vallású egyén házasságát is, ő a reformátusok közül választott párt.

5. táblázat. A felekezetek érintettsége a vegyes házasságokban
Figure 5. Denominations in marriages between different religions

A vegyes házasságban élők vallása	Esetszám	%
Római k.–Görög k.	194	56,9
Római k.–Református	81	23,8
Római k.–Evangélikus	23	6,7
Görög k.–Református	25	7,3
Görög k.–Evangélikus	4	1,2
Református–Evangélikus	13	3,8
Református–Ortodox	1	0,3

Forrás: Saját szerkesztés és számítás a levéltári adatok alapján⁹

A négy keresztény egyház tagjai közül, a római katolikusok hajlottak leginkább a vegyes házasság megkötésére. A görög katolikusok álltak a „legközelebb” hozzájuk, de nem elszigetelt példaként jellemzők voltak a római katolikus–református és a római katolikus–evangélikus vegyes házasságok is (lásd 5. táblázat). Ha az izraeliták nélküli népességet tekintjük, akkor a római és görög katolikusok összesen 79,1%-os részesedéssel bírtak, a sátoraljaújhelyi vegyes házasságok között azonban 95,9%-ban részesedtek.

Vizsgálati fő célkitűzésünk az volt, hogy megvizsgáljuk, mennyire érvényesül a törvény által meghatározott vallásátörökítés szabálya a vegyes házasságokban. Forrásaink csak akkor tudnak támpontot nyújtani, ha a háztartásban gyermekek is éltek. Az 1869. 12. 31-én, a sátoraljaújhelyi vegyes házasságoknak azonban 28,4%-a gyermektelen volt (lásd 6. táblázat). A gyermektelen házasságok viszonylag magas aránya számunkra nem várt eredmény volt. A dokumentumokat áttekintve kijelenthetjük, hogy nemcsak az a tény állt a háttérben, hogy egy adott családban már felnőttek a gyermekek, és önálló háztartásban éltek volna. Több esetben is előfordult (becslésünk szerint kb. 50% arányban), hogy a házastársak mindegyik tagja, biológiaiailag tekintve, még termékeny korban volt, jellemzően 30 és 40 éves kor között. Valószínűnek tartjuk, hogy a magas gyermekhalandóság állt a háttérben. A görög katolikus és reformátusok által kötött vegyes házasságok között azonban az egyik legmagasabb volt a gyermektelenek aránya (lásd 6. táblázat), főleg abban az esetben, ha a feleség volt görög katolikus (46,2%). Esetükben viszont döntő többségben arról volt szó, hogy 40 évnél idősebbek voltak a felek. A feltételezett okokat a házassági anyakönyvek tételes átnézésével lehetne bizonyítani, miszerint valószínűleg esetükben már a második házasságról van szó. A XIX. században jó eséllyel az első házastárs kiválasztásában még hangsúlyos szerepet kaphattak a felek szülei. Egy-két évtizeddel később, amikor az adott fél megözvegyült, már valószínűleg kevesebb szerepet kapott a szülői szerep – ha még egyáltalán ők életben voltak – a második háztárs kiválasztásában. A választásban pedig a mindennapi életben tapasztaltak segíthettek, vagyis „a praktikus indokok” már felülírhatták a társadalmi vagy egyházi elvárást. Könnyebb lehetett eltérő vallásúval házasságot kötni.

6. táblázat. Gyermektelen vegyes házasságok Sátoraljaújhelyen, 1869. 12. 31-én

Figure 6. Childless marriages between different religions in Sátoraljaújhely on 31st Dec, 1869

KÓD	Esetszám	%
1A0	28	26,4
1B0	23	26,1
2A0	10	32,3
2B0	16	32
3A0	3	50
3B0	3	17,6
4A0	3	25
4B0	6	46,2
5B0	1	50
6A0	2	33,3
6B0	1	14,3
7A0	1	100
Összesen	97	28,4

Forrás: Saját szerkesztés és számítás a levéltári források alapján¹⁰

Az 5. táblázatban feltüntetett felekezet párokhoz tartozó esetszámok nagyon különböző házasságokat és családszerkezeteket foglalnak magukba. Helyhiány miatt, csupán a római katolikus–görög katolikus vegyes házasságokat részletezzük (lásd 7. táblázat).

7. táblázat. A római katolikus–görög katolikus vegyes házasságok megoszlása

Figure 7. Detailing of interfaith marriages between Roman Catholic and Greek Catholic people

Kód	Esetszám	Kód	Esetszám
1A0	28	1B0	23
1AA	9	1BA	13
1AF	68	1BF	47
1AN	0	1BN	3
1AV	1	1BV	2
Összeg:	106	Összeg:	88

Összesen: 194

Forrás: Saját szerkesztés és számítás a levéltári adatok alapján¹¹

A 194 római katolikus–görög katolikus vegyes házasságra a legjellemzőbb az volt, hogy a férj vallását követték a gyermekek, attól függetlenül, hogy melyik fél a római katolikus. Ha a férj volt a római katolikus, akkor a 106-ból 68 esetben történt meg ez, ami 64,2%-ot tett ki, de ha a gyermekteleneket nem számítjuk, akkor már 87%-ot. Ha feleség volt a római katolikus, akkor a férj görög katolikus vallása volt a meghatározó. A 88 esetből összesen 47-szer követték a gyermekek az édesapa vallását, ami 53%-ot tett ki. Mindezek ellenére 9 esetben előfordult, hogy a görög katolikus feleség vallása öröklődött tovább minden gyermekre. (lásd 7. táblázat)

A római katolikus–görög katolikus vegyes házasságokra csupán 3 esetben volt jellemző, hogy a gyermekek nem szerint követték szüleik vallását, de csak akkor, ha a feleség volt a római katolikus. Ha a férj volt a római katolikus, akkor a törvénynek megfelelően minden gyermek az ő vallását követte!

8. táblázat. A gyermekek vallása nem szerint követi a szülei vallását

Figure 8. Children's religion follow the parents' religion

Összes vegyes házasság		Kód	Esetszám	%
194	106	1AN	0	0
	88	1BN	3	3,4
81	31	2AN	2	6,5
	50	2BN	10	20
23	6	3AN	1	17
	17	3BN	5	29
25	12	4AN	0	0
	13	4BN	1	7,7
4	2	5AN	0	0
	2	5BN	0	0
13	6	6AN	2	33
	7	6BN	0	0

Forrás: Saját szerkesztés és számítás a levéltári adatok alapján¹²

Ha a Sátoraljaújhelyen előforduló összes vegyes házasságot tekintjük, akkor kijelenthető, hogy egyik csoportra sem vált kizárólagosan jellemzővé, hogy a családokban élő gyermekek nem szerint követték volna a szülei vallását, mivel 1868 előtt a törvény sem így rendelkezett. Három esetben fordult elő szignifikánsan az, hogy a gyermekek mégis nem szerint követték szülei vallását, ha a férj protestáns volt (osztályozásunkban 2BN vagy 3BN kóddal jelölve) a feleségük ellenben római katolikus vallású volt (az esetek 20, illetve 29%-ban) (lásd 8. táblázat). A gyakorlati alkalmazás nehézségeit mutatja viszont, hogy csak minden negyedik-ötödik esetben valósult meg ez. A református–evangélikus vegyes házasságokban ugyancsak jellemző volt a nem szerinti valláskövetés (33%), ha férj református volt.

Vizsgálataink utolsó szakaszában a családokban élő gyermekek neme szerint is differenciáljuk az egyes vegyes házasságokat. Mindezt az indokolja, hogy jelentősen torzíthatja eredményeinket, ha egy családban hiába élt több gyermek, ha egyneműek voltak. Nem állíthatjuk teljes bizonyosan, hogy egyik vagy másik szülő kizárólagosan adta tovább saját vallását. Másképpen megfogalmazva, a minimum két, különböző nemű gyermekkel rendelkező családok esetében tudjuk csak vizsgálni a valláskövetést.

A római katolikus–görög katolikus családokban összesen 287 gyermek élt, közülük 63-an (43 különböző családban) nem a törvény szövege szerint részesültek a keresztségekben. Mindannyian görög katolikus vallásúak lettek, noha törvény szerint római katolikusnak kellett volna lenniük. A leggyakoribb ok az volt, hogy a görög katolikus édesapák után leányaik is az ő vallását követték. Külön meg említenünk, hogy a kilenc darab „1AA” kóddal ellátott családot (lásd 7. táblázat), ahol hét esetben csak leányok éltek, ezért kereszteszték őket édesanyjuk után görög katolikusnak. Viszont kivételesen két esetben előfordult, hogy a görög katolikus édesanya után a fia is az ő vallását követte.

A 9. táblázatban összegeztük a római katolikus–református vegyes házasságokat. Ők többféleképpen alkalmazták a törvény szövegét, így nem lehet egy jellemző valláskövetési módot kiemelni, olyannyira, hogy a 12 alkalommal megtörtént nem szerinti követés, 21%-os részesedésével a leggyakoribb alkalmazott módszernek számított. E családokban összesen 130 gyermek élt, közülük 10 esetben tértek el a szülei a hivatalos úttól, amikor megkeresztelték őket. A reformátusok szempontjából veszteséget jelentett, hogy négy református édesapa fia római katolikus vallását jóváhagyta. A reformátusok szempontjából azonban 6 leánygyermek nyereségnek tekinthetők, mert a római katolikus helyett a református

egyházhoz tartoztak. Két esetben a református édesapa után lettek reformátusok a leányok (fiútestvéreikkel együtt), de négy esetben a református édesanyjuk után lettek kálvinisták. Összegzésképpen úgy tűnik, a fiúk vallására jobban ügyeltek, református édesanya után például fia soha nem örökölte annak vallását.

9. táblázat. A római katolikus–református vegyes házasságok részletezése a családban élő gyermekek neme, illetve a szülőktől örökölt vallások alapján

Figure 9. Classification of interfaith marriages between Roman Catholic and Calvinist people based on gender and inherited religion

Gyermekek nem szerint	Vallás	Esetszám
csak fiú	apa	11
csak fiú	anya	2
fiú-leány	apa	10
fiú-leány	anya	1
fiú-leány	nem szerint	12
fiú-leány	vegyes	1
csak leány	apa	7
csak leány	anya	11

Forrás: Saját szerkesztés és számítás a levéltári források alapján¹³

A római katolikus–evangélikus vegyes házasságokban összesen 45 gyermek élt, közülük 36 követte törvény szerint a szülei vallását. 5 evangélikus családfő, összesen 9 gyermekénél történt meg a törvény figyelmen kívül hagyása. 8 fiú a római katolikus édesanya vallása lett megkeresztelve, illetve egy leánygyermek édesapja evangélikus vallását kapta meg. Az evangélikusok így összesen 7 lelket veszítettek. Vizsgálatainkban külön kiemeltük, hogy élt Sátoraljaújhelyen egy Poroszországból származó, de családotól a zempléni vármegyeszékhelyre költözött evangélikus vallású mérnök, akinek a felesége viszont római katolikus volt. Gyermekek is Poroszországban születtek, és mindannyian az evangélikus egyházhoz tartoztak. Őket külön kezeltük, és figyelmen kívül hagytuk a két egyház közötti egyenleg kiszámításakor, mivel nem Magyarországon születtek.

10. táblázat. A görög katolikus–református vegyes házasságok részletezése a családban élő gyermekek neme, illetve a szülőktől örökölt vallások alapján

Figure 10. Classification of interfaith marriages between Greek Catholic and Calvinist people based on gender and inherited religion

Gyermekek nem szerint	Vallás	Esetszám
csak fiú	apa	2
csak fiú	anya	1
fiú-leány	apa	5
fiú-leány	anya	5
fiú-leány	nem szerint	1
fiú-leány	vegyes	0
csak leány	apa	1
csak leány	anya	1

Forrás: Saját szerkesztés és számítás a levéltári források alapján¹⁴

A görög katolikus–református vegyes házasságok esetében csupán egyetlen alkalommal fordult elő, hogy a gyermekek nem szerint örökölték vallásukat, helyette valamelyik szülő után minden gyermeket egyformán valamelyik rítus szerint kereszteltek meg (lásd

10. táblázat). Összesen 38 gyermek élt a görög katolikus–református vallású vegyes házasságokban, közülük 29-en követték a törvény szerinti rend szerint a szüleik vallását. A törvényi lehetőség ellenére 4 édesapa összesen 7 fiúgyermek lehetséges református vallásáról mondott le, és járult hozzá, hogy édesanyjuk után a görög katolikus egyházhoz tartozzanak. Ezzel szemben egyetlen esetben előfordult, hogy a református édesanya vallását követte nemcsak a leánya, de a két fia is.

A 4 görög katolikus–evangélikus vegyes házasság közül egy volt gyermektelen, a további háromban 7 gyermek élt (4 leány és 3 fiú), mindannyian a törvény útmutatásainak alapján részesültek a keresztségben.

A református–evangélikus vegyes házasságokra nem vonatkozott az 1791. évi törvény. A 13 családból 3 gyermektelen volt, míg a további 10-ben összesen 29 gyermek élt. E két protestáns egyházhoz tartozók között az evangélikus gyengébbnek bizonyult, hiszen 5 családban is a református vallás dominált (minden gyermeket a református egyház keresztelt meg), három esetben úgy is, ha a feleség volt a református. A református egyház így 7 fővel gyarapodott.

Vizsgálatainkban eddig nem foglalkoztunk azzal a négy darab vegyes házassággal, ahol a gyermekek eltérő vallással rendelkeztek, még akkor is, ha azonos neműek voltak (1AV: 1; 1BV: 2; 3BV: 1). Véleményünk szerint ennek az lehetett a magyarázata, hogy a népszámlálás egyik vagy másik fél szempontjából már nem az első házasságot rögzítette. A „3BV” kóddal jelölt házasság esetében például a férj evangélikus vallású volt, ahogy az 1844 és 1845-ben született két fia is, illetve az 1847, 1849 és 1851-ben született leányai is. Volt azonban egy negyedik leánya is, aki 1858-ban született és római katolikusként keresztelték meg. Az utolsó gyermek esetében a különbség, illetve a feleség népszámlálási íveken feltüntetett római katolikus vallása azt sugallja, hogy ő már a második asszony a családban. Az anyakönyvek tudnák mindezt bizonyítani.

5. Összegzés

1869-ben, Sátoraljaújhelyen vallásilag heterogén népesség élt, akiknek fele ráadásul nem is a településen született. A vegyes házasságú háztartásokat több mint ezer fő alkotta. Az egyházak számára valószínűleg a születendő gyermekek vallása volt a legfontosabb a kérdés. Bár létezett törvényi szabályozás, a gyakorlatban nem mindig tartották be azt. Valószínűleg minden körülmény számított, például az egyéni sorsok, a plébános, a lelkész szerepe, a szomszédok befolyása stb. Többször előfordult, hogy egymás mellett lakó, de mindannyian vegyes házasságban élők, egyformán alkalmazták a valláskövetést, például a római katolikus helyett a görög katolikus vallást részesítették előnyben.

A népszámlálási íveket áttekintve azonban néhány tendenciát meg lehet fogalmazni. Egyrészt a társadalmilag magasabb helyzetű egyének inkább a törvény előírása szerint jártak el. Ez igaz volt akár egy megyei hajdúra is, aki munkájából adódóan érintkezett a hivatalos étellel, aki valószínűleg hamarabb hallott az előírásokról, még akkor is, ha ő maga feltehetően ími-olvasni sem tudott.

Kirajzolódik egy térbeli elkülönülés is, a város peremén elő, főleg görög katolikus nap-számosoknál gyakoribbnak tűnt maga a vegyes házasság is, de a gyermekek valláskövetési szabályait is rugalmasabban kezelték.

Számos vegyes házasságban legalább az egyik fél nem is sátoraljaújhelyi születésű volt. Más-más településről származva, akár a házasságot nem is a vármegyeszékhelyen megkötve, törvényszerűen másképp vélekedhettek a szabályokról és azok betartásáról.

JEGYZETEK

1. <http://lexikon.katolikus.hu/V/vegyes%20h%C3%A1zass%C3%A1g.html> Letöltés ideje: 2014. 06. 30. 13 óra 48 perc.
2. A XVIII. század végén, a borkereskedelemről élő hegyaljai mezővárosok (például Sárospatak, Monok, Tokaj, Tarcál) közül a népesebbeknek is csupán néhány ezer fős lélekszáma volt. – ifj. Barta János (2009): Ha útas, ha Zemplén vármegyét vizsgálja... Kiadja a Debreceni Egyetem Történelmi Tanszéke. Debrecen. 40. old.
3. Dányi Dezső–Dávid Zoltán (1960): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). KSH. Budapest. 385. old. – Fényes Elek (1837): Magyarországnak 's a' hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. III. kötet. Pest. 455 [2] old. – A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei (1871). Kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pest.
4. Legnagyobb problémát a jelenlevő idegenek és a távlevő helybeliek meghatározása jelentette. Pozsgay Péter ugyanilyen nehézségekről számolt be Torna vármegye esetében. – Pozsgay Péter (2008): „Helybeliek” és „Idegenek”. Községi illetőség Torna megyében az 1869. évi népszámlálás alapján. Korall. 2008/34. szám 68. old.
5. Tamás Edit (1996): A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In. Hattinger Gábor, Viga Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Mályi konferencia ruszin témájú előadásai). Etnikum. Budapest 9–38. old.
6. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátorajáújhelyi Fiókleveletára, XV. Gyűjtemények, 83. Zemplén vármegyei 1869. évi népszámlálási iratok levéltári gyűjteménye 77–79. doboz (továbbiakban MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz)
7. MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz
8. Torna vármegyében 6% volt a vegyes házasságok aránya, Pozsgay Péter kutatásai alapján, az 1869. évi népszámlálás alapján. – Pozsgay Péter (2007): Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén. Korall. 2007/27. szám 58. old.
9. MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz
10. MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz
11. MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz
12. MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz
13. MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz
14. MNL-BAZML SFL XV. 83. 77–79. doboz

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei (1871). Kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pest.
- ifj. Barta János (2009): „Ha Zemplin vármegyét az útas vizsgálja...” A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadása. Debrecen. 408. old.
- Dányi Dezső–Dávid Zoltán (1960): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). KSH. Budapest. 385. old.
- Fényes Elek (1837): Magyarországnak 's a' hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. III. kötet. Pest. 455. [2] old.
- Pozsgay Péter (2007): Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén. Korall. 2007/27. szám 45–93. old.
- Pozsgay Péter (2008): „Helybeliek” és „Idegenek”. Községi illetőség Torna megyében az 1869. évi népszámlálás alapján. Korall. 2008/34. szám 68–101. old.
- Tamás Edit (1996): A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In. Hattinger Gábor, Viga Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Mályi konferencia ruszin témájú előadásai). Etnikum. Budapest 9–38. old.
- www.lexikon.katolikus.hu

HADSEGÉLYEZŐ TEVÉKENYSÉG AZ I. VILÁGHÁBORÚ ALATTI KARCAGON

MILITARY RELIEF OPERATIONS DURING THE FIRST WORLD WAR IN KARCAG

ABSTRACT

My presentation would to examine homefront (hinterland) history-role on the example of Karcag. I would to demonstrate the main characteristics of the First World War, from many economical and social aspects. In the *Belle Époque* (good old times) the town upgraded due to the agricultural processing and export of grain. But during the 51 months of the Great War and after the war the town went through a deep crisis. Because of the significant casualties, the economical-material fatigue, final the society stand against the war engagement. My aim is present some well-tracked and nationally known military relief operations. The „Augusta Relief Fund” activities in Karcag, the existence of International Red Cross reserve military hospital in the town, and I would like to highlight the role of the local characteristics military-bond shifts.

The „Augusta Relief Fund” was established by the Archduchess Augusta of Habsburg-Lotharingen. The main organizers of the military charities were the imperial bureaucratic elite and aristocracy. On municipal level the local political and religious superiors were assisted to these relief programs. Although the movement has many well known actions, usually its not popular „*Gold für Eisen*” ~ „*Aranyat Vasért*” initiative identifies the whole Augusta movement. The movement's urban activities are extremely active at the national level.

The war mobilization, and the war on several fronts led to a significant expansion of the military hospital and hospital network, particularly near transport networks and security zones behind the fronts. In Karcag between 1914–1916 a reserve military hospital worked, which was initiated by the Red Cross, but was furnished and operated by the town. This operation, and the dedicated work of the urban population in the merits should be mentioned.

The military bond exchanges through the political collapse led to a loss in the value of these bonds. like the economical exhaustion cliché, which was primarily included in the public thinking level of military bond exchanges.

1. Bevezetés

A szakirodalomban a háterszág fogalomkörnek számos megközelítése ismeretes, noha mindegyik dimenziójában ugyanazt a célt szolgálja. Mögöttes régióként egy hadászati rendszer kiszolgálását végzi. A háterszág a modern hadviselés öskatasztrófáját képező „*Nagy Háborúban*” a győzelem kulcsát képezte. Az elhúzódó háború korábban nem tapasztalt méretű kihívás elé állítja a hadviselő országok társadalmait. Az anyagháború szabályosan felfalta a frontok nagyoffenzívái során a mozgósított élőerőt, hadianyagot, melyek pótlása nélkülözhetetlen súlytal nehezedett a harcterek mögötti „*hinterlandra*”.

* Pintér Zoltán Árpád PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola; Gimnáziumi tanár, Karcagi Nagykun Református Gimnázium.

Karcag város a vizsgált 1914–1918 közötti korszakban rendezett tanácsú kis középváros mezőgazdasági és agrár-feldolgozóipari profilal. Nyilvánvaló, szerepkörét tekintve nem hangsúlyos település, hátországtörténete nem adhat teljes képet az Osztrák–Magyar Monarchia háborús szerepvállalásának és összeomlásának minden kérdésére, de mint látni fogjuk, nem is ez a kitűzött cél! Ugyanakkor egy birodalmi rendszer kis elemén vizsgálva a háborús létállapot kihívásait: a (háborús) társadalom eszmei irányultságára, gazdasági terheire s összességében kimerülésére nézve, új nézőpontot nyerhetünk a nagy léptékű vizsgálódások és események hitelesebb feltárásához.

1.1. Aranyat Vasért mozgalom

Az Augusztia főhercegnő¹ által életre hívott Augusztia Gyorssegély Alap a háború elején, 1914 késő nyarára (1914. augusztus 6-án) szerveződik meg² Augusztia főhercegnő ötlete és áldozatos tevékenysége nyomán. Tisztán a háborús társadalom önszerveződő erejét tükröző, hadijótékonysági mozgalomként születik, mégis a duális államalakulat történetének egyik legnagyobb horderejű, az összegyűjtött és kezelt javak értékét tekintve megkerülhetetlen jelensége az I. világháború magyar hátországtörténetének. A mozgalom fővédnöke a kor legendás és agilis miniszterelnök személyisége, a háborús szerepvállalás miatt gyakran politikai rendszerek bűnbakjaként használt gróf Tisza István volt, díszelnöke Csernoch János esztergomi hercegrímás-érsek, bíboros. A kezdeményezést a köznyelv a kezdetektől fogva „*Aranyat vasért*” (*Gold für Eisen*) mozgalomként emlegeti, amely a birodalom tehetős és áldozatkész családait ösztönzi, hogy nemesfém vagyontárgyaik vas emléktárgyakra („*Pro Patria 1914–1915*” vagy „*Durch Krieg zum Sieg. 1914–1916*” feliratú vasérme, vasgyűrű, vasmozsár...) becserélésével a harctéren elesett, vagy súlyosan megsebesült frontkatonák nyomorgó családait támogassa a hátorszáiban.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a segélyalap megalakulása idején a főhercegnő kezdeményezéséhez társuló, hazafias indíttatású osztrák–magyar arisztokrácia prominens tagjai intéznek felhívást Dr. Küry Albert vármegyei alispán úr személyéhez a vármegyei begyűjtés szervezéséhez és propagálásához.

Mint a felkérésben olvasható: „*Méltóságos Uram! Ma midőn a csaták zajától visszhangzik Európa, mikor harcvonalban van helye a magyar férfiaknak, ahol vérük hullása árán is a hazát védelmezik, az asszonyi, érző szívekre vár az a nemes, magasztos föladat, hogy a háború által okozott nélkülözést, nyomort megértő jósággal segítse. (...) Érezzük, tudjuk, hogy kérő szavunk visszhangra lel Méltóságod nemesen érző szívében, és százak meg ezrek áldó szava lesz majd bizonyossága annak, hogy a magyar nők méltó párjai azon hősöknek, kik ma fegyverrel kezükben védelmezik meg Hazájukat, Királyukat.*” A felkérést a kor társadalmi életének olyan neves tagjai intézik, mint Gróf Batthyány Tamásné, gróf Teleki Sándorné, Bárányfi Miklósné, Bárányfi Györgyné...³

Az alispáni hivatal a felkérést követően szinte azonnal kiadja a 25269/1914. rendeletet a vármegye minden helyhatósága számára a begyűjtés megkezdésére, így Karcag rendezett tanácsú városban is megkezdődik a lakosság arany- és ezüstadományainak összegyűjtése. Dr. Szentesi-Tóth Kálmán polgármester 1914. december 7-én kelt kéziratos leveléből⁴ megtudjuk, a városi hazafias érzületű lakosság óriási mértékben veszi ki a részét a gyorssegélyezésből. Városi szinten a mozgalom vezéregyénisége Dr. Szentesi-Tóth polgármester volt, gyűjtőmunkáját segítették Dr. Elbel Tibor közjegyző, Lázár Gyula járásbíró, Nt. Török Vincze református lelkész, Szabó Sándor anyakönyvvezető, és Adler Jakab földbirtokos-gazda.

1914 decemberéig két szakaszban egyrészt 2027 gramm arany és 5980 gramm ezüst,

másrészt 420 gramm arany és 2720 gramm ezüst küldetett fel az illetékes gyűjtőközpontba, a székesfővárosba (Eskü utca 6., Klotild „iker”-paloták). A polgármester 1915 januárjában keltezett hivatalos leveléből⁵ megtudjuk, hogy 1915 januárjáig további 58 gramm arany és 100 gramm ezüst küldetett fel az Alap számára. 1915 májusában a lakossági aranytartalék leapadása, és az adakozási kedv csökkenése miatt hivatalosan is leállítják az Augusztai Alap kezdeti Aranyat-Vasért programját, ehelyett jótékonyági rendezvényekre, természetbeni közadakozásokra koncentrálnak a segélyező mozgalom. 1915 januárját követően írásos levéltári források nem ismertek további karcagi szállítmányokról, de Dr. Szentesi-Tóth Kálmán polgármester memoárjellegű munkájában említ egy utolsót, 1915. július 1-jén a székesfővárosba eljuttatott nemesfémszállítmányt.⁶

1. táblázat. Az Augusztai Gyorssegély Alap Aranyat Vasért programjának karcagi tevékenységét összesítő táblázat

Table 1. The Sum of „Augusta Relief Fund” operation on Karcag

1914 DECEMBERÉIG 2 SZÁLLÍTMÁNY		1915. JANUÁR	1915. JÚLIUS 1.
2027 gramm arany	420 gramm arany	58 gramm arany	810 gramm arany (becsült)
5980 gramm ezüst	2720 gramm ezüst	100 gramm ezüst	n. a.

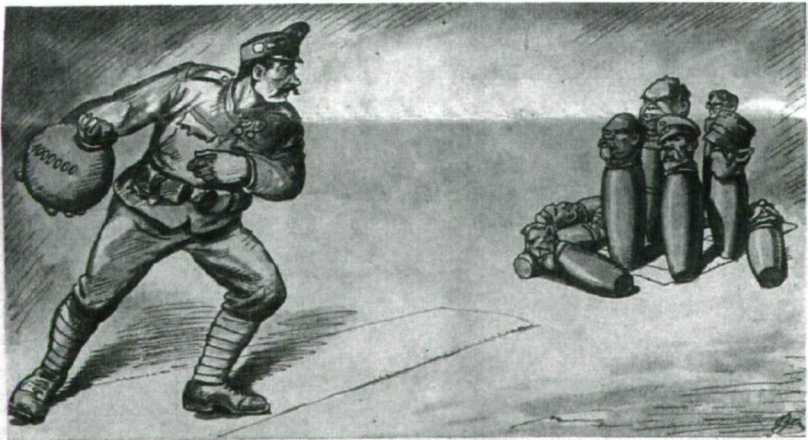
Készítette: a szerző – Made by the Author

Így a városi részvétel a karitatív tevékenységben feltétlenül jelentős: összefésülve a különböző elsődleges források kiegészítéseit, mintegy 3318 gramm aranyra, és 8800 gramm ezüstneműre rúg a Karcagról begyűjtött nemesfémmennyiség. Már pusztán mértékét illetően is a társadalmi kohézió, a háborús áldozatvállalás magas támogatottsági fokáról tesz tanúbizonyságot. Mint Dr. Szentesi-Tóth polgármester emlékirataiban közli, az adakozók száma 1365 fő volt,⁷ azaz a kevéssel 20 ezer fő feletti város családjainak túlnyomó többsége kiveszi a részét (lehetőségeitől függően) a karitatív tevékenységben. Mindez a háború elején igen jól jellemzi a város háborús társadalmának közhangulatát, nevezetesen támogató attitűdjét, hajlandóságát a haza védelmében való áldozatvállalásra.

1.2. Hadikölcsön-jegyzések Karcagon

1. kép. „Ezért kell a hadikölcsön”

Picture 1. „This is why need military bond”

Bér Dezső rajza

„A háborúhoz három dolog szükséges: pénz, pénz és pénz.” A közismert mondást gróf Raimondo Montecuccoli-nak a dunai Habsburg Monarchia XVII. századi hadvezérének, a „szentgotthárdi győzőnek” tulajdonítjuk, azonban soha nem válik tartalma igazabbá, mint a rövid XX. század konfliktusaiban, kiemelten a két világháborúban. Az alkalmazott haditechnika mennyiségi és minőségi fölénye, a háterszágok által a tömeghadseregek fenntartására beszolgáltatott javak determinánsok a frontok hadieseményeinek alakulásában.

Az első világháború jelenségei és hatásai közül a népi emlékezetben kitüntetett helyet foglal el a hadikölcsönjegyzések, rekvirálások toposza, melynek hatására súlyos anyagi terhek, majd végzetes kimerülés lesz a sorsa a háborús győzelem ügyét támogató háterszágnak, a háborús létállapotú társadalomnak. A hadikölcsön a hadviselő államok által jegyzett értékpapír (kötvény), mely a háborús többletterhek viselésébe az adakozó hajlandóságú, vagy a hadikölcsönökben, mint üzleti lehetőségben érdekelt civil személyek, társaságok, magán- és közvagyonkezelő hivatalokat vonja be. A háborús vereség önmagában nem jelenti feltétlenül a hadikötvények elértéktelenedését, hisz az állam garanciát vállal azokra. Azonban az 1918 őszén bekövetkező háborús összeomlás, a dualista államalakulat felbomlása, a vesztesnek tekintett utódállamok (Ausztria, Magyarország) megcsonkítása, és teljes körű meggyengítése a jegyzett háborús kötvényállomány értékének csökkenését majd annulálódását vonta maga után. A történelmi Magyar Királyság felbomlását követő konszolidáció során a pénzügyi válság, a korábbi közös valuta (az aranyalapú osztrák–magyar korona) hiperinflációja a háborús államkötvényeket elértéktelenítette, sőt, a kisantant utódállamok területén, nem magyar személyek által jegyzett kötvények kifizetését az állam megtagadta.

Aki hadikölcsönt jegyez, mint Krúdy Gyula fogalmaz egy 1917-es publicisztikájában: „a befolyó pénzen – békét vesz. Hadikölcsönt jegyez, a háborúnak adja vagyonát – a háború ellen.”⁸ A világháborús évek során az Osztrák–Magyar Monarchián belül a Magyar Szent Korona országaiban kb. féléves intervallumokban, nyolc alkalommal volt hadikölcsön jegyzés, a kilencedik jegyzés kihirdetését a padovai fegyverszüneti egyezmény gátolta meg.⁹

A világháborús részvétel során az Osztrák–Magyar Monarchia körülbelül 18,5 milliárd korona névértékben bocsát ki hadikölcsönt¹⁰ (rendszerint 5,5–6%-os kamatra), mely a közös államalakulat háborús költségeinek nagy részét volt hivatott fedezni. Így a háterszágtörténet e szelete igen hangsúlyos, s külön figyelmet érdemel egy, a lakosság etnikai összetételét tekintve tisztán a magyar politikai nemzethez tartozó alföldi kisváros vizsgálata esetében. Fontos figyelemmel kísérni a befizetett összegek mértékét, a fizetési hajlandóságot, és a befizetések trendváltozásait, mely jó közelítéssel a társadalom háborúhoz kötődő megítélését is érzékelteti.

Karcag város polgári közössége, a város egyesületei, pénzintézetei, a városi hitközségek (református, katolikus, izraelita) és iskolák, alapítványok, egyéb szervezetek és intézmények szinte minden hadikölcsönjegyzésben részt vettek, gyakran erejükön felül szerepet vállaltak. Ebben kezdetben a hazafias lelkesedés, a háborús társadalom háború melletti elköteleződése érhető tetten. Az elhúzódó háború későbbi szakaszában az egyre hathatóbb propaganda, a különböző eszközökkel (például minisztériumi utasításra készülő kimutatások útján)¹¹ a közalkalmazottaktól elvárt, megkövetelt anyagi hozzájárulás is szerepet játszott.

A városi közvagyonot és alapítványi-, intézményi pénzek jelentős részét kezelő *Nagykun-karczagi Takarékpénztár* mind a nyolc hadikölcsönjegyzésben részt vesz. A helyi pénzintézet egy 1919-es összesítő kimutatás szerint¹² 1 033 400 korona értékben jegyez háborús kötvényt, mely az intézet bő két és félmillió koronás kezelt vagyonának negyven százalékat teszi ki.

A város zömében birtokos-paraszt társadalmának megtakarításait kezelő Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság az első két hadikölcsönjegyzésben nem vállal szerepet, 1915-től azonban rendszeresen jegyez háborús kötvényeket. A III. jegyzés során önerejéből 50 000 koronát vált, és befektetőit is erősen agitálja kötvényszerzésre.¹³ A IV. és V. hadikölcsönjegyzések során újabb két alkalommal vált ötvenezer korona kötvényt.¹⁴ 1918 novemberéig három ízben újabb kb. 82 000 korona hadikölcsön jegyzésben vállal a pénzügyi szerepet, azaz összesen kb. 230 ezer korona értékben jegyez hadikölcsönt.¹⁵

A Karczagi Református Főgymnasium is aktív szerepet vállal hadikölcsön jegyzésekben. Az I. hadikölcsön jegyzés során a gimnázium akkori nyolc évfolyama és tanári kara összesen 30 796 koronát, jegyez hadikölcsönként.¹⁶ A II. hadikölcsön 1915-ös kibocsátása során összesítve 17 440 korona lekötésével vesz részt.¹⁷ A III. hadikölcsön kibocsátásból 20 710 koronát¹⁸ a IV.-ből 20 229 koronát jegyeznek.¹⁹ Az V. hadikölcsönre 7400 koronát,²⁰ VI. jegyzésből 14 702 koronát,²¹ a VII. hadikölcsönhöz 14 827 korona értékben járul hozzá.²² A VIII. s a háborúban utoljára (1918 nyarán) kibocsátott hadikölcsön jegyzéshez mindösszesen 2342 koronát adnak össze.²³ A Karczagi Református Főgymnasium, a város egyik legnagyobb intézménye tehát összesítve igen jelentős, 128 ezer koronás értékben vesz hadikötvényt a jegyzések folyamán.

Karcag város közvagyonából is vásárol hadikötvényeket, noha mind a nyolc jegyzéshez kötődően nem állnak rendelkezésre hitelt érdemlő források. 1914 őszén az I. hadikölcsönjegyzés során a város képviselőtestülete az 1914/230. közgyűlési szám alatt döntést hoz 100 000 korona hadikölcsön váltásáról.²⁴ 1915 év tavaszán a II. hadikötvény kibocsátásakor a város 1915/72. közgyűlési szám alatt újabb 100 000 korona hadikölcsön jegyzését határozza el. A harmadik hadikötvény kibocsátása alkalmával ismét közgyűlési határozat születik (1915/117.) 100 000 korona hadikölcsön váltásáról.²⁵ A negyedik hadikölcsön 1916 áprilisi meghirdetése, és jegyzési időszaka során ugyan a városi hetilapban erős agitációt végez Szentesi-Tóth polgármester a városi lakosság és intézmények jegyzési hajlandóságának fokozására,²⁶ azonban a jegyzések mértékéről nincs pontos képünk. Az ötödik hadikölcsönt 1916 őszén hirdetik meg, a városi közvagyonból 100 000 korona értékben történik jegyzés, a város lakossága és intézményei, alapítványai, egyesületei további 1 435 200 korona értékben jegyeznek hadikölcsönt.²⁷ A hatodik hadikölcsönt 1917 májusában hirdetik meg, az 1917 június 9-i közgyűlésen ismét 100 000 korona jegyzés történik.

1.3. A Vöröskereszt karcagi hadi tartalékkórházának tevékenységéről

A vármegye alispáni hivatala, tekintettel a város közlekedéshálójának értelemben vett fővonal melletti helyzetére (100 vasúti fővonal és vele párhuzamos közút) tartalékkórház felállítására kötelezi a várost,²⁸ melynek helyül részint a Református Főgymnasium épületének tantermeit jelölik ki.²⁹ Az iskolaépület tantermeit 1914. augusztus 14-től a szükségkórház fenntartását, berendezését kialakítandó, a polgári hatóságok veszik kezelésbe. Szentesi Tóth polgármester önéletírásából tudjuk,³⁰ hogy a kórház felszerelését ágyak beszerzésével a város támogatta, ágynemű, kötöző textíliák és egyéb kellékek terén a városi társadalom járult hozzá ahhoz, hogy a karcagi hadi- szükségkórház 1914 októberétől már fogadja a sebesülés miatt hátravont frontkatonákat. A református gimnázium épületében és a vele átellenes szegényház épületében berendezett hadikórház orvosa Dr. Soltész Nagy Pál városi tiszti orvos (sebészorvos) volt, a számvitelt Simon Aladár főmérnök-kórházgondnok végezte, a hadikórház életét, rendezvényeit a polgármesteren kívül Bogdi Papp Sándorné városi lakos, és a köré szerveződő női kör látta el. Tevékenységükhöz megjegy-

zendő, hogy a kórház 1916 május elejéig fennálló működéséig rendszeres volt a sebesült katonák szórakoztatására ünnepségek, műsoros estek s egyéb rendezvények szervezése, sőt még a karácsonyi ajándékozás is. 1916 áprilisában a városi hadikórház létrehozásában és fenntartásában tett áldozatos munka elismeréseképp az uralkodó nevében Ferenc Szalvator Habsburg főherceg elismerő oklevéllel és hadiékítményes érdemrenddel tüntette ki a városi polgárság több tagját. Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármestert, Dr. Soltész Nagy Pál sebészorvost és Dr. Nyitray Pált a Vörös Kereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényével, a kórházi életet szervező városi lakosok legaktívabb csoportját (Bogdi Papp Sándorné, Szentannai Sámuel, Simon Aladár) a Vörös Kereszt hadiékítményes ezüst díszérmével tünteti ki a főherceg.³¹

A hadikórház átlagosan 50-55 sebesült magyar és német katonát ápolt egyidejűleg. Karcagi tevékenységét a budapesti császári és királyi katonai főparancsnokság rendeltére 1916. május 4-i hatállyal szüntetik be a városban, s az ekkor itt ápolt 57 sebesültet Szolnokra telepítik.³² Fennállása során összesen három haláleset (egy német és két magyar katona) történik, rendjéről, tisztaságáról számos esetben elismeréssel nyilatkozott a Szolnokról érkező közös hadseregbeli, és a Jászberényből érkező honvéd ellenőrző bizottság is.³³

2. Összegzés

Noha jelen tanulmány terjedelmi korlátai és előzetes célkitűzései szerint csupán egy kis hányadát mutatta be az I. világháborús hadsegélyezés és hadijótékonyság számos eleme közül, összegzésképpen mégis bátran kijelenthetjük:

Az egymással párhuzamos, és időben egyre fokozottabb mértékű tevékenységek központi jelentőséggel bírnak a háború második felében egyre nagyobb méreteket öltő gazdasági kimerülés, s így a háború eszmei támogatottságától való elfordulás miatt. A város, annak intézményei a közvagyonban óriási veszteségeket szenvednek, a társadalom megtakarításai, tartalékai, ingó vagyontárgyai éppúgy áldozatul esnek a frontok kiapadhatatlan „étvágyának”, mint az élőerő a harcterek borzalmi közepette.

Már e néhány gyakorlati példán is tapasztalható, hogy a település társadalma aktívan veszi ki részét a hátszág háborús erőfeszítéseket támogató szerepköréből, azaz a társadalmi jellemzőit tekintve abszolút többségében a magyar politikai nemzethez tartozó református szellemiségű birtokos paraszti társadalom kétségkívül mentes az elsősorban nemzetiségeket érintő, bomlasztó szellemű háborúellenességtől (melynek gyújtópontjában szinte minden esetben a szeparatista törekvések azonosíthatóak).

Az I. világháború hadtörténeti vizsgálata kétségkívül számos historiográfiai iskola kutatási homlokterébe tartozik, s szintén evidens, hogy a jelenleg hozzáférhető források tükrében tudománytörténeti újdonságokat nagy léptékben már aligha lehetne publikálni. Jelen munkának azonban korántsem ez volt a célja. E néhány gyakorlati példán keresztül egy vizsgálati körében településméretű, azaz kis léptékű tanulmány néhány szeletét kívánom e hozzáférhető források tükrében igényes narratívában közreadni, s remélni, hogy általa immár a „Nagy Háború” kitörésének centenáriumát ülvé közelebb lehet jutni e történeti kataklizma „miért”-jeinek, és „hogyan”-jainak megértéséhez, rekonstruálásához. Beismerve, hogy egy birodalmi rendszer egészének háborús terhei és széthullása aligha érthető meg a birodalmi rendszer alkotórészeinek működési vizsgálata nélkül, nincs az a mikrotörténeti léptékű vizsgálat, mely ne segíthetne a múlt autentikus feltárásában, bemutatásában.

JEGYZETEK

1. József (Ágost) főherceg felesége, I. Ferenc József osztrák császár és magyar király unokája. Férje a nagy háborúban (Feldmarschall) tábornagyi rangig jutó kiváló képességű hadseregcsoporthoz tartozó parancsnok (Tirol-hds. csp.), az őszirózsás forradalom alatt és után fontos politikai szerepet játszik, majd a Horthy-kor kezdeti időszakát jellemző királykérdésben a legitimista Habsburg-pártiak királyjelöltje IV. Károly 1922-es madeira-i halála után.
2. Szoleczky Emese–Kreutzer Andrea (2011): Az Augusztai Gyorssegély Alap tevékenységéről. In: *Acta Musei Militaris In Hungaria* (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12.), Budapest, 2011. 17. old.
3. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL JNSZML) 288/915. Alispáni iratok, 164/1914 ikt. számú hivatalos levél, a főispáni hivatalból az alispáni hivatalhoz. Kelt: 1914. szeptember 14.
4. MNL JNSZML 288/915. Alispáni iratok, 9768/1914 ikt. számú levél, Szentesi-Tóth polgármestertől az alispáni hivatalba. Kelt: 1914. december 7.
5. MNL JNSZML 288/915. Alispáni iratok, Karcag rendezett tanácsú város polgármesterétől az Augusztai Gyorssegély Alap megyei bizottságának megküldött hivatalos elszámoló levél, a városhoz elküldött arany és ezüsttárgyak tömegéről, és a városba érkezett vasgyűrűk számáról.
6. Dr. Szentesi-Tóth Kálmán (1928): Karcag R. T. város polgármesterei (Adatok Karcag város történetéhez). Karcag, 1928. 33. old.
7. Dr. Szentesi Tóth Kálmán (1928) 34. old.
8. Krúdy Gyula (1917): Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése. In: *Vasárnapi újság*, 64. évfolyam, 22. szám, 1917. június 3. 354–355. old.
9. Szabó Dániel (2011): „Eke és fegyver segít, hogy sikerüljön” – Magyar hadikölcsön plakátok az első világháború idején. In: *Acta Musei Militaris In Hungaria* (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12.), Budapest, 2011. 140. old.
10. Barta Róbert (1996): Magyarország az első világháborúban. In: *Magyarország a XX. században*, (Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás). Szerk.: Kollega Tarsoly István I. kötet, Szekszárd, 1996. 29. old.
11. Ilyen minisztériumi rendelet a közoktatásban dolgozó tanárok hadikölcsönjegyzéseinek hajlandóságát vizsgáló 5354/1916. sz. min. rendelet, (kiadja: Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter)
12. Nagy-Kunság, XLIV. évf. 8. szám, 1919. február 23. „A Nagykun-karczagi Takarékpénztár 1918. évi zárszámadása”
13. Nagy-Kunság, XLI. 5. szám, 1916. január 30. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIII. évi rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”
14. Nagy-Kunság, XLII. 5. szám, 1917. február 4. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIV. rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”
15. Nagy-Kunság, XLIV. 4. szám, 1919. január 26.. „Karczagi Mezőgazdasági Takarékpénztár Részvénytársaság XXIV. rendes közgyűlésének gazdasági zárszámadása”
16. Karczagi Református Főgymnasium Értesítője (KRFÉ) az 1914–1915-ik Iskolai Évről. Karcag, 1915. 40–42. old.
17. Uo. 41–42. old.
18. KRFÉ. 1915–1916-ik Iskolai Évről. Karcag, 1916. 45–46. old.
19. Uo. 46–47. old.
20. KRFÉ az 1916–1917-ik Iskolai Évről. Karcag, 1917. 36. old.
21. Uo. 37. old.
22. KRFÉ az 1917–1918-ik Iskolai Évről. Karcag, 1918. 8. old.
23. Uo. 8. old.
24. Dr. Szentesi Tóth (1928) 33. old.
25. Dr. Szentesi Tóth (1928) 52. old.
26. Nagy-Kunság, XLI. 18. szám, 1916. május 21. „Jegyezzünk a negyedik hadikölcsönre! Felhívás Karcag város polgáraihoz!”

27. Nagy-Kunság, XLII., 12. szám, 1917. március 25. „Az ötödik hadikölcsön”
28. Karcagi Református Egyházközség Irat- és Levéltára, Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1914. szeptember 17. „Dr. Szentesi Tóth Kálmán polgármester iktatott levele, hivatkozva az alispáni hivatal 16983./1914. számú rendeletére a karcagi tartalékkórház létrehozásáról.”
29. Karcagi Református Egyházközség Irat- és Levéltára, Egyháztanácsi Jegyzőkönyv, 1914. szeptember 17. „Dr. Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének körlevele”.
30. Dr. Szentesi Tóth Kálmán (1928) 41–43. old.
31. Nagy-Kunság, XLI. évfolyam, 14. szám, 1916. április 16. „Kitüntetések”
31. Nagy-Kunság, XLI. évfolyam, 16. szám, 1916. május 7. „A karcagi vöröskereszt kisegítő kórház”
33. Dr. Szentesi Tóth Kálmán (1928) 43. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barta Róbert: Magyarország az első világháborúban. In: Magyarország a XX. században, (Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás). Szerk.: Kollega Tarsoly István I. kötet, Szekszárd, 1996.
- Dr. Szentesi-Tóth Kálmán: Karcag R. T. város polgármesterei (Adatok Karcag város történetéhez). Karcag, 1928.
- Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1914–1915-ik Iskolai Évről. Karcag, 1915.
- Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1915–1916-ik Iskolai Évről. Karcag, 1916.
- Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1916–1917-ik Iskolai Évről. Karcag, 1917.
- Karczagi Református Főgymnasium Értesítője az 1917–1918-ik Iskolai Évről. Karcag, 1918.
- Krúdy Gyula: Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése. In: Vasárnapi újság
- Nagy-Kunság politikai hetilap, Karcag Városi Csokonai Könyvtár Mikrofilmtára
- Szabó Dániel: „Eke és fegyver segít, hogy sikerüljön”.. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12.), Budapest, 2011.
- Szoleczky Emese–Kreutzer Andrea: Az Augusztus Gyorssegély Alap tevékenységéről. In.: Acta Musei Militaris In Hungaria (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12.), Budapest, 2011.

ÉNFIÉLTÉSEK CSÁTH GÉZA ELSŐ VILÁGHÁBORÚS SZEMÉLYES FORRÁSAIBAN

SELF ANXIETY IN GÉZA CSÁTH'S PERSONAL SOURCES FROM WORLD WAR I.

ABSTRACT

The break out of the war undeniably caused stress for everyone irrespective of the form of participation, which obviously did not mean the same for the soldier fighting in the front-line and for the family member awaiting him at home. Among the potential forms of the stress answers I deal with those above all that can be connected with physical fitness endangered by the war. In the study I search the stress answers and self anxieties of Géza Csáth, who first served as a military surgeon then was exempted from military service, in his diary, letters and memorials written during the war. This is interesting as the self anxiety in case of Csáth was significant before the war as well: his jealousy, his maniac fear of death, his paranoid anguish and his hypochondria all can be traced back to an extreme self anxiety. The question is that being a military surgeon in the front-line, the protraction of the war, the almost anarchy of Autumn 1918 and the Serbian threat how effected Csáth caring for and fearing for himself so much. Does morphine has an influence on living to see the war?

1. Bevezetés

A háború kitörése kétségtelenül stresszhelyzetet teremtett a háborúban való részvétel formájától függetlenül gyakorlatilag mindenki számára, ami nyilvánvalóan nem ugyanazt jelentette a frontvonalban harcoló katona és az őt hazaváró családtag mindennapjaiban. Bár az életkörülmények megváltozása is különböző mértékű stresszt válthatott ki (ami egyaránt érintette a bevonultakat és a hátorszáiban maradtakat), az elhúzódó háborúban a veszélyérzet, valamint a másikért való aggodás nem múlása jelenthette a nagyobb horderejű nehézséget.

A stresszhelyzetre adott válaszokat azonban nemcsak az eltérő objektív körülmények határozzák meg, hanem legfőképpen az esemény szubjektív kiértékelése, a saját testi és lelki épség veszélyeztetettségének megítélése.¹ Ugyanaz a stresszor,² ami egyesekből krónikus stresszt vált ki, másokra stimulálóan hathat, akik ennél fogva nem stresszhelyzetnek, hanem kihívásnak tekintik azt. A megélésben, a stresszválaszokban és a feldolgozásban/feldolgozhatóságban a személyiség tehát óriási szerepet játszik.

Pszichológiai kísérletek szerint szintén jelentős hatóerővel bír a befolyásolhatóság és a bejósolhatóság megléte vagy hiánya.³ A háború alatt különösen nehéz lehetett megküzdeni az egyéni autonómia átmeneti (de határozatlan idejű) megszűnésével, ahogyan általában a beláthatatlan jövővel is. Az idő múlásával a megváltozott körülmények fokozatos kiismerése, az új viszonyok megtanulása és új stratégiák megteremtése már valamelyest lehetőséget adhatott az események tudatos alakítására, valamint a háborús világ mechanizmusai-

* Molnár Eszter Edina muzeológus, Petőfi Irodalmi Múzeum.

nak apránkénti megismerésével kevéssel bár, de kiszámíthatóbbá válhatott a jövő.⁴ Mindemellett az elhúzódó háborúban a stresszhelyzet állandósulásával a nehézségekbe és a szenvedésekbe való beleszokás, belefásulás, a fájdalomra való kondicionálódás és a szorongás generalizálódásának folyamata zajlott. Ezekkel párhuzamosan történt, de ellentétesen hatott a tapasztalatok radikalizálódása a fronton és a hátszországban egyaránt, valamint a háború szörnyűségeire való rálátás képességének fokozatos birtokba vétele a hazatérő katonák beszámolóí és az egyre realisztikusabbá váló szemtanú-irodalom segítségével.

Ezúttal a stresszválaszok rendkívül sokrétű és széttartó lehetséges formái közül első sorban azokkal foglalkozom, amelyek a testi épség háborús időszak alatti kiemelt veszélyeztetettségével hozhatók összefüggésbe. A korabeli személyes narratív forrásokból kiérezhető félelemre és féltésre jellemző ugyanis, hogy az többnyire kifejezetten a testre irányult, a háborús tapasztalatoknak a lélekre gyakorolt torzító, de legalábbis károsító hatásaitól való félelem esetlegessé és másodlagossá válik akkor, ha a valódi tét a háborúból való hazatérés. Alapvetően két formája különböztethető meg, a saját és a másik testi épségére irányuló féltés, az előbbit énféltésnek nevezem. (Ezekén túl azonban számba vehető egy harmadik is, méghozzá a kollektívum vonatkozásában: konkrét formában az idegenért, a „bárkiért”, a „mindenkiért”, absztrakt formában pedig a nemzet testéért való aggódásként.) A látenssen jelenlévő, általában nem tudatosított vágy a testi épség megtartására nem tartozik bele az énféltés fogalmi kategóriájába. Azaz a sérüléstől, sebesüléstől, haláltól való aktív félelem vagy abnormális pszichés állapotot, vagy extrém helyzetet feltételez. Az extrém helyzetet már önmagában a háború kitörése megteremtette, azaz a hadiállapot a viszonylag kevesebb nagy horderejű változást elszenvedők számára is stresszor-ként működött.

A lényegi kérdés tehát a megélés és a megítélés mikéntje, aminek megismeréséhez a mindennapi élet írásos megnyilatkozásai: az egykorú levelezések és naplók kiváló alapanyagul szolgálnak, hiszen ego-dokumentum jellegükből adódóan egyszerre világítanak rá a személyes élethelyzetekre, azok kiértékelésére és az azokra adott stresszválaszokra. A visszaemlékezés (és az emlékirat) a naplókhoz és a levelekhez közelítő műfaji sajátosságaiból fakadóan ugyancsak alkalmas lehet a megállapítások árnyalására, de az ezekre jellemzőhöz képest jelentős közbeékelődő idő tapasztalatait magukba olvasztó szövegek erősebb retrospektív jellegük miatt kiindulópontul aligha szolgálhatnak. Mindezek fényében ezúttal az eleinte katonaoorvosként szolgáló, majd felmentett Csáth Géza háborús stresszválaszait, énféltéseit keresem a háború ideje alatt írt naplójában, leveleiben és emlékiratában.

Csáth esetében számítani kell arra is, hogy a drogok érzékelés- és személyiségtorzító hatása belép a megélést döntően meghatározó és módosító tényezők közé. Az eddig sorra vett, egyetemlegesen feltételezhető és figyelembe veendő faktorok (személyes érintettség, személyiség, befolyásolhatóság, bejósolhatóság) mellett a droghasználat végletesen egyedi színezetet kölcsönöz a vizsgált esetnek, egyszersmind a pszichés állapot drogokkal előidézett abnormalitása az analogikus gondolkodásmódtól való eltávolodás szükségességét vonhatja maga után.

Csáthnál az énféltés mindent átfogóan hangsúlyos jelentőséggel bír: a féltékenységi kényszer gondolatok, a mániákus halálfélelem, a paranoiás szorongás és a hipochondria mindegyike valamiféle túlzott énféltésre vezethető vissza. Persze a háborút megelőzően és a háború idejének első kétharmadában ezek még csak elszórtan, nem feltétlenül egyidejűleg és egymást erősítve, még nem a végső szakasz az embert már teljesen maga alá gyűrő pszichózisának erejével, tehát minden kétséget kizáróan enyhébb formában jelentkeztek. Általában elmondható, hogy Csáth esetében a négy év alatt mindvégig jelen volt a háború

demoralizáló, erodáló hatása, s ráadásként ez a hatás eleve egy sérült lélektani környezetbe érkezett (azaz egyszerre érvényesült a túlzott énfélések kialakulásáért felelős két, egymástól független feltétel: az abnormális pszichés állapot és az extrém helyzet). Világosan látható ugyanis, hogy a háború éppen a tragédiája magvaként meghatározható halálfélelmet táplálta valóságos viszonyokkal. A kérdés az, hogy miként. Vajon a katonaorvosi frontszolgálat, a háború elhúzódása, majd az 1918. őszi anarchia közeli állapotok és a szerb fenyegetés hogyan hatott a magával oly sokat törődő és magát oly nagyon féltő Csáthra?

2. Félelem a harctéren

A korábban még nem tapasztalt frontszolgálatról való előzetes (de már a behívót követő) félelem, az aktuális harctéri félelem, valamint a frontra való visszakerüléstől való félelem a személyes tapasztalat megléte vagy hiánya, valamint a konkrét jelenlegi vagy egy elképzelt jövőbeli helyzetre való vonatkozása miatt merőben más és más jellegűek. Ebben az elgondolásban a harctérre kijutott, onnan még a háború első idejében hazakerült, de nem végleges felmentéssel szabadult Csáth esetében elvileg mindhárom lehetőséggel számolni kell.

Minthogy Csáth az elsők között kapta meg katonaorvosi behívóját, nem nyomasztották a bizonytalanság kellemetlenségei.⁵ Bár a jelentkezésig arra számított, hogy egy fővárosi kórházban fog szolgálatot teljesíteni, a behívásról értesítő hajnali, előpataki sürgöny, az aznapi budapesti jelentkezés (augusztus 1.), valamint a Budapestről Szerbia felé való utazás megkezdése (augusztus 5.) között eltelt négy nap alatt sem esett kétségbe. Ezt az időt leginkább arra használta fel, hogy beszerezzen minden olyan orvosi, higiéniai, hétköznapi használati és önvédelmi célú eszközt, amire esetleg szüksége lehet, lényegében – úgy tűnik – attól tartott leginkább, hogy hiányt szenved majd valamiben az egyelőre nem látott, de kényelmetlennek képzelt viszonyok között.⁶ Az emlékiratokban is a komforttól való megfosztottság miatti aggodalmait hangsúlyozta a harctéri beosztásra adott első reakciójaként: *„Egy kicsit megdöbbsentem. Tehát el kell menni Budapestről. És már láttam magam egy nagy szerbiai mezőn vagy fennsíkron egy sátorból épített kórháztelepen, nagy melegben izzadva dolgozni. Odakünn valaki elmagyarázta nekem, hogy a mozgó tartalékkórház 10–25 km-re van, és amint a front előrehalad, követi azt, de az előírás szerint is mindig városban vagy faluban kell működnie. Ez egy kicsit megnyugtató, mert a tábori élettől, amelyet katona sohase lévén nem ismertem: meglehetősen irtóztam.”*⁷

Az emlékiratokból mindenesetre az is kiderül, hogy Csáth később (de még Budapesten) érdeklődött arról is, hogy a mozgókórházat érheti-e támadás, mi történik akkor, ha eléri őket az ellenség. A válaszban foglalt melléjük rendelt két teljes század felfegyverzett katona és a vöröskeresztes zászló védelme – állítása szerint – megnyugtatta,⁸ de a források szerint továbbra is komolyan foglalkoztathatta a kérdés; annak ellenére, hogy naplója nem őrzi nyomát, az emlékirat és különösen a levelek szerint a hadifogság a háború kezdetétől a legrosszabb eshetőségeként tűnt fel előtte: *„(...) az elfogadás és hadifogság lehetőségei jutottak eszembe. Mi lesz, ha a szerbek a kórházat elfogják. Egy ostromot láttam magam előtt, amelyben mi a kórházból lövöldözünk egy 30–50 főből álló ellenséges csapatra, akik a nemzetközi szabályok ellenére a mi emeletes épületünket ostrom alá fogták, hogy bennünket elfogjanak. Egy ideig magam is lövöldözök rájuk, azután kis, sivár szobámba vonulok – a földön hevernek nyitott koffereim, az asztalon tinta, toll, az ágy egy leterített pricc – és ott föbelövöm magam, hogy elkerüljem a halálra kínoztatást.”*⁹ 1914. augusztus 2-án kelt levelében tudatja öccsével, hogy semmi esetre sem fog hadifogságba kerülni, ha nem

térne vissza a háborúból, az vagy ellenséges golyó általi, vagy pedig – a fogságot elkerülendő – saját kezével okozott halálát jelenti.¹⁰ A fenti idézetben említett halálra kínoztatástól való félelmen kívül sehol nem említi a fogsággal szemben az öngyilkosság mellett szóló érveit, sejtethő azonban, hogy nemcsak a teljes kiszolgáltatottság, de a szabadságtól, a művészetek élvezetétől, a kényelemtől, a tárgyaktól és nem utolsósorban a morfiúmtól megfosztottság révén önmagában a fogság ténye is elrettentőleg hatott Csáthra.

Ha már a déli fronton született naplóbejegyzéseket nézzük, szintén kevésbé jellemző a félelmekre vagy szorongásokra való utalás. De ha egymás mellé helyezzük ezeket, az énen túl alig jutó elmélkedések, történetek, problémák tengerében feltűnő bennük a személytelenség és a közösségi jelleg, azaz a kollektívum valamennyi tagját egyaránt érintő veszélyhelyzetek hangsúlyos többsége. Ezek között természetesen megjelenik az ellenségtől való félelem. Az első ijedelemre augusztus 9-én került sor, valahol Pazova környékén: „*V[acsora] u[tán] lövés a táborban! Rohanás – véletlen –, nem a komitácsik. Mégis előkészületeket kell tenni. (Karszalag.) Nyugtalan rezzenések. De ah! 200 baka érkezik az őrségről visszatérő szanitécekkel.*”¹¹ A bárhol feltűnhető szerb partizánok okozta állandó bizonytalanság¹² és a szerb kegyetlenkedésekről terjengő vész hírek¹³ tűnnek fel újra és újra, mindamellet ezekkel szoros összefüggésben a csapat közvetlen jövőjére vonatkozó félelem. Szinte az ott töltött első napoktól kezdve két lehetőség állt fenn: más tábori kórházakhoz hasonlóan őket is átvezénylik az északi frontra vagy még délebbre nyomulnak Szerbiában.¹⁴ Csáth megítélése arról, hogy melyik lenne jobb, változott, alapvetően erősebbnek tűnik a szerbektől minél messzebb kerülés kollektív vágya¹⁵ (amihez a Budapesten való átutazás és a feleségével való találkozás esélye társult), de a már viszonylag ismert közeg¹⁶ és nagyjából felmért veszélyek a maradás melletti érvként szolgáltak a teljesen ismeretlen Galíciával szemben.

Ha végigtekintünk a részletes és témái, hangvétele, szóhasználat alapján meglepő őszinteséggel megírt napló vonatkozó bejegyzésein, valójában *személyes* félelmet sosem említenek vagy sugallnak, csupán elkerülendő veszélyhelyzetekről szóló információkat rögzítenek és magyaráznak. Ugyanígy racionális veszélyforrást jelentenek a katonaoorvos számára a már egyéni színezettel megjelenő fertőző betegségek is, s mintha ezektől jobban is félne, mindenesetre ezek jól illeszkednek fiatal korától meglévő hipochondriás rögeszméjének hagyományába.¹⁷ Ráadásul egymás mellé helyezve a kiemelt szövegrészek könnyen téves benyomást kelthetnek, hiszen elvesztik az egyébként egyik legfontosabb tulajdonságukat, a teljes szöveghez képesti arányukat. Valójában a frontszolgálat ideje alatti naplóbejegyzések és levelek sokkal inkább szólnak a szokatlanul jó közérzésről, semmint bármilyen félelemről. Augusztus 2-án írja testvérének: „*Az izgalmas, érdekes élet, amelyben az ember mindig felhúzott pisztollyal alszik: stimulál és használ nekem.*”¹⁸ Szeptemberben, a veszélyhelyzetek sokasodásával sem múlik a lelkesedése: „*Jól vagyok. Egészebb, mint 4 év óta valaha. Jól érzem magam. Ez az aktív, izzadó izomélet igen jót tesz nekem.*”¹⁹ Ebben a kiegyensúlyozottnak és elégedettnek ható mentális és fizikai állapotban minden bizonnyal szerepet játszott a saját fontosságának érzése és a háború ügyéért való meggyőződéssel telt lelkesedése is.²⁰ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy habár világosan látta az őt körülvevő életfenyegetéseket, szubjektív értékelésében a frontéletben egyre halmozódó stresszhelyzetek egy izgalommal és kihívásokkal teli új életformát jelentettek – még akkor is, ha naplójában gyakran (valószínűleg túlradagolós) rosszulletekről is beszámol.

Az 1915. áprilisi 18-i naplóbejegyzésében részletes táblázatot közölt fogyasztási adagjairól 1910-től évszakonkénti, majd 1912 májusától havonkénti bontásban.²¹ Ebből egyértelműen kiolvasható mindkét szer mennyiségének jelentős megugrása 1914 szeptemberé-

től, vagyis az északi frontra kerülésétől. Habár azt gondolhatnánk, hogy a fokozott droghasználat háttérében a harctéri félelem állt, a szerbiai és a galíciai tapasztalatok összehasonlításából az következik, hogy a dózis emelését az átélt szörnyűségek mellett legfőképpen a megfeszített munka vonta maga után. (A szeptember 9. és 12. közötti napok során Csáth gyakorlatilag evés és alvás nélkül kötözött sebeket egy vasúti állomáson.) Összességében valószínűsíthető, hogy az egyébként kedvelt katonai életforma nem megszokható és kiszámíthatatlan háborús beágyazottsága az, ami Csáthot a harctéren a legjobban megviselte.

Mindezek alapján elképzelhető, hogy a magát mániákusan és mindentől féltő Csáth nem félt különösképpen a háborúban. A feltevést alátámaszthatja a morfinistáról (egyúttal saját magáról) szóló jellemzése: „(...) a M[orfin]istát mintegy kikapcsolt egyénnek érzik a társadalomban, aki nem érzi a közös fájdalmakat, szenvedéseket. Valóban a kontaktus nincs meg annyira. A M[orfin]ista érzései önállóan születnek meg. Nem a mások érzései és gondolatai által szuggerálva, hanem a saját érzései és kombinálásai nyomán. Sokszor egyáltalán nem kapható érzésekre. Ilyenkor olyan, mint egy kellemetlenül, érzéketlen, állatian vegetáló lény. Máskor meg túlérzékeny, mintegy paranoid a rögeszméivel, amik azonban senki mást nem hatnak meg, nem érdekelnek. (Legalábbis nem úgy, mint valóságosak – amik! Az ő számára – legfeljebb mint beteges szimptómák.)”²², valamint a világ megtapasztalásának és megélésének nem szokványos módja: „Általában sok ember nem tudta megérteni, hogy én jókedvű vagyok, nem unatkozom, nem panaszkodom, s magamban is jól elmulatok. Ennek oka művészi látásom volt. Egy kis piszkos szerb faluban is találtam, megláttam annyi új dolgot (amiket valóban soha azelőtt nem láttam még!), hogy ez mulattatott és szórakoztatott heteken át.”²³ A külvilág eseményeitől való lelki távolmaradás (ami ugyanakkor nem egyenlő az érdektelenséggel)²⁴ egyfelől tehát az átlagostól eredendően eltérő világérzékelésével magyarázható, másfelől pedig a morfiomhasználat okozta károkkal, amik a mindennapi élet reális súlypontjainak eltolódása, akár megszűnése formájában, valamint újonnan keletkező, fiktív súlypontok alakjában jelennek meg.

3. Félelem a harctértől

Ezek után, a harctéri félelem legalábbis látszólagos hiánya fényében, különösen érdekes kérdéssé válik, hogy vajon utólag ártétkelődött-e az élmény, az időbeli és térbeli távolság felülírta-e a valóságos megélést és annak szinte egyidejű értékelését. Esetleg kialakult-e egy a korábbi tapasztalattól független félelem valamiféle elképzelt lehetséges jövőbeli helyzet vonatkozásában? Azaz: találkozunk-e a harctérre való visszakerüléstől való félelem bármilyen formájával a Csáth-naplókban és -levelekben?²⁵

A következő évek naplóbejegyzései az 1917. évi őszi végleges felmentésig több felülvizsgálatról is beszámolnak, emellett Csáth számos alkalommal foglalkozik az egyes elkövetkező felülvizsgálatok kimenetelének eshetőségeivel is. Mint szinte életének minden szegmensét, a katonai szolgálatot is a morfinizmusa felől szemlélte, ami ugyanakkor a leszokási-mérséklési-szintentartási szándék függvényében folyamatosan változó vonatkoztatási pontot jelentett. A háború éveiben ez többnyire a mérséklés útján megvalósíthatónak vélt leszokás elhatározásaiban, valamint kívülről irányított csökkentésekben és erőszakos elvonásokban mutatkozott meg, ami azt jelenti, hogy – csak az intenciót nézve – drogfogyasztásához való viszonyulását itt nagyjából fix pontként kezelhetjük. Meglepő módon azonban a felülvizsgálatokkal és a harctérre való visszakerülés lehetőségével kapcsolatos reflexiói érdekes változást mutatnak. November elején, nem sokkal a galíciai megpróbál-

tatásokat követően a drogoktól való teljes szabadulásról és a csapatához való visszatérésről ábrándozik naplójában, egyazon bejegyzésen belül lesz először a leszokás a feltétele a hadi szolgálatnak, majd a hadi szolgálat a leszokásnak: „*Borzasztó ez a folytonos nyavalyás állapot. Mily boldogság volna egészségesen kinn lovagolni Galiciában, dolgozni a szimpatikus Mob[ile] Res[erve] Spitalban (3/IV.). Vajon mi módon érhetném ezt el? Ki tudna meggyógyítani. (...) Vajon meg lehetne-e csinálni egy három hónapos kúrával a teljes gyógyulást? Talán akkor, ha mindjárt indulnék a harctérre, egészséges maradnék. Milyen öröm és boldogság volna. Volna jövőm és volnának reményeim. Érezném a valódi szagokat, ízeket, a valódi fáradtságot és pihentséget.*”²⁶ Az egészség és a(z) egészséget elhozó vagy feltételező) katonaoorvosi életforma kibogozhatatlan összefonódásában egyszerre lesz mindkettő része az áhított, morfiumon túli életnek. Az itt idézett és az ehhez hasonló szövegrészek nemcsak a visszakerülés, de az aktuális harctéri félelem egykori hiányát is jelzik, mégis – éppen az összefonódottság okán – fenntartásokkal kezelendők. Világosan kitűnik, hogy Csáth mindenekelőtt a gyógyulásra vágyott, s az egészséges állapotot az ereje teljében lévő, a csapatához tartozó, a hazáért hasznosan cselekvő katonaoorvos szerepében látta megtestesülni.²⁷

Fél évvel később ugyanebben már a végső pusztulás ígérését látja,²⁸ felismeri azt, hogy újbóli harctéri szolgálat esetén 1914 szeptemberéhez és októberéhez hasonlóan megint csak az adagok radikális emelésére lenne szüksége. Ekkor helyi szolgálatra való beosztást vár a felülvizsgálattól, egy hónappal később inkább két-három havi szabadságot szeretne, hozzátéve azt, hogy annak leteltével szívesen szolgálna tovább. Miután a hadseregben fény derült morfinizmusára, 1915 augusztusában kivizsgálás és elvonás céljából csaknem két hetet zárt intézetben töltött. Utolsó itt írt naplóbejegyzése viszont még mindig inkább a haza érdekeinek a saját érdekei elé helyezésére utal – minden meggyötörtsége ellenére is: „*Nyugodtan szenvedtem el ezt a tizenegy napos internálást. Tartoztam vele hazámnak, hogy valóban módja legyen megállapítani az arra illetékes vizsgálónak, hogy kicsoda katonai szolgálatra alkalmas az én sokat szenvedett megkínzott organizmusom!*”²⁹ 1915. év végi felülvizsgálatának kimenetelét már a legoptimálisabbnak tartja: az egy éves időtartamra szóló szolgálaton kívül helyezés egyrészt mentesíti a háborúban való, kötelezettségekkel járó részvétel, ezzel együtt bármilyen környezet- és életmódváltás alól, másrészt viszont mégis megtarthatja tisztí rangját.³⁰ 1917-ben viszont már Fenyő Miksához fordult, hogy közbenjárásával elnyerhesse a MÁV bogsánbányai telepére meghirdetett gyárorvosi állást, mivel az felmentéssel járt. Ezt ugyan megkapnia nem sikerült, de 1917 őszén végleg felmentették a katonai szolgálat alól. Világosan látható tehát, hogy a harctér elkerülése fokozatosan erősödő vágyának mozgatórugójaként a félelem legfellebbező morfiumadagok végzetes növelésének szükségessége miatti félelem formájában jelentkezett.

4. Félelem a hátszágban

Saját testi épségének a háborús helyzet általi közvetlen veszélyeztetettsége legközelebb már csak a háború végi kaotikus állapotok között és a szerbek bevonulásakor jelentkezett. Ebből a szempontból két kritikus pontja volt 1918 őszének, előbb november elején a helyi fosztogatók és a visszaérkező részeg katonák, utóbb november második felében a szerb bevonulás keltett izgalmakat a délvidéki regőcei lakosság körében. A „*lógósok*” gázetteiről naplókban és levelekben is beszámol, a november 2-i és 3-i napok történéseit (a fennmaradt források közül) leghamarabb az orvosi rendelőkönyvében, a 3-i, valamint a 4-i beteginformációk előtt jegyezte le, valamikor tehát az események másnapjai folyamán:

„XI. 2. Tiszát megölték. Állítják, hogy Wekerléék őrizet alatt vannak. Úristen, mi lesz itt? Csak jó lenne! (...) XI. 3. Mi történt az éjjel: Losic üzletét kirabolták.³¹ Preisinger Szepe és más gazdagok is halásztak a zavarosban, a szegény katonák viszont alig jutottak szövethez. Mindent összetörtek, zúztak. Kérdés, hogy öntudatos bolsevikok vagy csak éppen dühös és haragos katonák munkája ez?³² Jegyzőt este Garán megverték.³³ (...) [XI. 4.] Hajnalban katonaság érkezett. Az éjjel már nagyon kritikus a helyzetünk.³⁴ Négyyszer is felöltöttem. Jegyzőket kirabolták.”³⁵ Naplójában november 8-i dátummal pontosabban és rendszerezettebben írja le ugyanezeket a napokat, ebben már nem pusztán a veszélyhelyzetben való érintettség és a veszély elkerülésének szándéka körvonalazódik, hanem a történetek miatti ijedtség hatására az elképzelt félelmetes jövőbeli események megelőzésére tett lépésekről is beszámol: „A községben ide-oda szaladgálok. A bíró háza zárva. Emlegetem (de nem hangosan) a polgárőrség felállítását. Semmi visszhang. (...) Mit tegyek? Közben betegeket látogatok. Módját ejtem, hogy a lógók társaságának egyes tagjaival értekezsem. Ezek biztos hangon adják elő, hogy itt katonauralmat fognak alapítani. (...) kivettem tőlük az ígéretet, hogy orvost és patikát ne bántsanak.”³⁶ A sorokon elszántság, s gyávaságtól, bénultságtól mentes, stimuláló félelem érződik.

A történetek a rendelőkönyvben még a maguk fragmentáltságában jelennek meg, míg a naplóban már egy összefüggő, de még nem egyenletes narratívába rendezve. Bár datálatlan a szintén ezeket a napokat elbeszélő, öccséhez írt levele, sejteni lehet, hogy keletkezési ideje a naplóbejegyzés megírása utánra, de legalábbis nagyjából ugyanarra az időre tehető.³⁷ A levélformában a történet teljessé és kerekké vált, s bár az átélt szörnyűségek lefestésével több információt megtudunk a veszélyhelyzet megélésének mikéntjéről, az akkor érzett félelemről, az érzelmek hevessege és intenzitása éppen a részletesség révén látszik eltűnni a higgadt hangvételű, távolabbról visszatekintő beszámolóból.³⁸ Az izgatottságot tehát a rendelőkönyv szinte egyidejű bejegyzései híven tükrözik, de ha az események miatti félelemérzet lényegét (tehát nem a tényeket, hanem az azokra adott reakciókat) keressük, a bővebb leírások lehetnek iránymutatók. A már a naplókban is megnevezett rettegés mértékét a levélben írja meg: „Egész éjjelen át rettegtünk, mert üzenet jött, hogy az urak mind ki lesznek fosztva. (...) Én az ágyban Mannlicherrel alszom. El vagyok határozva, nem engedni prédául kis holmimat.”³⁹ Az anyagi javak féltése dominál, aminek nyomait a többi forrásban is fellelhetjük. A magyarázat persze egyszerű: a támadások elsősorban fosztogatásokban merültek ki, revansot – testi sértés formájában – csak korábbi személyes ellentétek miatt vagy a hatalom képviselőin vettek. Ugyanakkor előbbre valónak is tűnnek a tárgyi értékek, hiszen a tervezett ellenállás megvalósításával csak növelné a testi épség veszélybe kerülésének kockázatát, miközben a támadók vélhető túlereje folytán vagyonát aligha védhetné meg.⁴⁰

A naplóban az elképzelt bekövetkezhető rablás kapcsán azonban váratlanul – némi átétellel – megjelenik a halálfélelem is: „Én azonban máig se vagyok rendben. A sok éjjeli izgalom arra vitt rá, hogy külön hatodik és hetedik adagot kellett éjjelre bevezetnem. Borzasztó volt az a gondolat, hogy éjjel menekülni kell a táskában a M^o⁴¹ holmival, amelyet esetleg elkoboznak a rablók, és én mielőtt patikát elérek, szívgyengeségben meghalok.”⁴² Csáth a legnagyobb veszélyben, amikor nemcsak saját maga, de felesége és újszülött kislánya sincs biztonságban, a következő adagok hozzáférhetőségének megkérdőjeleződésében éli meg az igazi fenyegetettséget.⁴³

Mindezekhez hozzávéve a szerbek várható és már lezajlott bevonulásáról írt rendelőkönyv- és naplóbejegyzéseket, az újdonságként megjelenő explicit, testre irányuló énfeltésén⁴⁴ túl az eddig elmondottakat megerősítő, egyszersmind árnyaló vonásokat vehetünk észre: „X. 30. A szerbek már 30 km-re vannak a Dunától. Mi lesz velünk. A dec[ember]

l-jét hol fogjuk tölteni??? – És a karácsonyt?’⁴⁵, majd a megérkezésüket megelőző napon: *„Ma várjuk a szerb csapatokat. Ez annyit jelent, hogy a községben rabok leszünk, nem lehet majd elutazni. A szerb megszállás egyes helyeken teljesen nyugati formában történik, azonban jönnek olyan hírek is, hogy a csapatok védelme alatt egyes helyeken az ottani szegény sz[er]b nép rabolgat. A jó Isten mentsen meg ettől bennünket. Ha bekövetkezik, löhetem magam föbe.”⁴⁶* A vagyontárgyak és a birtokában lévő következő morfium-adagok elvesztésének félelme egyazon töről fakad, lényegében az ezektől való megfosztás a mániákus rendszerben élő ember rendszerének a felrúgását jelentette volna. Azon túl, hogy a család egzisztenciája veszélybe került, alapjaiban rengett meg a polgári élet berendezkedése, hiszen a harctérre való harctéri viszonyok hirtelenjében az otthonra húzódtak át, s ennek az új harctérnek már nem volt háterszága. Csáth számára a létezés alapja került veszélybe, a morfinizmushoz szükséges megszokott életforma, a külső világ romba dőlése már a művészséggel és a drogokkal körülbástyázott belső világot fenyegette.

5. Konklúzió

Csáthnál egészen új színeket nyert a háborús félelem pszichológiája. Valamennyi megjelenési formájáról elmondható, hogy az elképzelt hadifogság kínzásait nem számítva korántsem közvetlenül a testet érő bántalmaktól tartott elsősorban. Az ellenségtől való harctéri félelem hiányát egyrészt Csáth átlagostól eltérő világerzékelése és a morfium hatása magyarázza, másrészt abban, hogy ez így alakult, szerepet játszott a Monarchia háborús ügyéért való elköteleződése is. Csáth számára az ellenségnél jóval félelmetesebbnek hatottak a morfium keltette belső ellenségek. Egyszerre igyekezett megóvni magát attól, hogy a drogok még jobban elhatalmasodjanak rajta, és megtartani a droghasználathoz szükséges külső feltételeket. Ezzel összefüggésben a testre irányuló énféltés Csáthnál áttételesebb formában jelentkezett. Életének fontos motívumai voltak a kiegyensúlyozottság, a megszokás, az anyagi jólét szeretete. Leginkább ezek elvesztésétől félt a háborúban.

JEGYZETEK

1. Atkinson & Hilgard (2005): Pszichológia. Osiris Kiadó. Budapest. 526. old.
2. Élettani vagy érzelmi stresszt kiváltó tényező.
3. Atkinson & Hilgard (2005) 526–527. old.
4. Amennyiben az életpályát helyzetmegoldások (vagy megoldandó helyzetek) soraként fogjuk fel, s elfogadjuk azt az állítást, miszerint ezekben a szituációkban az egyén rendelkezésére olyan minták, modellek és stratégiák állnak, amelyeket nagyrészt az őt szocializáló társadalom kínál számára, látnunk kell azt is, hogy ez a „kulturális csomag” a viszonyok megváltozása következtében érvénytelenné is válhat. (Niedermüller Péter [1988]: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnográfia. 1988/34. szám. 379. old.) Márpedig az első világháború nemcsak teljesen új szerepeket hozott az egyén számára, de a régi, megszokott szerepek is megváltozott kihívásokkal telítődtek. Korábban bevált, a szülőktől tanult stratégiák most működésképtelenné bizonyultak, hiszen a történelmi szituáció maga gyökeresen új élethelyzeteket teremtett, s ezekhez új követelményrendszert alakított ki. Alkalmazható forgatókönyv híján mindenki úgy boldogult, ahogyan tudott. A stresszválaszok azonban könnyen maladaptívá, az alkalmazkodást akadályozóvá válhatnak krónikussá váló vagy kiszámíthatatlan stresszor esetén. (Atkinson & Hilgard [2005] 524. old.)
5. Legalábbis alig pár napig tarthatott, s amint az a következő (az emlékiratok 2005-ös Lazi-féle kiadásából kihagyott) szövegrészből kiderül, valóban nyugtatóan hatott Csáthra a közeli jövő

- gyors körvonalazódása: „Végre július 30-án megszűnt a mi külön családi feszültségünk. Hajnali 2 órakor kopogtak az ajtónkon. 'Távirat!' Lámpát gyújtottam, és elolvastam a sürgőnyt. 'Azonnal vonuljon be a XVII. sz[ámú] helyőrségi kórházhoz. I. Népfőlkelő parancsnokság.' Valami különös megnyugvás és öröm érzése fogott el. Tehát bizonyos, hogy menni kell. Ha pedig kell, akkor nem tehetek mást, mint menni. Így meg volt oldva a kérdés, hogy mi lesz velem. Teljesen kivilágítottam a szobát. Elővettem a népfőlkelési ajánlati lapot és töltőtollamat, és nagy betűkkel kitöltöttem a rubrikát. 'A mai napon bevonulás céljából útra keltem. Előpatá, 1914. júl[ius] 30. Dr. Brenner József.'” (Molnár Eszter Edina [2013]: A nagy év: 1914. Csáth Géza világháborús emlékiratainak rekonstrukciója. Irodalomismeret. 2013/3. szám. 93. old.)
6. Ugyanerről a racionalitásról már a harctér közelében: „Délután málhámat rendezem és leltározom. A vásárolt rác zsákot (torba) kikészíttetem a lakótársam siket (...) tisztiszolgája által – hátizsáknak. Meg voltam elégedve. Most mindent jól, könnyen elhelyezhetek. Készletem komplett és nem jönnek zavarba nehéz viszonyok közt se. Délután még friss oldatot is sterilizáltam, hogy a kész dolgokat ne fogyasszam. Ugyanez az elv érvényesül a fehérenemű-kezelésben is. Most gyakran váltok alsót, mert naponta mosathatok.” (Csáth Géza [1997]: Fej a pohárban. Napló és levelek 1914–1916. [S. a. r.: Dér Zoltán–Szajbély Mihály.] Magvető Kiadó. Budapest. 11. old. [1914. aug. 8.]) Szintén erről – útban az északi frontra: „A kirakodás gyors, de a felrakodás egészen eltér a megállapítottól. Így a tisztek egy része gyalog megy, és a málha alig fér föl. Nagyon aggódtam ekkor – mi lesz, ha eltörik egy kocsi. Akkor azután vihetem a kofferemet. Elhatároztam, hogy köteléket szerzek be, hogy arra az esetre, ha semmi, de semmi hely nem maradna, még mindig ne legyek kénytelen megválni poggyásztomtól.” (Csáth [1997] 28. old. [1914. szept. 6.])
 7. Csáth Géza (2005): Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek. (S. a. r.: Dér Zoltán – Pap Balázs.) Lazi Kiadó. Szeged. 64–65. old.
 8. Csáth (2005) 70. old.
 9. Csáth (2005) 65–66. old.
 10. Csáth Géza (2008): 1000x ölel Józsi. Családi levelek 1913–1919. (S. a. r.: Beszédes Valéria.) Életjel Kiadó. Szabadka. 114. old.
 11. Csáth (1997) 12. old. (1914. aug. 9.)
 12. „Délelőtti rosszullét, depresszió, puskám, amelyet tegnap vásároltam: rossz. Rossz hírek a Nagy Szigetről. (Szerbek a fákon.) Valószínűleg nem igaz! – így kommentálják itt.” (Csáth [1997] 16. old. [1914. aug. 20.]) „Komitácsi betörés híre. Este 10-kor lőnek a tisztekre a kommandónál. Olga sok lapot küld. Éjjel nem tudok aludni, azokat olvasom.” (Csáth [1997] 21. old. [1914. aug. 26.])
 13. „A Szerbiában járt katona elbeszélése az akasztásokról, agyonlövésekről, faluk felgyújtásáról.” (Csáth [1997] 14. old. [1914. aug. 16.]) „A szerb nép franktirőr harcolása miatt a magyar sereg is pusztít minden erejével gyereket, asszonyt, öreget – ezt a szerbek nem bocsáthatják meg.” (Csáth [1997] 19. old. [1914. aug. 23.])
 14. Csáth feleségének szóló 1914. aug. 25-i leveléből: „A várakozási állapot, amelyben vagyunk, nagyon előveszi valamennyiünk idegeit.” (Csáth [1997] 249. old.)
 15. „Szívem nehéz. Étvágytalan vacsorázás. A társaságban (2/IV.) rossz híreket hallok a szerb harcterről. Általános vélemény, hogy lemegyünk. A Feldspit[ál]ok is bizonyára odamentek. A szerb hadifogság valószínűtlen, de ha mégis belekerülünk, a főbelövessel nem szabad várni.” (Csáth [1997] 19. old. [1914. aug. 23.])
 16. Csáth az addig megszerzett nyelvtudást említi könnyebbbségként.
 17. „Félek a trachomától. Mi lesz, ha megkapom?” (Csáth [1997] 13. old. [1914. aug. 13.]) A hipochondriájával itt nem foglalkozom részletesebben, mivel az orvos Csáth számára a betegségekkel és a betegekkel való gyakori találkozás a háborútól függetlenül természetes napi esemény, a háborút megelőzően is éppígy tartott a megbetegedés lehetőségétől. Földesi körorvosi éveiben (1915–1917) különösen szenvedett a rengeteg fertőző betegről.
 18. Csáth (2008) 114. old.
 19. Csáth (2008) 119. old. (Brenner Dezsőnek, 1914. szept.)

20. „Nagyszerűen érzem magam, és boldog vagyok, hogy részt vehetek a legszebb és legnemesebb hadjáratban, amelyet valaha viseltek. Mert valóban háborúnkban a mi részünkről hiányzik minden önző szándék, mi csak a butaság, a telhetetlenség, a hatalmaskodás, az önzés, a barbarizmus ellen harcolunk. Ha ezt elgondolom, nagy nyugalom fog el: ezért érdemes harcolni s meghalni.” (Csáth [2005] 127. old. [Jónás Olgának, 1914. aug. 7.]
21. Csáth (1997) 92–93. old.
22. Csáth (1997) 53. old. (1914. dec. 7.)
23. Csáth (1997) 39. old. (1914. okt. 24.)
24. A háború nemcsak politikailag, de orvosilag és pszichológiailag is foglalkoztatta Csáthot. Valószínűleg csak naplója és emlékiratai őrzik nyomát annak, hogy orvosi tudásával a katonaoorvosi teendők ellátása mellett, és az ennek folyamán szerzett tapasztalatok fényében, elméletileg is hozzá kívánt járulni a Monarchia hadi sikereihez. Arzeninjekciókkal, magas kalóriájú fehérjekészítményekkel és a lábmosság rendszeresítésével látta megvalósíthatónak a katonák közérzetének javítását, valamint erejük és harci kedvük fokozását. (Csáth [1997] 102. old. [1915. máj. 4.]) Mobilizációjának ez is egy formája, ami végül ugyanúgy nem vált láthatóvá, mint az emlékiratainak tervezett megjelentetésével kifejeződő írói háborús szerepvállalás. Továbbá amellett, hogy a háborúban szereplő kiemelkedő személyek érzéseibe akart belelátni mindenféle diplomáciai iratok olvasása útján, érteni akarta a háború általános pszichológiáját is (Csáth [1997] 82–83. old. [1915. márc. 12.]), egyúttal a „harc hadi pszichológiájának” egy újságcikkben való megírását ambicionálta (Csáth [1997] 89. old. [1915. ápr. 14.]), erre feltehetően szintén nem került sor.
25. A kérdés megválaszolására elvileg alkalmas lenne egy olyan visszaemlékezés is, amit még a világháború évein belül legkésőbb a felmentés előtti nappal bezárólag készített el, mivel ez a forrástípus is az utólagosság pozíciójából a rálátás képességével és az ártértékelés lehetőségével ugyancsak felruházta a szerzőt. Csáth memoárja mégsem felel meg a kérdésfeltevés irányának, egyrészt a privát jelleg hiánya, az ebből következő megkérdőjelezhető őszinteség, az elhallgatás fokozott lehetősége, az emlékirat célzatos megírása, másrészt a datálhatatlansága miatt.
26. Csáth (1997) 44. old. (1914. nov. 4.)
27. Az utólagos, nosztalgikus idealizálás miatti torzulás lehetősége – ismerve a harctereken írt lelkes naplóbejegyzéseit – nem merül fel.
28. Csáth (1997) 101. old. (1915. máj. 4.), valamint öccsének írt leveléből: „V. 2–V. 6-ig gyakorlaton voltam Érdén. Oly rémesen kimerített és beteggé tett, hogy semmi kétség, 2 heti háborús élet halálot okozná.” (Csáth [2008] 148. old. [1915. máj. 6.]
29. Csáth (1997) 141. old. (1915. aug. 28.)
30. Csáth (1997) 196. old. (1916. jan. 29.) Több általa végzett sorozás kapcsán is kifejtette elgondolását arról, hogy a komolyabb betegségekben szenvedő, alkalmasnak ítélt katonák valójában sokkal többet ártanak, mint használnak a hazának, többek között azért, mert egy egészséges ember helyét foglalják el a hadseregben. Ezért tehát – minthogy betegsége valóban jelentősen hátráltathatta a csapatorvosi teendők megfelelő ellátásában – a hazája háborús ügyéért annyira elkötelezett Csáth is lelkiismeret-furdalás nélkül örülhetett a szolgálaton kívüliként viselt tiszti rangnak.
31. Ugyanerről a november 8-i naplóbejegyzésben: „Éjjel vad dalolás, lövöldözés. Reggel halljuk, hogy Losicot csakugyan kirabolták és teljesen kifosztották. Megijedtem. Ez már komoly dolog. Halljuk, hogy a legények ígérik, hogy folytatni fogják a munkát, első sorban a jegyzőn, azután a többi urakon.” (PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007/51/1.)
32. Ugyanerről a november 8-i naplóbejegyzésen: „Hazafelé a menet az utca tele van részeg katonákkal, akik gúnyosan emlegetik az urakat. A sok lógó előbújt és csatlakozott az újonnan jött, részint hazaküldött, részint szökött katonákhoz.” (PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007/51/1.)
33. Ugyanerről a november 8-i naplóbejegyzésen: „A jegyzőt Garán katonák véresre verték és összeszurkálták. Kimegyünk a vasútra, hogy telegrafáljunk Garára. Jön a vonat. Egy csomó részeg katona száll le részben fegyverekkel és hencsegnek, hogy ők verték meg a jegyzőt.” (PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007/51/1.)
34. Ugyanerről a november 8-i naplóbejegyzésen: „A következő éjjel rémes volt. Volt ugyan revolverem, de a hírek után úgy képzeltem, hogy 20–30 fegyver van a katonák kezében és feltettem,

hogy mint tanult harcosok ellenállás esetén rendszeres ostromot rendeznének. Azzal tisztában voltam, ha elutazom: még az éjjel megrohanják lakásomat. (...) A második éjjel a mi házunk mellett is nagy nyugalanság volt, a kapun zörögtek is, de nem mertek agresszívek lenni. Ellenben hallottuk, hogy a jegyzőék házát kifosztották. Mari már reggel újságolta, hogy itt a katonaság. A borzasztó sötét éjszaka után egy angyali szép reggel virradt XI. 4-én.” (PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007/51/1.)

35. Csáth orvosi rendelőkönyve. PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012.11.6.
36. Csáth orvosi rendelőkönyve. PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012.11.6. A harctéri viszonyok, a katonaság és a hadsereg kötött rendje természetesen nem adtak lehetőséget a saját sors hasonló, tevőleges alakítására. Csáth a naplójában, az emlékiratokban és leveleiben is emlegeti a katonák impraktikusságát, dicséri a saját helyzetmegoldó-képességét, és beszámol saját helyzetmegoldásainak feljebbvalói általi elutasíttóságáról.
37. Csáth (2008) 205. old. (Brenner Dezsőnek, 1918. ősz) A levélben négy-öt napnak írja az azóta eltelt időt, tehát valóban valamikor 7-e és 9-e között keletkezhetett.
38. A levélnarratíva egy részlete: „Néhány rémes napot éltünk át. Az itthon lévő lógósok bandát alkottak, és végre 4-5 nap előtt cselekvésre vetemedtek. Kifosztották a rőföst. Az egész berendezést elvitték, és kb. 500.000 k[orona]s értékű szövetet. Az ostoba zsidó 20.000 k[orona]val megválthatta volna magát, de csökönyös volt és így mindene odaveszett. Másnap a jegyzőre került a sor, és három-négy zsidó boltosra. Itt már a csőcselék asszonyai vitték a főszerepet.” (Csáth [2008] 205. old. [Brenner Dezsőnek, 1918. ősz])
39. Csáth (2008) 205. old. (Brenner Dezsőnek, 1918. ősz)
40. Az anyagi javaknak tulajdonított túlzott jelentőség Csáth életében nem új keletű, már pályaválasztását is főképpen ennek a szempontnak rendelte alá. Gyermekkori naplójában többször foglalkozott édesapja pénzproblémáival, minek nyomán korán megfogalmazódott benne az anyagi jólét feltétlen igénye. Saját tárgyaihoz való, nehéz viszonyok között is megmaradó ragaszkodásáról lásd még a 7-es jegyzetet.
41. Csáth a morfiomot jelölte így.
42. PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007/51/1. (1918. nov. 8.)
43. Az extra adagokat tehát nem a közvetlen testi veszély tette szükségessé, hanem az abban rejlő másodlagos veszély: a drogok erőszakos megvonásának félelme.
44. „XI/22. délelőtt 5: Bevonultak a szerb csapatok! Adná Isten, hogy a megszállás ne járna vérontással.” (Csáth orvosi rendelőkönyve. PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012. 11. 6.)
45. Csáth orvosi rendelőkönyve. PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2012. 11. 6.
46. PIM Kézirattár, gy. n. sz.: 2007/51/1. (1918. nov. 21.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Atkinson & Hilgard (2005): Pszichológia. Osiris Kiadó. Budapest.
- Molnár Eszter Edina (2013): A nagy év: 1914. Csáth Géza világháborús emlékiratainak rekonstrukciója. Irodalomismeret. 2013/3. szám.
- Niedermüller Péter (1988): Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnográfia. 1988/34. szám. 376–389. old.

Szövegközlések

- Csáth Géza (1997): Fej a pohárban. Napló és levelek 1914–1916. (S. a. r.: Dér Zoltán–Szajbély Mihály.) Magvető Kiadó. Budapest.
- Csáth Géza (2005): Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek. (S. a. r.: Dér Zoltán–Pap Balázs.) Lazy Kiadó. Szeged.
- Csáth Géza (2008): 1000x ölel Józsi. Családi levelek 1913–1919. (S. a. r.: Beszédes Valéria.) Életjel Kiadó. Szabadka.

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG UTÁNI SZÁMONKÉRÉS: AZ 1920-AS NÉPBIZTOS-PER

THE IMPEACHMENT AFTER THE HUNGARIAN COUNCIL REPUBLIC: THE TRIAL OF COMMISSARS IN 1920

ABSTRACT

After the fall of the Hungarian Council Republic the new regimes decided to the impeachment of the former government and its representatives. In July of 1920 ten former, basically social democrats commissars of the Hungarian Council Republic brought to justice and they were accused with high treason, insurrection, murder and counterfeiting currency. The developing Horthy-system has ideological and political goals with the trial, because with the impeachment of commissars the new system could legitimize own power and criminate the Hungarian Council Republic and the ideology of Bolshevism. It turned out to the adverse attitude of the court of justice. After the four-month-long trial the court of justice passed a sentence upon the former commissars, they were found guilty in all counts. Four persons of them were condemned to death and six of them were sentenced to life imprisonment. The enforcement of judgement was prevented by the intervention of Soviet Union and the former commissars could leave the country thanks to the Hungarian-Soviet cartel.

A Tanácsköztársaság bukása után hatalomra jutó Peidl-kormány az 1919. március 21-e előtti állapotok visszaállítása mellett döntött. Bár a kormány több minisztere és államtitkára népbiztosi tisztséget viselt a Tanácsköztársaságban (Ágoston Péter, Haubrich József, Bokányi Dezső), elhatárolódtak a korábbi rendszertől. Augusztus 2-től az ellenforradalmi erők megerősödését és proletárdiktatúra egykori vezetőinek számonkérését lehetővé tevő rendelkezéseket hoztak.¹ Már augusztus 2-án megkereste az államügyészség a budapesti főkapitányságot: intézkedjen a Tanácsköztársaság volt népbiztosainak és főfunkcionáriusainak elfogásáról és előzetes letartóztatásba helyezéséről. Augusztus 3-án a rendőrség országos körözést adott ki a népbiztosok ellen, megfigyelés alá vonta azok ismert lakhelyét, illetve azokat, akik kapcsolatban állhattak velük.²

A számonkéréshez szükséges jogalapot a Friedrich-kormány teremtette meg. Az augusztus 19-én kiadott 4039/1919. számú M. E. rendelet értelmében gyorsított bűnvádi eljárást kell alkalmazni a Tanácsköztársaság azon szervei, közegei és megbízottaival szemben, amelyek/akik hatósági jogkört „*bitorolva*” büntető törvénykönyvbe ütköző cselekményeket követtek el. Így a szocializálások rablásnak, a forradalmi törvényszékek hálós ítéletei pedig gyilkosságra való felbujtásnak minősültek. Ezen rendelet alapján helyezték előzetes letartóztatásba a gyanúsítottakat, ez alapján folytatta le a rendőrség a nyomozást, illetve ez alapján zajlottak le a bírósági tárgyalások. A rendelet értelmében az ítélezés ötfős – elnökből és négy ítélőbíróból álló – gyorsított tanácsok kezébe került. Egyetlen intézkedésük, döntésük ellen sem volt lehetőség perorvoslatra.³

* Csonka Laura PhD-hallgató, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola.

A nyár végén és az ősz elején tíz volt népbiztost tartóztatott le a rendőrség. Név szerint Vántus Károly földművelésügyi, Haubrich József kereskedelemügyi és hadügyi, Bokányi Dezső munkaügyi és népjóléti, Bajáki Ferenc, Dovcsák Antal, Kelen József szociális termelési, Nyisztor György földművelésügyi, Ágoston Péter külügyi és igazságügyi, Kalmár Henrik német, valamint Szabados Sándor közoktatási népbiztosokat.⁴ Köztük eredetileg nyolcan szociáldemokrata érzelműek voltak: az 1890-es évek óta a Magyarországi Szociáldemokrata Párt aktív tagjai voltak és erősen kötődtek a különböző szakszervezetekhez. A Tanácsköztársaság alatti magas tisztségeik ellenére sem tartoztak a diktatúra kemény magjához. Nem érezték magukat bűnösnek, nem tartottak a felelősségre vonástól, ezért nem menekültek el. Naivan nem gondoltak arra, hogy az új rezsimnek hatalma megszilárdításához bűnbakokra van szüksége. Nem hitték, hogy a berendezkedő ellenforradalom kormányai rajtuk akarnak példát statuálni. Ahogy Vántus Károly megfogalmazta a tárgyaláson: „Mindenki tudja Magyarországon, hogy mindazok, akik itt ülnek a vádlottak padján, éppen azért ülnek itt, mert nem voltak a szélsőséges örületnek hívei. Ezért nem érzik magukat bűnösnek, ezért nem szöktek el, ezért nem mentek ki külföldre, mert hiszen annyi esze, józan felfogása mindenkinek van, hogy ha bűnösnek érzi magát, és veszélyt érez, elszökik.”⁵ Tévedett. Az ellenforradalmi rendszernek szüksége volt arra, hogy jogi úton elítélje és törvénytelen kormányzatnak minősítse a vele szembenálló korábbi rendszert, a Tanácsköztársaságot. Ahogy később a vádbeszéd megfogalmazta, „nem volt tehát forradalom az, amit ők elkövettek, hanem bűncselekmények sorozata, amelynek büntetlenül hagyása egyértelmű volna új hasonló vállalkozásokra való buzdítással és felhívással, egyértelmű volna annak proklamálásával, hogy az ilyen vállalkozás kockázattal nem jár.”⁶

Természetesen eredetileg az elfogott népbiztosokkal együtt az Ausztriába menekült Kun Bélát és a többi kiszökött népbiztost is bíróság elé állították volna.⁷ Azonban a kiadatra irányuló kísérlet sikertelen maradt, így az ügyészségnek be kellett érnie az alapvetően szociáldemokrata népbiztosokkal: a közvélemény előtt a Tanácsköztársaságért és annak egész tevékenységéért nekik kellett felelniük. Tehát úgy kellett őket beállítani a per előkészítési, illetve tárgyalási szakaszában, mintha ők lettek volna a szellemi vezetők és ők volnának felelősek a Tanácsköztársaság kikiáltásáért és fennállásáért.

Az elfogott népbiztosok előzetes letartóztatásba helyezését elrendelő határozatot 1919. augusztus közepén készítette el Váry Albert főállamügyész. A határozat indoklásából egyértelműen kiderül, hogy már ekkor megszületett a koncepció az ügyre vonatkozóan, ugyanis kimondták – későbbi kifejezésekkel élve – a kollektív felelősség és a kollektív bűnösség elvét. A népbiztosokat nem az egyénileg elkövetett bűncselekményeikért helyezték előzetes letartóztatásba, hanem mert a Forradalmi Kormányzótanács tagjai voltak. Így személyükben lettek felelőssé téve a kormányzótanács által létrehozott szervek tevékenységéért és azon intézkedésekért, melyek – az úgymond – „a bolsevista ötödfél hónapos rémuralom ideje”⁸ alatt történtek. Így a következő, a büntető törvénykönyvbe ütköző bűncselekmények elkövetésével vagy azokban való bűnrészességgel gyanúsították a népbiztosokat: gyilkosság, személyes szabadság megsértése, rablás, magánlaksértés, pénzhamisítás, fel ségsértés, lázadás és izgatás.⁹

A rendőrség és az ügyészség 1919. augusztus 3-a után megkezdte a népbiztosok elleni anyaggyűjtést, a tanúk felkutatását és kihallgatását. Az anyaggyűjtés és a bírósági tárgyalás előkészítése hosszú hónapokat vett igénybe, mely több okkal magyarázható. Egyrészt a Tanácsköztársaságban főszerepet játszó személyek, Kun Béla és társai nem kerültek a magyar hatóságok kezére. Másrészt a tényleges terrorcselekmények elérhető felelőseit már 1919 decemberében elítélték és kivégezték. Harmadrészt azzal, hogy bár a rendőrség és az ügyészség tanúk tucatjaival vett fel vallomást a letartóztatott népbiztosokra vonatkozóan, a

vallomások között kevés volt a terhelő és nem sikerült egyetlen olyan egyéni cselekményt sem találnia az ügyészségnek, amely a büntető törvénykönyvbe ütközött volna. Mindezek ellenére 1920. április 21-ére Váry Albert elkészítette a népbiztosok elleni vádindítványt, melynek értelmében felségsértéssel és lázadással, 167 rendbeli gyilkosságra való felbujtással, zsarolással és lopással, valamint pénzhamisítással vádolták őket. A népbiztosok e bűncselekményeknek nem tettesei, hanem – úgymond – felbujtói és bűnsegédei voltak. Emellett Vántus Károlyt és Haubrich Józsefet azzal vádolták, hogy a kommunista és szociáldemokrata párt egyesülésekor megszületett egységkormányt aláírták, valamint Haubrich Józsefet még azzal, hogy az 1919. június 24-i ellenforradalmi megmozdulás elfojtására ő adott parancsot.¹⁰ Az említett vádindítványt azonban csak 1920. június 6-án, a trianoni békeszerződés aláírása után éppen két nappal nyújtották be a Budapesti Törvényszékhez. S bár a békeszerződés 76. pontja megtiltotta, hogy a magyar kormány politikai okokból bárkit üldözzön, mégis ennek nyílt megszegését jelentette a vádindítvány benyújtása és az 1920 júliusára időzített bírósági tárgyalás.¹¹

A Tanácsköztársasággal kapcsolatos „bűnök” számonkérése a népbiztosok bíróság elé állításával fejeződött be. *„Egy évig tartott fáradtságteljes munka után a nagy leszámolásnak az utolsó felvonásához értünk, a rettenetes terrorfiúk, a fő-fő nyomozók és vádbiztosok, a lelketlen ítélőbírák és egyéb kalandortársaik ügyeinek befejezte után a vezetőkre, a legfőbb intézőkre, a hatalom csúcspontját elfoglaló szellemi vezérekre, a népbiztosokra került a sor.”*¹² A nyilvános bírósági tárgyalás 1920. július 5-én kezdődött meg a Budapesti Törvényszék Markó utcai épületében. A népbiztosok ügyét a Stocker Antal vezette öttagú tanács tárgyalta, melynek tagja volt Csekmanek Rezső, Keresztes Gyula, Nagy Béla és Fayl Ivor. A vádat Aczél Imre főügyész-helyettes és Moldoványi Géza királyi ügyész képviselte. Aczél Imre már az első tárgyalási napon elhangzott mondatával kifejezésre juttatta a bíróság álláspontját, mely szerint a népbiztosok bíróság elé állításával *„visszatért a régi jogrend, a bitorlóktól kicsikart hatalom ismét a becsületes hazafiak kezébe került.”*¹³ s így e perben az úgymond hazafiak fognak ítélni a haza elárulói felett.

A négy és fél hónapig tartó bírósági tárgyaláson a vádhatóság a népbiztosoknak felségsértés és lázadás, gyilkosságra való felbujtás, zsarolás, lopás, valamint pénzhamisítás bűntettében való bűnösségét igyekezett bizonyítani a beidézett 214 tanú és hivatalos dokumentumok bevonásával.¹⁴ A tárgyalás célja valójában a Tanácsköztársaság létrejöttének elítélése, állami létének eltagadása volt. A bíróság annak bizonyításán fáradozott, hogy a proletárdiktatúra létrejötte lázadás és felségsértés volt, amely miatt büntetőjogi felelősség terheli a népbiztosokat. A bíróság tehát azt a történelmi folyamatot, amelynek jegyében a polgári demokratikus forradalom vezetőinek kezéből a hatalom egy kommunista diktatúra kezébe került és annak későbbi politikai tetteit egyéni bűncselekményként állította be.

Vajon mennyire volt jogilag megalapozott a per? A peranyag egyértelműen bizonyítja: maga a bíróság is tisztában volt azzal, hogy a vád ingatag lábakon állt és hogy a népbiztosokat nem lehetne elítélni a büntető törvénykönyv alapján. Aczél Imre főügyész-helyettes ugyanakkor nyíltan kifejezésre juttatta, hogy ez a bíróság számára nem fog problémát jelenteni. *„A negyvenéves magyar törvény ősi szövegezése nem úgy illik a modern fegyverekkel a tökéletességig felszerelt bűnözésre, amely magát bolsevizmusnak nevezi, mintha reá szabták volna. A bíróság azonban ezen a nehézségen is túl fogja tenni magát, és a törvény szövegének hiányait vagy hézagait pótolni fogja a törvény értelmével, szellemével, az anyagi igazsággal. A törvény szelleme azt parancsolja, hogy ne csak akkor toroljuk meg a bűnt, amikor megszokott, könnyen felismerhető köntösében jelenik meg előttünk, hanem sokkal kegyetlenebbül és kíméletlenebbül akkor, amikor álruhában, álarcval, alattomosan támad.”*¹⁵

A bírósági tárgyalás menete is eltért a perrendtartástól. Hiszen Aczél Imrének egyszerre kellett volna a teljes vádat előterjesztenie és ismertetnie, majd az összes vádpontra vonatkozólag egyszerre kellett volna az egyes népbiztosokat és a tanúkat kihallgatnia. Azonban az elnök, Stocker Antal döntése nyomán Aczél Imre nem egyszerre olvasta fel az egész vádiratot, ezzel több részre tagolta és megtörte a tárgyalás menetét. A bíróság elsőként a felségsértés és lázadás büntettét tárgyalta, s hallgatta ki erre vonatkozóan a népbiztosokat és folytatta le a bizonyítási eljárást. Ezt követően, augusztus végén került sor a gyilkosságokra vonatkozó vádindítványi szakasz felolvasására és a népbiztosok, illetve a tanúk kihallgatására. Október végén pedig a pénzhamisítás vádját tárgyalták.¹⁶

A felségsértés vádját a bíróság szerint az Egység okmányai, a Mindenkihez kiáltvány és a Tanácsköztársaság alkotmánya támasztja alá, mivel az ezekben foglaltak Magyarország alkotmányát rombolták le. Mindezzel a valótlanossággal szemben Berinkey Dénes és miniszterei vallomása alapján a védelem és a népbiztosok azt hangoztatták, hogy a Berinkey-kormány legitim volt, Károlyi Mihály és Berinkey Dénes önként adta át nekik a kormányzást. Így a Tanácsköztársaság erőszak nélkül vette át a hatalmat, s ezt követően állami főhatalmat gyakorolt. A védelem arra is rávilágított, hogy már az őszirózsás forradalom összeűzta az addigi alkotmányt, tehát már nem volt mit erőszakkal megváltoztatni, így a népbiztosok sem felségsértést, sem lázadást nem követhettek el. Ezt a védekezést azonban a bíróság elfogadhatatlannak találta, mivel véleményük szerint a Károlyi-féle kormányzat alatt csak a királyság gyakorlása szünetelt, a népképviseleti rendszer, a törvényhozó és végrehajtó hatalom elkülönítése, a miniszteri felelősség és a bírói hatalom függetlensége érvényben maradt. Ugyanakkor azt is kimondták, hogy Károlyi Mihály is egy lázadó kisebbség erőszaka alapján jutott hatalomhoz és az alkotmány, a régi rend erőszakos megváltoztatásában a népbiztosokon kívül a Károlyi- és Berinkey-kormány tagjai is bűnösök.¹⁷

A bíróság szerint a Tanácsköztársaságnak a törvényes rend elleni lázadása négy és fél hónapon át zajlott, mivel – úgymond – a Vörös Őrség és a Vörös Hadsereg részéről a polgári társadalomnak azon osztályait, amelyek a hazához, a valláshoz, a magántulajdon intézményéhez ragaszkodtak, állandó támadások érték.¹⁸ Ezzel szemben a Vörös Őrség jelentős részben a régi rendőrség állományából állt, a Vörös Hadsereg soraiban pedig nagy számban voltak a későbbi Horthy-rendszer Honvédségének vezetői, akik annak a hitnek az erejével küzdöttek a betolakodó szomszédok ellen, hogy honvédő háborút folytatnak, miközben Kun Bélát és elvtársait a világforradalom eszméje lelkesítette. A bíróság közben alapvetően azt sérelmezte, hogy a Vörös Őrség az ellenforradalmi szervezkedések felderítésében és letörésében komoly szerepet játszott.

A gyilkosságra való felbujtás a statáriumról szóló rendelet életbe léptetése, a forradalmi törvényszékek felállítása és a rendes bíróságok kiiktatása révén valósult meg. A népbiztosok 167 olyan ellenforradalmár – úgymond – meggyilkolásáért voltak felelősek, akik a bíróság szerint semmilyen büntetendő cselekményt nem követtek el. A vádlottak védekezését, hogy bár felállították a forradalmi törvényszéket, de nem akartak embert ölni, a bíróság elfogadhatatlannak találta és kimondta, hogy a forradalmi törvényszékek által hozott halálos ítéletekért a népbiztosok büntetőjogi felelősséggel tartoznak. Ezen vádpont részét képezte még a dunántúli ellenforradalmi vasutassztrájk leverése, mely során Szamuely Tibor 17 személyt végeztetett ki. A bíróság érvelése szerint ezek a gyilkosságok a Forradalmi Kormányzótanács, s ez által a népbiztosok engedélye nélkül nem történtek volna meg. A vádlottak azon védekezését, hogy nem vettek részt az erről döntő kormányzótanácsi ülésen, szintén nem fogadta el a bíróság.¹⁹ Gyilkosság büntettének a kísérletére való felbujtással vádolta a bíróság Haubrich Józsefet az 1919. június 24-én, a Ludovikán lezajlott puccskísérlet kap-

csán. A bíróság szerint Haubrich József parancsával előre megfontolt szándékkal rábírt a kivezényelt csapatok tagjait, hogy az akadémiai tiszteket és növendékeket megöljék.²⁰ Ennek kapcsán ki kell emelni, hogy a puccsot szervező katonatisztek abban bíztak, hogy Haubrich József, Budapest akkori katonai parancsnoka támogatja majd őket. Azonban nem állt az oldalukra és végül valóban az ő parancsára számolták fel a lázadást. Haubrich ugyanakkor eleve elhatározta, hogy nem lesz véres megtorlás és a kivégzések elmaradását döntően Guido Romanelli intervenciója, illetve Kun Bélának az azt akceptáló döntése magyarázza.

A pénzhamisítás büntetést úgy követték el a népbiztosok, hogy az Osztrák–Magyar Bankot bankjegyek, ún. fehér pénzek előállítására utasították. Bár az ügyészség a kormányzótanácsai jegyzőkönyvekben nem talált a bankjegyek előállításának elrendelésére vonatkozó határozatot, a bíróság úgy vélte, hogy nyilvánvalóan a Forradalmi Kormányzótanács intézkedett pénzügyi kérdésekben is, így ebben is bűnösök a népbiztosok.²¹

A bíróság ugyanakkor elismerte, hogy a vádlottak egyes tűszok kiszabadításáért közbenjártak és a terrorcsapatok kivégzéseinek és akcióinak kiderülése után a lefegyverzésüket és feloszlításukat követelték, azonban a népbiztosoknak, mint kormányzótanácsai tagoknak tudniuk kellett már korábban is a tevékenységükről és azokhoz ily módon hozzá is járultak.²²

A tárgyalás során a bíróság folyamatosan hangsúlyozta politikamentességét, elfogulatlanságát és igazságosságát. A bíróság *„különösen ügyelt arra, hogy személyvesztő képek el ne homályosítsák éleslátását, hogy a cselekmények és tények megállapításában, méltatásában és bírálatában a nyugodt megfontolás legyen a vezérfonala, pártatlan legyen a mérlegelése, törvényes és igazságos az ítélete.”*²³ Ugyanakkor éppen ennek a gondolatnak és magatartásnak a túlhangsúlyozása mutatja a bíróság ezzel teljesen ellentétes álláspontját. Erre a gyorsított bünvádi eljárások kapcsán megmutatkozó problémás magatartásra a korszak jogászai is felhívták a figyelmet. *„A bolsevik ügyekben majdnem minden vádbeszéd a proletárdiktatúra elleni vehemens kirohanással kezdődik. A vádbeszéd egyik legjelentékenyebb része az a retrospektív bevezetés, mely a proletárdiktatúra bűneivel egész általánosságban foglalkozik, forralva azt a hangulatot, melytől a bíróságnak az objektivitás érdekében el kellene zárkóznia.”*²⁴ A bíróság a tárgyalás során nyíltan értékitéletet mondott Magyarország történelmének elmúlt két éve, azon belül is elsősorban a Tanácsköztársaság felett. A proletárdiktatúrát bünszervezetnek, *„hamis jelszavakkal dolgozó közkereseti társaságnak”*²⁵ nevezték, mely a *„csőcselék rokonszenvét kereste.”*²⁶ Vezetőit, a népbiztosokat pedig hazaárulónak, számító, vakmerő hazárdöröknak, kalandoroknak nevezték. A Tanácsköztársasággal kapcsolatos összegző véleményt az ítélet tartalmazza. *„Négy és fél hónapos uralmukkal, valamint az ő eljárásuk folyományaként jelentkező idegen megszállással egy évszázadra tönkretették ennek az országnak a jólétét és boldogságát, leírhatatlan kárt okoztak azzal is, hogy megmérgezték a lelkeket, osztálygyűlöletből fakadt eszeveszett tanaikkal, oktalan pénzpazarlásukkal a tönk szélére juttatták az országot, romboltak, pusztítottak oly módon, hogy a tatárjárás sem ütött ily mérvű vérző sebeket a nemzet testén.”*²⁷

A népbiztosokat védő ügyvédek több alkalommal is kifejezésre juttatták, hogy nem valósult meg a tárgyalás során a bírói függetlenség és hogy Stocker Antal és a másik négy bíró megnyilvánulásaiiban nyoma sem volt az elvárható objektivitásnak. A bírák a tárgyalás kezdetétől fogva éreztették, hogy a vádlottakkal szemben sértettként éreznek és *„hogy ők ab ovo a legsúlyosabb mértékben elítélik a vádlottakat, hogy azokat gyűlöletre és megvetésre méltónak tartják.”*²⁸ Sőt több alkalommal nyíltan kijelentették, hogy ők a Tanácsköztársaság fennállása alatt sérelmet szenvedett osztályok tagjai. *„Nincs itt közöttünk sen-*

ki, akinek szenvedést, bajt és bánatot ne okozott volna ez az uralom. Megfosztottak mozgási szabadságunktól, kiforgattak munkakörünkől, elvették munkakedvünket, meggyalázták tűzhelyünket, feldúlták otthonunkat, éhezettek, kínoztak és meggyötörtek bennünket.”²⁹ A vádlottak iránti harag és sértettség teljesen átszővi Stocker Antal és Aczél Imre szavait a tárgyalás folyamán. A népbiztosokat és ügyvédek folyamatosan sértegették, durva hangon rendre utasították őket. A főügyész-helyettes a vádlottakhoz sok esetben nem kérdéseket intézett, hanem sértő hangú, hangulatbefolyásoló, személyeskedő megjegyzéseket tett. „Szégyelljék magukat! Kirabolták az országot. Érez-e megbánást?”³⁰ „Büszke vagyok arra, hogy engem Önöktől egy világ választ el.”³¹ Az egyik tárgyalási napon, amikor a védők indítványt kívántak előterjeszteni, a főügyész-helyettes ezt válaszolta: „Ne éljenek vissza a nemzet türelmével. Már végsőkéig feszítik a húrokat. A nemzet haragja fogja Önöket elsöpörni helyükről.”³²

A népbiztosokat védő ügyvédek – elsősorban Blauner Mór, Nagy Mihály, Gál Jenő, Nagy György – a tárgyalás kezdetétől fogva erélyes, a bírósági eljárást kritizáló védői felszólalásokat tettek ügyfelek érdekében. Tisztázták a vád tárgyává tett cselekmények motívumait, rámutattak a vádpontok alaptalanságára, jogi hézagaira, illetve a népbiztosok ártatlanságára. Közben munkájukat a bíróság egyértelmű rosszindulattal szemlélte és amennyire lehetett, akadályozta. Aczél Imre 1920. szeptember 3-án már nem a népbiztosok, hanem a védők ellen intézett támadást. Erre az indokot az szolgáltatta, hogy a rendőrség augusztus végén, Budapesten elfogta a Bécsbe utazó Natonek Istvánt, aki Ágoston Péter egyik védője, Nagy Mihály megbízásából levelet és iratokat akart Bécsbe vinni. Aczél Imre szerint a nála talált levelek azt bizonyították, hogy Nagy Mihály a népbiztosok védelme ügyében a bécsi kommunistákkal állt összeköttetésben. A védők szerint ez a hamis vád azt szolgálta, hogy a főügyész-helyettes kompromittálja a bíróság munkáját megnehezítő védőket, valamint hogy azt bizonyítsa a vádlottakról, hogy nem mérsékelt szociáldemokraták, hanem kommunisták, lévén a kommunisták anyagilag támogatják őket. Ezzel szemben az ügyvédek azt igazolták, hogy Bécsben a szociáldemokrata emigrációval álltak kapcsolatban. Ez utóbbi csoport szervezte meg a népbiztosok védelmét és a per költségeinek fedezéséhez szükséges pénzt is az ő közreműködésüknek köszönhetően gyűjtötte össze az Osztrák Szociáldemokrata Párt. Jogi szempontból nem lehetett kivetnivalót találni abban, hogy az ügyvédi költségeket külföldről fedezték, és hogy a védelem koncepcióját külföldön élő személyekkel megtárgyalták. A bíróságnak ezzel a támadással alapvetően az volt a célja, hogy a védőket lemondásra kényszerítse. Ez azonban sikertelennek bizonyult, az ügyvédek tovább folytatták munkájukat. Ellenben várható volt, hogy a bíróság igyekezni fog olyan helyzetet teremteni, amellyel sikerül ellehetetleníteniük a védőket. Egy hónappal később, 1920. október 4-én Stocker Antal törvényellenesen megtiltotta, hogy a tanúkihallgatáskor Ágoston Péter észrevételeket tegyen. Ennek kapcsán Kis Jenő ügyvéd szóváltásba keveredett az elnökkel, aki kiutasítással fenyegette meg. Kis Jenő ezt nem várta meg és két védőtársával – Berend Béla, Székely Aladár – együtt elhagyta a tárgyalótermet, melynek következtében a bíróság a három védőt kizárta a tárgyalásból. Az esetre reagálva és a védőtársak iránti szolidaritásból a többi ügyvéd lemondott, így a népbiztosok védelem nélkül maradtak. A bíróság 1920. október 8-án hivatalból rendelt ki védőket számukra. Aczél Imre aznapi felszólalásában annak a véleményének adott hangot, hogy a kirendelt védők közreműködésével hamar be fogják tudni fejezni a tárgyalást, amit a régi védők eddig akadályoztak. „Ez a tárgyalás immár több mint 3 hónap óta folyik, annak egyik fő oka az az agresszív és provokáló magatartás, amelyet a régi védők többsége ezen a tárgyaláson kezdettől fogva végig állandóan tanúsított... a régi védők többsége minden tőlük telhetőt elkövetett arra nézve, hogy ez a bűnper befejezéshez ne jusson és

hogy lehetetlenné tegyék azt, hogy a magyar nemzet, a magyar állam és magyar állampolgárok sérelmére elkövetett főbenjáró bűnök itt, igazságos megtorlásban részesüljenek.”³³ Azonban éppen azzal okoztak kellemetlen percek, órákat a bíróság számára, hogy láthatóvá tették a vádpontok alaptalanságait, mely magatartás egyértelműen nem kedvezett a vád számára. Ebből a felszólalásból ugyanakkor a kirendelt védők számára is világossá vált a megváltozott helyzet, melyhez alkalmazkodniuk kellett. Ellátták a védelmet, de már jóval kevésbé erőlesen.

A főtárgyalás utolsó napja 1920. november 22-én volt. Az ítélethirdetésre azonban csak 1920. december 28-án került sor, tehát a vádlottaknak több mint egy hónapot kellett várniuk az ítéletre. Az eltelt idő jelzi, hogy az ítélet meghozatala körül tárgyalások folytak. E tárgyalásokra több tényező is kihatással volt, ugyanis a Nemzetközi Szállítómunkás Szövetség 1920 nyári bojkottja mellett nemzetközi fellépés és tiltakozás kísérte a pert. Több külföldi, alapvetően szociáldemokrata szervezet – például a svéd szociáldemokrata párt, az Amszterdami Nemzetközi Szindikátus Irodája – és magánszemélyek – például Albert Einstein – is felháborodásuknak adtak hangot a népbiztosok pere kapcsán.³⁴ 1920. december 15-én pedig egy nemzetközi kiáltvány jelent meg a bécsi Világosság című szociáldemokrata lapban, melyben – többek között G. B. Shaw, H. G. Wells, Romain Rolland, Sigmund Freud, Heinrich Mann, Henri Barbusse, Modigliani, Karl Renner – követeltek kegyelmet a népbiztosok számára.³⁵ A népbiztosok ügyébe leghathatósabbban Szovjet-Oroszország avatkozott be. Már 1920. augusztus 6-án Csicserin külügyi népbiztos táviratot intézett Teleki Pál miniszterelnökhöz, melyben határozottan tiltakozott a népbiztosok pere ellen. Kijelentette, hogy a justizmord által fenyegetett népbiztosok Szovjet-Oroszország védelme alatt állnak és parancsot adtak 1000 magyar, még Szovjet-Oroszországban tartózkodó hadifogoly tiszt internálására, akik közül tízet túsznak nyilvánítottak.³⁶ Az orosz távirattal kapcsolatban Fridtjof Nansen, menekültügyi főbiztos is felvette a kapcsolatot a magyar kormánnyal. Teleki Pál 1920 augusztusában Nansennek írt táviratában bizalmasan már azt közölte, hogy nem valószínű, hogy a népbiztosok halálra lesznek ítélve és amennyiben mégis halálos ítéletet hoznának ellenük, azt nem fogják végrehajtani.³⁷ Tehát már a bírósági tárgyalás megkezdése után egy hónappal Teleki Pál azon a véleményen volt, hogy a túszok megmentése és a magyar hadifoglyok hazahozatala érdekében nem fogják a népbiztosokat kivégezni. Szovjet-Oroszország táviratára azonban csak jóval később, 1920. december 28-án, az ítélethirdetés napján reagált a magyar kormány, melyben azt közölték, hogy az összes magyar hadifogolyért cserébe az ítélethirdetés után kiengedik a népbiztosokat.³⁸ Ez esetben az időzítés nagyon lényeges volt. A magyar kormány ugyanis tisztában volt azzal, hogy ha jó alkut szeretne kötni az oroszokkal a hadifoglyok hazahozatala érdekében, akkor a népbiztosok ügyében hozott ítéletnek – nem csupán a per alapfunkciójából következően, hanem ezen szempontra is tekintettel – súlyosnak kell lennie.

Ezekről a háttértárgyalásokról és egyeztetésekről az ügyészség és a bíróság is tudhatott az igazságügy-miniszter, Tomcsányi Vilmos Pál révén, aki a minisztertanács tagjaként ismerte a szovjet távirat tartalmát, de komolyan ellenezte a szovjetekkel való alkudozást.³⁹ A Budapesti Büntető Törvényszék Stocker Antal vezette tanácsa a népbiztosokat minden vádpontban: felségsértésben, lázadásban, gyilkosságra való felbujtásban, többrendbeli gyilkosságban, pénzhamisításban és Haubrich Józsefet gyilkosság büntettének a kísérletére való felbujtásban bűnösnek találta. Ennek alapján Vántus Károlyt, Bokányi Dezsőt, Ágoston Pétert és Haubrich Józsefet halálra, a másik hat népbiztost pedig életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte.⁴⁰

Az ítélethirdetést követően a négy halálraítélt népbiztos kegyelemért folyamodott, megkegyelmezésük érdekében a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Magyarorszá-

gi Szakszervezeti Tanács is kérvényt terjesztett elő. Ez azzal magyarázható, hogy a volt népbiztosok nem tudtak a kezdődő hadifogolycsere tárgyalásokról, így abban a tudatban voltak, hogy halálos ítéletet végre fogják hajtani. A kérvények benyújtása után az öttagú bírósági tanács kegyelmi tanácsná alakult, mely hosszas tárgyalás után azt a javaslatot terjesztette Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter elé, hogy a négy halálraítélt népbiztos közül csupán Haubrich Józsefet ajánlják kegyelemre. Tomcsányi Vilmos Pál ezt követően, 1921 februárjában a népbiztosok megkegyelmezésének ügyében egy előterjesztést írt Horthy Miklósnak, melyben a következőket fejtette ki. Haubrich József megkegyelmezésében egyetértett a Kúria döntésével, azonban a másik három népbiztos esetében jogpolitikai okok miatt nem helyeselte a kegyelem elutasítását. Véleménye szerint Horthy Miklósnak a kegyelem mérlegelésekor figyelembe kellene vennie, hogy a Tanácsköztársaság fő vezetőit nem lehetett felelősségre vonni, a most elítélt népbiztosok pedig másodrangú szerepet töltöttek be és a mérsékelt irányzat képviselői voltak. Kiemelte a halálra ítélt népbiztosok erős összefonódottságát a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal, és azt, hogy többen még mindig nagy népszerűségnek örvendenek az ipari munkásság körében. Ennek folyományaként a halálos ítéletek végrehajtása a munkásságban komoly elkeseredést válthatna ki, ugyanakkor az államfői kegyelem jótékony hatást gyakorolna a munkások lelkiületére.⁴¹

Az államfő kegyelmet gyakorolt és a négy népbiztos halálos ítéletét életfogytig tartó fegyházbüntetésre módosította.⁴² A magyar hadifoglyok hazahozatalának és a népbiztosok kicserélésének jogi megalapozására a Nemzetgyűlés 1921 augusztusában elfogadta az 1921. évi XL. törvénycikket „a büntetés végrehajtásának kivételes elhalasztásáról és félbeszakításáról.” A törvénycikk kimondta, hogy az igazságügy-miniszter határozatlan időre elhalasztja, félbeszakítja a Tanácsköztársasággal kapcsolatos büntett miatt elítéltek büntetésének végrehajtását és az elítélteket Oroszországnak átadhatja magyar hadifoglyokért cserébe.⁴³ Így az elítélt népbiztosok 1922. február 16-án a hadifogolycsere-egyezmény keretében elhagyták Magyarországot és a Szovjetunióba távozhattak.⁴⁴

JEGYZETEK

1. Kirschner Béla (1968): A „szakszervezeti kormány” hat napja. Kossuth. Budapest. 141–147. old.
2. Budapest Főváros Levéltára, A népbiztos-per iratanyaga, VII.5.c 6274/1920 (a továbbiakban: BFL VII.5.c.6274/1920) 61., 256.
3. Nemes Dezső szerk. (1953): Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921. Szikra. Budapest. (Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez, I.) 167–168. old.
4. Rév Erika (1969): A népbiztosok pere. Kossuth. Budapest. 23. old.
5. Rév (1969) 78. old.
6. BFL VII.5.c 6274/1920 5718–5719.
7. BFL VII.5.c 6274/1920 61.
8. BFL VII.5.c 6274/1920 52.
9. Uo.
10. Rév (1969) 29–42. old.
11. Rév (1969) 42. old.
12. BFL VII.5.c 6274/1920. 6327.
13. BFL VII.5.c 6274/1920. 6327.
14. Rév (1969) 29. old.
15. Rév (1969) 203. old.

16. Rév (1969) 69–70. old.
17. BFL VII.5.c 6274/1920 6347–6348.
18. BFL VII.5.c 6274/1920 6351–6357.
19. BFL VII.5.c 6274/1920 6358–6371.
20. BFL VII.5.c 6274/1920 6376.
21. BFL VII.5.c 6274/1920 6377–6381.
22. BFL VII.5.c 6274/1920 6354.
23. BFL VII.5.c 6274/1920 6329.
24. Jogtudományi Közlöny: 1920. 15. szám.
25. BFL VII.5.c 6274/1920 6329.
26. BFL VII.5.c 6274/1920 6330.
27. BFL VII.5.c 6274/1920 6388.
28. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Hébelt Ede személyi gyűjteménye, Védőügyvédi iratok a népbiztos perből, VI. 703. f. 48. öe. (a továbbiakban PIL VI. 703. 48.) 7.
29. BFL VII.5.c 6274/1920 5699.
30. PIL VI. 703. 48. 9.
31. PIL VI. 703. 48. 8.
32. Uo.
33. Rév (1969) 172–190. old.
34. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, Vántus Károly és társainak kegyelmi ügye, MNL OL K 579 653. 3. 1921-UK-146 (továbbiakban MNL OL K 579 653. 3. 1921-UK-146) 11–20.
35. Rév (1969) 222–226. old.
36. Nemes Dezső szerk. (1953) 482. old.
37. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek MNL OL K 27 2641. 2–5.
38. Nemes Dezső szerk. (1953) 483–485. old.
39. Petrák Katalin (2000): Magyarok a Szovjetunióban. 1922–1945. Napvilág. Budapest. 32. old.
40. BFL VII.5.c 6274/1920 6255–6392.
41. MNL OL K 579 653. 3. 1921-UK-146 38–40.
42. BFL VII.5.c 6274/1920 6392.
43. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7496>
44. Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Napvilág. Budapest. 13–55. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Jogtudományi Közlöny: 1920. 15. szám.
- Kirschner Béla (1968): A „szakszervezeti kormány” hat napja. Kossuth. Budapest.
- Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Napvilág. Budapest.
- Nemes Dezső szerk. (1953): Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon, 1919–1921. Szikra. Budapest. (Iratok az ellenforradalmi rendszer történetéhez, I.)
- Ormos Mária (2011): A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter, 1874–1925. Napvilág. Budapest.
- Petrák Katalin (2000): Magyarok a Szovjetunióban. 1922–1945. Napvilág. Budapest.
- Rév Erika (1969): A népbiztosok pere. Kossuth. Budapest.

KÍSÉRLET MAGYARORSZÁG ÚJRAFELFEGYVERZÉSÉRE: A SZENTGOTTHÁRDI FEGYVERBOTRÁNY

AN ATTEMPT AT HUNGARY'S REARMAMENT: THE SCANDAL OF SAINT GOTTHARD

ABSTRACT

The Treaty of Trianon signed on 4 June 1920 limited not only the headcount of the Hungarian army, but also the number of weapons and armaments, and their import was prohibited by the peace treaty as well. The rearmament was a crucial condition of the treaty revision wanted by Hungary, so after signing the Italian–Hungarian Treaty of Friendship the prime ministers of the two countries, Benito Mussolini and István Bethlen agreed that Italy would help rearming Hungary. A supply of weapons cloaked to be machinery was revealed on the Austro–Hungarian frontier of Saint Gotthard, and the States of the Little Entente – being afraid of a future Hungarian attack – decided to ask the League of Nation to examine the incident. The main question of my essay is the Italian attitude to the question: did Italy stand out for Hungary, and took responsibility for helping its rearmament? In my essay I would like to answer these questions after examining Italian documents as well.

1. Historiográfia

1928 első hónapjaiban Európa több államának figyelme Szentgotthárdra, e kis osztrák–magyar határátkelőhelyre irányult. Itt fedezték fel ugyanis a munkájukat végző osztrák vámosok azt az öt vasúti kocsit, melyek feliratuk szerint gépalkatrészeket, valójában azonban fegyverszállítmányt tartalmaztak.¹ Mivel a környező államok azonnal arra gyanakodtak, hogy Magyarországon fegyvercsempészés folyik, az eset rendkívül nagy port kavart.²

Az esetnek azonban Magyarország mellett – mint látni fogjuk – Olaszország is fontos szereplője volt, így érdemes megvizsgálni az incidensről fellelhető olasz forrásokat is. Ezek csekély számúak ugyan, mégis árnyaltabbá tehetik, illetve kiegészíthetik a szentgotthárdi fegyverbotránnyról kialakított képet. Mivel a Közép-Európában érdekelt másik nagyhatalmat, Franciaországot az esetleges magyarországi fegyverkezés végett leginkább aggódo kisantant államok pártfogójaként tekinthetjük, érdemes vetni egy pillantást a francia diplomáciai iratokra is, melyek Ádám Magda forráskiadványában³ lelhetőek fel. E dokumentumok esetenként közvetítik a kisantant állásfoglalását az ügyről.

Tanulmányomban nem elsősorban a történeteket kívánom bemutatni – azok más munkákból⁴ jól ismertek –, hanem sokkal inkább a diplomáciai háttéreseményekre fókuszálok.

* Hamerli Petra PhD-hallgató, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola.

2. Előzmények

1920. június 4-én az antanthatalmak és szövetségeseik aláírták Magyarországgal a trianoni békeszerződést, mely hazánk új határainak megvonása mellett a hadseregre vonatkozóan is tartalmazott rendelkezéseket. A haderő létszámát 35 ezer főben maximalizálták, és elrendelték, hogy azt „*kizárólag a rendnek Magyarország területén való fenntartására és határrendőrszolgálatra szabad alkalmazni.*”⁵ A szerződés nemcsak a Magyarország által birtokolható fegyverek, hadászati eszközök számát limitálta, de megtiltotta a fegyverek exportját és importját is. Engedélyezte viszont a tranzitáruk bejövetelét, és áthaladását hazánkon.⁶

A Horthy-korszak legjelentősebb miniszterelnöke, Bethlen István külpolitikai koncepciójában a trianoni békeszerződésben foglaltak revíziója első helyen szerepelt.⁷ Bethlen úgy vélte, hogy Magyarországot az a veszély fenyegeti, hogy a szlávok – akiket a kisantant, és az egyre erősödő Szovjetunió tömörít – bekerítik, amennyiben nem szerzi vissza a Kárpátok vonalát, mely megvédehetné az országot az orosz betöréstől. Ebben lehet a magyarság segítségére a szintén a versailles-i békerendszer revideálását kívánó Olaszország, akit Bethlen a szlávok természetes ellenfelének tartott. Bethlen úgy vélte, hogy a szláv térnyerés az olasz érdekekkel is szöges ellentétben állt,⁸ mert az 1918. december 1-jén megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – vagy közismertebb, 1929-ben hivatalossá lett nevén Jugoszlávia – akadályozta Olaszországot expanziós törekvéseiben.

Olaszország Európában ugyanis egyrészt a Duna-medence, másrészt a Balkán területén és az Adrián kívánt befolyásra szert tenni,⁹ aminek megvalósításában, főként ez utóbbi esetben, Jugoszlávia jelentett számára akadályt. Így a háborút követően Olaszország egyik fő külpolitikai célja a délszláv állam felbomlasztása lett, melynek érdekében kidolgozásra került a délszláv állam bekerítését, belső ellentéteinek fokozását és belülről történő bomlasztását célzó Badoglio-terv. Ennek kivitelezéséhez Olaszország Románia és Magyarország segítségére számított,¹⁰ mivel területi kérdések végett mindkét államnak komoly nézeteltérései voltak Jugoszláviával. Így az olasz állam már 1918 végén puhatolózni kezdett Magyarország irányába, amit hazánk készséggel fogadott. Közeledésük azonban ekkor még nem érett valódi szövetséggé, politikai szerződés nem kötöttett közöttük. 1920–1921 során bilaterális egyezmények hálózataként Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia részvételével megalakult a kisantant, mely a háborút követően kialakult status quo fenntartását célozta.¹¹ Ekkor Olaszország néhány éven át a szervezetre támaszkodva kívánta biztosítani Duna-menti befolyását. 1924-ben Jugoszláviával, 1926-ban pedig Romániával írt alá egyezményeket, azonban a délszláv állammal továbbra is feszült maradt a viszonya a balkáni és adriai térnyerésre való törekvés miatt.¹² Míg nem 1926 végére Benito Mussolini, az időközben hatalmát megerősítő fasiszta vezető visszatért a Badoglio-tervhez, s Magyarország ismét az olasz politikai elit érdeklődési körébe került.

Mivel Bethlen – mint láthattuk – elsősorban Olaszországban vélte megtalálni a magyar revíziós törekvések támogatóját, csakhamar sor került a magyar miniszterelnök római útjára, mely az olasz–magyar barátsági, békéltető eljárási és döntőbíróági szerződés aláírásával végződött. 1927. április 5-én Magyarország és Olaszország barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződést kötött egymással, melynek nyilvános szövege öt pontból állt. Az első kimondta a két állam közötti örök barátságot és állandó békét. A második leszögezte, hogy a közöttük esetlegesen felmerülő problémákat békéltető eljárással fogják megoldani, amennyiben a diplomáciai úton történő rendezés kísérlete kudarccal végződné. Ha a békéltetés sem jönne létre – mondta ki a harmadik cikkely – a felek kívánhatják a választott bírósági eljárást. A negyedik cikkely a békéltető és választott bíró-

sági eljárás szabályozásáról szóló jegyzőkönyvet harangozta be, az ötödik pontban pedig a szerződő felek megegyeztek, hogy a szerződést megerősítő okiratokat a lehető leghamarabb ki fogják cserélni egymás közt.¹³ Ehhez kapcsolódott egy 18 cikkelyből álló jegyzőkönyv, mely a békéltető és döntőbíróági eljárás kivitelezésének menetét tartalmazta.¹⁴ A szerződéshez tartozott egy titkos egyezmény is, mely kimondta, hogy mivel az olasz és a magyar politikai érdekek számos ponton egyeznek, a felek „az őket érdeklő kérdések megoldásában kölcsönösen politikai és diplomáciai támogatást fognak nyújtani egymásnak”.¹⁵

A barátsági szerződés aláírását követően a magyar kormány megindíthatta hadsereg-fejlesztési programját, mely a honvédelmi kiadások növelését, a fegyvergyártás fokozását, és a titkos hadianyagimportot egyaránt magában foglalta.¹⁶ Bethlen római útja során ugyanis titkos szóbeli megállapodás született arról, hogy Olaszország segíteni fogja Magyarország fegyverkezését, átadva hazánknek a háború alatt Olaszország által zsákmányolt osztrák–magyar hadifegyvereket.¹⁷ Egy ilyen szállítmány bukott le Szentgotthárdnál 1928. január 1-jén.

2. A szentgotthárdi fegyverbotrány

Az osztrák–magyar határon zajló vámvizsgálat során felfedezett, állítólagosan gépalkatrészeket, ám valójában fegyveralkatrészeket tartalmazó öt vasúti kocsi¹⁸ feladójaként a veronai *Commercio Universale Ferramento d'Ordini S.A.* nevezetű olasz cég szerepelt,¹⁹ címzettjeként pedig Varsó, míg köztes állomásként Nové Mestót, azaz Sátoraljaújhelyet jelölték meg.²⁰ Az csak utóbb, a vizsgálódásokat követően derült ki, hogy mind a veronai feladó, mind a varsói címzett fiktív cégek voltak.²¹ Az osztrák vámhatóságok tüstént vizsgálta kívánták szállítani a vagonokat Ausztria területére, ehhez azonban a magyarok nem járultak hozzá, mondván, hogy a kocsik Magyarország területén találhatóak, így azokat a magyar szakemberek vizsgálódásának kell alávetni.²² Ennek következtében Ausztriában nyilvánosságra hozták az ügyet, ami nemzetközi botrányt keltett.²³

A Magyar Távirati Iroda tudósításai szerint az ügygel elsőként a francia sajtó foglalkozott, mely szerint Szentgotthárdnál fegyvercsempészésre történt kísérlet.²⁴ Azonnal kiderült, hogy a szállítmány Olaszországból érkezett, így Franciaország nyíltan megvádolta Olaszországot azzal, hogy fegyveres támogatással segíti Magyarország kisantantellenes törekvéseit.²⁵ A Duce azonban nem zavartatta magát a francia sajtó támadásától. A budapesti követet instruálva Mussolini így reagált az esetre: „*A szentgotthárdi incidenssel kapcsolatban kérem Önt [Durinit – H. P.], tudassa Bethlen gróffal és a befolyásos politikai körökkel, hogy Olaszország a lehető legnagyobb közönnyel, minden aggodalom nélkül szemlélteti és szemléli azon európai – különösen francia – sajtóhíreket, melyek a békeszerződések megszegésével, valamint Magyarország felfegyverzésével, illetve szabad és méltóságteljes politikára való biztatásával vádolják Olaszországot. Mindazonáltal a szentgotthárdi incidens lehetséges következményeit egyedül Olaszország fogja viselni, mivel ő a történelemért a felelős. A fasiszta kormányt a legkevésbé sem fogja zavarni az ellene irányuló támadás abban, hogy a jövőben is segítő kezet nyújtson Magyarországnak, biztosítva [Magyarországot – H. P.] arról szolidaritásról és barátságról, mely [az olasz kormányt – H. P.] a magyar néphez és kormányához fűzi.*”²⁶ Ez a levél, melyet Mussolini Ercole Durini di Monza budapesti olasz követnek írt, több dologra is rávilágít. Egyrészt sejtetni enged, hogy a Duna-medencében való rivalizálás miatt a francia–olasz viszony nem éppen rózsás, másrészt leszögezi, hogy Mussolini továbbra is segíteni fogja a tőle telhető eszközökkel Magyarország felfegyverzését. Ez ugyanis a revízió alapfeltételét jelentette.

Mussolininek nem kimondottan a magyar határok kiigazítása állt érdekében, hanem a versailles-i békerendszer egészének revideálása, mely Jugoszlávia kiiktatását eredményezhette volna. A magyar határrevíziót Mussolini vélhetően ehhez tekintette egy lépésnek.

Magyarország esetleges fegyverkezése félelmet keltett a kisantant-államok körében, főképp Csehszlovákiában voltak olyan hangok, amelyek magyar támadástól tartottak. Ezt azonban nem mindenütt tekintették megalapozottnak, így Olaszországban sem, ahol az egyik legolvasottabb, korszakunkban erősen a fasiszta kormány irányítása alatt álló olasz napilap, a *Corriere della Sera* Apponyi Albert magyar legitimista politikust idézte, aki nevetségesnek vélte a kisantant aggodalmait. Úgy gondolta, hogy egyszerűen szólni való, ha valaki Magyarországot a Trianon utáni hadseregével támadásra képesnek tartja.²⁷ Ezzel az olasz politikusok nagy része is egyetértett, akik úgy vélték, hogy Prága akarja mindenáron felfűjni a fegyverszállítmány ügyét, a többi kisantant-állam csak megy utána.²⁸ A három kisantant állam ugyanis népszövetségi eljárást kívánt kezdeményezni annak érdekében, hogy Magyarországon visszaállítsák a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottságot,²⁹ melynek működése 1927 márciusában, közvetlenül az olasz–magyar barátsági szerződés aláírását megelőzően szűnt meg.

Az olasz–magyar közeledésben leginkább érintett kisantant ország, Jugoszlávia kevésbé aggódott, mint Csehszlovákia. A jugoszláv külügyminiszter, Vojislav Marinković úgy vélekedett, hogy Jugoszláviának folyamatos kapcsolatban kell állnia a másik két kisantant állammal. Mivel a délszlávok is arra gyanakodtak, hogy Szentgotthárdon Magyarország fegyvercsempészési kísérlete lepleződött le, ők is támogatták a Népszövetségtől vizsgálatot követelő jegyzék átnyújtását, azonban Marinković azt is hangsúlyozta, hogy Jugoszlávia figyelmét és idejét inkább az Olaszországgal fennálló súlyos nézeteltérések kötik le.³⁰ Ráadásul ez idő tájt Jugoszlávia javítani kívánta viszonyát Magyarországgal.³¹

A harmadik kisantant állam, Románia eleinte ugyanolyan hangosan követelte a Népszövetség precedensértékű beavatkozását sürgető jegyzék átadását, mint társai, azonban alig pár hét múlva visszakozni kezdett, és a benyújtás elhalasztása mellett foglalt állást.³² Ezt Titulescu hivatalosan azzal indokolta, hogy „tekintettel Anglia, Olaszország és Lengyelország Genfben elfoglalt álláspontjára [vagyis az eltussolásra való hajlandóságra – H. P.], az volt a benyomása, hogy e kérdésben a kisantant kisebbségbe kerül, és úgy gondolta, egy ilyen kalandot nem szabad megkockáztatni, és óvatosan kell eljárni.”³³

Románia természetesen nem azért változtatta meg álláspontját, mert hirtelen szívélyes magatartást kívánt tanúsítani Magyarország irányába. A háttérben Mussolini állt, aki január közepén kijelentette, hogy nem fogja hagyni a kisantantnak Magyarország befeketítését, és azt, hogy a három állam hasznot húzzon a fegyverszállítmány lebukásából.³⁴ Január 27-én Titulescu Rómába utazott, hogy az Olaszország és Románia között esetlegesen fennálló nézeteltérések tisztázását követően kereskedelmi egyezményről tárgyalhasson Mussolinivel. Mind a milánói székhelyű *Corriere della Sera*, mind a Rómában nyomtatott *Giornale d'Italia* – utóbbi szintén a fasiszta kormányzat szolgálatába szegődött lap volt – arról cikkezett, hogy az olasz–román viszonyban két Magyarországgal kapcsolatos kérdés okozott feszültséget. Az egyik kérdés az erdélyi optánsok, vagyis a romániai földreform során kisajátított birtokok tulajdonosainak ügye, a másik pedig a szentgotthárdi incidens volt.³⁵ Azaz feltehetően Mussolini közölte Titulescuval, hogy Olaszország és Románia között mélyreható szerződés – legyen szó akár gazdasági, akár politikai egyezményről – abban az esetben lehetséges, ha Románia mérsékletet tanúsít a Magyarországgal követendő politikáját illetően, így a szentgotthárdi incidensben is. Ennek fényében érthető, hogy Románia Titulescu római útja után igyekezett kevésbé harciasan reagálni a Szentgotthárdon történetekre.

A főként külpolitikai ügyekkel foglalkozó, Virginio Gayda által szerkesztett *Giornale d'Italia* hasábjain az is kifejtésre került, hogy a szentgotthárdi incidenst az olasz vezetőség egy jelentéktelen esetnek tartja, amelyet csak a csehszlovák sajtó, illetve Európa más állama-
inak baloldali periodikái fújtak fel. Olaszország úgy vélte, hogy a kisantant államoknak nem áll jogában katonailag ellenőrizni Magyarországot, mint ahogyan nem volt joguk ehhez akkor sem, amikor még működött hazánkban a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság.³⁶ Azaz Olaszország maximálisan kiállt Magyarország mellett, és azzal, hogy hangsúlyozta az eset jelentéktelen voltát, talán saját magát is védeni igyekezett.

A lefűlelt küldemény állítólagos címzettjeként Jozef Piłsudski marsall Lengyelországa szerepelt, és a magyar politikai elit még akkor is ragaszkodott ahhoz, hogy a fegyvereket Varsónak szánták, amikor már minden európai állam számára egyértelmű volt, hogy mi is történt valójában. „*Fegyverküldemény Varsóba lengyel rendelőnek volt és van szánya. Hadianyag itt tartása azért történt, mert MÁV. osztrák vasutaknak incidens kivizsgálására közösen kiküldendő bizottságot javasolt, magyar területen már átadott vámküldemények osztrák közegek által való feltörése miatt. Ennek megejtése után küldemény rendeltetési helyére megy.*”³⁷ – jelentette ki táviratában Khuen-Héderváry Sándor, a magyar külügy-miniszter állandó helyettese. Lengyelország rendkívüli korrektségről tanúbizonyságot téve reagált a történetekre. Bár Piłsudski kijelentette, hogy Varsó nem rendelt fegyvereket senkitől, hivatalos cáfolatot nem adott ki az esetről, ami jelentős segítséget jelentett a szorult helyzetben lévő magyar kormánynak.³⁸ Varsó tehát jó szándékkal viseltetett Magyarország iránt a Szentgotthárdon lebukott fegyverszállítmányt illetően. A későbbiekben Piłsudskiék úgy nyilatkoztak a lengyelországi olasz katonai attasé előtt, hogy amennyiben előre be lettek volna avatva a fegyverszállítás ügyébe, szívesen segítettek volna, és nem torkollott volna botrányba az eset.³⁹ Megjegyzendő, hogy Lengyelország rendelkezett volna nyíltan is fegyverekkel, nem szorult volna rá egy titkos szállítmányra. Ez a tény vélhetően hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország nem moshatta le magáról, hogy fegyverek importálásával kísérletezett. Lengyelország azonban tisztában volt azzal, hogy Trianon rendelkezései nem tettek más módot lehetővé arra, hogy hazánk esetlegesen felállítson egy önvédelemre képes hadsereget, így a hagyományosan jó lengyel–magyar barátság jegyében szolidárisan viselkedett.

Lengyelország fentebb ismertetett álláspontja még kifejtésre sem került, sőt, még a három kisantant-állam jegyzékének átadására sem került sor, amikor Mussolini és Bethlen már a következő, újból Lengyelországnak címzendő fegyverszállítmány útvonalát, csempészésének módját tervezgette. Bethlen Durininak válaszolt fel ötleteit, amelyek közül a legjobbnak tűnőt Durini továbbította Mussolininak. Az új terv szerint Olaszország küldene két-három nagyméretű monitort, melyeket Magyarország megvásárolna. A hajók olasz zászló alatt futnának, és a Dunán állomásoznának addig, amíg Magyarországnak nincs joga használatba venni őket. A monitorok minden évben – politikai propaganda céljával – áthajóznának a folyón, a magyarok pedig örömmel üdvözlőlnék az olasz zászlókat. A magyar kormány minden alkalommal kijelentené, hogy az olasz hajók addig maradhatnak magyar vízen, amíg Mussolini úgy kívánja. A kisebb fegyvereket Lengyelországnak címezhetnék vasúton, Ausztrián, Magyarországon és Románián át, úgy, hogy a fegyverekkel együtt más vasalkatrészeket is szállítanának, elrejtve a fegyverzeti felszerelést. De akár Németországon át is lehetne importálni könnyebb fegyvereket.⁴⁰

Ez azonban még a jövő zenéje volt, előbb a szentgotthárdi fegyverbotrányt kellett elsimítani. Január 17-én egy osztrák–magyar vegyes bizottság vasúti szakértők bevonásával megvizsgálta és le is zárta az ügyet,⁴¹ de ennek ellenére a kisantant államok 1928. február 2-án átadták jegyzéküket a Népszövetségnek. A csehszlovák és a jugoszláv jegyzék szó

szerint megegyezett. Mint megfogalmazta, Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia „kötelességének érzi, hogy a Népszövetség Tanácsának figyelmét felhívja azokra a következményekre, melyek ebből származhatnak, és a súlyosabb események és következmények megelőzése érdekében utal a tanács beavatkozási jogára...”⁴²

Románia jegyzéke eltért ettől, mondván, hogy a román állam, „megállapítva, hogy a két közvetlenül érdekelt állam között valóságos konfliktus pillanatnyilag nem keletkezett (...) a Népszövetség Tanácsának azon kötelezettségére hívja fel a figyelmet, melynek értelmében olyan módon kell beavatkoznia az eseményekbe, hogy a következmények megelőzhetőek legyenek...”⁴³

Azaz Csehszlovákia és Jugoszlávia precedensértékű beavatkozást várt a Népszövetségtől, mellyel minden bizonnyal az lehetett a céljuk, hogy Magyarország kedvét elvegyék a jövőbeni fegyvercsempészesi kísérletektől, és ily módon a két állam saját magát biztonságban érezhesse az esetleges magyar támadásoktól. Románia jegyzéke ellenben azt sugallja, hogy e dokumentum csak azért született meg, hogy kedvére tegyen a másik két kisantant államnak. A szövegben hangsúlyozott, hogy nem a szentgotthárdi lebukás nem okozott konfliktust, így a Népszövetség beavatkozása az incidens mielőbbi elsimítása érdekében szükséges, hogy az eset ne okozzon mélyebb konfliktust az érintett államok között. Az enyhe hangvételű román jegyzék háttérében minden bizonnyal az Olaszország jóindulatának elnyerésére való törekvés állt.

Noha Franciaország korábban igencsak felháborodottan nyilatkozott a Magyarországnak szállított olasz fegyverekről, Aristide Briand francia külügyminiszter a jegyzék átadásakor nem kívánt túlzott jelentőséget tulajdonítani az ügynek. Ezt azzal indokolta, hogy az incidenst csak a különféle napilapok híradásaiból ismeri, melyeket nem tart annyira megbízható forrásoknak, hogy azokra alapozva népszövetségi intézkedéseket kezdeményezzen.⁴⁴ Ez vélhetően annak volt köszönhető, hogy Anglia igyekezett közbenjárni az ügy elsimítása érdekében, ami sikerült is.⁴⁵

Mivel a kisantant államok arra hivatkoztak, hogy a Népszövetség presztízse kerül veszélybe akkor, ha nem veszik komoly vizsgálat alá az incidenst, március 10-én egy háromtagú, holland, finn és chilei küldöttekből álló bizottság kapott felkérést az ügy feltárására.⁴⁶ A helyszíni vizsgálatba a háromtagú bizottság két katonai és két vasúti szakértőt is bevont, angol, holland, svéd és svájci nemzetiségűeket.⁴⁷ „Nagyon meglepő lesz, ha négy hónappal az események után még valami új bizonyítékot lehet felfedezni.”⁴⁸ – nyilatkozta a Magyar Távirati Iroda. A székspezsiz megalapozott volt, eddigre ugyanis a fegyvereket Olaszország kifejezett kérésére már megsemmisítették.⁴⁹ A szakértőkkel együtt héttagú, semlegesnek tekinthető bizottság június 5-én megállapította, hogy kísérlet történt a fegyverszállításra,⁵⁰ de ezzel az ügyet le is zárták.

Mussolini örömmel fogadta a botrány elcsitulását, és saját sikerének tudta be azt. „Remélem, Kegyelmed [Durini – H. P.] megtalálja a módját, hogy a magyar kormánykörökkel és újságírókkal tudassa: Magyarország Genfben elért sikere Olaszország szolidaritásának köszönhető. Szintén az olasz támogatás eredményeképp a szentgotthárdi incidens a kisantant, valamint a Horthy-rendszer ellen izgató nemzetközi baloldal szégyenteljes vereségével végződött.”⁵¹ Ez azért így nem teljesen helytálló, ugyanis az igaz, hogy az ügy lezárására került, viszont a kisantant megerősödött olyan értelemben, hogy államai szoros együttműködésben cselekedtek az incidens kivizsgálásának hónapjaiban.⁵² De a botrány jó hatással volt – legalábbis Durini szerint – az olasz–magyar barátság fejlődésére is, mert Magyarországot nagyon meghatotta az a gyors, szívből jövő segítség, amit a fegyverszállítmánnyal kapott. Így Magyarország meggyőződhetett az olasz támogatás értékéről, és Olaszország nemzetközi tekintélyéről.⁵³

A két állam vezetői, mint láthattuk, már januárban tervezni kezdték a következő, Magyarországnak szánt olasz szállítmány célba juttatásának kivitelezését. Februárban Mussolini és Bethlen megállapodtak arról, hogy a magyar kormányfő húsvét hetében, április 1-je és 9-e között Olaszországba utazik annak érdekében, hogy megbeszéljék többek között Magyarország felfegyverzésének további menetét.⁵⁴ Bethlen ismét Lengyelországnak szándékozott címeztetni a küldeményt, előzetes egyeztetést követően.⁵⁵ Olaszország is egyezkedett Varsóval annak érdekében, hogy Lengyelország hajlandó legyen nevét adni a Magyarországnak szánt fegyverszállítmányokhoz, azok címzettjévé válni. Tartottak azonban attól, hogy a lengyel válasz negatív lesz, mondván, hogy „*a szentgotthárdi incidens még túl friss esemény ahhoz, hogy el lehessen felejtani*”.⁵⁶

3. Összegzés

Az olasz dokumentumok alátámasztják, hogy 1928. január 1-jén Szentgotthárdnál valóban egy fegyvercsempészes kísérlet lepleződött le, melynek során Olaszország megpróbálta fegyverekkel ellátni a trianoni békeszerződés rendelkezései által csaknem teljesen lefegyverzett Magyarországot. Az ügyet a kisantant államok igyekeztek felhasználni egyrészt Magyarország befektetésére, másrészt – és a fő ok ez volt – attól való félelmükben is követelték az ügy haladéktalan kivizsgálását, hogy felfegyverkezve Magyarország esetleg támadást indíthat ellenük elcsatolt területeinek visszaszerzése érdekében.

A kisantant jegyzéke benyújtásra került és az incidens kivizsgálására is sor került, azonban sem Franciaországnak, sem Angliának nem állt érdekében az ügy komolyabb konfliktusba torkollása. Kiállt hazánk mellett az esetben meglehetősen csúnya módon beleszólt Lengyelország is. Olaszország is kifejezte nyílt pártfogását, megerősítve ezzel a magyar–olasz kapcsolatokat. Bethlen 1928. áprilisi milánói útjának szervezése pedig bizonyíték arra, hogy Olaszország a botrányt követően sem kívánta megtagadni segítségét Magyarországtól.

JEGYZETEK

1. Toynbee, Arnold J. (1929): Survey of International Affairs 1928. Oxford University Press. London. 161. old.
2. A botrányról Zsiga Tibor korábban készített egy átfogó tanulmányt, melyet elsősorban a Magyar Távirati Iroda híreire alapozott.
3. Ádám Magda szerk. (2013): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1928–1932. MTA TTI. Budapest. A továbbiakban: Francia diplomáciai iratok.
4. Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Kiadó. Budapest.; Nemes Dezső (1964): A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. Kossuth Kiadó. Budapest.; Zsiga Tibor (1990): A szentgotthárdi fegyverbotrány. Pannon Műhely Kft. Szombathely.; Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.; Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon 2011/2. szám 68–77. old.; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
5. Idézi: Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó. Pozsony. 35. old.
6. Zsiga Tibor (1990). 8. old.
7. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 133. old.
8. Ormos Mária (1971). 140–142. old.
9. Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Editore Laterza. Bari. 13. old.

10. Hornyák Árpád (2004): *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 27. old.
11. Ádám Magda (1981): *A Kisantant*. Kossuth Kiadó. Budapest. 5. old.
12. Juhász Gyula (1988): *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Kossuth Kiadó. Budapest. 105–110. old.
13. Halmosy Dénes (1983): *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Gondolat Kiadó. Budapest. 267–268. old.
14. Halmosy Dénes (1983). 268–271. old.
15. Nemes Dezső (1964): *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben*. Kossuth Kiadó. Budapest. 63. old.
16. Zeidler Miklós (2009). 112. old.
17. Nemes Dezső (1964). 83. old.
18. Nemes Dezső (1964). 83–84. old.
19. Zsiga Tibor (1990). 47. old.
20. Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 6. 1. old. A továbbiakban: MNL OL.
21. Nemes Dezső (1964). 89. old.
22. Toynbee, Arnold J. (1929). 161. old.
23. Juhász Gyula (1988). 111. old.
24. MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 3. 11. old.
25. Il Corriere della Sera. „Punte francesi contor l’Ungheria”. 1928. január 29. 1. old.
26. Mosca, Rodolfo a cura di (1953): *I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 6*. Libreria dello Stato. Roma. 6. irat. Mussolini Durininak, 1928. január 6. 6. old. A továbbiakban: DDI/7./6.
27. Il Corriere della Sera. „L’Ungheria decise a respingere”. 1928. január 22. 1. old.
28. DDI/7./6. 29. irat. Durazzo (bukaresti olasz követ) Mussolininak, 1928. jan. 19. 29. old.
29. DDI/7./6. 29. irat. Durazzo (bukaresti olasz követ) Mussolininak, 1928. jan. 19. 29. old.
30. Francia diplomáciai iratok. 5. irat. Dard (belgrádi francia követ) Briand-nak, 1928. január 20. 29–30. old.
31. Zsiga Tibor (1990). 12. old.
32. MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 27. 3. old.
33. Francia diplomáciai iratok. 6. irat. 30–31. Beaumarchais (római francia nagykövet) Briand-nak, 1928. január 27.
34. DDI/7./6. 23. irat. Mussolini Pauluccinak, 1928. jan. 16. 17. old.
35. Il Corriere della Sera. „Nessuna antitesi d’interessi fra Italia e Romania. 1928. január 27. 1. old.; Il Giornale d’Italia. „Titulescu precisa con una dichiarazione ufficiale la politica romena nella questione di San Gottardo. 1928. február 1. 1. old.
36. Il Giornale d’Italia. „L’incidente di San Gottardo e la Piccola Intesa”. 1928. február 2. 2. old.
37. MNL OL. K 64. 31. csomó. 35.a tétel. 5049/4. szám. 9. res. Pol.
38. Nemes Dezső (1964). 90. old.
39. Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri. Affari Politici 1919–1930, Busta 1764, Fascicolo „Armi e munizioni”, N. 102. Mario Roatta (lengyelországi olasz katonai attasé) távirata, 1928. május 7. A továbbiakban: ASDMAE.
40. DDI/7./6. 73. irat. Durini Mussolininak, 1928. jan. 30. 72–73. old.
41. MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. január 14. 15. old.
42. Zsiga Tibor (1990). 67. old.
43. Zsiga Tibor (1990). 67–68. old.
44. MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. február 3. 7. old.
45. Il Corriere della Sera. „L’affaire di San Gottardo a Ginevra. 1928. március 6. 7. old.
46. Nemes Dezső (1964). 96. old.
47. MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. április 10. 8. old.
48. MNL OL. MTI „Könyomatos” hírek. Napi tudósítások, K 428.a. 1928. április 10. 8. old.
49. Nemes Dezső (1964). 94. old.

50. Juhász Gyula (1988). 111. old.
51. DDI/6./6. 155. irat. Mussolini Durininak, 1928. márc. 12. 135. old.
52. Juhász Gyula (1988). 111. old.
53. DDI/6./6. 70. irat. Durini Mussolininak, 1928. jan. 30. 70. old.
54. DDI/6./6. 108. irat. Durini Mussolininak, 1928. febr. 15. 98–99. old.
55. ASDMAE. Affari Politici 1919–1930, Busta 1764, Fascicolo „Armi e munizioni”, N. 102. Mario Roatta távirata, 1928. május 7.
56. ASDMAE, Affari Politici 1919–1930, Busta 1764, Fascicolo „Armi e munizioni”, N. 940/365. 1928. május 12.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltár

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 64/31. csomó/35. a tétel

K 428/a sorozat. MTI hírek. Innen: <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&a=start>
(Utolsó letöltés: 2014. 06. 08.)

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAE)

Affari Politici 1919–1930. Busta 1764. Fascicolo „Armi e munizioni”.

Forráskiadványok

Ádám Magda szerk. (2013): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1928–1932. MTA TTI. Budapest.

Mosca, Rodolfo a cura di (1953): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 6. Libreria dello Stato. Roma.

Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Gondolat Kiadó. Budapest.

Egykorú forrás

Toynbee, Arnold J. (1929): Survey of International Affairs 1928. Oxford University Press. London.

Sajtó

Il Corriere della Sera; Il Giornale d'Italia

Szakirodalom

Ádám Magda (1981): A Kisantant. Kossuth Kiadó. Budapest.

Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Editore Laterza. Bari.

Gulyás László (2008): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.

Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon 2011/2. szám 68–77. old.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum Könyvkiadó. Újvidék.

Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Kiadó. Budapest.

Nemes Dezső (1964): A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben. Kossuth Kiadó. Budapest.

Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. szám. 133–156.

Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó. Pozsony.

Zsiga Tibor (1990): A szentgotthárdi fegyverbotrány. Pannon Műhely Kft. Szombathely.

OLASZ DIPLOMÁCIAI ÉS KATONAI AKCIÓK KÖZÉP-EURÓPA FELÉ: A SZENTGOTTHÁRDI ÉS A HIRTENBERGI FEGYVERSZÁLLÍTÁS

ITALIAN DIPLOMATIC AND MILITARY ACTIONS TOWARD CENTRAL-EUROPE THE ST. GOTTHARD AND HIRTENBERG ARMS DELIVERY

ABSTRACT

In my study I present the two most well-known arms scandals of the Horthy-era. After the signing of the Treaty of Trianon, Hungary started to gradually integrate itself into the Versailles System, however when the 1927 Hungarian-Italian Treaty of Friendship was signed, Bethlen asked Mussolini to secretly militarize Hungary. The arms transports heading to Hungarian territories were caught two times, first at St. Gotthard on 1st of January 1928, and the second time in January of 1933 at Hirtenberg. During the St. Gotthard case it became obvious that the involvement of Austria is necessary to continue the arms transports with less interruptions. The results of the two cases were influenced by the existing international situation and Italy's diplomatic maneuvers also had decisive impact on them. Finally Hungary's responsibility could not be proved and the two scandals ended without any major consequences.

1. Miért éppen Olaszország?

1920. június 4-én a Nagy-Trianon kastélyban aláírt trianoni békeszerződéssel Magyarország külpolitikai mozgásterét minimálisra csökkent. A magyar állam több kísérletet is tett arra, hogy kitörjön az elszigeteltségből, azonban ezek a lépések több-kevesebb sikerrel jártak.¹ Miután a trianoni határokat megváltoztató törekvések szinte teljesen sikertelenek voltak,² így Magyarország számára egy járható út maradt: beilleszkedni a versailles-i rendszerbe. Ebből kifolyólag a Bethlen-kormány az I. világháború után létrehozott új európai rend fenntartásáért felelős Népszövetség felé kezdett nyitni, ennek köszönhetően 1922-ben Magyarország népszövetségi taggá vált, majd 1924-ben a gazdaság stabilizálásának céljából kölcsönt is kapott.

A magyar állam a frankhamisítási ügy miatt súlyos presztízavesztést szenvedett, így a Bethlen-kormány külpolitikai lehetőségei még korlátozottabbá váltak. A kisantant magyarellenes cselekedetei sem könnyítették meg az ország helyzetét, hiszen Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia több alkalommal is bojkottálta a magyar törekvéseket. Erre kiváló példaként szolgált a népszövetségi kölcsön ügye, ugyanis a kisantant – Franciaországgal karöltve – első körben megvétózta a magyar pénzügyi segélykérelmet.³ A Bethlen-kormánynak két lehetősége volt: vagy megegyezik a kisantant államokkal, vagy megbomlasztja azok egységét. Mind a két alternatíva más-más következményt vonhatott volna maga után. Amennyiben a magyar állam megállapodik a három állammal, azzal de facto elismeri a trianoni határokat, amit akkoriban teljességgel elfogadhatatlannak tartottak. A

* Császár Ildikó PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

másik opció megvalósításához viszont az egyik országgal való megegyezésre volt szükség. A Bethlen-kormány a Jugoszlávia felé történő nyitás mellett döntött, mivel a legerősebb kisantant tagnak tartották, és ezzel az állammal volt a legkevesebb területi vitája Magyarországnak.⁴ A magyar–jugoszláv tárgyalások megindulása előtt Bethlen István a nagyhatalmak támogatását is meg akarta szerezni. Austen Chamberlain, Anglia külügyminisztere örömmel konstataálta a magyar kezdeményezést, míg Dino Grandi, Olaszország külügyi államtitkár-helyettese kitérő választ adott.⁵ Az angol jóváhagyás után Bethlen István 1926 márciusában Genfben felkereste Momčilo Ninčić jugoszláv külügyminisztert, és ezzel kezdetét vette a magyar–jugoszláv közeledés.

Olaszország tartózkodó magatartása több tényezővel is magyarázható. Az I. világháborús „*csónka győzelem*” után igyekezett nagyhatalmi státuszát stabilabbá tenni, ennek okán az elsődleges külpolitikai célok között szerepelt a Duna-medence feletti hegemon helyzet kialakítása, amit azonban Franciaország és a kisantant jelenléte erőteljesen megzavart. Ezen felül a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejötte is komolyan hátráltatta az olasz aspirációkat, így Olaszország arra törekedett, hogy a kisantant egységét megtörje és az új délszláv állam működését megzavarja.⁶ Mindent összevetve Bethlen és Mussolini külpolitikai tervének közös pontja a kisantant ellehetetlenítése volt, azonban magyar részről Románia, olasz részről pedig Jugoszlávia meggyengítését akarták elérni elképzelésük megvalósításához. Olaszország aktivizálta magát és a Jugoszláviát körbevevő államokkal kezdett el szorosabb kapcsolatot kialakítani. 1926 szeptemberében olasz–román megegyezésre került sor, melynek értelmében a fasiszta kormány elfogadta Besszarábia román bekebelezését. Olaszország Bulgáriával is szorosabbá fűzte kapcsolatait, ennek jeleként 1926. október elején a bolgár külügyminiszter Rómába látogatott.⁷ Ahmed Zogu⁸ albán király is igyekezett közeledni Mussolinihoz, ennek eredményeként 1926. november 27-én aláírták az olasz–albán barátsági és biztonsági szerződést. Mindezek mellett Jugoszlávia bekerítéséhez, illetve a balkáni térség feletti hegemon helyzet kialakításához szükség volt Magyarországra is, emiatt Mussolini gyanakvóan figyelte a magyar–jugoszláv viszony alakulását.

A két ország közeledésének egyik jelentős eredménye volt az 1926 júliusában aláírt kereskedelmi egyezmény, majd ezt követően a jugoszláv kormány egy döntőbírói szerződés megkötését ajánlotta fel Magyarországnak. A megegyezés előkészületeit titokban kellett volna tartani Csehszlovákia és Románia előtt, azonban erre hamar fény derült, ugyanis 1926. augusztus 29-én Horthy Miklós a mohácsi csatavesztés 400. évfordulójára rendezett ünnepségen a szerb–magyar barátság felélesztéséről beszélt, ezzel „*feltárta*” a kilátásba helyezett megállapodás lehetőségét. Olaszország számára ez a fordulat semmi esetben nem szolgálta jugoszlávellenes törekvéseit, ennek következtében sürgősen lépéseket kellett tennie. 1926. október 13-án a budapesti olasz nagykövet, Durini di Monza gróf arról tájékoztatta Bethlen Istvánt, hogy Mussolini találkozót kér a folyamatban levő magyar–jugoszláv tárgyalások és az olasz kormány külpolitikai terveinek ügyében. Október 23-án a fasiszta diktátor konkretizálta a tárgyalások fő témáját és egy messzemenő politikai szerződést kívánt kötni Magyarországgal. Bethlen István már 1926 márciusában Genfben is kifejtette Dino Grandi olasz külügyi államtitkár-helyettesnek, hogy a Népszövetség által elrendelt katonai és pénzügyi ellenőrzés megszűnésével Magyarország az aktív külpolitika útjára léphet.⁹ Ennek tudatában Olaszország ajánlata kedvező fogadtatásra talált a magyar körökben, így megkezdődhetett a magyar–olasz tárgyalások előkészítése. 1927. április 4-én találkozott a két államfő és ismertették az aktuális külpolitikai nézeteiket. Bethlen István szerint Németország és Olaszország együttesen fogja helyreállítani a rendet Közép-Európában, emellett minél hamarabb el kell érni az utódállamok szövetségének megbontását. Mussolini elfogadta ezeket az elképzeléseket, viszont hangsúlyozta,

hogy Olaszország számára nem lett volna elfogadható egy nagyobb volumenű magyar–jugoszláv egyezmény megszületése.¹⁰ Végül április 5-én aláírták a magyar–olasz barátsági, békéltető és választott bírósági szerződést. Az egyezmény nem lépte túl az általános barátsági és konzultatív paktum kereteit, azonban a két államfő még április 6-án további megbeszéléseket folytatott. Bethlen István itt hozakodott elő Magyarország szükségszerű felfegyverezésével, ugyanis tudomása volt arról, hogy az első világháborúból megmaradt osztrák–magyar fegyverek még Olaszországban voltak, és kérte Mussolinit, hogy szállítsa vissza azokat titokban.¹¹ Az olasz diktátor elfogadta a magyar miniszterelnök kérését, ugyanakkor a visszaszállítás útvonalával kapcsolatban több probléma is felmerült. Bethlen terve szerint egy fiktív lengyel cég rendelné meg a fegyvereket, amelyeket Ausztrián és Magyarországon keresztül szállítanának a célállomásra, majd magyar területen leraknák az áru nagy részét, és Lengyelországba már csak a töredéke jutna el.¹² A két államfő meg egyezésre jutott, és nemsokára megindultak a fegyverszállítások Magyarország felé.

2. A szentgotthárdi fegyverszállítási botrány

Az Olaszországból induló fegyverszállítások nagyon rövid ideig folytak zavartalanul, ugyanis 1928. január 1-jén öt rakományi fegyveralkatrész bukott le Szentgotthárd állomásán. A fuvarlevélen feladóállomásként Verona szerepelt, míg a célállomás a bécsi jelentés szerint a szlovákiai Nove Mesto, a magyar szerint viszont Varsó volt.¹³ Az olasz kormány 1928. január 6-i levelében szolidaritásáról és támogatásáról biztosította a Bethlen-kormányt, annak ellenére is, hogy az európai sajtó magát Olaszországot is felelőssé tette a szentgotthárdi ügyben.¹⁴ A magyar külügyminisztérium január 3-án a legtöbb külföldi követséget tájékoztatta arról, hogyan is szándékozik eljárni a fegyverek ügyében: „*Ha a feltartóztatott szállítmány tulajdonosa megfelelő határidőn belül nem jelentkezik, szállítmányt felbontják, tartalmát elkobozzák, és azt használhatatlan állapotba teszik. Visszamaradó anyag árverés útján fog értékesíteni.*”¹⁵ Ezután a Magyar Állami Vasutak és az Osztrák Állami Vasutak közösen létrehoztak egy vegyes bizottságot, hogy helyszíni vizsgálatokat folytassanak Szentgotthárdon és megállapították, hogy a feladó Giovanni Curti veronai mérnök, és a célállomás Varsó volt.¹⁶ Ez az eredmény mindenféleképpen kedvezett a magyar és az olasz kormánynak, ugyanis magánemberek ügyletének tudták beállítani az esetet, ennek ellenére a kisantant és Franciaország közbenjárásának köszönhetően nem sikerült Magyarország felelősségéről elterelni a gyanút. 1928. február 1-jén Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia jegyzéket nyújtott be a Népszövetségi Tanács elé, melyben a szentgotthárdi ügy kivizsgálását, és egy investigációs bizottság kiküldését kérték. A Bethlen-kormánynak lépnie kellett, és miután Ausztrián keresztül nem tudták visszaszállítani a fegyvereket Olaszországba,¹⁷ 1928. február 21-én a MÁV egy közleményben arról tájékoztatta a világot, hogy a csempészett fegyvereket megfosztották hadiállapotuktól, és február 24-én árverésre fogják bocsátani. A közlemény felháborította a kisantantot és Franciaországot, sőt a Népszövetségi Tanács elnöke, Cheng Lo táviratot küldött a magyar miniszterelnöknek, melyben arra kérte, hogy halassza el az árverést mindaddig, amíg a teljes vizsgálat meg nem történik. Bethlen válaszlevelében kijelentette, hogy az árverés időpontját nem fogja megváltoztatni, de ígéretet tett arra, hogy a vevők a megvásárolt árukat a helyszínen hagyják, és az ügy lezárásáig nem kerülnek magánkézbe.¹⁸ A magyar intézkedés után paprikás hangulatban kezdődött meg a Népszövetségi Tanács márciusi ülése. A szentgotthárdi ügy tárgyalásakor a magyar megbízott átadta a nyomozás során összegyűjtött dokumentumokat,¹⁹ valamint a kisantant államok vezetői is benyújtották az anyagokat. Az eddig

csendes társként funkcionáló Olaszország is aktivizálta magát, ugyanis Vittorio Scialoja népszövetségi delegátus több alkalommal is felszólalt Magyarországot mellett.²⁰ Mussolini Durini Di Monza grófnak írt levelében reményét fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a magyar politikai körök és sajtóorgánumok módot találnak arra, hogy méltóképpen hangsúlyozzák ezt az olasz támogatást.²¹ A Népszövetségi Tanács ülésének végén Chamberlain javaslatára egy hármass bizottság megvizsgálta a beadott ügyiratokat, és végül egy invenziós testület kiküldése mellett döntöttek. A vizsgálóbizottság három napig tartózkodott Szentgotthárdon és Rátóton, és május 7-én a Tanács elé terjesztették eredményeiket.

A Népszövetségi Tanács következő ülészakasza 1928. június 4-én nyílt meg, ahol a szentgotthárdi ügyet két részben tárgyalták. Először a vizsgálóbizottság eredményeit vették napirendre, mely alapján arra a döntésre jutottak, hogy Magyarország bűnössége nem bizonyítható a fegyverszállítási ügyben. A második részben pedig a hasonló esetek eljárásának módjáról tanácskoztak.²² Ezzel a szentgotthárdi ügy lezárásra került. Annak ellenére, hogy sikerült eltusolni az esetet, nyilvánvalóvá vált, hogy szükséges egy harmadik fél bevonása a problémamentesebb fegyverszállítások érdekében.

3. A magyar–olasz–osztrák kapcsolatok

1928. április elején találkozott újra Bethlen és Mussolini Rómában, ahol több alkalommal szóba került a fegyverszállítások biztonságosabbá tétele. A magyar miniszterelnök szerint Ausztriában egy jobboldali rezsim hatalomra jutását kellene elérni, lehetőleg békés eszközökkel, azonban, ha ez nem kivitelezhető, akkor szükségesnek tartotta igénybe venni a szélsőjobboldali Heimwehr²³ segítségét. Ezen felül a korábban már megígért osztrák–magyar fegyverek –100 ezer puska, 28 hegyi ágyú, 53 tábori ágyú, 82 tábori tarack és 39 nehéz tábori tarack – átadását kérte, illetve 300 millió pengő pénzügyi támogatást is igényelt, amelyet katonai fejlesztésekre fordítanának Magyarországon.

Mindezek mellett Bethlen azzal a kéréssel fordult Mussolinihoz, hogy Olaszország a saját szükségletén felül gyártson 400 repülőgéppel többet, és amikor szüksége lesz rá Magyarországnak, akkor ezeket a gépeket magyar területre szállítanák. Az olasz államfő elfogadta a miniszterelnök javaslatait, és további támogatásáról biztosította a fegyverkezés kérdésében.²⁴

Bethlen István felvette a kapcsolatot a Heimwehr vezetőivel, hogy közvetítsen Mussolini és az osztrák szervezet között. Mielőtt rátérnék az események további alakulására, elengedhetetlennek tartom azt, hogy röviden kitérjek az olasz–osztrák kapcsolatot feszültté tevő dél-tiroli kérdésre, mivel ez a terület az alappillére kölcsönös bizalmatlanságuknak.

1919. november 10-én Karl Renner kancellár Saint-Germain-en-Laye-ben aláírta a párizsi tárgyalásokon elfogadott békeszerződést, melyben Dél-Tirolt a Brenner-hágóig Olaszországhoz csatolták. Az antanthatalmak a létrejövő utódállamokkal ellentétben Olaszországgal nem kötöttek kisebbségvédelmi szerződést, így a „Marcia su Roma” után kezdetét vette az erőszakos olaszosítás a közigazgatás, a gazdasági élet, a kultúra és az oktatás területén a dél-tiroli térségben.²⁵ Ebből kifolyólag az osztrák politikában és sajtóban gyakoriak voltak az olaszellenes megnyilvánulások, ami feszültté tette a két ország közötti kapcsolatot. Ezt a kiélezett helyzetet enyhítette az Ausztriában magától végbemenő jobboldali fordulat, ugyanis 1929 szeptemberében Johannes Schober lett a kancellár, aki olaszbarát politikát kívánt folytatni, ennek következtében 1930 februárjában olasz–osztrák barátsági szerződés született.

1930 júliusában Schober budapesti látogatásánál ígéretet tett arra, hogy Ausztria területén engedélyezni fogja a fegyverszállításokat, majd 1931 januárjában aláírták a még Bu-

dapesten előkészített magyar–osztrák barátsági szerződést.²⁶ A zavartalanabb szállítások érdekében szükség volt az osztrák vasúti vonalak „megtisztítására” is: „Az osztrák kormány távolítsa el a fegyverszállítások szempontjából tekintve a jövő vasútvonalaktól a megbízhatatlan szocialista elemeket. Addig, míg ez nem történik meg, hiába tanácskoznak Mussolini, Bethlen, Schober stb., praktikusan a fegyverszállítások kérdése nem lesz megoldható.”²⁷ – mondta Raffaele Guariglia olasz diplomata Hory András, római magyar követnek. A Heimwehr több alkalommal is próbált megoldást találni a kérdésre, például 1930-ban megkísérelte saját jelöltjét, Dr. Franz Strafellát az Osztrák Szövetségi Államvasutak élére juttatni, azonban az osztrák szociáldemokrata *Arbeiter Zeitung* leleplezte Straffella korábbi inflációs panamáit, így ez a terv megbukott.²⁸

Bethlen István 1931-ben távozott a miniszterelnöki pozícióból, ami némi változást eredményezett a magyar–olasz–osztrák kapcsolatok alakulásában, mivel a Károlyi-kormány letért az addigi külpolitikai irányról, és Franciaország felé kezdett orientálódni, így Olaszországgal hűvösebbé vált a viszony. Gömbös Gyula szakított a Károlyi-féle külpolitikával és újra elkezdett közeledni Olaszországhoz, ugyanis külpolitikai ideálja a Berlin–Róma tengely volt, amelyben közvetítő szerepet szánt Magyarországnak, mivel véleménye szerint „a magyar revízió nélkül megszülethet a tengely, de a tengely nélkül a magyar revízió elképzelhetetlen.”²⁹ A magyar miniszterelnök kinevezése után Rómába látogatott 1932. november 10–11-én, ahol többek között a fegyverszállítások kérdésében is tárgyalt Mussolinivel. Az olasz diktátor elmondta, hogy a korábban megígért 300 millió pengős pénzügyi segély folyósítását rövid időn belül meg fogják indítani, ezen felül azt is garantálta, hogy a genfi leszerelési konferencián támogatni fogja a magyar fegyverkezési egyenjogúság elfogadását. 1932 végén újabb fegyverrakományok indultak el Magyarországra, azonban erről hamar tudomást szerzett a világ.

4. A hirtenbergi fegyverszállítási botrány

1933. január első napjaiban 50 vagonnyi fegyverszállítmány érkezett Hirtenbergbe, ahonnan 10 rakományt át is jutattak Magyarországra. Egybevágó jelentések alapján megközelítőleg 100 ezer puskát, 200 géppuskát és 32 repülőgépmotort tartalmaztak a szerelvények.³⁰ A fegyvercsempészség hamar az osztrák szociáldemokraták tudomására jutott, ennek köszönhetően 1933. január 8-án az *Arbeiter Zeitung* címlapon közölte a felfedezést. Már a hír megjelenésének napján Bessenyei-Bakach György, bécsi követségi tanácsos levelében biztosította arról a magyar kormányt, hogy a bécsi olasz követtel és az osztrák külügyminisztériummal karöltve egységes álláspontot fognak képviselni a közvélemény felé.³¹

A Bécsi Távirati Iroda közölte az osztrák kormány hivatalos állásfoglalását, mely szerint az olasz tulajdonban lévő fegyvereket reparálási feladatok elvégzése miatt küldték a steyr-i gyárba. A hirtenbergi üzemből csak átmenetileg raktározták el a szállítmányt, ugyanis a javításai munkálatok befejezése után a rakományokat azonnal vissza akarták szállítani Olaszországba. A kommuniké hangsúlyozta, hogy a fegyverek egy része sem került át Magyarországra.³²

A hír körüli hangzavar még le sem csendesedett, mégis 1933. január 10-én Engelbert Dollfuss, osztrák kancellár beleegyezésével újra megindították a fegyverszállításokat Magyarországra. Sem a bécsi külügy, sem a Bécsben tartózkodó olasz hivatalnokok nem örültek az akciónak, hiszen a kisantant árgus szemekkel figyelte az Ausztria és Magyarország közötti mozgásokat.³³ A félelem beigazolódott: az újabb csempészséget nem sikerült titokban végrehajtani, és a hirtenbergi ügy újra a középpontba került. Az érintett államok

vezetői tartották magukat a korábbi megállapodáshoz, és továbbra is hangsúlyozták, hogy csak magánemberek közötti szállítás történt, és a kormányoknak nem volt tudomásuk az ügyletekről. A kisantant államok vezetői viszont mélyebb vizsgálatokat kértek a Népszövetségtől, mivel véleményük szerint Ausztria megsértette a saint-germain-i békeszerződést a fegyverszállítás engedélyezésével. 1933. január végén a megbízott követek egy angol-francia jegyzéket nyújtottak át a magyar, az osztrák és az olasz külügyminisztériumoknak, amelyben érdeklődő kérdéseket tettek fel a hirtenbergi szállítmánnyal kapcsolatban. Khuen-Héderváry Sándor gróf, a külügyminiszter állandó helyettese elmondta, hogy „*fegyver Magyarországra nem érkezett és hogy magyar kormánynak közvetlen tudomása nincsen az ügyről*”.³⁴ Az olasz külügyminisztérium a magyar válaszhhoz hasonlóan nyilatkozott. 1933. február 3-án Nelky Jenő, új bécsi követségi tanácsos elküldte az osztrák választ is a magyar külügyi hivatalnak. Dollfuss kijelentette, hogy a szállítások a vámhatóságok beleegyezésével történtek, azonban az osztrák kormánynak nem volt erről tudomása. A szállítmány kb. 50 ezer fegyvert és 200 automata fegyvert tartalmazott, amelyeket még az olaszok szereztek az osztrák–magyar hadseregtől az I. világháború idején. A feladó a bresciai Giuseppe Cortese, a címzetek a hirtenbergi tölténgyár és a steyr-i gyár, a fegyverek ezen a két helyen találhatóak. Miután a fegyverbehozatal csak kereskedelmi célt szolgált, így nem sértette a saint-germain-i békeszerződés 134. pontját sem. Mind ezek mellett a hatóságok nem tudnak arról, hogy a rakomány Magyarországnak lett volna szánva.³⁵

A kisantant és Franciaország nem voltak elégedettek az osztrák válaszokkal, továbbá a felmerülő német–olasz–magyar szövetségről szóló híreszteléseknek köszönhetően 1933. február 11-én újabb angol–francia jegyzék érkezett Bécsbe, amelyben Engelbert Dollfuss kormányát a következőkre szólították fel:

„1. A Hirtenbergben és Steyrben levő összes fegyvereket küldjék vissza a feladó állomásra.

2. Ha a feladó nem venné vissza a fegyvereket, úgy semmisítsék meg azokat.

3. Akár az első, akár a második következik be, az osztrák közegek esküvel igazolják ezt.

4. Az osztrák kormány vizsgálat útján állapítsa meg, hogy kerültek-e át fegyverek magyar területre. Az eredményt közöljék a francia és angol követettel.

5. Fentiek végrehajtására kétheti határidőt adnak. Lépésük nem érinti bármely kormány azon jogát, hogy ügyet Népszövetség elé vigye.”³⁶

Az olasz és a magyar kormánynak is elküldték az angol–francia iratot. Kánya Kálmán külügyminiszter szerint a fegyvereket inkább vissza kellene szállítani Olaszországba, minthogy megsemmisítsék azokat. Mussolini szerint az angol–francia jegyzék teljesítését meg kell tagadni, ugyanis, ha az osztrákok engednek a követeléseknek, akkor az egyenlő lenne a bűnösség bevallásával. A londoni olasz követet pedig azzal bízták meg, hogy próbálja meggyőzni az angol külügyminisztert a jegyzék követeléseinek újragondolásáról.³⁷

1933. február 17-én a bécsi válasz is megérkezett a magyar kormányhoz. Dollfuss szerint nehéz lesz eltitkolni Magyarország részvételét a fegyverszállításban, hiszen a kisantant tudott arról a tíz rakományról, amely korábban már átlépte az osztrák–magyar határt, ráadásul Klingebach-nál (magyar nevén Kelénpataknál) vámkezelve lett. Az osztrák kancellár korábbi ígéretéhez híven továbbra is azt fogja állítani, hogy Magyarországnak nincs köze az ügyhöz, ha mégis kerültek át fegyverek magyar oldalra, azt csak magánszemélyek csempésztevékenységének tudható be.³⁸ Franciaország és Anglia feltehetőleg abban bízott, hogy a jegyzék tartalma nem fog napvilágra kerülni, azonban Mussolini meglátta a benne rejlő potenciált.³⁹

1933. február 18-án a *Giornale d'Italia* címlapon közölte a második angol–francia jegyzéket, aminek követelései óriási felháborodást váltottak ki a nemzetközi sajtóban. A jegyzék körüli ekhót kihasználván 1933. február 18-án Dino Grandi londoni olasz nagy-

követ tárgyalásokat kezdeményezett Sir John Simon angol külügyminiszterrel a fegyverszállításról. Grandi provokatívan megjegyezte, hogy Anglia ebben az ügyben Franciaország és a kisantant „*utánfutója*” lett. Sir John Simon ezt kikérte magának és azt állította, hogy éppen a Foreign Office volt az, aki mérsékletességre intette azokat, akik a jegyzéket keményebben akarták megfogalmazni. A külügyminiszter úgy látta, hogy Európában még mindig Anglia és Olaszország azok, akik a stabilitást garantálni tudják, épp ezért Sir John Simon azt üzenté Grandin keresztül Mussolininek, hogy bármilyen ötlete is van a botrány rendezésére, szívesen meghallgatja azokat.⁴⁰ Végül abban egyeztek meg, hogy a fegyvereket kijavítás után visszaszállítják Olaszországba, emellett eltörölték a kéthetes határidőt is, és esküvel sem kellett deklarálni a visszaszállítás megtörténtét.⁴¹ Az olasz intézkedésnek és az angol–francia meghátrálásnak köszönhetően sikerült lezárni a hirtenbergi ügyet.

5. A két fegyverszállítás háttere

Szükségesnek tartom rögzíteni azokat a fontosabb csomópontokat, amelyek hatást gyakoroltak a két ügy lefolyásának menetére. Az egyik legalapvetőbb tény, hogy a fegyverbotrányok eltérő nemzetközi légkörben robbantak ki. Az I. világháború lezárása után az európai nagyhatalmak és a kisantant számára a versailles-i rendszer fenntartása elsődleges külpolitikai cél volt, így minden olyan törekvésnek gátat próbáltak szabni, amely ennek felbomlásztására irányult. Magyarország felett alighogy megszűnt a katonai és a pénzügyi ellenőrzés, szinte azonnal belekeveredett egy fegyverszállítási ügybe, ráadásul a frankhamisítási per által elszenvedett presztízavesztés hatásai is érezhetőek voltak.

Mindezek mellett az 1920-as években Olaszország szerepe kevésbé volt hangsúlyos a nemzetközi politikában. A hirtenbergi ügy idejére az európai nagyhatalmaknak már szembe kellett néznie azzal, hogy a versailles-i rendszer egyre gyengébb lábakon áll. Adolf Hitler hatalomra kerülése, a genfi leszerelési konferencia nehézségei és a mandzsúriai kérdés szinte egy időben zajlottak a hirtenbergi esettel, így ezek mellett másodrangúnak számított a politikai közéletben. A nemzetközi helyzet fokozódásával szükség volt az európai nagyhatalmak összefogására. A Grandi-Simon beszélgetésekből is jól kiolvasható, hogy mind Anglia, és mind Franciaország számított Mussolini támogatására. Mindenféleképpen meg kell jegyezni, hogy Olaszország közel sem volt olyan stabil nagyhatalom, mint amilyennek tűnni próbált, ugyanis katonailag és gazdaságilag is számos problémával küzdött.⁴²

Ez a gyengeség az 1930-as években már érzékelhető volt, főleg miután a náci Németország megerősödött. Érdemes külön szemügyre venni az olasz–francia viszonyt is a botrányok folyamán. A szentgotthárdi ügy ideje alatt több interpelláció is elhangzott a francia parlamentben Olaszország ellen, emellett a sajtó is olaszellenes cikkekkel bombázta olvasóit. A hűvös kapcsolatnak egyik legfőbb oka a közép-európai térségben betöltött vezetői szerepért való küzdelem volt.⁴³ A hirtenbergi fegyverbotrány idején jelentős közeledés történt a két állam között, ennek látható jele volt, hogy Franciaország igyekezett tapintatosan bánni az olasz féllel az ügyben.⁴⁴

Utolsó adalékként fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy Olaszország dominanciája kétségtelen volt a magyar–olasz és a magyar–olasz–osztrák kapcsolatokban, azonban a két fegyverszállítási ügyben más-más formában jelent meg. A szentgotthárdi incidens alatt Mussolini több alkalommal támogatásáról biztosította Magyarországot, és a Népszövetségi Tanács ülésein is tapintható volt az olasz pártfogás. A hirtenbergi fegyverbotránynál Olaszország az irányító szerepét öltötte magára, konkrétan olasz beleegyezés nélkül sem a magyar, sem az osztrák kormány nem tehetett önálló lépéseket. Ezek a körülmények is hozzájárultak a két ügy lefolyásának alakulásához.

6. Összegzés

Tanulmányomban azt mutattam be, hogy milyen előzmények következtében robbant ki a két fegyverszállítási ügy, illetve, hogy milyen módon próbálták megoldani az érintett államok vezetői a kialakult helyzetet. A két botrány is bebizonyította, hogy a versailles-i rendszer súlyos hiányosságokkal küszködött, ugyanis mind a hirtenbergi, mind a szentgotthárdi ügy komolyabb következmények nélkül zárulhatott le, azonban ehhez az eredményhez jelentősen hozzájárultak Olaszország hatékony diplomáciai manőverezései. Tanulmányom célja az volt, hogy egy újabb adalékot nyújtsak a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok történetéhez.

JEGYZETEK

1. Magyarország kiútkeresési akcióit lásd: Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája I. kötet. Attraktor. Máriabesnyő. 27–85. old.
2. Kivételt képeznek azok a nyugat-magyarországi területek, amelyeket Ausztriától csatoltak vissza Magyarországhoz (1922. január 1-jén Sopron és 8 környékbeli település (Ágfalva, Balf, Nagycenk, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, Sopronbátfalva), 1923 folyamán pedig további falvak kerültek vissza.
3. Hornyák Árpád (2010): Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Bocz. Pécs. 25. old.
4. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Fórum Könyvkiadó. Újvidék. 213. old.
5. A háttérben a közelgő francia–jugoszláv megegyezés állt, amelyet végül 1927-ben hoztak tető alá. Olaszország számára nem volt kíváncs ez a megállapodás, hiszen ezzel csak tovább mélyült a francia hegemonia a közép-európai térségben.
6. L. Nagy Zsuzsa (1995): Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 83–84. old.
7. Horváth Jenő (2006): Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. 21. old. Online: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf Letöltve: 2014. 06. 27.
8. Ahmed Zogu 1924-ben vette át a hatalmat Albániában, majd 1925-től kezdődően köztársasági elnökként is funkcionált. Kezdetben a jugoszlávok támogatását élvezhette, később az erősebb szomszéd felé fordult, és Olaszországgal fűzte szorosabbra kapcsolatát. Érdeemes megjegyezni, hogy 1938-ban Apponyi Geraldine magyar grófnővel kötött házasságot.
9. Feljegyzés Bethlen miniszterelnök és Grandi olasz helyettes államtitkár Genfben folytatott beszélgetéséről; a frankügyről valamint Magyarország aktívabb külpolitikájának irányáról. In: Karsai Elek szerk. (1959): Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. kötet. Kosuth. Budapest. 773. old.
10. Bethlen miniszterelnök feljegyzése Mussolini miniszterelnökkel folytatott megbeszéléséről. In: Karsai Elek szerk. (1967): Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. IV. kötet. Kosuth. Budapest. 50–53. old.
11. A trianoni békeszerződés megtiltotta Magyarország fegyverkezését. A 118. cikk kimondta, hogy „Mindennemű fegyvernek, lőszernek és hadianyagnak behozatala Magyarországra kifejezetten tilos. Hasonlóképpen tilos bárminő fegyvernek, lőszernek és hadianyagnak külföld részére való gyártása és kivitele.” A 119. cikk továbbfolytatta: „Hasonlóképpen tilos páncélfárműveket, tankokat vagy hadicélokra felhasználható más hasonló gépeket Magyarországon gyártani vagy Magyarországra behozni.” (Halmosy Dénes szerk. (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Gondolat. Budapest. 112–113. old.)
12. Zsiga Tibor (1990): A szentgotthárdi fegyverbotrány. Szombathely. 25. old.

13. A Bécsi Távirati Iroda jelentése a szentgotthárdi incidensről. In: Karsai Elek szerk. (1967) 115. old.
14. I Documenti Diplomatici Italiani. (továbbiakban DDI). Settima Serie (továbbiakban 7. s.) Volume 6. (továbbiakban VI. k.) 6. dokumentum (továbbiakban dok.) 4. old.
15. A Külügyminisztérium számjeltávirata tíz követség részére. In: Karsai Elek szerk. (1967) 115–116. old.
16. Zsiga Tibor (1990) 46–47. old.
17. Magyar értesülések szerint az Osztrák Szociáldemokrata Párt értesítette a hatóságokat arról, hogy fegyvercsempészás történik Magyarországra, és szándékosan megvárták, hogy a fegyverrakomány átlépje az osztrák–magyar határt azért, hogy magyar területen robbanhasson ki az ügy. In: A Külügyminisztérium tájékoztató utasítása Hory római követnek. Karsai Elek szerk. (1967) 146–147. old.
18. Zsiga Tibor (1990) 78–84. old.
19. A Kék könyv 19 mellékletet tartalmazott. Szerepelt benne kormányközlemény, a magyar–osztrák vegyes bizottsági jegyzőkönyvek, fuvarokmányok, a fegyverek megsemmisítésével kapcsolatos előzményi iratok, az árverés, a Népszövetség elnökének és a magyar miniszterelnök táviratváltása, az intézkedéseket megalapozó nemzetközi jogszabályok kivonatai. Jól megszerkesztett dokumentum volt, azonban ha jobban megvizsgálták, akkor ellentmondásokat is fel lehetett benne fedezni.
20. DDI 7. s. VI. k. 159. dok. 138–139. old.
21. DDI 7. s. VI. k. 155. dok. 135. old.
22. Jelentés a Népszövetség Tanácsa 1928. június 5-én és 6-án tartott titkos üléseinek lefolyásáról. In: Karsai Elek szerk. (1967) 203–206. old.
23. A Heimwehr az első világháborúból hazatért katonákból és önvédelmi szövetségekből állt össze. Ideológiájuk összetett volt: konzervatív-monarchista, keresztényszocialista, német nemzeti és nacionalista. A szervezet célja, hogy német vagy olasz mintára egy erős központosított, akár diktatórikus politikai irányítást létrehozzanak Ausztriában, emellett a szociáldemokraták működését próbálták ellehetetleníteni.
24. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). In: Történelmi Szemle. 1971/1–2. szám 143–144. old.
25. Gulyás László (2006): A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája: Dél-Tirol esete. I. Korunk 2006/12. szám Online: <http://korunk.org/?q=node/8394> Letöltve: 2014. 06. 27.
26. Romsics Ignác (1999): Bethlen István. Osiris, Budapest. 274. old.
27. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) Külügyminisztérium. Politikai osztály rezervált iratai (a továbbiakban K64) 40. csomó 23. tétel 57. res. Olasz fegyverszállítások kérdése Magyarország felé. 1930. március 31.
28. Kerekes Lajos (1973): Az első Osztrák Köztársaság alkonya. Akadémia. Bp., 79. old.
29. Zeidler Miklós (1998): Gömbös Gyula. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. Osiris, Budapest. 74–75. old.
30. Nándori Pál (1968): A hirtenbergi fegyverszállítás. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1968/4. szám 643. old.
31. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 3. Számjel-telefonsürgöny. (Továbbiakban: Szjlts.) Bessenyei követ jelentése. 1933. január 8.
32. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 9. Számjeltávirat (továbbiakban szjlt.) Bessenyei követ jelentése. 1933. január 10.
33. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 12. szjlts. Bessenyei követ jelentése. 1933. január 10.
34. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 72. res. 25. szjlt. Napi jelentés. 1933. január 28.
35. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 86. res. A) Melléklet. 1933. február 3.
36. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 101. res. 45. szjlt. Az angol–francia jegyzék szövege. 1933. február 14.
37. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 109. res. 42. szjlt. Olasz válasz a magyar kormánynak az angol–francia jegyzékkel kapcsolatban. 1933. február 16.
38. MNL OL K64 57. cs. 41. t. 112. res. 48. szjlt. Nelky Jenő jelentése. 1933. február 17.

39. Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémia, Budapest. 94. old.
40. I Documenti Diplomatici Italiani. (továbbiakban DDI). Settima Serie (továbbiakban 7. s.) Volume 13. (továbbiakban XII. k.) 112. dokumentum (továbbiakban dok.) 116–118. old.
41. DDI 7. s. XIII. k. 115. dok. 119. old.
42. Horváth Jenő (2006) 27–28. old.
43. Az olasz–francia balkáni vetélkedésről lásd: Hornyák Árpád (2004) 138–145. old.; Kecskés Gusztáv (2004): Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Bp., 53. old. Online: http://www.grotius.hu/pdf/Kecskes_Gusztav_FoKKE.pdf Letöltve: 2014. 06. 27.
44. Pritz Pál (1982) 94–95. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Giampiero Carocci szerk. (1989): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima Serie. Volume 13. Libreria dello Stato. Rome.
- Gulyás László (2006): A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája: Dél-Tirol esete. I. Korunk 2006/12. szám Online: <http://korunk.org/?q=node/8394> Letöltve: 2014. 06. 27.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája I. Attraktor, Máriabesnyő.
- Halmosy Dénes szerk. (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Gondolat. Budapest.
- Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Fórum Könyvkiadó. Újvidék.
- Hornyák Árpád (2010): Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből. Bocz. Pécs.
- Horváth Jenő (2006): Olaszország Kelet-Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Online: http://www.grotius.hu/doc/pub/YWJMAR/horvath_jeno_grotius_e-konyvtar_2006.pdf Letöltve: 2014. 06. 27.
- Karsai Elek szerk. (1959): Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. kötet. Kossuth. Budapest.
- Karsai Elek szerk. (1967): Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. IV. kötet. Kossuth. Budapest.
- Kecskés Gusztáv (2004): Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája 1918-tól napjainkig. Budapest. Online: http://www.grotius.hu/pdf/Kecskes_Gusztav_FoKKE.pdf Letöltve: 2014. 06. 27.
- Kerekes Lajos (1973): Az első Osztrák Köztársaság alkonya. Akadémia. Budapest.
- L. Nagy Zsuzsa (1995): Itália és Magyarország a párizsi békekonferencia idején, 1919. In: Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Teleki László Alapítvány. Budapest. 83–91. old.
- Nándori Pál (1968): A hirtenbergi fegyverszállítás. In: Hadtörténelmi Közlemények. 1968/4. szám 636–655. old.
- Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). In: Történelmi Szemle. 1971/1–2. szám 133–157. old.
- Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémia. Budapest.
- Romsics Ignác (1999): Bethlen István. Osiris, Budapest.
- Ruggiero Moscati szerk. (1967): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima Serie. Volume 6. Libreria dello Stato. Rome.
- Zeidler Miklós (1998): Gömbös Gyula. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. Osiris. Budapest.
- Zsiga Tibor (1990): A szentgotthárdi fegyverbotrány. Szombathely.

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ-VÁLASZTÁS HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN 1931-BEN A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG IDEJÉN

GENERAL ELECTION OF 1931 IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY DURING THE GREAT DEPRESSION

ABSTRACT

In the summer of 1931 there was the general election in Hungary. The election was during the Great Depression. The vote passed off by the general election law of 1925. In the city of Hódmezővásárhely the election was secret and made with party lists. It was held at the end of June. In the course of the campaign three parties managed to have the enough recommendations: the Single Party (with the leadership of János Mayer agricultural minister) the Independent Smallholders Party (with the leadership of Béla Kun) and the Hungarian Social Democratic Party (with the leadership of Károly Peyer). The recommendation threshold was 10 percent of the number of all constituent, which was meant 1829 people in this case. In the course of the campaign all of the parties attacked each other especially in the pages of newspapers.

The winner of the election was in close fight the party of the government. The second place was owned by the Independent Smallholders Party. The parliamentarian of the city became János Mayer and Béla Kun. Mayer was elected in an other place, too, that is why he resigned the mandate. So István Erneyi, who was on the second place of the list, became the new parliamentarian of the city.

1. A választás előzményei

Az egész világot sújtó gazdasági válság 1930 nyarára a magyar gazdaság helyzetét is jelentősen lerontotta. A fővárosban és a vidéki városokban nagyszabású tömegtüntetések zajlottak. A kormányzó Egységes Párton belül is felerősödtek a különböző irányzatok közötti ellentétek, ezért Bethlen István miniszterelnök nem várta be, míg a parlament mandátuma lejár, hanem már fél évvel korábban megszerezte a kormányzó hozzájárulását a házfelosztáshoz.¹

Helyi szinten a világválság tovább rontotta Hódmezővásárhely amúgy sem túl jó gazdasági helyzetét. 1931 tavaszán már több ezer ember volt munka nélkül a városban. Egy-mást érték a munkát követelő, egyelőre még békés megmozdulások. 1931. április 14-én azonban az újabb tüntetés erőszakba torkollott: egy lovas rendőr súlyosan megsérült, ezért tömegoszlatásra került sor. A polgármesteri hivatal különféle közmunkákkal próbált enyhíteni a munkanélküliek helyzetén, ez azonban nem jelentett tartós megoldást a súlyosbódó szociális gondokra.²

* Zeman Ferenc doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

2. A választási eljárás

Horthy Miklós kormányzó a miniszterelnök kérésére 1931. június 6-án feloszlatta a képviselőházat. A hódmezővásárhelyi központi választmány a helyi választások időpontját június 28-ára tűzte ki, és a választási bizottság elnökül vitéz Juhász Mihályt választotta meg. A választási bizottság elnöke a szavazás idején való rendfenntartásra egy századnyi gyalogos katonát kért a szegedi vegyesdandár-parancsnokságtól. Továbbá minden külterületi szavazókörhöz egy-egy, két főből álló csendőrzárőrt rendeltetett ki.

Június 10-én a Szegedi Királyi Ítéltábla dr. Elemy Sándor királyi ítéltáblai bírót jelölte ki választási főbiztosul, helyettese dr. Bodnár Gábor járásbíróági elnök lett. Két választási biztos kinevezésére is sor került dr. Novák Jenő és dr. Molnár József törvényszéki bírák személyében. A főbiztos – tekintettel a megnövekedett választói létszámra – hat taggal, hat póttaggal és egy jegyzővel alakította meg az egyetlen választási bizottságot, amely június 13-án tartotta alakuló ülését. A bizottság tagjai letették a választási esküt, majd létrehozták a 17 szavazatszedő küldöttséget, melyek változatlanul egy elnökből, egy helyettes elnökből, egy jegyzőből, illetve egy helyettes jegyzőből álltak. A választási bizottság 500 darab választási hirdetményt nyomtattatott ki, és helyzetetett el az egész városban. A szavazással kapcsolatos tudnivalókat két alkalommal a helyi napilapokban is leközzöltette. A szavazás technikai lebonyolításában nem történt változás: a választópolgárok személyazonosságuk megállapítása után, titkosan, a szavazatszedő bizottság elnöke által átnyújtott szavazólapra nyomtatott pártlistákra adták le voksukat. (Országosan a 245 mandátumból 46 sorsa dőlt el titkosan.) A választás előtti napon 18 órától életbe lépett a szavazás végéig fenntartott szesztilalom.³

1931-ben vezették be az ún. néma hetet. A rendelkezés értelmében a választás napját megelőző nyolc napban már tilos volt pártgyűlést tartani. Jogszabály híján azonban a helyi hatóságok belátásán múlott, hogy mennyire szereztek érvényt a gyűlésezési tilalomnak, és mely pártokkal szemben alkalmazták azt.⁴

3. A választási kampány és az indulni szándékozó pártok palettája

A választási kampány hamarabb kezdődött, mint a hivatalos választási eljárás. Május közepén Kun Béla⁵ a város függetlenségi párti ellenzéki országgyűlési képviselője, Horváth Mihály kecskeméti országgyűlési képviselővel együtt felvételét kérte az 1930-ban újjáalakult Független Kisgazdapártba. Kun azzal indokolta belépését, hogy a Kisgazda Párt az a politikai erő, amely Kossuth Lajos és Nagyatádi Szabó István eszméit vallja magáénak, és a küszöbön álló választáson esélye van arra, hogy a kormány erős ellenzéke legyen. A Gaál Gaszton vezette Országos Független Kisgazdapárt május 10-ei vásárhelyi alakuló nagygyűlését a rendőrség először engedélyezte, majd a munkanélküliek áprilisi tüntetéseire és a május elseje közelségére hivatkozva első és másodfokon is betiltotta. A hatóság korábban ugyanígy tett a szociáldemokraták május elsejére tervezett megmozdulásával is. Az elmaradt májusi nagygyűlés pótlására egy hónap múlva, június 7-én délután a Fekete Sasban került volna sor. A rendezvényt azonban Vásárhely rendőrkapitánya – ezúttal az aznap délelőtt ugyanott megrendezésre kerülő egységes párti gyűlésre hivatkozva – ismét betiltotta.⁶

A Függetlenségi és 48-as Kossuth Lajos Pártkör nagyválasztmánya 1931. június 1-jén tartott gyűlésén újra Kun Bélát jelölte listavezetőnek. A lajstrom második helyére Karácsonyi Sándor kisbirtokost, törvényhatósági bizottsági tagot kérték fel. A harmadik képviselő

selőjelölt Tóth József az Ipartestület díszelnöke lett. Negyedik jelöltként pedig Székely Imre kisbirtokosnak, a barackosi olvasókör elnökének szavaztak bizalmat.⁷

Kun Béla végül csak június 14-ére kapott hatósági engedélyt képviselői beszámoló- és programbeszéde elmondására. A gyűlést a szokásoknak megfelelően a Fekete Sas nagytérben rendezték meg. „*A képviselőházban (...) minden szavamat a nép igazsága mellett emeltem fel. (...) Minden szavamat az én vásárhelyi 20 éven keresztül szívemhez, lelkemhez odaforrt belterületi és külterületi híveimnek a lelkéből merítettem.*” – kezdte beszámolóját a listavezető. Ezután a kormánypárt bírálatára tért rá, mivel az Erzsébeti út kikövezése még mindig nem készült el, és az algyői híd ügye sem haladt előre, pedig ez utóbbi már az előző két választáson is az Egységes Párt jelöltjeinek egyik visszatérő ígérete volt. A következőkben pedig a Kisgazdapárthoz való csatlakozását indokolta meg. A programbeszéd után Kun Béla és a már Független Kisgazdapárt néven szereplő Függetlenségi és 48-as Kossuth Lajos Pártkör vezetői június 15-én, majd június 18-ától egészen 26-áig bezárólag kampánylátogatásokat tettek a külterületi és a belterületi olvasókörökben. Június 21-én az Egységes Párt listavezetője ismét Hódmezővásárhelyen tartózkodott, ezért a rendőrség erre a napra a többi párt rendezvényét betiltotta, valamint a Kisgazdapárt június 19-ére és 22-ére tervezett, és már korábban jóváhagyott, külterületi programját is jelentősen megnyirbálta. Ahol nem engedélyeztek gyűlést, ott a pártküldöttség csak megjelent, hogy elbeszélgessen a választókkal, de nem adott programot. Egy ilyen alkalommal hatósági atrocitás érte Kun Bélát: a csendőrök nem engedték, hogy együtt ebédeljen fecskésparti híveivel, mivel a hatóság olvasatában ez közebednek, vagyis tiltott gyűlésezésnek minősült volna.⁸

A közelgő választások hírére az Egységes Párt vásárhelyi szervezete is aktivizálódott. 1931. május 25-én a Tisza szállóban új pártvezetőséget választottak. Lázár Lajos elnök a pártegység megerősítése érdekében lemondott, helyére Temesváry Imre kormánypárti országgyűlési képviselőt választotta meg a tagság. Erney István ügyvezető elnököt pedig Bodnár Bertalan váltotta. A pártértekezlet egyhangúan Mayer János⁹ földművelésügyi miniszter újbóli képviselőjelöltté való felkérése mellett döntött.¹⁰

Az Egységes Párt valódi kampánytevékenysége június elején indult. Június 2-án a párt hivatalos jelölőgyűlése megerősítette Mayer János listavezető helyét. A lajstrom további jelöltjeiről később határoztak. Végül, az országos pártvezetőség jóváhagyásával, a második helyre Erney István nyugalmazott gimnáziumi tanár, a harmadikra Török Imre kisbirtokos, a negyedike pedig Szabó Sándor építész, az Iparegylet elnöke került. Mayer János néhány nap múlva, június 6-án este Vásárhelyre érkezett, hogy másnap, az Egységes Párt Fekete Sasbeli nagygyűlésén képviselői beszámoló- és programbeszédet tartson. „*Arra akarom kérni Vásárhely közönségét, hogy azt a politikai frigyét, melyet pár esztendővel ezelőtt kötöttünk, most erősítsük meg.*” – mondta még a városba érkezésekor a miniszter. Beszámolójában főként a földművelésügyi tárca élén végzett munkáját ismertette. Kitért a terményárak megfelelő szinten tartásáért tett erőfeszítéseire, és a bajba jutott gazdák helyzetének könnyítésére tett lépéseire, valamint az alföldi öntözés és fásítás bővítésének előkészítésére is. A többségében gazdákból álló hallgatóság nagy tetszésnyilvánítással fogadta felszólalását. A gyűlés végeztével Mayer János kétnapos kampánykörútra indult, mely során a Gazdasági Egyesületet, a külterületi olvasóköröket és az Iparegyletet kereste fel. A külterületi programadó gyűléseken ismét előkerült az algyői közúti híd megépítésének ügye. A híd földmunkáira Mayer tárcája 200 ezer pengő kölcsönt adott a kereskedelemügyi minisztériumnak. A munkálatok a választással egy időben meg is kezdődtek. A kampány idején a külterületi egyesületek és olvasókörök egy része több száz vagy esetenként akár több ezer pengős segítyeket is kapott a földművelésügyi minisztérium költségvetéséből. A kam-

pánykörút a belterületi olvasókörokben és a Kereskedelmi Testületben zárult. A város miniszter-követe valóban sokat tett főleg a külterületeken élő vásárhelyiekért. Négy és fél éves képviselősege alatt jelentős támogatást nyújtott több külterületi iskola és olvasókör épületének felépítéséhez, illetve bővítéséhez. Az utasítására létrehozott tanyaközpont segítségével pedig könnyebben jutottak el hozzá a külterületen élők panaszai. Közvetlensége és intézkedései miatt a gazdák körében igen nagy népszerűségnek örvendett.¹¹

Az Egységes Párt kerületi szervezetei június 14-én több választókerületben is pártterkezeteket tartottak, melyeken a listán szereplő másik három vásárhelyi illetőségű jelölt szólalt fel.

A földművelésügyi miniszter június 20-án ismét a városba érkezett. Először ünnepélyes keretek között lerakta az új laktanya alapkövét, majd több száz hívével együtt pártvacsoarán vett részt a Fekete Sasban, másnap pedig a külterületi olvasókörokben tett körutat. A laktanyaépítés is Mayer János lobbi tevékenységének volt köszönhető, mellyel jelentős közmunkaalkalmat teremtett a város munkanélküli tömegeinek.¹²

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vásárhelyi szervezete már május végén nyilvánosságra hozta a választáson induló képviselőjelöltjeinek listáját. A listát neves szociáldemokrata politikus, Peyer Károly¹³ vezette. A lajstrom további három helyére viszont kivétel nélkül hódmezővásárhelyi párttagok kerültek. A második helyen Takács Ferenc kőműves, a harmadikon pedig Posztós Sándor földmunkás szerepelt. Mindketten a vásárhelyi törvényhatósági bizottság tagjai is voltak. A negyedik képviselőjelölt Török Sándor kisbirtokos volt. A párt nagygyűlésének megtartására június 14-e délutánjára – a Kun Béla-párt pedig aznap délelőttre – kapott engedélyt, melyre a Fekete Sas nagytermében került sor. Eszerint a rendőrhatalóság csak az Egységes Párt esetében tett kivételt, a többi párt nyugodtan rendezhetett ugyanazon a napon és azonos helyszínen nagygyűlést. Az izgatott hangulatban lezajlott gyűlésen Peyer Károly tartott gyűjtő hatású beszámoló- és programbeszédet. Bár a karhatalom nagy erőkel vonult fel, a rendezvény végül békésen zárult. A lista három vásárhelyi illetőségű jelöltje június 19-én és 20-án néhány belterületi olvasókörkben mondott programbeszédet, majd a választás előtti héten mind belterületen, mind külterületen több kampánylátogatásra is engedélyt kaptak.¹⁴

Negyedik indulóként a Kun Bélától elhatárolódó Országos Függetlenségi Kossuth Párt lajstroma próbálta meg elnyerni a vásárhelyi választópolgárok bizalmát és szavazatait. A párt vásárhelyi listavezetője Rupert Dezső pártelnök, budapesti ügyvéd volt. A lista második helyén Buza Barna szintén budapesti illetőségű ügyvéd, a Károlyi-kormány volt földművelésügyi minisztere, a harmadikon Botka Sándor hódmezővásárhelyi téglagyári igazgató, a negyediken pedig Banga Sándor szintén helybéli gazdálkodó szerepelt. A városban igazi támogatókkal nem rendelkező és gyökér nélküli formáció kampányában nemtelen eszközökhöz is nyúlt. Elsősorban Kun Béla „átállását” hangoztatva próbálta elvonni a Kisgazdapárt szavazóit. A párt ellen rendőrségi fellépés is történt: A hatóság elkobozta Kossuth Lajost ábrázoló, és a Kossuth-nótát átköltő plakátjait. Az 1925-ös választójogi törvény értelmében ugyanis a plakátok és a röpcédulák a legszükségesebb tudnivalókon kívül semmiféle szöveget vagy ábrát nem tartalmazhattak.

A Kun Béla által csak „töredék pártnak” nevezett Rupert-párt 1931. június 16-án a listavezető programbeszédével és Búza Barna felszólalásával tartotta nagygyűléstét a Fekete Sasban. Rupert Dezső ötszáz fős hallgatóság előtt ismertette pártja céljait, melyek között előkelő helyen állt az általános, titkos választójog bevezetésének, és a sajtószabadság biztosításának követelése. A szónokok nem felejtették el kritikával illetni Kun Bélát sem, akit Kossuth politikájának elárulásával vádoltak meg.¹⁵

4. Küzdelem az ajánlásokért

1931. június 8-án érkeztek meg a belügyminisztériumból a főispáni hivatalba az első ajánlási ívek, viszont ezeket az Egységes Párt már mindegyeszálig lefoglalta magának. Ezért a Független Kisgazdapárt csak egy napos késéssel tudta elkezdni az ajánlások gyűjtését, mivel – az előzetes ígéret ellenére – a kormánypárt akciója miatt nem kapott hivatalos ajánlási íveket a főispántól, így kénytelen volt kinyomtatásukról maga gondoskodni.

Kezdetét vette az ajánlási ívek köröztetése, melyeket június 20-án kellett benyújtani a választási főbiztosnak. A megfelelő számú ajánlás összegyűjtésére tehát nem egészen két hét állt a pártok rendelkezésére. A sikeres jelöltállítást jelentő ajánlási küszöb, továbbra is a névjegyzékben szereplő összes választópolgár tíz százalékának, jelen esetben 1829 fő érvényes ajánlásának a beadásához volt kötve. A határidő napján valamennyi párt képviselői megjelentek a választási főbiztos előtt, és benyújtották ajánlási íveiket. Elsőként az Egységes Párt adta le az összesen 6697 aláírást tartalmazó ajánlási íveit. Ebből a választási biztos és a segítségére kiküldött városi tisztviselők 2500-at vizsgáltak meg, melyből 2268-at találtak érvényesnek. A Független Kisgazda Földmunkás Polgári Agrárpárttól 2130 ajánlás érkezett be, amiből 2005 darabot ismertek el szabályosnak. Ezután következtek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 2118 ajánlást tartalmazó ívei, melyből 2024 darabot fogadtak el. Az Országos Függetlenségi Kossuth Párt küldöttei 2091 ajánlást hoztak, ebből azonban a vizsgálatot végzők mindössze 1020 darabot találtak megfelelőnek. Ezért a választási főbiztos egy nap haladékot adott a hiányzó aláírások pótlására. Erre azonban a Rupert-párt már képtelennek bizonyult, bejelentette visszalépését, korteseinek nagy része pedig azonnal elhagyta Hódmezővásárhelyt.

A Dr. Elemy Sándor a többes ajánlásokat valamennyi pártnál érvénytelenítette. A két vagy több párt ajánlási íveit aláíró választópolgárok ezúttal is pénzbüntetésre számíthattak. A választási főbiztos a másik három politikai alakulat indulását jóváhagyta. A szavazócédulák kinyomtatása előtt a pártok sorrendjét sorshúzással állapították meg. Első helyre a Független Kisgazdapárt, másodikra az Egységes Párt, harmadikra pedig a Szociáldemokrata Párt listája került. Ugyanaz a három pártlista indult a választási küzdelemben, mint 1926-ban (Kun Béla formailag más párt színeiben indult, de a tartalom lényegében nem változott). A választási kampány hátralévő része – Ruperték kiesése után – nyugodtabb mederben folyt, és egy héttel rövidebb ideig tartott, mint az öt évvel korábbi korteshadjárat. A helyi napilapok közül a *Vásárhelyi Reggeli Újság* továbbra is Kun Béla szolgálatában állt, míg a *Vásárhelyi Újság* és a *Vásárhelyi Friss Újság* Mayer János kampányát segítette. A pártok, különösen az Egységes Párt, ismét óriási bérkocsi-flottákat vonultattak fel, melyek a választás mindkét napján megállás nélkül fuvarozták híveiket otthonukból a szavazóhelyiségekbe, majd onnan vissza.¹⁶

5. A részletes választási eredmények és a mandátum nyertesei

Az 1931. június 28-29-én megrendezett hódmezővásárhelyi lajstromos választás részletes eredményeit az 1-es táblázat közli:

1. táblázat. A két hódmezővásárhelyi választókerület szavazóköreinek eredményei az 1931. évi országgyűlési képviselő-választáson

Table 1. General election results of 1931 in Hódmezővásárhely

Szavazókör (szavazás helye)	Névjegyzékben szereplő választásra jogosultak	Összes szavazat	1. sz. lista: FKGP	2. sz. lista: EP	3. sz. lista: MSZDP	Visszautasított/ kifogásolt	Érvénytelen
Belterület							
1. I-1. Városháza (I. v. ker.)	1 385	1 173	355	597	172	–	49
2. I-2. Mária Valéria u. áll. e. isk. (IV. v. ker.)	1 604	1 296	390	713	158	–	35
3. I-3. Kállay u. ref. e. isk. (VII. v. ker.)	1 318	1 154	333	500	271	1/–	50
Belterület összesen:	4 307	3 623	1078	1810	601	1/–	134
Külterület							
4. I-4. Csókási olvasókör – Hatrongyos-Csókás	783	664	190	367	92	–	15
5. I-5. Mátyáshalmi áll. e. isk. – Mátyáshalom	948	740	332	251	104	–	53
6. I-6. Külsőszórháti áll. e. isk. – Szórhát	906	750	364	283	83	1/–	20
7. I-7. Téglásszéli áll. e. isk. – Téglás	551	458	197	168	85	2/–	8
Külterület összesen:	3 188	2 612	1083	1069	364	3/–	96
I. vk. összesen:	7 495	6 235	2161	2879	965	4/–	230
Belterület							
8. II-1. Malom utcai óvoda – Tarján (II. v. ker.)	1 208	1 071	316	284	447	–	24
9. II-2. Léway u. ref. e. isk. – Tabán (III. v. ker.)	1 510	1 331	300	229	743	1/–	59
10. II-3. Szent István u. rkat. e. isk. – Csúcs (V. v. ker.)	1 711	1 492	359	397	681	–/1	55
11. II-4. Klauzál u. ref. e. isk. – Susán (VI. v. ker.)	1 509	1 300	327	339	576	1/–	58
12. II-5. Nádor u. ref. e. isk. – Újváros (VIII. v. ker.)	1 292	1 158	354	286	475	–	43
Belterület összesen:	7 230	6 352	1656	1535	2922	2/1	239
Külterület							
13. II-6. Mártélyi áll. e. isk. – Mártély	456	384	116	113	121	–	34
14. II-7. gr. Károlyi Melinda-féle áll. e. isk. – Kopáncs	844	696	234	193	220	62/–	49
15. II-8. Gorzsai áll. e. népisk. – Gorzsa	301	222	64	92	48	–	18
16. II-9. Barackosi olvasókör – Pusztá-Barackos	1 057	841	471	241	55	21/–	74
17. II-10. Szőkehalmi áll. e. isk. – Kutas-Szőkehalom	911	762	351	240	80	1/–	91
Külterület összesen:	3 569	2 905	1236	879	524	84/–	266
II. vk. összesen:	10 799	9 257	2892	2414	3446	86/1	505
I. + II. vk. összesen	18 294	15 492	5053	5293	4411	90/1	735

Forrás: MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1912–1935.

IV. B. 1403. a/jegyzőkönyvek, 3. doboz; MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1931. IV. B. 1403. b/Iratok, 18. doboz. Az 1931-es választási jegyzőkönyv és a szavazási jegyzőkönyvek alapján. (A két választókerületre való tagolás a lajstromos szavazás miatt 1926-tól már csak formális kategorizálást jelentett. A felosztást azonban a könnyebb értelmezhetőség és összehasonlíthatóság miatt fenntartottuk.)

Rövidítések: FKGP = Független Kisgazda Párt, EP = Egységes Párt, MSZDP = Magyarországi Szociáldemokrata Párt; ref. e. isk. = református elemi iskola, áll. e. isk. = állami elemi iskola, rkat. e. isk. = római katolikus elemi iskola, v. ker. = városi kerület

A szavazás valamennyi 600 főnél több szavazóval rendelkező választókerületben két napig tartott. Csak három külterületi körzetben: Tégláson (I.-7.), Mártélyon (II-6.) és Gorzsán (II-8.) szavaztak kizárólag az első nap a választópolgárok. A választási részvétel majdnem elérte a 85 százalékot, vagyis két százalékkal többen szavaztak, mint az 1926-os országgyűlési választáson. A választópolgárok száma ugyanakkor az öt évvel korábbi választáshoz képest csaknem hétezer fővel gyarapodott. A választói névjegyzéket leginkább az 1927-ben végrehajtott teljes körű frissítés bővítette ki, de a későbbi kiigazítások is növelték a választásra jogosultak számát.

Az 1931-es hódmezővásárhelyi listás képviselőválasztáson az arányossági szám az összes leadott szavazat fele, vagyis 7746 volt. Ezzel a számmal kellett mindhárom lista szavazatainak összegét egyenként elosztani. Eszerint a két nagyobb hányadossal rendelkező lajstrom: az Egységes Párt és a Független Kisgazdapárt listavezetői nyerték el a mandátumokat.

Mint a táblázat adataiból kitűnik, a végeredmény meglehetősen szoros volt. A legtöbb szavazatot az Egységes Párt listájára adták le. A kormánypárt ismét az első választókerülethez tartozó szavazókörökben gyűjtötte be a legtöbb voksot. Ugyanabban a három belterületi, valamint egy külterületi szavazókörben végzett az élen, mint az 1926-os országgyűlési képviselőválasztáson. Az első két belterületi szavazókörben és Hatrongyoson egymaga több szavazatot szerzett, mint a többi párt együttevén. Ez a két belterületi szavazókör (a város első és negyedik közigazgatási kerülete) az 1929-es törvényhatósági választáson is a kormánypárt fellelegvárának számított. Az Egységes Párt már nem szerepelt ilyen jól a második választókerületben, ahol csak a kisszámú választópolgárral rendelkező gorzsai körzetet tudta megnyerni, az összeredményt tekintve pedig az utolsó helyre szorult. A szavazókörönként rá adott voksok megoszlása viszont kiegyensúlyozottabb volt a többi párténál, valamint az előző választáshoz képest főként a belterületeken sikerült szavazatainak számát növelni. A kormánypárt elsősorban ennek a két tényezőnek és az első választókerület kiugróan jó eredményének köszönhetette, hogy lajstroma a végelszámolásánál az élre került.

A Független Kisgazdapárt hat külterületi szavazókörben végzett az élen. Fölénye leginkább Barackoson és Kutason volt szembevetendő, ahol listája önmagában több szavazatot kapott, mint a másik két párt összesen. Kun Béla tehát jó érzékkel választotta egyik pót-képviselő-jelöltjének a barackosi olvasóköri elnökét. Az előző országgyűlési választáson a második választókerületben elért belterületi elsőseket azonban Kisgazda színekben már nem tudta megismételni. A vártnál rosszabb eredmény valószínűleg a Rupert-párt propagandájának is köszönhető volt, amely szavazókat idegenített el a Kisgazdapárttól és listavezetőjétől. A függetlenségi érzelmű választópolgárok egy része inkább a szociáldemokratákra voksolt vagy passzivitásba vonult. Kun Béla csak a tanyai lakosság hűségének köszönhetette, hogy elnyerte a második helyezettnek járó mandátumot, és így újra a város országgyűlési képviselője lett.

Az MSZDP az első választókerülethez tartozó szavazókörökben ezúttal is rendkívül gyengén szerepelt. A második választókerületben azonban átütő sikert aratott, mivel minden belterületi szavazókört elhódított Kun Béla pártjától. Tabánban például a szociáldemokrata lista egymaga több szavazatot kapott, mint a másik két politikai erő együttevén. A sikeres szereplést már előrevetítette a két évvel korábban megrendezett törvényhatósági választásokon ugyanezekben a kerületekben elért jó eredmény, amit Újváros elhódításával sikerült tovább fokozni. A második választókerület belterületén elért fölényes győzelem azonban nem tudta ellensúlyozni az első választókerület és a többi külterületi szavazókör változatlanul gyenge eredményeit. Az MSZDP a kilenc külterületi szavazókörből csak Mártélyon tudott szoros versenyben az élen végezni, így listája a végelszámolásánál ismét a harmadik helyre szorult, és mandátum nélkül maradt.

Az Egységes Párt úgy nyerte meg a választást, hogy a legkevesebb – mindössze öt – szavazókörben tudott az élen végezni, szemben vetélytársaival, akik 6-6 elsőséget gyűjtöttek be. Feltűnően sok volt az érvénytelen szavazat, melyek azonban nagyjából egyenlő arányban oszlottak meg a három pártlista között, így semmiféle tendenciát nem fedeztünk fel bennük.¹⁷

6. A választás utóélete

Juhász Mihály választási elnök 1931. június 30-án, a városháza erkélyéről hirdette ki Mayer János és Kun Béla győzelmét. A földművelésügyi minisztert a kápolnai választási körzetben is képviselővé megválasztották. Vásárhelyi mandátumát július 4-én egy, a választási elnök által vezetett 50 tagú küldöttség vitte Budapestre. „Ezzel a kitüntető bizalommal és ragaszkodással eleve elkötelezett engem Hódmezővásárhely népe arra, hogy életem végéig dolgozzam a városért.” – jelentette ki Mayer János. Azonban korábbi ígéretei ellenére – a minisztertanács szeptemberi döntésének megfelelően – ezúttal a kápolnai mandátumát tartotta meg, a hódmezővásárhelyiről pedig lemondott. Így Erney István¹⁸ pótképviselő lépett elő a város kormánypárti országgyűlési követévé.

Kun Béla július 6-án, Hódmezővásárhelyen vette át képviselői megbízólevelét Juhász Mihálytól. Pótképviselője Karácsonyi Sándor lett.¹⁹

A szavazás Péter-Pálkor volt, és a búza aratása már elkezdődött. Részben tehát a sok embernek fő kenyérkereseti lehetőséget nyújtó mezőgazdasági dologidő volt az oka annak, hogy ezúttal 2802 fő – a választópolgárok mintegy 15 százaléka – nem élt választási kötelezettségével. A szavazástól távol maradóknak 1931. július 7-éig volt lehetőségük arra, hogy elmaradásuk okát tisztázva, igazolást nyújtsanak be a főjegyzői hivatalnak. A határidőig több mint háromszázan adtak le ilyen nyilatkozatot. Az ezt elmulasztók ellen hivatalból eljárást indítottak, melynek végén 15 pengőig terjedő pénzbírással sújthatták őket.²⁰

Országos szinten az 1931-es országgyűlési választás az Egységes Párt újabb győzelmét hozta. A 245 képviselői helyből 155-öt a kormánypárt gyűjtött be, ez az összes mandátum 63 százalékát jelentette. Az elért eredmény kis mértékben ugyan, de elmaradt az előző választáson elért átütő sikertől. A 17 mandátumos veszteséget elsősorban a Független Kisgazdapárt újbóli aktivizálódása idézte elő. Ennek ellenére a parlament kormánypárti többsége továbbra is biztosítva volt. Az Egységes Pártot azonban belső személyi ellentétek feszítették, és a kormányzó, valamint Bethlen miniszterelnök viszonya sem volt már felhőtlen, ezek a folyamatok pedig hamarosan kormányváltást eredményeztek.²¹

JEGYZETEK

1. Borsányi György (1999): Válság és választás – 1931. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. 128–132. old.
2. Vásárhelyi Reggeli Újság (a továbbiakban: VRÚ) 1931. április 14. 2. old.; VRÚ 1931. április 15. 1. old.
3. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára (a továbbiakban MNL CSML HL), Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1931. IV. B. 1403 b/Iratok, 19. doboz (a továbbiakban: Hmvh. v. Közp. Vál. ir. 19. d.) 1/1931., 4/1931., 5/1931., 12/1931., 13/1931.; VRÚ 1931. június 9. 1. old.; VRÚ 1931. június 11. 1. old.; VRÚ 1931. június 14. 2. old.; VRÚ 1931. június 19. 3. old.; Vásárhelyi Újság (a továbbiakban: VÚ) 1931. június 9. 2. old.
4. Sipos Péter (1999) Örségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. 161–162. old.

5. Kun Béla (1878–1954). Nyomda- és laptulajdonos, kiadó, lapszerkesztő, polgári ellenzéki országgyűlési képviselő. Nagyváradon született, felmenői között több református lelkész volt. A vásárhelyi főgimnáziumban érettségizett. Ezután Debrecenben, majd a kolozsvári egyetemen jogot hallgatott. 1903 és 1905 között a Hódmezővásárhely című napilap szerkesztője volt. 1905-ben megalapította a Vásárhelyi Reggeli újság című napilapot, melynek 1944-ig tulajdonosa és szerkesztője volt. 1906-ban a Függetlenségi és Kossuth Lajos Párt jelöltjeként még alulmaradt a szegvári választókerület mandátumáért folytatott harcban. 1910-től a Justh-párt, 1916 és 1918 között pedig a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője volt. Az őszirózsás forradalom győzelme után, 1918 őszén, kormánybiztos-főispánná nevezték ki, mely tisztségéről még a tanácsköztársaság hatalomátvétele előtt lemondott. Honatyaként végig Kossuth Lajos elvei mentén politizált. Kezdetől fogva a közszabadságok biztosításáért küzdött, és Hódmezővásárhely polgáraiért tevékenykedett. 1922-ben pártonkívüli keresztny kisgazda programmal szerezte meg az egyik vásárhelyi mandátumot. 1926-ban a Függetlenségi és 48-as Kossuth Lajos pártkör jelöltjeként jutott a parlamentbe. 1931-ben a Független Kisgazdapárt színeiben választották meg képviselővé. 1927–1933 között a hódmezővásárhelyi ipartestület elnöki tisztségét töltötte be. 1932-től a Magánalkalmazottak Nemzeti Szövetségének társelnöke volt. 1935-ben a Nemzeti Agrárellenzék programjával utoljára került be az országgyűlésbe. 1939-ben újra a Független Kisgazdapárt jelöltjeként indult, de nem szerzett mandátumot. A második világháború után internálták, majd háborús cikkei miatt fél év börtönre ítélték. Hódmezővásárhelyen hunyt el 1954-ben. In: Fejérváry József (1929): Vásárhely története családok tükrében. Erdei Sándor Könyvnyomdája. Hódmezővásárhely. 20–21. old.; Kovács István (szerk.) (2003): Hódmezővásárhely Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja 1873–1950. Hódmezővásárhely. 53–61. old.; Magyar országgyűlési almanach az 1935–1940. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al935_40/index.htm 306. old.
6. VRÚ 1931. április 14. 3. old.; VRÚ 1931. május 1. 1. old.; VRÚ 1931. május 8. 2. old.; VRÚ 1931. május 17. 3. old.; VRÚ 1931. május 30. 1. old.; VRÚ 1931. június 2. 2. old.; VÚ 1931. április 29. 1. old.
7. VRÚ 1931. június 2. 2. old.; VRÚ 1931. június 9. 3. old.
8. VRÚ 1931. június 5. 1. old.; VRÚ 1931. június 14. 3. old.; VRÚ 1931. június 16. 1–2. old.; VRÚ 1931. június 18. 1. old.; VRÚ 1931. június 19. 1. old.; VRÚ 1931. június 23. 1. old.
9. Mayer János: (1871–1955) Kisgazda politikus, országgyűlési képviselő, földművelésügyi miniszter. Kompolton született kisbirtokos családban. Hat gimnáziumi osztályt végzett Egerben, majd hazatért szülőfalujába, ahol gazdálkodni kezdett. A helyi Hangya Szövetkezet megszervezője és titkára lett. 1909-ben bekerült Heves vármegye törvényhatósági bizottságába. Nagyatádi Szabó István híve és munkatársa. 1914-ben a kápolnai időközi választáson választották először országgyűlési képviselővé. 1919-ben az országos kisgazdapárt egyik vezetőjeként a Közélelmezési Minisztérium államtitkára, mely posztjától még a proletárdiktatúra győzelme előtt lemondott. Szűkebb pátriájában részt vett az ellenforradalmi szervezkedésben. Ezután a Friedrich-kormány tárca nélküli kisgazdaminisztere lett. 1921-ben a Bethlen-kormány közlelmezési minisztereként, 1922-ben, majd 1924 és 1931 között pedig földművelésügyi minisztereként dolgozott. 1926–1931 között Hódmezővásárhely egyik országgyűlési képviselője volt. Miniszterként és képviselőként sok, főként anyagi segítséget nyújtott a városnak: a külterületen 8 iskola a belterületen pedig két iskola és három óvoda épült képviselősege alatt. A lóversenytér, a laktanya és számos olvasókör épülete is az általa biztosított forrásokból épült meg. 1931-ben ismét vásárhely képviselőjévé választották, ezúttal azonban a kápolnai mandátumát tartotta meg. 1931-ben rövid ideig a Károlyi-kormány tárca nélküli minisztere, majd lemondása után a Falu Országos Szövetség elnöke lett. 1935-ben Barcs, majd 1939-ben Nagyatád kormánypárti országgyűlési képviselője volt. In: Kovács István (szerk.) (2003) 73–77. old.; Fejérváry József (1929) 19–20. old.; Magyar országgyűlési almanach az 1931–1936. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al931_36/index.htm 203–207. old.
10. VRÚ 1931. május 27. 2. old.; VÚ 1931. május 26. 1. old.; Vásárhelyi Friss Újság (a továbbiakban: VFÚ) 1931. május 27. 1–2. old.
11. VÚ 1931. június 3. 1–2. old.; VÚ 1931. június 6. 1. old.; VÚ 1931. június 7. 1–2. old.; VÚ 1931. június 9. 1–2. old.; VÚ 1931. június 10. 1–2. old.; VÚ 1931. június 14. 3. old.; VFÚ 1931. június 10. 1–2. old.; VFÚ 1931. június 17. 1. old.

12. VÚ 1931. június 21. 1. old.; VÚ 1931. június 23. 1. old.; VFÚ 1931. június 23. 1–3. old.
13. Peyer Károly (1881–1956). Szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő. A Veszprém vármegyei Városlődön született. Pécsen négy középiskolai osztályt végzett, majd géplakatosnak tanult. Ezután szakmájában dolgozott Budapesten, ahol 1897-ben csatlakozott a Vas és Gépgyári Munkások Szakegyletéhez. 1903-tól a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének titkára lett. 1908-ban beválasztották az MSZDP Ellenőrző Bizottságába. 1911-ben a Szakszervezeti Tanács másodtitkárává választották. Időközben a bányamunkásokat is szervezte. 1917-ben az MSZDP vezetőségi tagja, és a Bányászszövetség vezetője lett. A proletárdiktatúra bukása után néhány napig a Peidl-kormány belügyminisztere volt, majd kinevezték a Huszár-kormány népjóléti és munkaügyi miniszterévé. 1920 februárjától 1921 májusáig Bécsben élt. Hazatérése után 1922-től 1944-ig az MSZDP egyik legbefolyásosabb vezetője volt. 1921-ben pártja nevében kiegyezett Bethlen István miniszterelnökkel (Bethlen-Peyer paktum). Az 1922-ben tartott nemzetgyűlési választáson, Dorogon és a budapesti északi választókerületben is mandátumot nyert, végül az előbbivel lett képviselő. A parlamentben a szociáldemokrata frakció egyik vezetője volt. 1927-ben a Szakszervezeti Tanács főttitkárává választották. 1927-től az 1944. március 19-én bekövetkező német megszállásáig az észak budapesti választókerület mandátumával volt országgyűlési képviselő. 1925-től tagja volt a budapesti törvényhatósági bizottságnak is. 1944-ben a németek Mauthausenbe hurcolták, itt érte a háború vége. Hazatérése után 1945 júniusában az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett. Az 1945 októberében megrendezett nemzetgyűlési választáson a Veszprém megyei listán indult, és újra sikerült mandátumot szereznie. Ellenezte a munkáspártok közös listán való indulását, és az egyesülésre irányuló törekvéseket, ezért pártbeli ellenfelei 1947-ben valamennyi pártfunkciójától megfosztották. Ezután kilépett az MSZDP-ből. Az 1947-es választáson már a Magyar Radikális Párt színeiben jutott mandátumhoz. 1947 novemberében az országgyűlés baloldali többsége megvonta mentelmi jogát. A letartóztatás elől külföldre menekült. Távollétében a Budapesti Népbíróóság kémkedés vádjával 8 év fegyházra ítélte. Párizsba ment, ahol megszervezte az MSZDP emigráns szervezetét. 1950-től New Yorkban élt, ahol szintén az emigráns szociáldemokratákat próbálta egységbe tömöríteni. In: Varga Lajos (főszerk.) (1999): A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Napvilág Kiadó. Budapest. 436–438. old.; Magyar országgyűlési almanach 1927–1932. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al927_32/index.htm 230–231. old.; Nemzetgyűlés almanachja 1945–1947. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1945-47/index.htm 448–451. old.
14. VRÚ 1931. május 31. 6. old.; VRÚ 1931. június 12. 3. old.; VRÚ 1931. június 16. 3. old.; VRÚ 1931. június 20. 3. old.; VÚ 1931. június 16. 3. old.; VÚ 1931. június 19. 3. old.; VÚ 1931. június 21. 5. old.; VÚ 1931. június 24. 3. old.
15. VRÚ 1931. június 9. 1. old.; VRÚ 1931. június 21. 4. old.; VÚ 1931. június 16. 3. old.; VÚ 1931. június 17. 3. old.; VÚ 1931. június 18. 3. old.; VFÚ 1931. június 10. 3. old.; 1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. In www.1000ev.hu
16. MNL CSML HL Hmvt. v. Közp. Vál. ir. 19. d. 2/1931., 6/1931., 34/1931.; MNL CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1931. IV. B. 1403. b/Iratok, 18. doboz. 19/1931.; VRÚ 1931. június 7. 1. old.; VRÚ 1931. június 10. 1. old.; VRÚ 1931. június 21. 1–2. old.; VRÚ 1931. június 23. 2. old.; VRÚ 1931. június 25. 1. old.; VÚ 1931. június 24. 1. old.; VFÚ 1931. június 21. 1–2. old.
17. VÚ 1931. július 3. 2. old.
18. Erneyi István (1867–1944). Főgimnáziumi tanár, országgyűlési képviselő. Cegléden született. A gimnáziumot Esztergomban és Kecskeméten végezte, majd Nyitrán teológiát hallgatott. 1891-ben bölcsészettudori, valamint tanári oklevelet szerzett a kolozsvári tudományegyetemen. Felszentelt piarista paptanárként több városban: Nagybecskerekben, Temesváron, Nagykanizsán és Trecsénben is tanított. 1897-ben kilépett a piarista rendből, megnősült, és a hódmezővásárhelyi református gimnázium tanára lett. Kezdetől fogva aktív tagja volt a vásárhelyi közéletnek, a szabadelvű pártban vállalt szerepet. 1903–1911 között a Hódmezővásárhely című szabadelvű napilapot szerkesztette. A város törvényhatósági bizottságának több évtizedig tagja, 1929-től pedig örökös tagja volt. 1906-ban a Nemzeti Munkapárt jelöltjeként országgyűlési

- képviselőjelölt volt, de nem szerzett mandátumot. 1928-ban a helyi Egységes Párt ügyvezető elnökévé választották. 1931–1935 között – Mayer János lemondása után, mint első pótképviselő Hódmezővásárhely kormánypárti országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. In Kovács István (szerk.) (2003) 77–80. old.; Fejérváry József (1929) 206. old.; Magyar országgyűlési almanach az 1931–1936. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al931_36/index.htm 80–81. old.
19. VRÚ 1931. július 1. 1–2. old.; VRÚ 1931. július 4. 1. old.; VRÚ 1931. július 5. 3. old.; VRÚ 1931. július 7. 3. old.; VÚ 1931. július 5. 1–2. old.; VFÚ 1931. július 7. 1. old.
20. VRÚ 1931. július 4. 2. old.; VÚ 1931. július 12. 2. old.
21. Borsányi György (1999) 140–145. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. In www.1000ev.hu
- Borsányi György (1999): Válság és választás – 1931. In. Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. 128–145. old.
- Fejérváry József (1929): Vásárhely története családok tükrében. Erdei Sándor Könyvnyomdája. Hódmezővásárhely.
- Kovács István (szerk.) (2003): Hódmezővásárhely Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja 1873–1950. Hódmezővásárhely.
- Magyar országgyűlési almanach 1927–1932. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al927_32/index.htm
- Magyar országgyűlési almanach 1931–1936. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al931_36/index.htm
- Nemzetgyűlés almanachja 1945–1947. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1945-47/index.htm
- Országgyűlési almanach az 1935–1940. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al935_40/index.htm
- Sipos Péter (1999) Örsékváltás szavazócédulákkal – 1935. In Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. 146–175. old.
- Varga Lajos (főszerk.) (1999): A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Vásárhelyi Friss Újság. „Független politikai napilap.” 1931. május 27. 1–2. old.; 1931. június 10. 1–3. old.; 1931. június 17. 1. old.; 1931. június 21. 1–2. old.; 1931. június 23. 1–3. old.; 1931. július 7. 1. old.
- Vásárhelyi Reggeli Újság. „Független politikai napilap.” Főszerkesztő, laptulajdonos: Kun Béla. Felelős szerkesztő: Fejérváry József. 1931. április 14. 2–3. old.; 1931. április 15. 1. old.; 1931. május 1. 1. old.; 1931. május 8. 2. old.; 1931. május 17. 3. old.; 1931. május 27. 2. old.; 1931. május 30. 1. old.; 1931. május 31. 6. old.; 1931. június 2. 2. old.; 1931. június 5. 1. old.; 1931. június 7. 1. old.; 1931. június 9. 1., 3. old.; 1931. június 10. 1. old.; 1931. június 11. 1. old.; 1931. június 12. 3. old.; 1931. június 14. 2–3. old.; 1931. június 16. 1–3. old.; 1931. június 18. 1. old.; 1931. június 19. 1., 3. old.; 1931. június 20. 3. old.; 1931. június 21. 1–2., 4. old.; 1931. június 23. 1–2. old.; 1931. június 25. 1. old.; 1931. július 1. 1–2. old.; 1931. július 4. 1–2. old.; 1931. július 5. 3. old.; 1931. július 7. 3. old.
- Vásárhelyi Újság. „Független politikai napilap.” 1931. április 29. 1. old.; 1931. május 26. 1. old.; 1931. június 3. 1–2. old.; 1931. június 6. 1. old.; 1931. június 7. 1–2. old.; 1931. június 9. 1–2. old.; 1931. június 10. 1–2. old.; 1931. június 14. 3. old.; 1931. június 16. 3. old.; 1931. június 17. 3. old.; 1931. június 18. 3. old.; 1931. június 19. 3. old.; 1931. június 21. 1., 5. old.; 1931. június 23. 1. old.; 1931. június 24. 1., 3. old.; 1931. július 3. 2. old.; 1931. július 5. 1–2. old.; 1931. július 12. 2. old.

A BRIT–MAGYAR DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK SÚLYPONTI KÉRDÉSEI AZ 1930-AS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN**

PRIORITY QUESTIONS OF BRITISH–HUNGARIAN DIPLOMATIC RELATIONS IN THE FIRST PART OF THE 1930s

ABSTRACT

According to the process in the previous years, in the early 1930s the Foreign Office constantly kept a tab on the events of Hungary as well. After the years of the Great Depression, when Hungary had primarily focused on the economic questions, foreign affairs came to the front again, and the British diplomacy had to cope with new difficulties in connection with Hungarian foreign policy. Although the British diplomats respected and approved the István Bethlen's moderate and wise policy, after Gyula Gömbös rose to power, on the contrary they became more anxious about the changes that appeared in the line of the Hungarian foreign policy. At this juncture, until 1933 Sir Viscount Chilton, then from 1933 to 1935 Sir Patrick Ramsay was appointed to British Minister in Hungary. They were supposed to manoeuvre among the diplomatic imbroglios such as the revisionism, the assassination of the Yugoslavian King Alexander in Marseille, the question of establishment of Soviet-Hungarian diplomatic relation, the Italian-Austrian-Hungarian commercial agreement and the more intense German orientation. By the mid-1930s, the British-Hungarian relations began to lose their cordial nature which was influenced by the growing German commercial, ideological and later political pressure in Hungary.

1. Bevezetés

Bár a két világháború közötti időszakban a brit külügyminisztérium folyamatosan figyelemmel kísérte a közép-európai eseményeket, így a magyarországi helyzetet is, e figyelem mértéke már korántsem volt egyenletes a húsz év folyamán. London egyetlen célja a béke és az egyensúly fenntartása volt, ezért támogattak minden kezdeményezést, amely előmozdította a térség országai közötti együttműködést. A magyar bel- és külpolitikai, valamint a pénzügyi-gazdasági helyzettel kapcsolatos első kézből származó, hiteles információkkal a budapesti brit követség, a British Legation látta el a Foreign Office-t.

A gazdasági világválság idején, ahogy a magyar kormány, úgy a budapesti brit követség figyelme is a gazdasági kérdésekre helyeződött. A brit diplomaták által az 1930-as és 1931-es évről készített értékelő jelentések szerint a magyar külpolitika vezérelvévé a gazdasági kapcsolatok kiépítése, a magyar termékek új felvevőpiacának megtalálása vált.¹ A követi jelentések tartalmi megoszlásának átalakulása is egyértelműen tükrözte ezt a változást: míg 1927-ben a Budapestről küldött táviratok több mint 80%-a külpolitikai kérdé-

* Fürj Orsolya PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola.

** A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

sekkal foglalkozott, addig ez az arány 1931-ben alig több mint 30%, 1934-ben viszont már ismét majdnem 70% volt.²

1928-tól 1933-ig Viscount Chilston³ vezette a brit missziót Budapesten, amely idő alatt „általánosságban, érthető okokból Magyarország csendes volt”.⁴ Utóda, 1935-ig Sir Patrick Ramsay⁵ lett. Ebben az időszakban a brit külügyminisztériumban is történt változás. A Foreign Office területi felosztási elve alapján Magyarország 1933-ig – Németország, Olaszország, Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Görögország és Albánia mellett – a Central Departmenthez tartozott, amelynek élén ekkoriban Sir Orme Sargent állt. 1933-ban azonban Magyarország a Southern Department irányítása alá került, Sir Owen O'Malley vezetésével.⁶

2. Régi és új problémák

2.1. Revízió

A két világháború közötti időszakban folyamatos nehézséget okozott a Foreign Office-nak a magyar revíziós propaganda – elsősorban a Nagy-Britanniát is érintő szálainak – kezelése. Néhány csendesebb évet követően 1933-ban Viscount Chilston már ismét arra figyelmeztetett, hogy „különösen aktívvá” vált a magyar revíziós propaganda, amely a brit–magyar kapcsolatok minden formájának igyekezett revíziós színezetet adni, ezért a brit követség elsődleges feladatává vált a magyar közvélemény tájékoztatása a hivatalos angol álláspontról. Viscount Chilston alapvető különbséget látott az 1920-as és 1930-as évek revíziós propagandája között: míg korábban Bethlen István a revizionista mozgalom engedélyezésével a figyelmet kívánta elterelni a kormányzása során felgyülemelő nehézségekről, addig Gömbös Gyula hatalomra kerülésével politikájának alappillérvé tette a revíziót.⁷

Bár a hivatalos brit diplomácia elhatárolódott a magyar revízió ügyétől, az 1930-as években a brit parlamentben feléledő magyar párti lobbis ismét hamis reményeket táplált Magyarországon és tovább rontotta a kisantant államokkal való kapcsolatát. 1933 júniusában a brit alsóházban – Sir Robert Gower elnökletével – újjáalakult a Közép-európai Bizottság, amelynek ismételt célja az volt, hogy felhívja a brit parlament és a kormány figyelmét a békeszerződésekből következő háborús feszültségekre. Ezen belül is elsősorban a trianoni béke revízióját és az utódállamokban élő magyar kisebbség védelmét tekintették feladatuknak, ezért a bizottság megalakulása után, tagjai egyből egy indítványt terjesztettek a parlament elé a trianoni békeszerződés módosításáról, valamint sürgették az angol kormányt, hogy minél hamarabb vigyék az ügyet a Népszövetség elé. Tevékenységük hatására 1933 novemberére a parlament mintegy 161 tagja írta alá az előterjesztést.⁸

A magyar párti lobbis nemcsak a parlamenti aktivitásban, hanem a magyarországi látogatásokban is kifejeződött. Az 1920-as évek második felét követően, 1933-tól ismét gyakoribbá váltak a magyarbarát brit képviselők budapesti látogatásai, amellyel különösen kényes helyzetbe hozták a brit követséget. Már 1933 augusztusában arról tájékoztatták a követség munkatársai Londont, hogy szeptemberben a brit parlamenti képviselők, újságírók és üzletemberek nagy csoportjának látogatása várható, amit részben a Magyar Külügyi Társaság, részben a *Pesti Hírlap* szervezett. A másodtitkár, Patrick Scrivener arra figyelmeztetett, hogy az angol vendégeknek nagyon oda kellene figyelniük nyilatkozataikra, mert magyar részről várhatóan mindent megtesznek, hogy a látogatásnak revizionista jelleget kölcsönözzenek, a gyanút pedig csak erősíti a *Pesti Hírlap* szerepe. A brit követség ezért azt javasolta, hogy munkatársaik tartózkodjanak a magyar propaganda által a

képviselők tiszteletére rendezett nyilvános eseményektől.⁹ A másik oldalon is megfogadták a tanácsokat, az angol képviselők óvatosan hangsúlyozták, hogy bár általánosságban szimpatizálnak a magyar revíziós célokkal, de utazásuk elsődleges célja a kérdés helyszíni tanulmányozása. Sőt egyikük, Geoffrey Mander képviselő kifejezetten örült annak, amikor „egy heti magyar propaganda után lehetősége nyílt meghallgatni a másik oldalt” egy brit követségi ebéd során, amelyre a francia és román katonai attasé, valamint a cseh ideiglenes ügyvivő is meghívást kapott.¹⁰

Az események következményeként az új másodtitkár, W. E. Houstoun-Boswall egy hosszú jelentésben tájékoztatta Owen O'Malley-t arról, hogy ezek a látogatások milyen diplomáciai károkat okoznak. Felvetette, hogy valamilyen módon „el kellene bátorítani őket”, mert az angol képviselők legtöbbje teljesen tudatlan a magyar kérdésben, „úgy tűnik hajlamosak elragadtatni magukat a sületlen ötleteik és pillanatnyi érzelmeik által”. Ráadásul, mivel vendégként ünneplik őket Magyarországon, nem is tudnak teljesen pártatlanok lenni mondanivalójukban, így viszont a magyar közvéleményben azt a benyomást keltik, hogy „Nagy-Britannia majdnem lelkesebb Magyarországnál a békeszerződés revíziójában”. Bár Houstoun-Boswall azt is elismerte, hogy egy-két kivételtől eltekintve, az angol képviselők többsége ügyelt arra, mit mond és kíváncsi volt a másik oldal véleményére is, de mégsem tartotta tisztességesnek, hogy hamis reményeket keltsenek Magyarországon, ráadásul ők lennének az elsők, akik cselekvésre szólítanak fel az angol kormányt, ha egy külföldi Észak-Írország függetlenségéről beszélne Dublinban.¹¹

1933 decemberében ismét két brit képviselő, Sir Robert Gower és William Mabane érkezett Budapestre, ezúttal már Sir Patrick Ramsay próbálta csillapítani buzgalmukat és egyben megakadályozni, hogy a Magyar Revíziós Liga a brit követséget is bevonja propagandájába.¹² Figyelmeztette az angol képviselőket, hogy csoportjuk nemcsak hiú reményeket táplál a magyarok körében, de a kisantant államokban ellenpropagandát idéz elő, ami csak tovább rontja a helyzetet. A vendégek távozásakor Ramsay-nek az volt a benyomása, hogy Gower revízióval kapcsolatos nézetei – Magyarországról való távozásakor – némiképp meginogtak, de Mabane továbbra is teljesen „anitikus” maradt.¹³

A brit diplomáciának további nehézséget okozott, hogy pont ebben az időszakban utazott Bethlen István Angliába, így félő volt, ha találkozna a brit külügyminiszterrel, azt valószínűleg a magyar, a kisantant sajtó és Lord Rothermere lapja is félreértelmeznék.¹⁴ A kisantant sem nézte jó szemmel a magyar propaganda újabb fellendülését, amiről a brit diplomáciát is tájékoztatta. 1933 novemberében Beneš Sir John Simon brit külügyminiszterrel folytatott beszélgetése során, különösen a brit parlamenti képviselők budapesti látogatásait és a brit alsóházban benyújtott indítványukat nehezményezte. Beneš azon aggodalmának is hangot adott, hogy amíg a múltban az angol közvélemény objektíven viszonyult a magyar ügyekhez, addig most úgy tűnik, elkezdték támogatni azt. Figyelmeztetett, hogy a kisantant következő találkozásán kollégái ellenpropaganda indítását fogják javasolni Angliában, bár ő maga ellenezte, hogy „Anglia a propaganda földjévé” váljon, ezért arra utasította a londoni csehszlovák követet, hogy tartózkodjon minden ilyen jellegű cselekedettől. John Simon is egyetértett ezzel, de utalt rá, hogy bár nem ellenzik magánszemélyek nézeteinek reprezentálását, de egy külföldi kormány hivatalos propagandája már kevésbé lenne kívánatos.¹⁵ A bukaresti brit követtől is olyan hírek érkeztek, hogy Románia nem veszi jó néven a magyarbarát brit képviselők akcióját. A román álláspont szerint a békeszerződések egy homogén egységet alkotnak, ezért a trianoni szerződés módosítása „káoszt” eredményezne, és a brit diplomácia szemére vették, hogy „mit szólna a 168 képviselő, ha más országok parlamentje például Írország, India vagy Egyiptom függetlenségét követelné, vagy a német gyarmatok visszaadását?”¹⁶

Ellenérzéseket keltett a brit diplomácia szemében a londoni magyar követség eljárása is. Bethlen londoni látogatásával kapcsolatban Bárdossy László, a londoni magyar ügyvivő Owen O'Malley-nél puhatolózott, hogy londoni csehszlovák, román vagy jugoszláv kollégája tiltakozott-e Sir John Simon külügyminiszternél. Sir Orme Sargent azon véleményének adott hangot, hogy „*ha megengedjük, hogy gróf Bethlen revíziós propagandát folytasson ebben az országban, a legkevesebb, amit a magyar követség tehet, hogy csendben marad, amikor a kisantant közbeveti ellenzését*”.¹⁷

1935 elején Robert Gower újra Magyarországra utazott, és ekkor beszélgetést folytatott Gömbös Gyulával, amit igyekezett titokban tartani, mert az – indoklása szerint – kellemetlen helyzetbe hozta volna őt az angol kormány előtt. A beszélgetés során a magyarbarát angol képviselők parlamenti csoportjának nevében arra kérte a miniszterelnököt, hogy állapítsák meg pontosan Magyarország revíziós igényeit. Erre válaszul Gömbös egy három célt tartalmazó feljegyzést adott át.¹⁸ Megegyeztek abban, hogy ezt a feljegyzést Gower úgy fogja előadni Nagy-Britanniában, mint saját következtetéseit magyarországi látogatásáról. Gower kifejtette azt is, hogy a revízió hivatalos programjának meghirdetése kedvező lépés volt az angol közvélemény szemében, mert „*a nyílt kártyákkal való játszás e téren szimpatikusabb nekik*”.¹⁹

Szintén kellemetlen helyzetbe került a budapesti brit követség a magyar propaganda sajtóban folytatott hadjáratával kapcsolatban. 1933 áprilisában *Az Est* egyik cikke a brit diplomácia szerint valótlan állításokat közölt Ramsay MacDonald miniszterelnökre hivatkozva, amivel tévesen a hivatalos angol álláspont magyarbarát jellegét sugallta. Viscount Chilston cáfolta, hogy a brit miniszterelnök olyan kijelentéseket tett volna, hogy „a jövő előbb vagy utóbb megérleli a szent gyümölcsöt a magyar emberek rendkívüli szorgalmának”.²⁰ Az ügy miatt a követségre kérte *Az Est* szerkesztőjét, Földi Mihályt, aki „*alázatosan magyarázkodva*” közvetítette a vezetőség mély sajnálatát, és egyúttal minden felelősséget Seidner Imre genfi tudósítóra hárított. Seidner viszont azzal védekezett, nem kapott felvilágosítást arról, hogy a brit miniszterelnök kijelentéseit nem publikációra szánta.²¹ Chilston szerint semmilyen bizalmuk nem lehet abban, amit *Az Est* csoport újságai publikálnak, mert nem egy beszéd eltorzításáról volt szó, hanem kifejezetten hamis üzenetről, amit „*egy tiszteletreméltó újság sem engedhet meg magának*”.²² 1934 augusztusában a *Pesti Hírlap* publikált egy cikket John W. Broome „*a Népszövetség brit delegáltja*” és Major Harry C. Julian magyarországi látogatásának hatásáról, akik állítólag épp azzal a céllal jöttek ide, hogy a trianoni békeszerződés által okozott igazságtalanságokat tanulmányozzák, a Foreign Office-ban azonban „*soha nem hallottak delegációjuk e különös tagjáról, sem a barátjáról*”, sőt azt is kétségesnek tartották, hogy képviselők lennének.²³

2.2. Királykérdés

1934-ben Kánya Kálmán a királykérdést találóan ördögi körhöz hasonlította: egy királyt nem lehet a magyar trónra ültetni a kisantant hozzájárulása nélkül, amit azonban nem lehet elérni a revíziós igények feladása nélkül, ugyanakkor a magyar nép nem fogadna el egy olyan királyt, aki lemondott az elveszített területek visszaszerzéséről.²⁴

Annak ellenére, hogy a királykérdés folyamatos napirenden maradt, Viscount Chilston nem látott benne komoly veszélyt, megállapítása szerint, amíg Horthy él, és amíg a legitimisták és Albrecht támogatói „*többségre nyugton maradnak*”, addig Bethlen erős keze alatt fog várhatóan folytatódni a sokkal fontosabb belpolitikai fejlődés. Chilston a monarchiát tartotta Magyarország megfelelő államformájának, ugyanakkor azt is elismer- te, hogy a király nélküli királyság állapota nem tartható fenn korlátok nélkül, mert nemcsak a legitimisták, hanem a lakosság nagy része is arra vár, hogy előbb vagy utóbb törvé-

nyes király lépjen Horthy helyére. A reményeket tovább táplálta a közelgő 1930-as év, Ottó nagykorúvá válásának időpontja.²⁵

A királykérdéssel kapcsolatban számos híresztelés is szárnyra kapott, amiknek igazságtartalmában Viscount Chilston ugyan kételkedett, de bizalmasan továbbította értesüléseit a Foreign Office-ba. 1930 májusában arról tájékoztatta Sir Orme Sargent-et, hogy Bethlen István római útiról hazatérve feltehetően találkozott a legitimista vezetőkkel, köztük Apponyi Alberttel, és tudatta velük Mussolinivel való tárgyalásainak eredményét. Eszerint Mussolini beleegyezett, hogy 1930. november 20-án, Ottó nagykorúvá válásakor, a magyar parlament a következő hivatalos deklarációt fogadja el: 1. Magyarország államformája királyság, és a nagyhatalmak csak az Ausztriával való egyesülést tiltották meg 2. az 1921-es Habsburg-ház trónfosztását kimondó törvény erőszak hatása alatt született, így erkölcsileg nem kötelező érvényű. A deklaráció kinyilvánítása utáni lépéseket a kül- és belpolitikai helyzettől tették függővé, de még a parlament nyári ülésezési szünete előtt Bethlennek egy törvényjavaslat benyújtásával kellett volna a nádori hivatal felélesztését kezdeményezni, amely szerint a nádort titkosan, az alsó- és felsőház együttes ülésével választanák meg, a nádori eskü letételével a kormányzói hivatal megszűnne, és király hiányában a nádor korlátlanul gyakorolná az uralkodói jogokat. Bethlen azonban Gömbös Gyula ellenszegülésétől tartva, azt javasolta, hogy magának a kormányzónak ajánlják fel a nádori hivatalt. Abban az esetben, ha ezt Horthy visszautasítaná, Bethlen hajlandónak mutatkozott saját maga nádorrá választására, amit azonban Chilston „*meglehetősen fantasztikus*” ötletnek vélt. Az egész történet valóságtartalma is kétséges volt számára, mert a nehéz gazdasági helyzetben, véleménye szerint, az emberek többségét kevésbé érdekelte a királykérdés, és elképzelhetetlennek tűnt, hogy Bethlennek vagy az országnak bármi előnye származott volna a fennálló államrend megzavarásából. Ha mégis lett volna alapja a történetnek, akkor lehetséges magyarázatként inkább a legitimisták támogatásának megszerzése merülhetett fel.²⁶

2.3. Németország

Bár fokozódó érdeklődéssel, de távolról figyelte a brit diplomácia a német–magyar viszony alakulását. Kezdetben a közép-európai osztály néhány referense gyanakvással tekintett a két ország közeledésére, mert azt hitték, „*Magyarország számára fontosabb, hogy javítsa kapcsolatát a kisantanttal, főleg Csehszlovákiával, mint hogy különös barátságot kultiváljon Németországgal*”.²⁷ Viscount Chilston már egy éves magyarországi tartózkodása alatt megfigyelt arra utaló jeleket, hogy sokan támogatnák a Németországgal való kapcsolatok még inkább bizalmivá tételét,²⁸ ugyanakkor óva intett a magyar revíziós igények német támogatásának reményétől: „*Magyarország gyakran élvezte a bismarcki Németország támogatását, de a weimari Németországot soha, és még kevesebbet várhat Hitlerétől.*”²⁹

Az 1933-as év jelentős eseménye, Gömbös Gyula németországi útja körüli bizonytalanság sok találgatásra adott okot a brit diplomaták körében, akik attól tartottak, hogy „*Hitler mély benyomást tett Gömbösre*”.³⁰ Chilston szerint a találkozó hátterében nem gazdasági megállapodás húzódott, a valódi cél az lehetett, hogy Gömbös egy „*baráti beszélgetés*” során megismerhesse Hitler céljait és politikáját Ausztriával kapcsolatban, ami a Mussolinivel való tárgyalás előtt különösen fontos lehetett. A Foreign Office viszont fordított irányban gondolkodott, elképzelhetetlennek tartotta, hogy Gömbös Mussolini beleegyezése nélkül ment volna Berlinbe.³¹ A berlini brit követ sem ismert ugyan részleteket, de valószínűsítette, hogy politikai és gazdasági ügyeket is megvitattak, a gazdasági kérdések különösen az aratás közeledte miatt lehettek aktuálisak.³²

További találgatásokra adott okot a Foreign Office-ban, hogy vajon melyik fél kezdeményezte a találkozót létrejöttét. Bár a berlini brit követ tájékoztatása szerint Gömböstől származhatott az ötlet, Viscount Chilston inkább azt feltételezte, hogy Hitler sürgette a tárgyalást, miután a magyar „*miniszterelnök és a külügyminiszter is (aki meglehetősen németbarát) meggyőződtek arról, hogy a náci rezsim Németországban maradandó lesz (...) a legbölcsebb politika az lehetett, hogy barátkozzanak Hitlerrel*”, annak ellenére, hogy a németországi folyamatokat sem a magyar kormány, sem a közvélemény nem tekintette kedvezőnek.³³

Sir Patrick Ramsay elemzésében rámutatott, hogy bár a magyarokat félelemmel töltötte el a Németországgal való szomszédság lehetősége, de felismerték nagymértékű függésüket, így a magyar kormányra hárult az a különösen nehéz feladat, hogy „*szabadon hagyják a kezüket*”³⁴ és barátságban maradjanak mindenkivel. A Németországgal való kapcsolatot a „*tisztelettel övezett barátság*” jellemezte, ami három politikai realitás felismerésén alapult: 1. Magyarország semmilyen körülmények között sem engedheti meg magának, hogy figyelmen kívül hagyja vagy rossz viszonyban legyen egy 70 milliós Németországgal, amely bármelyik pillanatban elnyelheti Ausztriát és Magyarország ajtajánál lehet; 2. mindkét ország közös érdeke a békeszerződések béklyóinak lerázása; 3. Németország, függetlenül a gazdasági válság hatásaitól, mindig a legnagyobb felvevője lesz a magyar mezőgazdasági termékeknek.³⁵

A túl nagy német befolyástól való angol félelmet igyekezett csillapítani Kánya Kálmán, amikor 1935 márciusában arról biztosította Ramsay-t, hogy a magyar kormánynak nem áll szándékában követni a német példát sem most, sem később, és semmi igazság nincs azokban a szenzációkeltő külföldi cikkekben, miszerint a magyar kormány a németek karjába rohanna.³⁶ A magyar–német kapcsolatok jellegét illetően Kánya cáfolta, hogy bármilyen politikai szövetség állna fent a két ország között, de megerősítette, hogy Magyarországnak továbbra is az a célja, hogy fenntartsa a jó kapcsolatokat Németországgal, anélkül, hogy bármilyen elkötelezettséget vállalna.³⁷

2.4. Magyar–jugoszláv incidens

Az 1934 folyamán elmérgesedő magyar–jugoszláv kapcsolatok idején a Foreign Office ugyan igyekezett közvetíteni a felek között, de úgy vélte, nincs befolyása Magyarországra, de ha lenne is, „*bölcsebb azt megtartani más fontosabb vagy kritikusabb esemény számára.*” A belgrádi brit követ, Neville Henderson szerint „*az ilyen eseteket nem lehet a továbbiakban a Kánya által képviselt régi Ballplatz-i módszerekkel kezelni, amelyek ma már anakronisztikusnak és veszélyesnek tűnnek*”. Henderson azt javasolta, hogy Ramsay-n keresztül a Foreign Office adjon Kányának „*egy kis jó tanácsot az ügyben*”. Sir Orme Sargent különösen veszélyesnek tartotta, ha megpróbálnák megakadályozni a kérdés Népszövetség elé vitelét, „*ha ezt az utat követjük, elkerülhetetlenül a közvetítő és döntőbíró szerepében találhatjuk magunkat, Hirtenberggel kapcsolatos szerencsétlen tapasztalatunk arra figyelmeztet minket, ne gátoljuk meg a kérdések Népszövetség elé kerülésének útját*”. Bár Sargent úgy vélte, akkor is legjobb szándékkal álltak az ügyhöz, igyekeztek megakadályozni, hogy a kisantant a Népszövetség elé vigye az ügyet, de köszönet helyett csak megrovást kaptak, ezért „*ugyanaz történné, ha beleavatkoznánk a jelenlegi ügybe*”. Magyarország úgy érzi, csak kis haszna származik a Népszövetség létezéséből, ezért ha a brit diplomácia közbelépne és megakadályozná, hogy a magyar kormány legalább ebben a néhány esetben előnyére fordítsa a Népszövetséget, azzal továbbberősítenék a gyanút, miszerint a Népszövetség pusztán a győztes hatalmak hasznát és javát szolgálja.³⁸

A két ország kapcsolatát tovább rontotta a jugoszláv bizalmatlanság és a marseilles-i királygyilkosság híre. 1934 áprilisában Hendersont arról tájékoztatta a jugoszláv külügy-minisztérium, hogy megbízható információkkal rendelkeznek egy Magyarország számára kínált olasz ajánlatról: amennyiben Magyarország fasiszta állammá válik, lerombolja a szociáldemokráciát, vámunióra lép Ausztriával és politika egyezséget köt Olaszországgal és Ausztriával, cserében Olaszország katonai szövetséget ajánl Magyarországnak és garantálja számára a határrevíziót – Románia kivételével – Csehszlovákia és Jugoszlávia rovására.³⁹

3. A brit–magyar kapcsolatok személyes szintje

A brit követek vezető magyar politikusokról alkotott véleménye személyes találkozók alkalmával formálódott ki. Horthy Miklósról alapvetően pozitív kép alakult ki Viscount Chilstonban, „*őszintesége és mérséklete, valamint bölcs diszkréciója, amelyeket az elmúlt években tanúsított, kétségtelenül megerősítették kormányzói pozícióját az országban*”.⁴⁰ Míg az 1920-as években többségében pozitív kép alakult ki Bethlen Istvánnal kapcsolatban, addig az 1930-as évek elejére kritikusabb vélemények is megjelentek a Foreign Office-ban. Chilston is elismerte Bethlen kvalitásait, Magyarországon az egyetlen olyan politikusnak nevezve, aki képes stabil helyzetbe kormányozni az országot, és akinek jellemvonásából hiányzik a diktátori temperamentum. Azonban épp visszafogott jelleméből adódóan még „*néhány bizalmasát is hagyja sötétben tapogatózni terveit és céljait illetően*”.⁴¹ Tapasztalata alapján „*gróf Bethlen a blöff művészetének mestere, aki szereti zavarba hozni a hallgatóságát rejtélyes állításokkal, és többet mond, mint amennyit szándékában áll megvalósítani*”⁴² és „*jobban szereti olyan emberekkel körbevenni magát, akik nem túl függetlenek, és nem akarnak túlságosan érvényesülni*”.⁴³

Elődjéhez viszonyítva Károlyi Gyuláról „*szintelen*” politikusként vélekedett Chilston, és egy sokkal „*enigmatikusabb figura*”⁴⁴ felemelkedését jósolta. Negatívan vélekedett Gömbös Gyuláról is, aki „*nem olyan veszélyes, mint ahogy szeretné, hogy róla gondolják az emberek*”.⁴⁵ A külügyminiszterek tekintetében Chilston Walko Lajost a kabinet „*legkiemelkedőbb tagjának*” tartotta,⁴⁶ a Foreign Office szerint pedig Kánya Kálmán „*jellegetes példája a régi ballplatz-i diplomátáknak (...) bizonyára semmit nem felejtett, és még kevesebben tanult a Nagy Háborúból*”, de mégis az a benyomás alakult ki róla, hogy realista politikusként nem valószínű, hogy bármilyen kalandos vállalkozásba kezdene.⁴⁷

Viscount Chilston követi megbízatása alatt nemcsak a magyar politikai élet tagjaival tartott fenn kapcsolatot, hanem számos társasági eseményen is megjelent az angol kormány képviseletében. Ő lett az 1930 májusában Londonban megalakult Angol–Magyar Társaság egyik alelnöke, Rubido-Zichy Iván londoni magyar követ mellett.⁴⁸ Magyarországi népszerűségéhez nagymértékben hozzájárult felesége támogatása is. Lady Chilston sok esetben elkísérte férjét a társasági eseményekre, valamint a kormányzói vagy a miniszterelnöki rezidencián adott fogadásokra. Különösen aktív jótékonyági tevékenysége nagy szimpátiát keltett a magyarok körében. 1932-ben csatlakozott Horthy Miklósné nyomorenyhítő akciójához, férjével együtt 100–100 pengővel járultak hozzá az adománygyűjtéshez.⁴⁹ Szintén 1932-ben, Klebelsberg Kunó és Lady Chilston kezdeményezésére létrejött a magyar művészeti sorsjáték.⁵⁰ „*Lady Chilston nagy baráti kört épített ki a magyar társadalom valamennyi osztályából*”, a művészetek iránti érdeklődésének köszönhetően jó kapcsolatban állt az Állami Opera igazgatójával és Klebelsberg Kunó özvegyével.⁵¹

Ramsay is igyekezett szívélyes kapcsolatokat kialakítani a vezető magyar politikai körökkel. 1934 nyarán Kenderesen találkozott a kormányzóval, ahol Horthy Magyarország

jövendő kormányzatáról szóló nézeteit sem rejtette véka alá. Meggyőződése szerint szükséges fenntartani a jelen rendszert, léteznie kell egy pártpolitikán és személyes ambíciókon felül álló központnak, mert „*a magyar jellem olyan, hogy ha a központ elveszik és a rezsimet valamilyen köztársasági államformával helyettesítik, egyből 50 vezető jelentkeznék a saját kormányával és nem kerülne sok időbe, hogy egymást lelőjék*”.⁵²

Ramsay különösen jó kapcsolatban állt J. F. Montgomery amerikai követtel, akivel gyakran golfozott együtt a svábhelyi Magyar Golf Klubban.⁵³ Ramsay vendégül látta a Magyarországra látogató angol vendégeket, akik közül kiemelkedett a walesi herceg látogatása 1935-ben, akit elkísért Gödöllőre is, ahol együtt ebédeltek Horthyval, majd csatlakoztak a kormányzó vadászatához.⁵⁴

Összegzés

Az 1920-as években fokozott érdeklődés mutatkozott a brit diplomácia részéről Magyarország irányába, amely 1924 és 1928 között, Sir Colville Barclay követi periódusa idején érte el csúcspontját. Egy átmeneti visszaesést követően, amikor a gazdasági világválság és annak következményei kerültek előtérbe, az 1930-as évek derekára újabb kihívásokkal találta szemben magát London, és egyre feszültebbé váltak a brit–magyar kapcsolatok. Az 1933 és 1935 között Budapestről küldött követi jelentések világosan mutatták a brit diplomácia változó hozzáállását Magyarországhoz.

Viscount Chilston magyarázata szerint az a tény, hogy a Budapesten töltött éveinek nagy részében nem játszott kiemelt szerepet a külpolitika Magyarország életében, részben a súlyos pénzügyi helyzet, részben Bethlen távozásának volt köszönhető.⁵⁵ A Bethlen-kormány népszerűtlenségének növekedését a gazdasági válsággal, az igazgatás pazarlásával való elégedetlenséggel és a kormánynak a gazdasági problémák iránt tanúsított közönyével magyarázta: „*gróf Bethlen kevésbé érdeklődik a gazdasági kérdések iránt és kevés tudomása van róla (...) figyelmének nagy részét a külpolitikának szenteli.*” Ráadásul a kormány szakmai munkájával sem volt elégedett, Bethlen „*miniszterei semmi esetre sem a legalkalmasabb személyek, akiket találhattak volna, hogy a gazdasági problémákkal foglalkozzanak*”.⁵⁶

Bár az éves jelentések továbbra is a brit–magyar kapcsolatok szívélyes jellegét hangsúlyozták, de Viscount Chilston realisan látta, hogy igazi kapcsolat mégsem létezett a két ország között. Magyarország egyre jelentéktelenebb szerepet töltött be a brit diplomáciában, amit nemcsak az olasz és német orientáció okozott, hanem a magyar kormány egyre növekvő külföldi adósságai is bizalmatlanságot ébresztettek az angol pénzügyi körökben.⁵⁷

JEGYZETEK

1. The National Archives (TNA). TNA FO 371 15973/C889/889/21 286–313. old.
2. TNA FO 371
3. Sir Colville Barclay utódként, 1928-ban ismét egy tapasztalt, a térség problémáit is ismerő diplomata került a budapesti brit követség élére. Aretas Akers-Douglas, 2nd Viscount Chilston (1876–1947) az első világháború előtti időszakban Madridban, Konstantinápolyban, Athénban, Szófiában, Rómában és Bukarestben szolgált, majd a párizsi békekonferencia brit delegációjának tagja lett. 1921-től bécsi követség élére került, ahonnan 1928. június 1-jén helyezték át Budapestre. The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book (1929). London. 197. old. (továbbiakban FOL)
4. Redward, Frank Gann (1956): In Europe's Boiling Pot. Memoires of a sailor turned diplomat. [H. n.], 154. old.

5. Sir Patrick William Maule Ramsay-t (1879–1962) 1933. december 2-i hatállyal helyezték át Athénból a budapesti British Legation élére. Hosszú diplomáciai pályafutása során szolgált többek között Konstantinápolyban, Pekingben, Párizsban és Szentpéterváron is, az első világháború után pedig Stokholmban, Rio de Janeiro-ban és Madridban. FOL (1934) 385. old.
6. FOL (1929) 10. old.; FOL (1930) 10. old.; FOL (1931) 6. old.; FOL (1932) 10. old.
7. TNA FO 371 16782/C5595/395/21 163–170. old.
8. Magyar Nemzeti Levéltár K 428 a) sorozat, MTI Napi hírek/Napi tudósítások. 1933. július 12. 25., Sakmyster, Thomas L. (1980): Hungary, the Great Powers, and the Danubian Crisis 1936–1939. The University of Georgia Press, Athens. 79–80. old.
9. TNA FO 371 16786/C7429/7429/21 109–111. old.; TNA FO 371 16786/C7926/7429/21 112–115. old.
10. TNA FO 371 16786/C8827/7429/21 122–127. old.
11. TNA FO 371 16786/C10042/7429/21 134–140. old.
12. TNA FO 371 16786/C10955/7429/21 150–151. old.
13. TNA FO 371 16786/C10955/7429/21 150–151. old., TNA FO 371 16786/C11357/1429/21 156–162. old.
14. TNA FO 371 16786/C10499/10499/21 219–222. old.
15. TNA FO 371 16783/C10340/395/21 133–136. old.
16. TNA FO 371 16783/10603/395/21 157–159. old.
17. TNA FO 371 16783/C10901/395/21 182–184. old.
18. 1. Etnikai, földrajzi és gazdasági elvek alapján történő határrevízió. 2. A magyar kisebbségek jogainak biztosítása a kisantant államokban. 3. Fegyverkezési egyenjogúsítás.
19. Magyar Nemzeti Levéltár K 92 10. cs. 6. t. 366. dosszié. 50/935 Napijelentés. Beszélgetés Sir Robert Gower-rel, 1935. január 17-én a miniszterelnökségen.
20. TNA FO 371 16785/C3018/2349/21 122–128. old.
21. TNA FO 371 16785/C3683/2349/21 135–139. old.
22. TNA FO 371 16785/C3673/2349/21 129–134. old.
23. TNA FO 371 18406/R4729/50/21 187–189. old.
24. TNA FO 371 18410/R3982/1550/21 234–235. old.
25. TNA FO 371 12934/C8002/34/21 16–21. old.
26. TNA FO 371 14396/C3929/3929/21 97–103. old.
27. TNA FO 371 13665/C9424/2183/21 182–184. old.
28. TNA FO 371 14392/C700/700/21 133–135. old.
29. Idézi Bátonyi Gábor (2004): British foreign policy and the problem of Hungarian revisionism in the 1930s. Kézirat, [H. n.] 10. old. Online: http://www.researchgate.net/publication/27313079_British_foreign_policy_and_the_problem_of_Hungarian_revisionism_in_the_1930s
30. TNA FO 371 16785/C5586/2028/21 86–87. old.
31. TNA FO 371 16785/C5543/2028/21 79–80. old.
32. TNA FO 371 16785/C5589/2028/21 89–94. old.
33. TNA FO 371 16785/C5623/2028/21 95–96. old.
34. TNA FO 371 18410/R5160/1550/21 247–252. old.
35. TNA FO 371 19523/R1917/1917/21 189–216. old.
36. TNA FO 371 19521/R2282/705/21 231–232. old.
37. TNA FO 371 19522/R4656/705/21 30–31. old.
38. TNA FO 371 14811/R3619/1571/21 140–144. old.
39. TNA FO 371 18412/R2092/2091/21 30–32. old.
40. TNA FO 371 14394/C1889/1366/21 21–23. old.
41. TNA FO 371 15243/C253/253/21 28–38. old.
42. TNA FO 371 13664/C7597/109/21 1–5. old.
43. TNA FO 371 14393/C1096/1096/21 135–156. old.
44. Idézi Bátonyi Gábor (1999): Britain and Central Europe 1918–1933. Oxford, Clarendon Press. 153. old.
45. TNA FO 371 15242/C8184/187/21 207–212. old.

46. TNA FO 371 15242/C6877/74/21 63–65. old.
47. TNA FO 371 16785/C2519/2519/21 213–216. old., TNA FO 371 16779/C1409/26/21 18–20. old.
48. The Times 23 May 1930 18. old. (Online: <http://www.thetimes.co.uk/tto/archive/>)
49. MTI Napi hírek 1932. november 14, 23. old.
50. MTI Napi hírek 1932. április 9, 19. old.; 1932. április 21, 17. old.; 1933. április 6, 28. old.; 1933. május 27, 15. old.
51. Redward (1956) 154. old.
52. TNA FO 371 18407/R3917/52/21 55–58. old.
53. Frank Tibor szerk. (2002): Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. Corvina, Budapest. 20. old.
54. The Times 22 Feb 1935 14. old., The Times 16 Sept 1935 11. old.
55. TNA FO 371 16784/C750/750/21 198. old.
56. TNA FO 371 14393/C1096/1096/21 135–156. old.
57. Bátonyi Gábor (1999) 151. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bátonyi Gábor (1999): Britain and Central Europe, 1918–1933. Oxford, Clarendon Press.
- Bátonyi Gábor (2004): British foreign policy and the problem of Hungarian revisionism in the 1930s. Kézirat. [H.n.]. Online: http://www.researchgate.net/publication/27313079_British_foreign_policy_and_the_problem_of_Hungarian_revisionism_in_the_1930s (letöltve: 2014. 04. 18.)
- The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book. Edited for Godfrey E. P. Hertslet. London, Harrison and Sons, Ltd.
- Frank Tibor szerk. (2002): Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. Corvina, Budapest.
- Magyar Távirati Iroda. „Könyomatos hírek”. Magyar Országos Tudósító/Híryanag, 1929–1944 Magyar Nemzeti Levéltár K 612. a) sorozat. Online: <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a090829.htm?v=pdf&a=start> (letöltve: 2013. 11. 15.)
- Magyar Távirati Iroda. „Könyomatos hírek”. Napi hírek/Napi tudósítások, 1920–1944 Magyar Nemzeti Levéltár K 428. a) sorozat. Online: <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a090829.htm?v=pdf&a=start> (letöltve: 2013. 11. 15.)
- Redward, Frank Gann (1956): In Europe’s Boiling Pot: Memoirs of a Sailor Turned Diplomat. Manuscript, School of Slavonic and Eastern European Studies, [H. n.]
- Sakmyster, Thomas L. (1980): Hungary, the Great Powers, and the Danubian Crisis 1936–1939. The University of Georgia Press, Athens.
- The Times, Online Newspaper Archive of the Times from 1785–1985. Online: <http://www.thetimes.co.uk/tto/archive/> (letöltve: 2014. 02. 20.)

HORTHY MIKLÓS ÉS KÁNYA KÁLMÁN LENGYELORSZÁGI LÁTOGATÁSA A LENGYEL ÉS MAGYAR NAPILAPOK TÜKRÉBEN**

MIKLÓS HORTHY'S AND KÁLMÁN KÁNYA'S VISIT TO POLAND IN THE CONTEMPORARY POLISH AND HUNGARIAN DAILIES

ABSTRACT

In the following study we tried to review the events and political consequences of one of the most important visits of Admiral Horthy in foreign country between the two World Wars. Horthy, together with the minister of foreign affairs, Kálmán Kánya travelled in February 1938 to Poland for a five days long visit. The Hungarian statesmen were in Cracow, Białowieża and in the capital of Poland, Warsaw, where they took part in full-fledged political talks and participated in different programs. Our aim was to shed light on these events from a completely new perspective – from the point of view of the most important Hungarian and Polish dailies, which represented specific political groups. We regarded it as important to create a brief chapter about how the Polish press developed between the two World Wars period, as we primarily focused on articles that were published in these papers. The meeting was one of the most important topics in the examined dailies during the examined time period. The papers vividly reported about the protocol programs, but they were passive about the political talks. The reason was simple, both sides were disappointed with the result of this visit at the end of which the sides failed to reach an agreement, so the Hungarian and Polish statesmen did not sign any specific arrangements. In the end the visit in Poland was merely an authority amplifier meeting for the Hungarian leadership.

1. Bevezetés

Tanulmányunkban a két világháború közötti korszak egy jelentős (külpolitikai) eseményével, Horthy kormányzó és Kánya külügyminiszter 1938. februári lengyelországi látogatásával foglalkozunk. A témaválasztás azért érdekes, mert a magyar államfő nem tartozott a sokat utazó államférfiak közé, lengyel útja pedig a tradicionális lengyel–magyar barátság, ill. a két ország politikai párhuzamai miatt jelent(het)ett kuriózumot.

Maga a téma nem teljesen új a magyar történelmi kutatásokban. Varga Endre László egy 2001-ben megjelent közleményében¹ részletesen ismertette a látogatás körülményeit, döntően levéltári és diplomáciai iratokra,² részben sajtótermékekre hivatkozva. Az események menetét, a tárgyalások konzekvenciáit, zömében lengyel, részben magyar lapokból igyekszünk bemutatni, ill. a korszak lengyel sajtójáról szeretnénk egy vázlatosabb képet nyújtani.

* Debreceni Péter PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola.

** A kutatásokat a Visegrádi Alapítvány (International Visegrad Fund) támogatta.

2. Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között

Az 1918 novemberében újjáalakult lengyel államnak számos bel- és külpolitikai problémával kellett szembenéznie. Komoly kihívást jelentett a másfél száz év során különböző államok uralma alatt élő nemzet közigazgatási, jogi, gazdasági, oktatási, stb. integrálása, ill. az ország nemzetiségi problémái. A külpolitikai helyzet szintén rendkívül súlyos volt. A II. Lengyel Köztársaság megszületésének első éveiben többször került a szomszédaival kisebb-nagyobb fegyveres összeütközésbe, a Vörös Hadsereg 1920 augusztusában Varsó elfoglalásával fenyegetett. Ebben a helyzetben ajánlotta Magyarország katonai segítségét, és kérte a nyugati államokat (elsősorban Franciaországot), hogy engedélyezze, ill. támogassa egy jelentősebb hadsereg felállítását, ami azonban nem valósul(hat) meg. A magyar diplomácia fontos szerepet szánt a varsói kapcsolatoknak. A nexus gyors felvételének több oka lehetett, mely a két állam belső életének párhuzamaival állhatott kapcsolatban, pl. a hagyományos lengyel–magyar barátság, a két nemzet tradicionálisan jó kapcsolata, az ún. „white” vagyis antibolsevista, szovjetellenességgel párosuló ideológia, erős antipátia a csehszlovák (nemzetiségi) politika iránt, melyben a lengyelek természetes partnerek lehettek, többek között területi vitáik miatt is.

A magyar és lengyel állam külpolitikai törekvései között jelentős különbségek voltak megfigyelhetők. A magyar diplomácia célja a Párizs környéki békék revíziója volt, a szláv állam viszont ennek a békerendszernek köszönhette létét (igaz a trianoni diktátumot soha nem ratifikálták),³ ezért ennek revideálására semmiképpen sem törekedhetett. Ezen események és különbségek mellett is elmondhatjuk a két ország viszonyáról az 1920-as évek elején, hogy „(...) a magyar – lengyel barátság (...) egyik legfontosabb alapját képezte a magyar külpolitikának. Különösen erőssé vált az együttműködés, amikor 1926-ban Pilsudski került hatalomra (...).”⁴

A két fél első konkrét közeledő lépését az 1928-ban, Varsóban, a Walko külügyminiszter által aláírt magyar–lengyel szerződés jelentette. 1929 májusában Zaleski látogatott Budapestre. A két ország közeledésének Németország kérdése (akárcsak a szoros lengyel–román viszony) neuralgikus pontja volt,⁵ s a magyar diplomácia egyik céljává vált a lengyel és német érdekeket, célokat közelebb hozni. A kapcsolatok javítása Piłsudski és Beck külügyminisztérium érdeke és szándéka is volt.⁶

A két ország kapcsolatai 1934 júliusától kezdtek „erősödni”, amikor is Lepkowski budapesti követ Gömböst egy varsói látogatásra invitálta, melynek eredményeképpen egy kulturális egyezményt írtak alá,⁷ politikai egyezményt a két állam nem kötött.⁸ 1935-ben az egyezmény gyakorlati végrehajtása miatt utazott Hóman Bálint Varsóba, de Hory András 1935. márciusi varsói követi történő kinevezése újabb lendületet adott a kontaktusnak. 1936 tavaszán Kościłkowski miniszterelnök látogatása reprezentálta, hogy lengyel fél nem támogatja Magyarország elszigetelését és a Milan Hodža által kidolgozott tervet.⁹ A kapcsolatok az 1937-es esztendőben tovább bővültek. Ez év nyarán a lengyel közoktatási miniszter viszonzta magyar kollégája látogatását (melynek időpontja egybeesett Mościcki köztársasági elnök bukaresti látogatásával). Ebben az esztendőben gyakran rendeztek Lengyelország több városában lengyel–magyar baráti demonstrációkat, ami a barátság ébrentartása miatt volt fontos¹⁰ és a két ország gazdasági kapcsolatai is bővültek.¹¹

3. A tanulmányban szereplő újságokról

A II. Lengyel Köztársaság gazdasági és szociális problémái mellett súlyos gondot jelentett az analfabetizmus – az 1920-as évek legelején a lengyel lakosság mintegy 32–33% volt írástudatlan. Az 1923-tól kibontakozó hiperinfláció tovább növelte a nehézségeket, a már megjelenő újságok nyomtatott példányszámát jelentősen csökkentette; melyek terjesztésére kedvezőtlen hatással volt az ország gyenge infrastrukturális helyzete. A II. Köztársaság első éveiben inkább regionális sajtó alakult ki, a lassan javuló gazdasági és technikai kondíciók, valamint a politikai csoportok számának növekedése miatt a '30-as évek közepétől már konjunktúráról beszélhetünk.

A tanulmányban használt lapok közül a kormányzathoz legközelebb álló *Gazeta Polska* 1929-ben indult Varsóban, az első években mintegy 15 ezer, 1938/39-re kb. 30 000 példányban jelent meg. Szerkesztőgárdája a legjobb újságírókból és külföldi tudósítókból állt. Kezdetben Józef Piłsudski, halála után az ún. „ezredesek”¹² szócsövét szolgált.

A vizsgált újságok közül legnagyobb tradícióval a konzervatív irányzathoz tartozó *Czas* rendelkezett. Először 1848-ban adták ki Krakkóban, 1935-től Varsóban jelent meg. Becslések szerint kb. 4–6000 példányban jelent meg. 1910-ben, szintén Krakkóban indult az *Ilustrowany Kurier Codzienny* (továbbiakban IKC), az első olyan lap, melyet az ország minden városában terjesztettek.¹³ Pédányszáma már az I. vh. alatt elérte a 125 ezret, a későbbiekben, több európai fővárosban árusították, becslések szerint olvasótábora elérte a milliós létszámot. A beállítottsága szerint szintén kormány közeli lap a társadalom minden rétegében talált magának olvasóközönséget.¹⁴

Szintén komoly tradícióval rendelkezett a Poznańban kiadott, nemzeti demokratákhoz köthető *Kurier Poznański*, mely a város és a régió egyik legnépszerűbb lapja volt, az 1930-as években 35 ezret meghaladó számban jelent meg,¹⁵ a nemzeti oldal legnagyobb, nem Varsóban kiadott napilapja volt.

Az ellenzéki, katolikus *Mały Dziennik* 1935-ben indult. Publicistái a zsidóság elleni harc, a szabadkőművesség elleni küzdelem szellemében írták cikkeiket. A katolikus újság „pártonkívüli, független információs” napilapként indult, példányszámát fokozatosan növelte, vasárnaponként, valamint az ünnepnapokon akár 120–140 000 darabot is nyomtattak belőle.¹⁶ A lap népszerűségéhez olcsó ára is hozzájárulhatott.

A krakkói zsidóság napilapja, a *Nowy Dziennik* 1918 júliusában indult. A legrégebbi lengyel nyelven kiadott zsidó lap a cionista irányzattal szimpatizálók körében volt népszerű, 1937-től napi kétszer jelent meg, 1939-ben kb. 11 000 példányban.¹⁷

A *Robotnik* a lengyel szocialisták orgánuma volt. 1894-ben indult, Varsóban, majd többször is illegális körülmények között jelent meg. A PPS orgánuma az elkobzások és komoly büntetések ellenére 1938 végére elérte a 60 000 példányszámot,¹⁸ mellyel a baloldali ellenzék egyik legfontosabb orgánuma volt.

A magyar nyelvű napilapok közül az *Esti Újság*, *Függetlenség*, *Nemzeti Újság*, *Pesti Hírlap* és *Pesti Napló* cikkeit használtuk.

4. A látogatás – előzmények

Beck 1936 decembere végén arról informálta Hory követet, hogy Mościcki elnök örömmel venné a magyar államfő esetleges lengyelországi látogatását, melynek ürügyét a białowieżai erdőben sorra kerülő vadászat adná. Eleinte a magyar fél egy 1937-es késő őszi, vagy pedig 1937/1938 téli időpontra eső látogatásra számított. A jelentés komolyabb

fogadtatását erősíti, hogy előtérbe kerültek a lengyel politikai elemzések a magyar külügyminisztériumban.

A február 5-től esedékes látogatásról a lengyel sajtó már januárban gazdagon cikkezett. Az első írás 1938. január 13-án az *IKC* lapjain jelent meg (a berlini tudósító tollából), „*Horthy Miklós magyar kormányzó utazása Lengyelországba*” címmel. A cikk szerint „*Németország csalódott, hogy a kormányzó második hivatalos útja nem Németországot célozza, akihez Magyarországot tartós barátság kapcsol (...)*.”¹⁹ A *Nowy Dziennik* tudósítója – a francia sajtóra támaszkodva – pedig arról számolt be, hogy a magyar államfő lengyelországi látogatását Párizsban komoly érdeklődés követi, s már Mościcki elnök esetleges tavaszi viszontlátogatásával is foglalkoztak.²⁰

Január végén a találkozóhoz kapcsolható cikkek jelentősen megsaporodtak, főleg az előkészületekkel, ill. a magyar történelemmel, kultúrával és az ezeréves magyar–lengyel barátsággal foglalkoztak. Konkrét eseményekről a varsói kormánypárti körökhöz tartozó *Gazeta Polska* címlapján írt részletesen: az öt napra érkező kormányzót először a határon, majd Krakkóban köszöntik, a Wawelben fog lakni és a hivatalos fogadásokat is ott tartják. Ezután Horthy „*a köztársasági elnök úr és Śmigły-Rydz marsall vadászaton vesz részt a Białowieżában,*” majd onnan Varsóba utazik.²¹ Politikai tárgyalásokról nem esett szó.

A lengyel lapokat élénken foglalkoztatta, hogy a magyar közvélemény, illetve politikai körök hogyan vélekednek a vizitről. A budapesti tudósítók arról tájékoztattak, hogy a magyar sajtó központi helyen írt a kormányzó lengyelországi látogatásáról.²² Kiemelték a lengyel sajtó cikkeinek szívéllyességét és azt a meleg szimpátiát, melyet Magyarország és a magyar nemzet iránt fejezett ki a lengyel sajtó.²³

5. A lengyelországi látogatás

A lengyel lapok már a kormányzó elutazásától élénk figyelemmel követték az eseményeket. Az út minden körülményeiről beszámoltak, az államfők találkozása a napilapok címlapjára került. Az újságok első oldalain magyar nyelvű köszöntést, vagy magyar nyelvű cíkcímeket lehetett olvasni, mint pl. „*Kraków [sic!] ós[sic!] királyi városa üdvözlí a baráti magyar nemzet fejét.*”²⁴ A sajtó ünnepélyes köszöntése mellett a kormányzó fogadása is hasonló volt. A programokat, beszédeket a legrészletesebben, szinte percre pontosan ismertették.

Krakkóban Horthy megkoszorúzta Piłsudski koporsóját, majd részt vett a Mościcki elnök által rendezett ünnepi gálaebéden, ahol az ünnepi köszöntések elhangzottak. A déli órákban Ignacy Mościcki Kányát egy fél órás magánkihallgatáson fogadta és a Fehér Sasrend nagykeresztjével (a legmagasabb lengyel érdemérem) tüntette ki.²⁵ A fogadások után a delegációk Białowizába utaztak, ahol kezdetét vette a vadászat.²⁶ A kormányzó 9-én indult Varsóba, ahol a krakkóihoz hasonló ünnepélyességgel fogadták.²⁷ Horthy ezután a protokolláris programokon, ill. ünnepélyes vacsorán vett részt, ami után egy politikai szempontból neutrális közleményt adtak ki a megbeszélések eredményeiről, melyben a „*teljes baráti bizalmat*” hangsúlyozták.”²⁸ Horthy saját bevallása szerint bizalmasan elbeszélgetett az ország vezetőivel, így Śmigły-Rydz tábornaggal, a hadsereg főparancsnokával, Beck külügyminiszterrel és Sosnowski tábornokkal, német, ill. litván kapcsolatokra vonatkozóan.²⁹ Horthy ezen megbeszéléseivel a lengyel sajtó cikkeiben nem találkozunk, de mindenképpen feltételezhetjük, hogy a németekhez való közeledést valóban szorgalmazta, hiszen Magyarország számára előnyös lett volna egy jó lengyel–német viszony. A litván kérdéssel kapcsolatban pedig megjegyezhetjük, hogy a kifejezetten rossz lengyel–

litván viszony a kormányzó látogatása utáni hónapokban enyhült, megindult a két ország között a vasúti- és postaforgalom, igaz kevéssé valószínű, hogy ebben a kormányzó javaslatai szerepet játszottak.³⁰ A magyar lapok közül a *Pesti Napló* február 8-án megjelent számában találtunk utalást, hogy a kormányzó a białowieżai vadászat során a vadászkasztélyban magánkihallgatáson fogadta Beck minisztert,³¹ de a megbeszélések tartalmáról itt sincs információ.

Kánya politikai témájú beszélgetéseiről már több információval rendelkezünk. A magyar külügyminiszter tárgyalt Kobylańskival, majd délután Beckkel. „*A két miniszter beszélgetésének témája Magyarország kül- és belpolitikája volt, figyelembe véve Magyarország és Lengyelország viszonyát.*”³² Kánya egy semleges hangnemű nyilatkozatot adott, melyben a rendkívüli és meleg fogadtatást emelte ki, beszélt a lengyel–magyar kapcsolatokról, ill. a „*valós béke fokozatos realizálását*” hangsúlyozta.³³ A sajtókonferencia után Kánya válaszolt az újságírók kérdéseire is, melyek a német politikai helyzetre, a magyar–román viszonyra és Hodža-tervre vonatkoztak, de konkrétumok elől diplomatikusan kitért.³⁴

A vizsgált lengyel újságok további politikai témájú adatokat a látogatással kapcsolatban nem közöltek, de Hory András követ visszaemlékezései (és Varga kutatásai) is azt sugallják, hogy bizonyára történtek politikai tárgyalások. A magyar diplomata visszaemlékezéseiben eleinte arra utal, hogy a lengyel fél meghívásának elfogadása elsősorban azért következett be, mert a magyar külügy ezzel a németeket kívánta bosszantani,³⁵ Hory pedig egy szövetségi rendszer (a horizontális tengely) megalapozásában bizakodott.³⁶

Az utolsó, sajtókonferenciát követő eseményekről és a búcsúztatásról is széleskörűen tájékoztattak a napilapok,³⁷ majd a hazaérkezés után hivatalos kommunikét adtak ki a vízzel kapcsolatban, melyben – újfent protokolláris jelentőséggel – kihangsúlyozták a lengyel–magyar barátság mélységét, a két állam kiváló politikai viszonyát.³⁸

6. Utóhangok

A lengyel lapok látogatás utáni cikkeit két részre lehet bontani. Első csoportba tartoznak azok a rövid írások, melyek a várható viszontlátogatásról tájékoztattak.³⁹ A másodikba pedig azokat az anyagokat sorolhatjuk, melyek a magyar újságírókkal, valamint az általuk Budapesten megjelentetett tudósításaikkal, a látogatás magyarországi visszhangjával foglalkoztak, megállapítván, hogy a magyar sajtó komoly érdeklődést tanúsított, ezt bizonyította például, hogy a *Magyar Rádió* élőben közvetítette a waweli fogadást.

Minimális politikai témájú tudósítást a *Pester Lloyd*ra utalva közölt a *Gazeta Polska* február 13-i száma, mely szerint a két ország külpolitikája békés együttműködésre irányul, „*a baráti látogatás alkalmával a beszélgetések ennek szellemében zajlottak,*”⁴⁰ és a magyar–lengyel barátság szorosabbra fűzését szolgálták.⁴¹ A *Függetlenség* február 9-i száma olyan kérdésekre is kitért, melyek politikai megbeszélések témái voltak. Ezek alapján a korábban már említett kérdések mellett a Népszövetséggel való viszony is felmerült, mellyel kapcsolatban Lengyelország és Magyarország álláspontja közös alapokon nyugodott,⁴² de a lengyelek erről hallgattak. A *Pesti Napló* február 9-i száma a politikai megbeszéléseket három témakör szerint csoportosította: a Népszövetség problémája köré, a dunavölgyi kérdésekre és a két ország baráti államokhoz való viszonyára.⁴³ E fenti pontokat alátámasztja Ádám Magda publikációja is.⁴⁴ Az *Esti Újság* hasábjain szintén felmerült a népszövetségi ügy.⁴⁵ A magyar sajtó összességében, politikai orientációtól függetlenül udvarias hangnemben írt, kritikai megjegyzések nélkül. Láthatóan ők is érezték: ez leginkább egy tekintélyerősítő út volt.

7. A látogatás nemzetközi visszhangja

A lengyel lapok igyekeztek más államokban lévő tudósítóiktól is anyagokat gyűjteni a magyar vizit által kiváltott reakciókról. A *Czas* a bécsi *Reichpost* alapján az aktív békepolitika folytatását hangsúlyozta és legszívélyesebben üdvözölte a magyar–lengyel barátságot.⁴⁶

Arról, hogy a vizit a szomszédos országokban milyen hatást váltott ki a környező országok magyar diplomatáinak Budapestre küldött jelentései nyújtottak a lapoknál jóval gazdagabb tájékoztatást.⁴⁷ Németország komoly érdeklődéssel figyelte Horthy lengyelországi tartózkodását, mivel a Birodalom mind a két országgal jó kapcsolatot ápol (?).⁴⁸ A *Pesti Hirlap* tudósítója szerint a német sajtó a találkozó eredményeként megállapította, hogy a Duna-vidéki „lengyel–magyar szolidaritás tehát reálpolitikai tényé lett, és mint ilyen is könyvelendő el a világpolitika minden központjában.”⁴⁹ Az olasz lapok magyar sajtóértesülések szerint örömmel fogadták a találkozót, mely a római jegyzőkönyvek szellemiségének teljes mértékben megfelelt.⁵⁰ A római sajtót Beck közelgő olaszországi látogatása is élénken foglalkoztatta.

8. Összegzés

A látogatás előtti hetekben, majd a krakkói tartózkodás alatt cikkek sokaságát lehetett olvasni Horthy útiról, a közös történelmi hagyományokról, ill. a kormányzó személyéről. A cikkek remek hangulatkeltőként szolgáltak, és jól szimbolizálták a várakozást, amit a magyar államfő útja jelentett. Egyetlen kérdéssel nem foglalkoztak: milyen politikai eredményeket várnak a két fél találkozójától.

Ezt „*palástolva*” protokolláris eseményekről a legaprólékosabban, akár oldalakon keresztül is tájékoztattak. Feltételezhetjük, hogy lényeges megbeszélések a találkozó első felében egyáltalán nem is történtek (legalábbis a lengyel sajtó információi szerint). A vizit utolsó két napjáról már találtunk bizonyos megbeszélésekre történő utalásokat, melyeket a tanulmányhoz használt varsói kormánypárti lapok publikáltak.

A találkozót követő közleményekben, köszönő-táviratokban szintén csak a legalapvetőbb és legáltalánosabb dolgokat fogalmazták meg. A felhasznált 5 magyar lap alapján is csak valószínűsíteni tudjuk az általános politikai megbeszélések tárgyát. Jogosan feltételezhetjük, hogy tárgyalások valóban érintették a német-kérdést és fő témájuk a régió politikája és az esetleges együttműködési tervek lehettek, ám konkrétumokról nem lehetett olvasni. A lengyel sajtó magatartását *Nowy Dziennik* értékelése jól szimbolizálta: a látogatásról született anyagokból egy egész disszertációt lehetne összeállítani,⁵¹ de a politikai eseményekről csak a III. Birodalom kapcsán írtak.

Az általunk vizsgált lapok közül legkevesebbet a szocialista körökhöz tartozó *Robotnik* foglalkozott a kérdéskörrel,⁵² amely – érthetően – a kormánypárti, kormány közeli lapokban kapott nagyobb publicitást, de a korábbi államfői látogatásokkal, illetve vezetői eszmecserékkel való párhuzamba állítást (ők is) kerülték.⁵³

Érdekes továbbá, hogy a magyar sajtó már a látogatás előtt komolyabb célokat várt (volna) el a találkozótól. A *Pesti Napló* „*Közös irányvonal*” című vezércikke részletesen ismertette a lengyel külpolitikai irányvonalait, hangsúlyozván a két ország külpolitikai hasonlóságait.⁵⁴ A cikk szerint a fogadás – mely valóságos diadalmenet volt – olyan tanújel, aminek politikai jelentősége vitathatatlan,⁵⁵ de hogy ezen pontosan mit értettek, azzal adósok maradtak.

Az általunk vizsgált sajtótermékeket a Varga által publikált tanulmánnyal is összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a lapok bizonyos, főleg kellemetlenebb információkról

nem tettek említést. A látogatás „*sem Becket, sem Orłowski, sem Hory magyar követet nem elégitette ki.*”⁵⁶ Hory szerint a politikai eredménytelenség oka maga Kánya személye, illetve viselkedése volt, a lengyeleket, „*éretlen és komolytalan*” népnek tekintette.⁵⁷ A lapok arról sem számoltak be, hogy Kánya igyekezett kitérni a Beckkel való tárgyalástól. Beck a vadászat alkalmával az Anschlusról beszélt, melyről a berlini útján szerzett benyomását ismertette, ill. a közös határról tett említést. A közös magyar–lengyel határ más tárgyalásokon is szóba került Csehszlovákia kérdése mellett, de a sajtó ezzel kapcsolatban is passzív maradt.⁵⁸ Az Anschluss a Szembek államtitkárral lezajlott beszélgetéseken is téma volt. A további tárgyalásokról (Csáky-Starzeński, Kobylański-Bakach-Bessenyei), ill. azok témáiról kevés információ maradt fenn,⁵⁹ a vizsgált lapokban erre vonatkozóan semmit nem találtunk.

A politikai megjegyzésekre kevés kivételt (a már említett *Gazeta Polska* mellett) a *Czas* jelentett, amikor a külügyminiszteri tárgyalásokról informált. Az anyag az IKC-ban is megjelent.⁶⁰ A magyar lapok kevés ide vonatkozó információi inkább népszövetségi kérdésekre koncentráltak. A többi felvetett témáról, mint pl. a lengyel–magyar közös határról, Litvániára vonatkozó témáktól, vagy az információs egyezményről, feltehetően a környező államokkal kerülendő feszültségek elkerülése miatt nem kaptak információkat, vagy esetleg azok ismertetésének elhallgatására kérhették őket.

Varga tanulmányának nemzetközi várakozásokra vonatkozó részében azt írta, hogy leginkább a csehek aggódtak az események miatt. Az általunk vizsgált lapokban – a fentiekből is következően – erre nem találtunk utalást, de a kijelentés jogos lehet.⁶¹

A sajtó politikai „*semmit mondása*” pedig kimondatlanul is azt a szembeki naplóbejegyzést, valamint lengyel és magyar levéltári iratokat⁶² támasztja alá, hogy a látogatás, annak ellenére, hogy a legmagasabb politikai körök részvételével zajlott (és a két ország korszakbeli kapcsolatainak legmagasabb szintű találkozója volt), mindkét fél számára kudarc volt, de ezt nem mondhatták ki. Tény viszont, hogy „*a súrlódások egy részét az Anschluss gyors bekövetkezése semmissé tette.*”⁶³

Ettől függetlenül lengyel nemzet magyarok iránt érzett szimpátiája a találkozó után is töretlen maradt, 1938 folyamán élénk téma volt Magyarország és a májusban rendezett Eucharisztikus Kongresszus.⁶⁴

Az információcseréről szóló megállapodás a későbbiek során működött, pl. az Anschluss, vagy a csehszlovák kérdésre vonatkozóan és további alapul szolgálhattak egy magyar–lengyel, Csehszlovákia-ellenes együttműködéshez.⁶⁵

JEGYZETEK

1. Varga E. László (2001): A kormányzó látogatása Lengyelországban 1938-ban. Hadtörténelmi Közlemények 114. 2001/4. 573–599. old.
2. Varga a MNL és a varsói AAN mellett a prágai levéltárban is folytatott kutatásokat, melyek kifejezetten értékes forrásként szolgáltak a tanulmányunkhoz (is). Mivel a lengyel és a magyar levéltári anyagok Varga által részletesen és széleskörűen feldolgozottak, ezért ezek, ill. a magyar sajtótermékek ismertetésétől (terjedelmi okok miatt) eltekintünk. Levéltári forrásokat csak a magyar–lengyel kapcsolatokra vonatkozó részekhez használtunk. Varga munkájának másik érdeme a Beck és Szembek dokumentumok, valamint lengyel nyelvű memoárok (pl. Beck, Starzeński) használata. Munkánk során csak a téma szempontjából elengedhetetlen DIMK iratokat, ill. Hory és Horthy visszaemlékezéseit használtuk. Sajtótörténeti vonatkozásban Varga több lapot is idézett, ezek a lapok zömében kormányközeliak voltak. Leggyakrabban az IKC-re és a konzervatív *Czasra* hivatkozott, de pl. az *Express Poranny*, vagy a keresztény-nemzeti *Kurjer*

Warszawkit is feldolgozta. A krakkói IKC mellett használandó Gazeta Polska és a konzervatív Czas cikkein kívül a többi, általa már használt lap ismertetésétől és felhasználásától eltekintünk. Varga az esemény napjaira vonatkozóan magyar sajtótermékeket is használt, mint a Budapesti Hírlap, 8 Órai Újság, Pester Lloyd, ill. a Függetlenség, Nemzeti Újság, Pesti Hírlap, Pesti Napló (több esetben is a február 10-i lapszámot). Ezen lapokat dolgozatunk elkészítéséhez mi is használtuk.

3. Varga (2001) 574. old.
4. MNL K.64. Politikai osztály rezervált iratai. 473. csomó Szent-Iványi: Csonka-Magyarország külpolitikája 1919–1944. I. kötet. 38. old. Szent-Iványi ezen közlését kisebb túlzásnak tekintetjük.
5. A budapesti német követ szerint a németek a magyar–lengyel tárgyalásokat ellentétesnek ítélték meg a német-magyar kapcsolatok fejlődésének irányával. Juhász Gyula (1975): Magyarország külpolitikája. 1919–1945. Kossuth Kiadó. Budapest. 120–121. old.
6. Terveiket siker koronázta, hiszen 1934. január 26-án 10 évre szóló meg nem támadási szerződést írtak alá. Ebben egyértelműen szerepet játszott az is, hogy a lengyel közvéleményben megrendült a bizalom a franciákkal szemben, valamint ez év májusában meghosszabbították a lengyel–szovjet meg nem támadási szerződést is, így törekedvén a német–szovjet közeledés veszélyeit csökkenteni. MNL K 63. Külügyminisztérium. Politikai osztály általános iratai 1933–17/7. 159/pol.
7. A 15 pontban többek között megegyeztek egyetemi és főiskolai tanárok cseréjében, a nyári egyetemek látogatásában, stb., valamint felállították a varsói Magyar Kulturális Intézetet is. Külügyi Szemle (1936) 1936/ 1. szám 87–88. old.
8. A látogatásnak komoly súlyt adott, hogy a marseille-i királygyilkosság utáni hetekben Lengyelország fogadta a magyar kormányfőt, miközben a nemzetközi sajtó egy része Magyarországot erősen támadta. A lengyel gesztusokat erősítette, hogy Genfben Beck még az ügy tárgyalásánál is a magyar állam mellett foglalt állást. Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest. 190. old.
9. Pritz Pál (1982) 247. old.
10. MNL K 63. 1937–17/7. 145/pol. és MNL K 63. 1937–17/7. 1610/pol.
11. Június 2–16. között Budapesten folytak kereskedelmi tárgyalások, amelyek mellett turisztikai, idegenforgalmi kedvezményeket biztosítottak az utazók számára, valamint az útlevélek kiállítás díját csökkentették, amely már a következő évi eucharisztikus kongresszust is figyelembe vette. MNL K 63. 1937–17/7. 53.886/4.
12. Ezredesek: Józef Piłsudski legszorosabb köreihez tartozó katonatisztek és politikusok.
13. Paczkowski, Andrzej (1980) Prasa Polska. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa. 163. old.
14. Paczkowski, Andrzej (1980) 167. old.
15. Kurier Poznański (a továbbiakban KP) http://pl.wikipedia.org/wiki/Kurier_Pozna%C5%84ski.
16. Paczkowski, Andrzej (1980) 196. old.
17. Paczkowski, Andrzej (1980) 353. old.
18. Robotnik (gazeta). [http://pl.wikipedia.org/wiki/Robotnik_\(gazeta\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Robotnik_(gazeta))
19. IKC 1938. január 13. 15. old.
20. Nowy Dziennik. (a továbbiakban ND) 1938. február 5. 4. old. A cikk már életrajzot is közöl a kormányzóról.
21. Gazeta Polska. (a továbbiakban GP) 1938. január 30. 1. old. A magyar lapok szintén részletesen beszámoltak a lengyelországi előkészületekről.
22. GP 1938. január 13. 2. old.
23. GP 1938. január. 24 2. old. GP 1938. február. 2. 1. old.
24. IKC 1938. február 6. 1. old. A vezércikk váltott oszlopokon mindkét ország nyelvén jelent meg.
25. Pesti Hírlap. (a továbbiakban PH) 1938. február. 6. MNL K 609. Horthy Miklós és Kánya Kálmán lengyelországi látogatása. (Sajtókiadások) Két másik magyar politikus Csáky István és Bakácz-Bessenyei György pedig a lengyel aranyéremrendet kapták.
26. IKC 1938. február 8. 1–2. old.

27. A fogadás körülményeiről részletesebben lásd: Mały Dziennik. (a továbbiakban MD) 1938. február 10. 1. old. A Várnál egy diszkaput állítottak fel a magyar kormányzó tiszteletére, „Éljen Szent István Birodalma!” felirattal, mely Hory András követ szerint „nyílt kiállítás volt a magyar nemzet ezeréves tradíciói mellett a trianoni szerződéssel és a kisantanttal szemben.” (A dolog apró szépséghibája volt, hogy az előző évi román királyi látogatáson Éljen Nagy-Románia plakátot raktak ki a lengyelek! Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat. Budapest 249. old. és 463. old.
28. Czas 1938. február. 10. 3. old.
29. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa-História. Budapest. 202. old.
30. A litván téma felvetését támasztja alá Kánya Kálmán egy 1938. márciusi beszámolója is az országgyűlés külügyi bizottságának ülésén, melyen a magyar külügyminiszter hangsúlyozta, hogy Lengyelország törekvése a béke fenntartására irányul, és ebbe beletartozik az is, hogy a lengyel–litván konfliktust elintézik. Kerekes Lajos szerk. (1962): Diplomáciai Iratok Magyarország Külpolitikájához 1936-1945. I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 698–699. old.
31. Pesti Napló (a továbbiakban PN) 1938. február 8. MNL K 609. Horthy Miklós és Kánya Kálmán lengyelországi látogatása.
32. IKC 1938. február 10. 12. old.
33. IKC 1938. február 11. 12. old.
34. GP 1938. február 10. 2. old.
35. Hory András (1987) 248. old.
36. Hory András (1987) 247–248. old. A horizontális tengelyre utaló tárgyalásokról Juhász Gyula is tett említést. lásd: Juhász Gyula (1975) 173. old.
37. Az IKC szerint az államfő távozása a krakkói ünnepélyes fogadáshoz hasonlóan zajlott, a kormányzót a Lengyel Köztársaság elnöke, Śmigły-Rydz, valamint a kormány tagjai és több magas rangú politikai és katonai tisztviselő kísérték. IKC 1938. február 11. 12. old.
38. IKC 1938. február 12. 17. old. A kormányzó már a határ átlépése után táviratozott lengyel kollégájának, melyben „legmelegebb köszönetét óhajtotta kinyilvánítani a baráti fogadásért”. Mościcki viszontválasza szintén ünnepélyes jelzőkben bővelkedett.
39. A KP egy szeptember végén esedékes kétnapos budapesti látogatásról számolt be, mely során Mościcki elnököt a külügyminiszter kísérené el. KP 1938. április 13. 2. old. A kora őszi lengyel látogatást a „Reggel” című magyar lapra hivatkozva a GP (és több más lap) is megerősítette GP 1938. április 13. 1. old.
40. GP 1938. február 13. 6. o.
41. Czas 1938. február 13. 9. o.
42. Függetlenség 1938. február 9. MNL K 609.
43. Pesti Napló 1938. február 10. MNL K 609.
44. Eszerint „Varsóban mindenekelőtt a román kérdést vitatták meg. A magyar kormány Beckéktől azt kérte, hogy a román-magyar viszony normalizálása érdekében lépjen közbe Bukarestben. Szó volt továbbá a Népszövetségről és az antikomintern paktumról. Ádám Magda (1968): Magyarország és a kisantant. Akadémiai Kiadó. Budapest. 185-187. old.
45. Esti Újság 1939. február 9. MNL K 609.
46. Czas 1938. február 13. 9. old.
47. Ehhez a sajtóban nem találtunk különösebb kommenteket, levéltári anyagokon kívül A csehszlovák sajtó a követ szerint „érdektelenséget színlelt, lásd MNL K. 63. 1938. 17/7. 42/pol. MNL K 66. Sajtó és kulturális ügyek 1938-I-5. tétel. Varsó. A lengyelországi látogatás a külföldi sajtóban. 3. o.) Románia a találkozót teljes nyugalommal vette tudomásul. MNL K. 63. 1938. 17/7. 13/pol. A jugoszláv sajtó „a látogatás külsőségeinek regisztrálására szorítkozott reflexiók nélkül. (MNL K 66. Sajtó és kulturális ügyek 1938-I-5. tétel. Varsó. A lengyelországi látogatás a külföldi sajtóban. 3. o.) Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a kisantant államai jól érzékelték a találkozó jelentőségét és nem próbálták meg túlreagálni azt. Jungerth-Arnóth moszkvai követ szerint a Szovjetunió leplezetlen nyugtalansággal követte az eseményeket. MNL K. 63. 1938. 17/7. 5165. A varsói magyar követ utalt a német sajtó visszhangjára is. A látogatástól egy berlini napilap Magyarország, Lengyelország és Románia összefogását várja a bolsevizmus ellen, így a németek

- szimpátiával fogadták a két államfő találkoztóját, más lapok pedig a magyar–román viszony tisztázásának jelentőségéről és estleges témájáról írtak. MNL K 66. Sajtó és kulturális ügyek 1938-I-5. tétel. Varsó. A lengyelországi látogatás a külföldi sajtóban. 1. o.
48. Nemzeti Újság (a továbbiakban NÚ) 1938. február 12. 1. K 609.
49. PH 1938. február 11. MNL K 609.
50. NÚ 1938. február 12. MNL K 609.
51. ND 1938. február 8. 4. old.
52. A lap még a protokoll-eseményekre is alig egy-egy hasábot szánt. A vidéken megjelenő lapok (pl. Kurier Poznański) pedig vagy tudósítójuk, vagy pedig a PAT (Polska Agencja Telegraficzna) közlései alapján tájékoztattak az eseményekről. Elsősorban „a kormányhoz közelálló lapok szinte egyetlen olyan lehetőséget sem mulasztottak el, amelyen keresztül rámutattak a lengyel–magyar barátság értékeire, akár a két ország múltjával, akár a világháború befejezése óta lezajlott eseményekkel kapcsolatosan. (MNL K 63. 34/pol.)
53. Hory követ összehasonlította az események publicisztikáját az 1937-es évben, a Károly román királyt követő felhajtással, levonván azt a konzekvenciát, hogy „a sajtó szinte kivétel nélkül nagyobb lelkesedéssel fogadta Magyarország kormányzóját.” MNL K 63. 34/pol.
54. PN 1938. február 1. MNL K 609.
55. PH 1938. február 10. K 609.
56. Varga László (2001) 585. old.
57. Hory András (1987) 396. old.
58. A miniszterek a német fenyegetettségről is akartak tárgyalni, de mivel ennek felvetésével egymásra vártak a tárgyalás majdnem kudarcba fulladt, a „helyzetet csak az mentette meg, hogy Kánya kimondta véleményét a német veszélyről, s hangsúlyozta, hogy nem venné jó néven az Anschlusst sem – ezt pedig Beck elégedetten vette tudomásul: és „azonnal azt a javaslatot tette, hogy a jövőben a két kormány kölcsönösen cserélje ki a Duna-medencére vonatkozó információit.” Varga László (2001) 588. old. Varga szerint „ez volt a varsói tárgyalások egyetlen kézzelfogható eredménye.”
59. Utóbbiak tárgyalásán egy biztonsági zóna létrehozásáról beszélt a lengyel fél.
60. IKC 1938. február 10. 12. old.
61. Prágai levéltári iratok szintén a sajtó általi bizonytalanságot erősítik meg.
62. Varga László (2001) 123. 124. és 125. jegyzet
63. Varga László (2001) 591. old.
64. A lengyelek részvételéről az Eucharisztikus Kongresszuson lásd: Debreceni Péter (2013): A lengyelek részvétel a nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson 1938-ban. Egyháztörténeti Szemle. 2013/2. 50–63. old.
65. Varga László (2001) 588. és 592. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ádám Magda (1968): Magyarország és a kisantant. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1968.
- Czas 1938. február. 10. 3. old.; 1938. február 13. 9. old.
- Debreceni Péter (2013): A lengyelek részvétel a nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson 1938-ban. Egyháztörténeti Szemle. 2013/2. 50–63. old.
- IKC 1938. január 13. 15. old.; 1938. február 6. 1. old.; 1938. február. 10. 12. old.; 1938. február 11. 12. old.; 1938. február 12. 17. old.; 1938. február 10. 12. old.
- Gazeta Polska 1938. január 30. 1. old.; 1938. január 13. 2. old.; 1938. január 24. 2. old.; 1938. február 2. 1. old.; 1938. február 10. 2. old.; 1938. április 13. 1. old.; 1938. február 13. 6. o. ld.
- Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa-História. Budapest.
- Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat. Budapest
- Juhász Gyula (1975): Magyarország külpolitikája. 1919–1945. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Kerekes Lajos szerk. (1962): Diplomáciai iratok Magyarország Külpolitikájához 1936–1945. I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Kovács Endre: Magyar–lengyel kapcsolatok a két világháború között. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971.
- Kurier Poznański 1938. április 13. 2. old.
- Külügyi Szemle 1929–1939.
- Mały Dziennik 1938. február 10. 1. old.
- MNL K 63. Külügyminisztérium. Politikai osztály általános iratai X1933-17/7. 159/pol.; 1937-17/7. 145/pol.; 1937-17/7. 1610/pol. 1937-17/7. 53.886./4.; 1938. 17/7. 42/pol.; 13/pol.; 5165.; 34/pol.
- MNL K 64. Politikai osztály rezervált iratai. 473. csomó Szent-Iványi: Csonka-Magyarország külpolitikája 1919–1944. I. kötet.
- MNL K 66. Sajtó és kulturális ügyek 1938 I-5. tétel. Varsó.
- MNL K 609 Horthy Miklós és Kánya Kálmán lengyelországi útja. (Sajtókivágások)
- Nemzeti Újság 1938. február 12. 1. old.; 1938. február 12.
- Nowy Dziennik 1938. február 5. 4. old.; 1938. február 8. 4. old.
- Paczkowski, Andrzej (1980) Prasa Polska. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- Pesti Hírlap 1938. február 8.; 1938. február 10.; 1938. február 11.
- Pesti Napló 1938. február 1.
- Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Varga E. László (2001): A kormányzó látogatása Lengyelországban 1938-ban. Hadtörténelmi Közlemények 114. 2001 /4. 573–599. old.

**A MAGYAR KORMÁNY DÉLVIDÉKI FÖLDBIRTOK-
ÉS TELEPÍTÉSPOLITIKÁJÁNAK HIVATALA – IRATOK A DÉLVIDÉKI
FÖLDBIRTOKPOLITIKAI KIRENDELTSÉG MŰKÖDÉSÉHEZ¹**

**THE OFFICE OF THE HUNGARIAN GOVERNMENT'S AGRARIAN-
AND SETTLEMENT POLICY – DOCUMENTS FOR THE WORK
OF THE MINISTRY OF AGRICULTURE'S SUB-OFFICE FOR LAND POLICY
IN THE VOJVODINA**

ABSTRACT

In my paper I'm trying to present the hungarian government's agrarian- and settlement policy in the returned Vojvodina, primarily focused for the Ministry of agriculture's Sub-office for Land Policy in the Vojvodina.

On the 11th April in 1941 the hungarian troops crossed the Hungarian-Yugoslav border, and has begun the feedback of the Vojvodina. As the hungarian government wanted to express the continuity in every part of life, the yugoslavian agrarian reform was taken under revision. As a result, the serbian settlers (so called dobrovoljac) were relocated, and székely's from Bukovina were settled to the Bácska. This action increased the tension among the hungarians in the Vojvodina.

On the 8th November in 1941 Daniel Bánffy, the hungarian minister for agriculture, with the 279000/1941 F.M. order founded the Ministry of Agriculture's Sub-office for Land Policy in the Vojvodina. The sub-office started the work on the 10th november, in Novi Sad, under the direction of Elek Vas.

The 5280/1941. M.E. order overruled the yugoslavian agrarian reform. The former hungarian holders wanted to retrieve their land and lordship, but the government doesn't supported the initiative. This also increased further the enmity against the government under the former holders. In the final part of my paper i talk about the case of Béla Perczel, who wanted to get back his former lordship.

A magyar történeti szakirodalom jól kutatott témái közé tartoznak a Délvidék visszacsatolásának katonapolitikai, diplomáciatörténeti kérdései, valamint a terület integrálása Magyarország életébe.² Ezen belül azonban – ellentétben a közigazgatás kiépítésével, vagy az oktatáspolitikával – a magyar kormány földbirtok- és telepítéspolitikája kevésbé került előtérbe, a témában Lőrinc Péter *Harcban a földért* című munkája használható fel.³ A terület visszacsatolása után életre hívták a Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltségét, mely a térség földbirtok- és telepítéspolitikai kérdéseit volt hivatva rendezni, összefogni. Tanulmányomban e szervezet létrehozásának, illetve működésének bemutatását tűztem ki célul.

Mielőtt a téma bemutatására rátérnék, szükségesnek vélem, hogy néhány szót szóljak a levéltári forrásokról. Elsődleges forrásaimat az előzőekben említett Délvidéki Földbirtok-

* Valastyán Balázs doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Modernkori Doktori Program.

politikai Kirendeltség iratai képezték. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában mindössze egy doboznyi irat található meg ezek közül az 1941–1944 közötti időszakra vonatkozóan.⁴ A fondjegyzék alapján Földművelésügyi Minisztérium 1955-ben adta át megőrzésre az irategységet az akkori Országos Levéltárnak, a többi irat őrzési helyéről, esetleges elpusztulásuk körülményeiről nem rendelkeznek információval – az iratok azonban Újvidéken, a Vajdasági Levéltárban kutathatóak.⁵ Itt mintegy 205 doboznyi anyag lelhető fel, melyek a Földbirtokpolitikai Kirendeltség működését, ügyvitelét rögzítették. Ezekből az iratokból rekonstruálható a magyar kormány földbirtok- és telepítéspolitikája a visszacsatolt Délvidéken.

A Kirendeltség létrehozása, működésének bemutatása előtt röviden szólnom kell a történeti keretekről. 1941. április 11-én a magyar honvédség csapatai Horthy Miklós⁶ hadparancsára átlépték a magyar–jugoszláv határt, mely aktussal megkezdődött a Délvidék egy részének visszacsatolása Magyarországhoz.⁷ A királyi Jugoszlávia ekkor már április 6-a óta harcban állt a náci Németországgal,⁸ így ellenállása minimális volt – kisebb tűzharcok kialakultak ugyan, nagyobb összecsapásra csak Petrőcnél (Bački Petrovac) került sor.⁹ Tényleges tűzharcra a városokban került sor: a csetnikek¹⁰ ellenállása súlyos teherként nehezedett a bevonuló magyar hadseregre, és beárnyékolta a magyar ajkú lakosság „hazatérés” felett érzett örömét.¹¹ Annak ellenére, hogy ezek a lövöldözések rejtettek veszélyt magukban, a magyar katonai vezetők által túldimenzionáltak voltak, illetve alapot adtak a szerbellenes propaganda fokozására.

A jugoszláv időszak átmenetiségének hangsúlyozása, a Trianont követő időszak jugoszláv intézkedéseinek revíziója volt a magyar kormány célja kezdettől fogva – ennek keretein belül annulálták a vármegyei rendszerben beállt változásokat, minek eredményeképp az 1918 előtti állapotok álltak vissza.¹²

A revízió alól nem mentesülhetett a két világháború közötti időszak jugoszláv kormányainak agrárreformja és kolonizációs politikája sem. A jugoszláv agrárreform végrehajtására már 1919-ben – tehát a trianoni béke megkötése előtt – sor került, kettős célkitűzéssel: egyik oldalon Szerbia háborús veszteségeit kívánták mérsékelni, újjáépítését finanszírozni, másik oldalon pedig a gazdasági élet irányítását a szláv – elsősorban szerb – lakosság kezébe adni, tehát nacionalizálni.¹³ Ennek okán a nem szláv igényjogosultakat kizárták a földosztásból, így magyarok sem kaptak birtokokat.¹⁴

A juttatott birtokokból a jugoszláv telepesek (dobrovoljácok)¹⁵ átlag 8 holdat kaptak, emellett pedig adómentesség, adókedvezmények illették meg őket, valamint a földjük megműveléséhez szükséges eszközöket biztosított nekik az állam.¹⁶ A Bácskába egyes adatok szerint 6175 – más adatok szerint 6912 – családot telepítettek le 53465 kat. hold területre, javarészt a határ mentén. Ennek háttérében nemzetpolitikai célok álltak: csak megbízható személyek kaphattak birtokot ezen a vidéken.¹⁷ A jugoszláv agrárreform végeredményben a délvidéki magyar társadalom gyengülését hozta magával, ugyanis egy részüket kiutasították az országból, más részük pedig önként vándorolt Nyugatra a jobb megélhetés reményében.¹⁸

A magyar csapatok 1941. áprilisi bevonulása után minden olyan személyt, aki 1918. október 31-e után települt a Délvidékre, illetve politikailag megbízhatatlannak vélték, kiutasították az országból – vagy „átdobták” őket Horvátországba, vagy pedig internálótáborba szállították őket.¹⁹ Közülük sokakat mezőgazdasági munkára „kiadták” Magyarországon különböző gazdasági területeire, de „...a munkára való kihelyezés csakis nem szláv nemzetiségű családhoz engedélyezhető.”²⁰ Legnagyobb részük kénytelen volt a háború végét az internálótáborban megvárni.²¹ A kitelepített dobrovoljácok helyére a magyar kormány 1941. május–június hónapjaiban Bukovinából székelyeket telepített, később

pedig a délvidéki harcokban hősi halált haltak rokonai, illetve vitézek is kaptak a dobvoljácok ingatlanából, ingóságából.

1941. július 17-én lépett életbe a két nappal korábbi minisztertanácsi ülésen elfogadott 5280/1941 M.E. rendelet, mely a „*visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról* szól.”²²

Ennek alapján a jugoszláv földreform juttatási részét hatályon kívül helyezték, megváltási részét azonban érvényben hagyták, illetve hozzátették: a „*jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanok – tekintet nélkül arra, hogy időközben kinek a tulajdonába kerültek(!) – a magyar államra szállanak át...*”²³ A juttatás nem volt ingyenes, mivel „*a juttatott ingatlan vételára fejében a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 40 pengőt kell fizetni*” a juttatottaknak.²⁴ A rendeltben kitértek a juttatandók sorrendjére, illetve a juttatható földterület mértékére is. A megbízhatatlannak ítélt személyeknek nem juttathattak földet, házhely céljára maximum 600 négyszögöl föld volt kiadható, a földjuttatás során pedig figyelembe kellett venni a föld termőképességét, illetve a juttatott család létszámát – ennek ellenére „*10 kataszteri holdnál nagyobb ingatlan azonban rendszerint nem juttatható.*”²⁵ Azokat a volt tulajdonosokat, akik a jugoszláv időszakban kisajátítást szenvedtek, kártalanítás illeti, azonban a rendelet csak az ún. „*különösen nagy méltánytalanság*” esetén helyezi kilátásba ezen személyeknek földhöz juttatását, az államra szállott birtokokból.²⁶

Mint láthattuk, a helyi lakossággal szemben a letelepítés, földhöz juttatás során a hősi harcokban elhunytak hozzátartozói, a bukovinai székelyek és a vitézi rend tagjai élveztek elsőbbséget. Mátéfalvy Elek, telepítésügyi főfelügyelő 1941. június 8-i jelentésében írja, hogy a Ferenc-csatornától Északra rendkívül „*nyomott és elkeseredett a nép hangulata*”, mivel nem látják biztosítottak földszükségeik kielégítését. A külföldi magyarok hazatelepítése ellen nincs kifogásuk – ez a tevékenység „*osztatlan megalégedést keltett*” – azonban a helyi magyarság földhöz juttatása, szociális felemelése is szükséges volna. „*Az itt élő magyarság az uralomváltozással kapcsolatban azt remélte, hogy az ő életérdekei is azonnal a magyar állami gépezet megindulásakor figyelembe vétetnek. Ezen a téren – folytatja – azonban nehézségek mutatkoznak, mert a magyar községekben nincs elegendő föld, amelyből a helyi szükségletet is már most ki lehetne elégíteni.*”²⁷ A helyzet megoldását azért is tartja fontosnak Mátéfalvy, mert „*nem közömbös, hogy az őslakosságnak ez a rétege a magyar kormányhatalom szociális gondoskodásáról milyen benyomásokat szerez az első időszakban. [...] nem elhanyagolandó kérdés, hogy itt a jövőben egy elégedetlen és szélsőséges politikai irányzatokra hajlamos, vagy pedig megalégedett és jogaiban magát sértve érzett magyarsággal kell számolnunk.*”²⁸

A délvidéki földbirtok-politikai ügyek vitelére hivatott szerv a bevezetőben már említett ún. Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség volt. A Kirendeltséget báró Bánffy Dániel,²⁹ földművelésügyi miniszter 1941. november 8-án 279000/1941. F. M. rendeletével hívta életre. A Kirendeltség működését két nappal később, november 10-én kezdte meg, működési területe a visszacsatolt délvidéki területekre terjedt ki. A szervezeten keresztül végezte a földművelésügyi miniszter az 5280/1941. M. E. rendelet, illetve az 1939. évi IV. törvénycikk³⁰ Délvidékre vonatkozó részeinek végrehajtását. Ezeken kívül feladatkörébe tartozott házhelyek szerzése, az önként felajánlott mezőgazdasági ingatlanok szabadkézből vásárlása és földbirtok-politikai célokra való felhasználása, telepes községek létesítése, kölcsönök engedélyezése gazdasági eszközök beszerzésére, a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérbeadása, a birtokszerzők gazdálkodásának irányítása, valamint földbirtok-politikai adatok gyűjtése és feldolgozása.³¹ A Kirendeltség javaslatot tehetett „*az ügykörébe nem tartozó földbirtok-politikai ügyekben [...] illetőleg a szükséges intézkedé-*

sek megtételére az illetékes kormányhatósághoz előterjesztést tehet.”³² A Kirendeltség együttműködött a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanáccsal és a társhatóságokkal is, vezetője vitéz Vas Elek lett, a székhelye pedig Újvidéken volt.

A Kirendeltség ügy- és személyzeti beosztása az alábbiak szerint alakult: három osztályt hoztak létre, melyek élén egy-egy osztályvezető állt. Az I. osztály ügykörébe az általános földbirtok-politikai vonatkozású ügyek, valamint a visszafoglalt délvidéki terület ilyen irányú jogszabályainak előkészítése tartozott. Ezeken kívül feladata volt a telepés községek, illetve más csoportos telepek létesítése, ezekre a telepekre a telepések kiválasztása, építkezésekre és gazdasági felszerelésekre gazdasági kölcsönök engedélyezése, a mezőgazdasági ingatlanok elidegenítésének hatósági ellenőrzése, ezzel kapcsolatban az állami elővásárlási jog gyakorlása, és az ilyen módon megszerzett ingatlanok értékesítése, felhasználása. Fontos feladata volt még ennek az osztálynak a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérbeadása, a haszonbérek beszedése; a Kirendeltség és a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség összes személyzeti és dologi ügyeinek nyilvántartása, az Országos Földhitelezési Intézet újvidéki szervezetével kapcsolatos ügyek vezetése. Az I. osztály vezetője dr. Kovács László, telepítésügyi fogalmazó lett, rajta kívül még hét személy látott el feladatokat az osztályon belül.³³

A II. osztály „a jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok alapján kisajátított és az állam tulajdonába szállott ingatlanok felhasználásával kapcsolatos” ügyekkel foglalkozott. Az ingatlanjuttatások körébe az alábbiak tartoztak: az ún. tágabb és legtágabb kedvezmények felülvizsgálata, a kisajátítást szenvedettek és kimozdítottak kártalanítása, a gazdátlanul maradt ingóságok őrizetbe vétele, kezelése és értékesítése, illetve a fentebb említett 1939. évi IV. törvénycikk alapján mezőgazdasági ingatlanok megszerzése és felhasználása. Dr. Szabó Istvánt nevezték ki az osztály vezetőjének.³⁴

A III. műszaki osztály végezte „a jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok alapján kisajátított és az államra szállott ingatlanok műszaki felvételét.” Ennek alapján ügykörébe a telepés községek, csoportos telepek helyének műszaki kijelölése, a juttatandó ingatlanok kiosztási terveinek elkészítése, a telepés építkezések műszaki irányítása, a telepés építkezésekkel kapcsolatban felmerülő keresetek érvényesítése, teleprendszeri munkálatok lebonyolítása, a birtokpolitikai adatok ábrázolása, valamint a Kirendeltség működésével kapcsolatos mérnöki és műszaki munkálatok vezetése tartozott. Osztályvezetőnek vitéz Sima Gábor lett kijelölve.³⁵

1944. július 21-én az első és a második osztály ügykörét összevonták, vezetője dr. Szabó István lett, az addigi harmadik ügyosztály pedig második ügyosztállyá lépett elő, vezetője továbbra is vitéz Sima Gábor maradt.³⁶

Az alábbiakban néhány konkrét példán keresztül mutatom be a Kirendeltség működését, kapcsolódva az egyes osztályok feljebb ismertetett feladatköréhez. Mint az előzőekben utaltam rá, a kitelepített dobrovoljacok helyére többek között bukovinai székelyeket telepített a magyar kormány. A telepítésre vonatkozóan a magyar politikai körökben több elképzelés is életben volt a tárgyalt időszakban. 1941. február 4-én a magyar kormány lakosságcserét javasolt a román kormánynak, míg Teleki Pál a szatmári, addig Németh Kálmán³⁷ a bihari telepítés tervét tartotta elfogadhatónak, illetve Werth Henrik totális kitelepítési terve is támogatásra lelt, elsősorban katonai körökben. A magyar kormány számára sürgető volt a bácskai telepítés kérdése, mivel Németország a Bácska 1941. áprilisi elfoglalásával Magyarországra hárította a korábbi Jugoszlávia gazdasági terheit.³⁸ Egy hónappal később, május 11-én Magyarország és Románia megkötötte a székelyek áttelepítéséről szóló szerződést.

A letelepítést az időközben megalakított Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság végezte, melynek vezetője Bonczos Miklós³⁹ lett, székhelye pedig Újvidéken

volt. 1941. május-júniusban 3279 családot (13200 fő) telepítettek le 35 ezer kat. hold földre, több lépcsőben.⁴⁰

Mátéfalvy Elek telepítésügyi főfelügyelő már 1941. május 16-án javasolta a letelepítettek mellé négy telepfelügyelő alkalmazását. Véleménye szerint a „*legjobb az lenne, ha a telepfelügyelők agilis, nőtlen, fiatal okleveles gazdák lennének, akiknek lehetőleg központi elhelyezkedéssel a telepes községekben kellene lakni.*”⁴¹ Amíg ezek a telepfelügyelők nincsenek kinevezve, a telepes községeknek egy „értelmes vezetőembert” és egy háromtagú bizottságot kellett választaniuk, akik a központi utasításokat végrehajtják. Erre azért is szükség van, mert „*sürgősen meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy a telepesek munka hiányában egész nap a házak előtt ácsorognak és csavarognak*”, ugyanis telepfelügyelő hiányában „*hozzászoknak a tétlenséghez, és mindig az államtól fogják várni eltartásukat.*”⁴²

A letelepítés után a székelyek gazdálkodásának irányítására 10 telepfelügyelőt neveztek ki, ezek közül azonban három fő meg sem kezdte a munkáját. Az újonnan kinevezettek közül is csak egy látott munkához, így a Kirendeltségnek újabb telepfelügyelőket kellett alkalmaznia.⁴³ A telepfelügyelők 200 Pengős havidíjban részesültek, illetve házat juttattak nekik azon a telepen, ahová kinevezték őket, valamint 25 kat. hold földet kaptak haszonbérbe, ellenben semmilyen más jövedelemszerzési tevékenységet nem folytathattak.

Feladatuk az alábbiak szerint alakult: a telepesek gazdálkodásának irányítása, ismeretterjesztő előadások tartása a letelepítetteknek, azok szükségleteinek beszerzése, valamint a megtermelt javaiknak szövetkezeti úton való értékesítése. Ügyelnie kellett a telepesek házainak rendjére, a telepesek által fizetendő részletek, haszonbérek és közterhek ellenőrzését is végre kellett hajtania.

A magyar hatóságokat támogatnia kellett a rendeletek végrehajtásában – például az 5280/1941 M.E. rendelet esetében – pénztári naplót kellett vezetnie, az egyes telepekről havi beszámolókat kellett készítenie a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség részére. Ezekből a jelentésekből rekonstruálhatóak a telepek mindennapjainak küzdelmei, nehézségei, de adott esetben az ünnepekről is megemlékeztek. H. Horváth Gyula, Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelője 1942. májusi jelentésében a telepesek higiéniai hiányosságaira, illetve ennek felszámolására mutat rá: a tetvesedés sok kellemetlenséget okozott a lakosságnak, mely a tisztálkodás hiányos mivoltára utal.

A telepesek javarészt – még ha felszólítás után is – alávetették magukat a szükséges tisztálkodási folyamatoknak, egy esetben azonban szigorúbb eszközökhöz kellett folyamodnia a telepfelügyelőnek: „*egy telepes asszony, dacára a sok és szigorú figyelmeztetésnek, egy heti időhaladék után sem tisztította meg sem magát, sem családját, és ezért az előljáróság kénytelen volt a tetves család haját lenyírni*”, mely pozitívan hatott az addig vonakodókra is.⁴⁴

Agócs Sándor, Hadiknépe és Hadikföldje telepfelügyelője 1943. március 29-én írott jelentésében arról számol be, hogy „*a székelyek képtelenek kiadni a járásra kiszabott 8,5 mázsa tengerit kataszteri holdanként, ugyanis Hadiknépén kt. holdanként a tengeri termés 777 kg., Hadikföldjén pedig 773 kg. volt.*” Ennek okát a sok belvízben, valamint a „*kiuzsorázott dobrovoljac földekben*” látja.⁴⁵ Bácsandrászálláson a kalászosokat a szipoly és a drótféreg károsította, Andrásmezőn pedig a szarvasmarhák között lépfene lépett fel, melynek terjedését azonban időben meg tudták akadályozni, de „*egyelőre legeltetési zárlat van.*”⁴⁶

A mindennapok gondjai mellett a források megőrizték a telepesek napjainak vidámabb, derűsebb oldalát is. 1942 áprilisában került sor a székelyek telepesek első táncmulatságára, mely „*mely anyagilag és erkölcsileg a legjobban sikerült.*”⁴⁷

1942 nyarán a Bácskába költözött székelyek megünneptették letelepítésük évfordulóját, melynek alkalmából Bonczos Miklós kormánybiztos és Antal István nemzetvédelmi miniszter látogatást tett mind a 28 telepen, így Horthyváran, Hadikhalmon és Hadiktelkén is. A székelyek – mint írja a tudósító – „igen meleg fogadtatásban részesítették s nagy szeretettel vették őket körül.” A tábori mise után szemrevételezték a falvat, végül Antal István „meleg szavakkal köszöntötte a bukovinai székelyeket régi hazájukba való visszatérésük első évfordulóján”, mely beszédet „Horthyvára székely lakossága szünni nem akarok tetszéssel és éljenzéssel fogadta.”⁴⁸

Mint arra már utaltam, az 5280/1941. M.E. rendelet a jugoszláv agrárreform juttatási részét megszüntette ugyan, megváltási részét azonban továbbra is érvényben hagyta, mely intézkedés elégedetlenséggel töltötte el a volt nagybirtokosokat. A Bácskaiak Szövetsége már 1941. április 29-én beadvánnyal fordult a földművelésügyi miniszterhez, melyben kijelentik, hogy „Bács-Bodrog vármegyében semmiféle különleges intézkedést” nem kívánnak, és ez a terület „teljes egészében az anyaország területe, mintha soha elszakítva nem lett volna.” A földreform tekintetében sem kívánnak mást, csak annyit, hogy ugyanazokat a jogszabályokat érvényesítsék, mint Magyarországon. Kijelentik, hogy nem ismerik el „a volt Jugoszláviának úgynevezett földreformját, mert az a régi tulajdonosokkal szemben jogilag rablás, a magyarság élete ellen pedig merénylet volt.” A jugoszláv agrárreform intézkedései által okozott „károkat” „csak totális reparációval lehet helyreállítani” meglátásuk szerint.⁴⁹

A 5280/1941. M.E. rendelet életbelépése (1941. július 17.) után a volt délvidéki birtokosok több esetben is kinyilvánították nemtetszésüket a rendelettel kapcsolatban. Erre példa Fernbach Bálint beadványa, melyben így fogalmaz: „...recompenzációt 20 év szenvedéséért nem kaphatunk, hiszen ezt a szenvedést elviselni fajtánk iránt tartozó kötelességünk volt” – írja – azonban a két világháború közötti időszak magyar politikája folyamatosan a jugoszláv reformok jogtipró voltát hangsúlyozta, így „mély megdöbbenéssel töltötte el (...) azokat, akikkel szemben a Jugoszláv földbirtokpolitikai intézkedések az idegen uralom alatt érvényesültek, a m. kir. Kormány 1941. július hó 15-én 5280/1941 M. E. számú rendelete.” Egyik javaslata alapján „a volt tulajdonos[ok], vagy jogutódai a Jugoszláv birtokpolitikai törvényekben meghatározott legkisebb meghagyandó földterület (300 hektár) birtokába visszahelyezendők” volnának, illetve javasolná a visszacsatolt délvidéki területre egy, az 1440/1941 M. E. rendelethez⁵⁰ hasonló intézkedés kiadását.⁵¹

A volt birtokosok már a bevonulás után benyújtották igényeiket volt területeik tulajdonjogának visszaszerzésére Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltséghez. Bonyhádi Perczel Béla⁵² már 1941. május 10-én beadvánnyal fordult báró Decleva Zoltán altábornagyhoz, melyben kéri, hogy a Szabadka város határában található, mintegy 812 kat. hold nagyságú birtokára gondnoknak nevezzék ki. Leírja, hogy a területet még 1914-ben örökölte Ermel Gyulánétól (született bajsai Vojnits Erzsébet), „és az ingatlan változatlan, tényleges telekkönyvi tulajdonát képezte mindaddig, amíg 1918 őszén az oda bevonult szerbek a birtokot teljes egészében ki nem sajtátították” és dobrovoljacokat telepítettek oda. Perczel kérését azonban a hatóságok elutasították.⁵³

Még ebben a hónapban, május 31-én Perczel újabb beadványt írt, ezt azonban már a földművelésügyi miniszternek nyújtotta be. Ebben ismét leírja, hogy a terület milyen módon került birtokába, és kéri: a birtok negyed részét adják vissza részére, amennyiben ez nem lehetséges, akkor más területen történjen meg kárpótlása. Indoklásában ismét megemlíti, hogy a birtokot még 1914-ben, teljesen szabályos keretek között örökölte, és a tulajdonát „képezte mindaddig, míg a megszálló szerbek azt minden nemzetközi és magánjogi szabály legflagrantsabb lábbal tiprásával” el nem vették tőle.⁵⁴

Véleménye szerint a terület Magyarországhoz való visszacsatolásával a birtokra vonatkozó tulajdonjoga „feléledt”, mert a dobrovoljácokat a földjéről kitelepítették, így más kezébe nem is kerülhet a birtok. Ha a földet elvonnák tőle – melynek értéke becslése szerint 2,5 millió Pengő – olyan mértékű kár érné, melyet nem tudna az állam semmilyen módon sem kárpótolni. Az elvonásra pedig – mint írja – azért is jó esély mutatkozik, mert a területre a jugoszláv kormányzat telepéseket költöztetett, és így az telepítési célokra ideális lett a magyar kormány számára is.

Vele szemben a szerbek – véleménye szerint – még igazságtalanabban jártak el, amennyiben a „*magyarellen esél végrehajtott földbirtok-reform során magyar földbirtokosoknak is meghagytak bizonyos, 100-tól 521 kat. holdig terjedő maximumokat (sőt kivételes esetekben ezen túlmenően még 200 hold ún. szupermaximumot is), tőlem az utolsó négyszögölí mindent elvettek...*” Mivel a szerbektől sem kártalanítást, sem haszonbért nem kapott, így a Nemzetközi Vegyes Döntőbizottsághoz fordult ügyével: az 1932. szeptember 30-i, párizsi ítélet alapján a kamatokkal együtt 2 386 921 Pengő illette meg, melyet azonban csak részben teljesített a bázeli székhelyű Nemzetközi Fizetések Bankja.

Hasonló a véleménye a magyar állam tevékenységéről, mint az előzőekben idézett Fembach Bálintnak: a magyar kormány „*a szerbek által teremtet, ezen igazságtalan helyzetet használja fel (...) hogy ezen az alapon rendeztesse a földbirtokkérdések, és ezzel a szerbek által elkövetett igazságtalanságokat a magyar állam mintegy legalizálja...*”⁵⁵

Összegezve: Perczel Béla 1124 kat. hold nagyságú szabadkai birtokából a jugoszláv kormány 812 kat. holdat kisajátított, mely 1941 áprilisa után a magyar kormány kezelésébe került – és székelyeket telepítettek le erre a területre. A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség később 300 kat. hold, a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács 211 kat. hold földterület visszajuttatását javasolta Perczel Béla javára, erre azonban a háború végéig nem került sor.⁵⁶

Tanulmányomban az 1941-ben életre hívott Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség létrehozásához, ügyviteléhez, illetve működéséhez vontam be levéltári forrásokat. A szervezet működése, tevékenysége tovább árnyalható a bevezetőben említett, Vajdasági Levéltárban található irategység feldolgozásával.

JEGYZETEK

1. „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”
2. A. Sajti Enikő (1987): *Délvidék, 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Kossuth Könyvkiadó., A. Sajti Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest., Dombrády Lóránd (1986): *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest., Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (2003): *A délvidéki hadművelet*. Püldo Kiadó, Debrecen., A. Sajti Enikő (2009): *A magyar állam berendezkedése a Délvidéken 1941–1944*. Limes 2009/2. 63–83. old.
3. Lőrinc Péter (1977): *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája, 1941–1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
4. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL-OL) K-202 – A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai.
5. Arhiv Vojvodine (továbbiakban AV) F150, Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku – Novi Sad (A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék (1941–1944)).

6. Vitéz Nagybányai Horthy Miklós (1868–1957): tengerésztiszt, Ferenc József szárnysegédje, 1920. március 1-jétől 1944. október 16-ig Magyarország kormányzója.
7. A trianoni békedöntéssel Magyarországtól 1920. június 4-én elcsatolták a Bácskát, a Bánát egy részét, a baranyai háromszöget, a Muraközt és a Murán túli területeket (20 551 km²). 1941 áprilisában ebből a területből 11 475 km² került vissza Magyarországhoz.
8. 1941. március 26-án Jugoszlávia csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, azonban másnapra virradó éjjel Belgrádban katonatisztek államcsínyt hajtottak végre. Hitler ezen a napon adta ki a Görögország elleni támadási terv módosítására vonatkozó utasítását, melyben Jugoszlávia lerohanása is szerepelt már. Forrás: A. Sajti Enikő (2004.) 153. old.
9. A. Sajti Enikő (1987) 157. old.
10. Csetnik: a szerb četa szóból származik, csapatot jelent. Az általam tárgyalt időszakban a Draža Mihailović vezette angolbarát politikai körökre használjuk a terminológiát.
11. A délvidéki bevonulás társadalmi hangulatára vonatkozóan lásd: Valastyán Balázs (2010): *Vár-tunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!* – „Elmentek a barbárok, és bejöttek a tatárok...” Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása. Limes 2010/1. 15–25. old.
12. Bács-Bodrog vármegye központja Zombor lett, Szabadka és Újvidék kiemelt státuszát visszakapta. MNL-OL, Belügyminisztérium Iratai, Általános iratok, K150, I. kútfő, 31. tétel/ b., 2839. csomó, 368–370. old.
13. A Kalangya című irodalmi folyóirat 1941 decemberi számában Török László így fogalmaz: a magyar lakosság „...eltekintve egyes kivételes esetektől, még házhely céljára sem kapott telket.” Török László (1941): *A magyarság szociális helyzete a Bácskában*. In: Kalangya, 1941. december (X. évfolyam, 4. szám). 210. old.
14. A. Sajti Enikő (2004): 138–140. old., A. Sajti Enikő (2010) 50–51. old.
15. A háborús önkénteseket Szerbiából, Crna Gorából és Boszniából telepítették erre a területre.
16. A. Sajti Enikő (2004) 138. old., valamint Bíró László (2010): *A jugoszláv állam, 1918–1939*. História Könyvtár, Budapest. 207–228. old.
17. A. Sajti Enikő (2004) 140. old.
18. A jugoszláv intézkedések a „korábbi életszintjének feladására, sőt a létminimum alá süllyesztésére, kivándorlásra, egykézésre kényszerítette a széles magyar néprétegeket.” Török László (1941) 210. old.; 1920 és 1930 között 15074 magyar vándorolt más országba korábbi lakóhelyéről. A. Sajti Enikő (2004): 141. old.
19. A. Sajti Enikő (2004): 187–188. old.
20. MNL-OL K150, Belügyminisztérium, Általános iratok, 4030. csomó, 17. tétel 3–9. old.
21. A. Sajti Enikő (2010) 94. old.
22. MNL-OL-K428 a) Könyvmatos, Napi hírek – Napi tudósítások (1920–1944), 1941. július 16. *A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M.E. rendelete a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról*. A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
23. Uo.
24. Uo.
25. Uo.
26. Uo.
27. AV-F150-2-38/1942 56. d.
28. Uo.
29. Bárányos Losonczy Bánffy Dániel (1893–1955) nagybirtokos, politikus, 1940. december 30-tól 1944. március 22-ig földművelésügyi miniszter.
30. 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. A törvény olvasható: www.1000ev.hu
31. A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
32. Uo.
33. AV-F150-1-3689/1941 54. doboz
34. Uo.
35. Uo.

36. Uo.
37. Németh Kálmán (1897–1966): józseffalvi plébános, aktívan részt vett a bukovinai székelyek bácskai telepítésében.
38. Az 1941. áprilisi német–magyar gazdasági tárgyalások során a németek világossá tették a magyar képviselők előtt, hogy a volt Jugoszlávia gazdasági terhei, a területi gyarapodásért cserébe Magyarországot illetik. A Bárdossy kormány ezután hozzájárult a bácskai terményfelesleg németek és olaszok részére történő átadásához, a háború időtartamára. A németek igényei első sorban búzára, kukoricára és kenderre vonatkoztak, ezen kívül a korábbi német–jugoszláv olajegyezmény területre eső részét is követelték. A Sajti Enikő (2004) 209. old. „*A most elmúlt esős időszak után a legnagyobb valószínűség szerint szárazabb időszak következik, amikor a még elmaradt vetési munkálatokat a legsürgősebben foganatosítani kellene. Itt rámutatok arra, hogy a zárt települések /volt dobrovoljac telepek/ ingatlanait képező területeknél a tengerivetés elmaradása mintegy félmillió mázsza tengeri termés kiesést jelentene [...] Az ideai gazdasági évre vonatkozólag a legfontosabb kormányzati célkitűzés [...] a termés folytonosságának fenntartása...*” – írja jelentésében Mátéfalvy Elek telepítésügyi főfelügyelő. AV-F150-3-6/1941 59. d.
39. Bonczos Miklós (1897–1971): politikus, ügyvéd. 1938 és 1942 között országos árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos, belügyi államtitkár, 1942 és 1944 között igazságügyi államtitkár, 1944. augusztus 7-től 1944. október 12-ig belügyminiszter.
40. A székelyek telepítésére vonatkozóan lásd: A Sajti Enikő (1984): *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában, 1941.* Akadémiai Kiadó, Budapest.; Merk Zsuzsa (1997): *Bukovinai székelyek a Délvidéken (1941–1944).* In: Migráció és település a Duna–Tisza közén. II.; Vincze Gábor (2011): „*Bukovinai magyarok. Mind egy szálig hazahozni őket!*” *Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába?* in: Visszatér a Délvidék, 1941. Budapest.; Németh Kálmán (1943): *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája.* Bácsjózseffalva.
41. AV-F150-3-9/1941 59. d.
42. Uo.
43. MNL-OL-FM-K202-1942-1944/10510 A telepfelügyelők névsora: H. Horváth Gyula, Agócs Sándor, Szilágyi Lajos, H. Kiss Imre, Szabó István, Sáfrán Károly, Barabás Mihály, Náray Antal, ifj. Papp János, Tótki Károly.
44. AV-F150-2-12119/1942 56.d. H. Horváth Gyula májusi jelentése
45. AV-F150-2-34266/1943 58.d. Agócs Sándor márciusi jelentése
46. AV-F150-2-40140/1943 58.d. H. Kiss Imre júliusi jelentése
47. AV-F150-2-12119/1942 56.d. H. Horváth Gyula áprilisi jelentése
48. MNL-OL K-428 a) sorozat, MTI Könyvnyomtatás, Napi tudósítások (1920–1944), 1942. július 7.
49. AV-F150-3-13829/1942 61. doboz
50. *A magyar királyi minisztérium 1440/1941 M.E. rendelete a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészen az ingatlanokra vonatkozó magánjogi jogszabályok hatályának kiterjesztéséről.* A rendelet 6 és 7. §-a így szól: „...intézkedéseket tett, ingatlanok elidegenítésére, vagy megterhelésére vonatkozó jogügyletek megtámadhatósága tekintetében, amennyiben a fél az ügyletet súlyos anyagi, vagy más károsodással fenyegető, a jogszerző fél érdekét szolgáló hatósági intézkedés, vagy más hatóság közvetlen, vagy közvetett kényszer, vagy valamely kényszerítő hatósági intézkedés kieszközlésével való fenyegetés hatása alatt kötötte meg, vagy az elidegenítéssel súlyos kárt szenvedett, a szerző fél pedig a méltányossággal ellentétben aránytalan nyereségre tett szert.” A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
51. MNL-OL-K184-6447-137-174948
52. Bonyhádi Perczel Béla (1884–1945): anyai nagyapja az 1848-as hős Perczel Mór. Politikus, Tolna megye főispánja 1931 és 1933 között. A Hitler-ellenes „Hűséggel a Hazáért” mozgalom elnöke. A náci megszállás során többször letartóztatták, internálták.
53. AV-F150-1-942/1941 54. doboz, Bizalmas iratok
54. MNL-OL-FM-K184-6925-137-538379
55. Uo.
56. MNL-OL-FM-K202-A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség Iratai – Vegyes, számnélküli iratok.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Sajti Enikő (1984): *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában, 1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A. Sajti Enikő (1987): *Délvidék, 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Kossuth Könyvkiadó.
- A. Sajti Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- A. Sajti Enikő (2009): *A magyar állam berendezkedése a Délvidéken 1941–1944*. Limes 2009/2. 63–83. old.
- A. Sajti Enikő (2010) *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged.
- Bíró László (2010): *A jugoszláv állam, 1918–1939*. História Könyvtár, Budapest.
- Dombrády Lóránd (1986): *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Horváth Csaba–Lengyel Ferenc (2003): *A délvidéki hadművelet*. Püldo Kiadó, Debrecen.
- Lőrinc Péter (1977): *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája, 1941–1944*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Merk Zsuzsa (1997): *Bukovinai székelyek a Délvidéken (1941–1944)*. In: Migráció és település a Duna–Tisza közén. II. kötet.
- Németh Kálmán (1943): *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája*. Bácsjózseffalva.
- Török László (1941): *A magyarság szociális helyzete a Bácskában*. In: Kalangya, 1941. december (X. évfolyam, 4. szám).
- Valastyán Balázs (2010): „Vártunk, jöttetek! Éljenek a magyar honvédek!” – „Elementek a barbárok, és bejöttek a tatárok...” Társadalmi hangulat és a Délvidék visszacsatolása. Limes 2010/1. 15–25. old.
- Vincze Gábor (2011): „Bukovinai magyarok. Mind egy szálig hazahozni őket!” *Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába?* in: Visszatér a Délvidék, 1941. Budapest.

MISKOLC VÁROS PÉNZÜGYI HELYZETE A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN, 1945–1946

THE FINANCIAL STATUS OF THE CITY OF MISKOLC AFTER THE SECOND WORLD WAR, 1945–46

ABSTRACT

The aim of the study is to demonstrate the difficulties the government of Miskolc had to face in the uncertain economical-financial situation following the Second World War, along with the plans that arose to solve these problems. The time frame under examination can be divided up to three periods, each being characterised by different problems. The first of these periods began with the entry of the Soviet troops on 3rd December, 1944 and ended with the beginning of the inflation, around June, 1945. In this period the biggest difficulty was the general devastation and financial deficit that followed the war. The government tried to remedy these by taking loans and increasing local taxes. The second period lasted until August, 1946 when the forint was introduced. The biggest difficulty of this period was the inflation, bringing the importance of national assistance to focus and the hardship of acquiring such support. The last period ended in February, 1947, when – as an important step on the way to a normalised financial management – the city's budget for 1946–47 had finally been accepted. Sources of the research are primarily composed of general assembly minutes of the local legislature and the reports of the mayor presented at these meetings.

1. Bevezetés

A tanulmány célja bemutatni azt, hogy milyen nehézségek elé állította a miskolci városvezetést a II. világháború utáni bizonytalan gazdasági-pénzügyi helyzet, a pengő egyre rohamosabban gyorsuló inflációja, később pedig a forint bevezetése, illetve milyen megoldások, tervek születtek a problémák orvoslására.

A vizsgálat alá vont időszak három szakaszra bontható fel, melyeket eltérő problémák jellemeztek. Az első a szovjet csapatok Miskolcra történt bevonulásától (1944. december 3.) tartott nagyjából 1945 júniusáig, az infláció kezdetéig. Ekkor a legnagyobb problémát a háborút követő általános lepusztultság, valamint a pénzhiány jelentették, amit a városvezetés kölcsönök felvételével, illetve a helyi adók megemelésével igyekezett orvosolni. A második időszak 1946 augusztusáig, a forint bevezetéséig tartott, ekkor a legfőbb nehézséget az infláció jelentette, és előtérbe került az állami támogatások fontossága, illetve ezek beszerzésének nehézségei. A harmadik szakasz 1947 februárjáig tartott, amikor – a normális pénzügyi gazdálkodáshoz vezető út fontos elemeként – végre sor került az 1946/47-es városi költségvetés elfogadására.

Az alábbiakban igyekszem bemutatni azt a „*se veled, se nélküled*” jellegű kapcsolatot is, mely az országos vezetés és Miskolc kapcsolatát jellemezte ebben az időszakban. A város működésképtelen lett volna az államtól érkező támogatások nélkül, ugyanakkor az állami szervek lassú ügyintézése miatt több esetben jelentős bevételi lehetőségektől esett el.

* Jakab Mátyás András PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola.

Távlati célként mindenképpen érdemes megfogalmazni az alább olvasható eredmények összehasonlítását más hasonló városok háború utáni helyzetével, ebben a cikkben azonban erre már csak a területi korlátok miatt sem volt lehetőség. Ugyanebből az okból marad el az országos események részletesebb bemutatása is,¹ melyekre csak néhány helyen térek ki.

2. A kutatás forrásai

Mivel a Miskolc történetét vizsgáló kutatásokban ez a téma alapvetően fehér foltnak számít, a tanulmány elsősorban levéltári források feldolgozására épít. Ezek a források a miskolci törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei, illetve dr. Gálffy Imre polgármester² a közgyűlés előtt megtartott beszámolói. Ezek a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában elérhetőek. A levéltári anyag alapvetően rendezett, de meglehetősen hézagosan kutatott.³

A vizsgált években, egészen az 1950-es tanács törvény életbelépéséig, a törvényhatósági bizottság a megelőző évtizedekhez képest változatlan feladatokkal és jogkörökkel, de szinte teljes egészében kicserélődött tagsággal működött tovább.⁴ Miskolc város újjáalakult törvényhatósági bizottsága 1945. január 29-én tartotta első közgyűlését, miután a Nemzeti Bizottság határozatot hozott a működés megkezdéséről.

A törvényhatósági bizottság tagjai lettek: az összes választottak közül a Nemzeti Bizottság által kijelölt tagok, a felekezetek lelkészei közül szintén a Nemzeti Bizottság által kiválasztottak, valamint azok, akiket a 14/1945. M. E. sz. kormányrendelet alapján hivataluknál fogva megilletett ez a tisztség. A különböző pártok és egyéb csoportok az alábbiak szerint képviseltették magukat: a Kommunista Párt 23 taggal, a Szociáldemokrata Párt 23 taggal, a szakszervezetek 16 taggal, a Független Kisgazdapárt 13 taggal, a Demokrata Párt 3 taggal, valamint az értelmiség részéről 9 tag.

Az egyházakat képviselték: két-két fő római katolikus és református, illetve egy-egy görög katolikus, evangélikus, görög-keleti és izraelita személy. Hivataluknál fogva tagok voltak: a polgármester, a helyettes polgármester, a főjegyző, a városi tanácsnokok, az árvaszéki elnök, az árvaszéki ülnökök, a tiszti főügyész, a tiszti ügyészek, a városi mérnöki hivatal vezetője, a városi számvevőség vezetője és a városi tűzoltóparancsnok.⁵ A közgyűlés tagsága a későbbiekben is kinevezések, és nem választások útján bővült, például a Nemzeti Bizottság rendelete útján jutott képviselőhez a Nemzeti Parasztpárt,⁶ vagy miniszterelnöki kinevezéssel lett tag az Erdőfelügyelőség vezetője.⁷

1945. január 29. és 1947. február 18. között a törvényhatósági bizottság öt rendkívüli, és hét rendes közgyűlést tartott. A polgármester csak az utóbbiakon volt köteles beszámolót tartani, de erre sem került sor minden alkalommal, ebben az időszakban Gálffy összesen öt jelentést készített. Ezt az eljárást a képviselők sérelmezték is, mivel úgy vélték, gyakoribb tájékoztatást érdemelnének.⁸ Ugyanakkor az a polgármester javára írandó, hogy az elkészült jelentések rendkívül részletesek. Pénzügyi tekintetben azonban sajnálatosan „féloldalasak”: a különböző bevételeket rendkívül részletesen, tételekre lebontva olvashatjuk bennük, ám a kiadások kapcsán kevesebb az összegszerű bejegyzés, és azok sincsenek összesítve. Ennek oka, hogy a különleges helyzetben a város nem rendelkezett előre összeállított költségvetéssel, a kifizetések ad hoc módon történtek, 1946 első felére pedig már utólagosan sem készítették el a költségvetést.

3. A felszabadulástól az inflációig

A szovjet csapatok 1944. december 3-án vonultak be Miskolcra, és a városi közigazgatás már másnap megkezdte működését dr. Gálffy Imre polgármester vezetésével. Az 1945. január 29-én a törvényhatósági bizottság előtt elmondott polgármesteri jelentésből⁹ tudjuk, a városi adminisztrációnak milyen nehézségekkel kellett megküzdenie az anyagi források összegyűjtése terén.

Az adóhivatal eredeti épülete és iratainak nagy része a harcok során megsemmisült, ennek ellenére 1944. december 19-én újból megkezdte működését. A lakosságot hirdetmény útján felszólították az adófizetésre, melynek azok eleget is tettek. 27 pár városi alkalmazottal házról házra járva megkezdődött a közmunkaváltság beszédese is.

A teljes bevétel – mely magába foglalta az együttesen kezelt közadókat, a szolgálati alkalmazottak kereseti adóját és a közmunkaváltságot –, „minden kényszerítő eszköz igénybevétele nélkül” 975 312 pengő 69 fillér volt. Folyamatban volt a közmunkaváltságot nem fizetők összeírása is, akik ellen végrehajtás indítását tervezték.

A városi javadalmi hivatal kezdetben csupán az iratok mentésével volt elfoglalva, a károk felmérésére nem maradt erő. Az eredeti 64 fős létszámból először 48-an, majd 52-en jelentkeztek munkára, ebből 20 főt átirányítottak az adóhivatalhoz, mivel ott több munka akadt. Ők végezték a rádió átvételét, és közreműködtek a fegyverek beszédésénél is, 16 főt a katonai parancsnokság igényeinek ellátására rendelték ki.

A bevételek azonban jelentősen elmaradtak a felmerülő kiadások összegétől. A háborús helyzet okán a város kénytelen volt olyan kifizetéseket is magára vállalni, mely egyébként nem az ő hatáskörükbe tartozott volna. Emiatt a polgármester a város nevében kénytelen volt garancialeveleket kiadni, illetve függőkölsönöket felvenni, mely intézkedéseket a törvényhatósági bizottság 1945. március 29-i közgyűlésén hagyta jóvá utólagosan.¹⁰

Az Országos Társadalombiztosító Intézet Miskolci Kirendeltsége részére, az ügymenet beindításához 140 000 pengős, 3 hónapra szóló garancialevelet biztosított a Borsod-Miskolci Hitelbanknál, a MÁV dolgozók és nyugdíjasok járandóságának biztosításához pedig február elején 650 000 pengő értékig a Miskolci Takarékpénztárnál. A halaszthatatlan állami érdekű kiadások teljesítéséhez függőkölsönöket vettek fel, a Borsod-Miskolci Hitelbanktól február 22-én 300 000 pengő, a Honvéd Kerületi Hadbizottságtól március 17-én 300 000 pengő, a Miskolci Takarékpénztártól március 23-án pedig 100 000 pengő értékben.

Miután ezek az intézkedések veszélyeztették a város háztartásának biztonságát, Rónai Sándor képviselő javaslatára a törvényhatósági bizottság felirattal fordult a pénzügyminiszterhez, hogy az állami- és hadi érdekű kiadásokat térítsék meg, illetve a további megterhelés alól a várost mentse fel, vagy azok teljesítéséhez folyósítson ellátmányt.

Az 1945. június 16-án tartott polgármesteri beszámoló¹¹ további nehézségekre, és az államtól való egyre nagyobb függésre világított rá. Ahhoz, hogy a közalkalmazottak megkapják fizetésüket és nyugdíjukat, Gálffy polgármester háromszor is kénytelen volt felutazni Pestre (4-4 napos utak), melynek során kaptak 16 000 pengőt, melyből visszamenőleg is ki tudták fizetni az elmaradásokat. Egyéb pénzügyi területen a város ekkor még jól helyt állt: mindenkit időben kifizettek, és törlesztették az év elején felvett 620 000 pengős kölcsönt is.

A város bevételi lehetőségei a korábbiakhoz képest azonban jelentősen visszaestek. A javadalmi hivatal jelentése alapján a korábbi 11 féle jogcímből csak a vigalmi adó és a helypénz maradt meg. Ezekből az év első négy hónapjában 154 169 pengő folyt be. Ha a felmerülő kiadásokkal ezt összevetjük, láthatjuk, hogy nem túl jelentős összegről van szó.

A miskolci vezetés ebben a helyzetben a legegyszerűbbnek látszó lehetőséget választotta a bevételek növelésére: megemelte a város által szedett adók mértékét, illetve új adónemeket

léptetett életbe. Így nőttek meg jelentősen a helypénz, területfoglalási díj, valamint a hús- és borfogyasztási adó díjtételei, illetve kerültek bevezetésre a lakásépítési adó,¹² az általános telekadó,¹³ a közlekedési adó¹⁴ és az újjáépítési bélyegilleték¹⁵ és a kultúradó.¹⁶ Emellett szabályrendeletben újrashabályozták a javadalmi hivatal jogkörét és működését is.¹⁷

Problémát jelentett azonban, hogy az időközben megjelent kormányrendelet ezeknél alacsonyabban határozta meg a különböző adókulcsokat. De mivel a törvényhatósági bizottság úgy vélte, a helyi viszonyoknak az általuk elfogadott díjszabás jobban megfelelt, kérvényezték, hogy a kormány ezt hagyja jóvá.¹⁸ Ez az eljárás viszont, és különösen az újonnan bevezetett adófajták jóváhagyása hosszasan elhúzódott. Az utóbbira csupán 1946. július-október folyamán került sor,¹⁹ mely késlekedés igen jelentős bevételi lehetőségektől fosztotta meg a várost. A közlekedési adó bevezetését pedig a helyi villamosvasút társaság támadta meg bírósági és kormányzati szinten, mely társasággal a város más ügyek kapcsán egyébként is hosszán elhúzódó pereskedésben állt.

4. Az infláció kezdeti időszaka

1945 júniusától a kormányzat újból megindította a bankjegykibocsátást, nagyobb részben az államháztartás hiányának fedezésére, kisebb részben pedig a magángazdaság hitel-ellátására. Ennek hatására fokozatosan elkezdett kibontakozni a világtörténelem egyik legnagyobb arányú inflációja.²⁰

A július 25-i közgyűlésen került sor először a különböző díjszabások, illetve a bérek és juttatások nagyarányú emelésére, mely az elkövetkező egy évben a törvényhatósági bizottság üléseinek állandó elemévé vált. Ezen a közgyűlésen a következőket emelték meg: vágóhídi és a húsvizsgálati díj,²¹ a műjég ára,²² úrgödör tisztítási díj,²³ utcaseprők és köztisztasági ellenőrök fizetése,²⁴ tűzoltók fizetése,²⁵ pinceutak fenntartási díja,²⁶ fogyasztási adó és adópótlék,²⁷ piaci helypénz és területhasználati díjak megemelése,²⁸ a város alkalmazta kovácsmester fizetése,²⁹ közalkalmazottak budapesti útjának napidíj pótléka,³⁰ vízmű dolgozóinak bére.³¹ A felemelt díjtételek köre a továbbiakban csak növekedett.

Jó példa az infláció egyre gyorsuló ütemével folytatott reménytelen harcra a városi vízművek esete. Itt az első emeléseket már június 18-án elfogadták, július 1-től a korábbi díjszabás hatszorosát kellett fizetni. Ezt a költségek jelentős növekedésével indokolták: az áram díja nagymértékben emelkedett, a felszerelés ára 20–100-szoros mértékben nőtt, a munkások órabére négyszeresére növekedett.³² December 14-én újabb emelést határoztak meg, 1946. január 1-jétől a vízdíj az 1945. július 1-jétől meghatározott összeg 120-szorosára nőtt, emellett utólagosan jóváhagyták, hogy november 1-jén 30-szorosára, december 1-jén pedig 60-szorosára emelték.³³ 1946. március 18-án hasonló forgatókönyv szerint zajlottak az események: február 1-jén és március 1-jén 10–10-szeres emelések, utólagosan jóváhagyva, április 1-jétől pedig ismét a duplájára emelkedett.³⁴ Az infláció hatására történt utolsó emelésre 1946. április 15-én került sor. Ekkor már olyan mértékű volt a pénzromlás, hogy a folyó hó közben is emelték az árakat: április 20-tól a korábbi díjak ötszörösére emelkedtek. Aki 20-ig befizette a vízdíjat és a túlfogyasztást, az ezen emelés alól még mentesült, május 1-jétől azonban az áprilisi díjak ötszöröse volt fizetendő, mindenki által.³⁵ Bár a pengő inflációja még tovább fokozódott, a későbbiekben újabb emelésekre már nem került sor. Ennek pontos oka nem ismert, de feltételezhetjük, hogy a városvezetés – tudván, hogy hamarosan sor kerül az új pénznem bevezetésére – nem látta értelmét az újabb áremelésnek, mivel realizálható jövedelmet azok sem hoztak volna.

A vízdíj esete is mutatja, mennyire hamvába holt próbálkozás volt a különböző díjak és adók inflációkövető emelésével próbálkozni. Éppen ezért a törvényhatósági bizottság, ahol

erre lehetőség nyílt – például a piaci helypénzdíjak esetében – a konkrét összegek helyett %-os arányban határozta meg a beszedett adó mértékét.³⁶

Az 1946. március 16-án tartott közgyűlésen került sor az előző év értékelésére. Ekkor fogadták el utólag az 1945-ös költségvetést is, 550 436 000 pengő szükséglet és 548 674 000 pengő fedezet mellett 1 762 000 pengő hiánnyal.

A hiány fedezésére az állami adóalap után kivetendő 180%-os pótdó szedését határozták el, az általános kereseti adó kulcsát pedig 10%-ban határozták meg. Mint megállapították, a háborús helyzet és a pénzromlás mértéke miatt a költségvetés nem volt előre összeállítható és tárgyalható, így nem került sor előzetes bírálatokra, illetve keretek összeállítására sem. A szükségleteket mindig a pillanatnyi lehetőségek szerint elégítették ki. Ezzel együtt a közgyűlés úgy vélte, jó, hogy legalább utólag be lett nyújtva a költségvetés, mert ez is egy lépést jelentett a normális költségvetési rendhez való visszatérés útján.³⁷

Ha csak a hiány nagyságrendjét vesszük, a nem különösebben jelentős, 0,32%-os arányt látjuk. A polgármesteri jelentésből³⁸ azonban kiderült: a város saját erejéből csak márciusig tudta teljesíteni a kifizetéseket, utána egész évben államsegélyre, illetve államkölcsonre szorult. Ezen a címen Miskolc összesen 484 997 000 pengőt kapott. Ez pedig nagyjából a rendelkezésre álló fedezet 88,4%-át tette ki, és ha innen nézzük, a helyzet már jóval lehangolóbb.

Az infláció azonban a segélyek felhasználásában is komoly problémákat jelentett. Például a Tapolca Gyógyfürdő üzembe helyezésére az újjáépítési miniszter 15 millió pengőt utalt ki, ám mire ezt az összeget felhasználhatták volna, az elvesztette az értékét. Így az újabb segély megérkezéséig a város más kiadások terhére volt kénytelen a költségeket meghitelezni.

Az év nagyobb részében a városi adóhivatal elhelyezési nehézségekkel küzdött, csak szeptemberben költözhetett vissza eredeti helyére. 1945 folyamán összesen 444 012 245,32 pengő adót szedett be, melyből 78 797 992,93 pengő illette meg a várost. Mivel a befizetési határidők rövidek voltak, alkalmoszerűen kiegészítő adópénztárak felállítására is sor került. A javadalmi hivatal, melynek feladata a fogyasztási, vigalmi adó és helypénz kezelése volt, csak lassan tudott működésbe lépni, mert a bevételek is csak lassan jöttek. 1945-ben 58 322 462 pengőt szedett be, ám ez nem tartalmazza az év elején Miskolchoz csatolt területeken befolyt összeget.

A helyzetet végül a következőkben összegezték: az 1945-ös év pénzügyi helyzetéből mérleget vonni az adott pillanatban nem lehet; saját bevételeiből a város magát fenntartani nem tudja, ennek ellenére, amennyire lehetséges, törekedni kell a bevételek növelésére és a kiadások csökkentésére; a városvezetés várja, hogy a bevételeket hozó szabályrendeleteket a minisztérium jóváhagyja.

5. A fokozódó infláció időszaka

1946 első nyolc hónapja embert próbáló feladatok elé állította a városvezetést. Augusztus 31-én, egy hónappal a forint bevezetése után Gálffy polgármester így összegezte a maguk mögött hagyott időszakot.³⁹ Szorosabban vett gazdálkodásról a pénzügyi helyzet miatt nem lehetett beszélni, a kifizetendő béreket és nyugdíjakat a kormány hitelezte meg a város számára, ezt május végéig havonta, Pesten kellett „*kisűrgetni és felvenni*”. Júniusban és júliusban aztán hetente kétszer kaptak kölcsönellátmányt a posta takarékpénztártól, melyek időben megérkeztek, de időnként az állami alkalmazottaké valamivel hamarabb, mint a városi alkalmazásban lévők.

Ennek köszönhetően az önkormányzat bevételeit nagyrészt a dologi kiadásokra lehetett fordítani. A fegyverszüneti és jóvátételi terheket azonban meg kellett előlegezni az állam felé, és a jóvátételi hivatal ezeket csak késve és elértéktelenedve fizette vissza a városnak. A hadigondozási és hadisegélyezési kötelezettségeknek minden esetben eleget tettek,

azonban a kifizetéseket szabályozó rendeletek alkalmanként későn érkeztek; ilyenkor Oszip István Borsod megyei főispán nyújtott segítséget, és telefonon megszerezte a rendelet tartalmát, mielőtt az hivatalosan megjelent volna. Ezekre a feladatokra júniusig az állam külön biztosított pénzt, ezt követően a város az államot megillető adóbevételekből vonta le a szükséges összeget. A törvényhatósági bizottság ennek kapcsán is leszögezte, hogy az állam számára beszedett adókkal mindenkor elszámoltak.

Kora tavasztól a városvezetés felhatalmazást kapott arra a kormánytól, hogy a beszedett újjáépítési közmunkaváltás 6%-át újjáépítési célokra, 10%-át adminisztrációs célokra felhasználja, 35%-ot kellett beszállítani. A beszedett váltás azonban hamar elértéktelenedett, így az adott hónap hátralevő részében a város maga volt kénytelen fizetni a munkásokat. Augusztusra azonban már annyira nem folyt be pénz, hogy ideiglenesen kénytelenek voltak leállítani az újjáépítési munkákat.

Ahogy korábban már esett róla szó, a törvényhatósági bizottság ebben az időszakban a különböző díjak és adófajták emelésével igyekezett lépést tartani az egyre gyorsuló inflációval. Ez aztán időnként olyan már-már nevetségesnek tűnő helyzetekhez vezetett, mint amikor a polgármester az építési engedélydíjak tízezerszeresére történő emelését indítványozta.⁴⁰ Ennek oka az volt, hogy amikor 1945. decemberében elrendelték a díjak adópengőben történő számolását,⁴¹ az adópengőről szóló kormányrendelet még nem jelent meg, és így a annak kezdeti értékét sem lehetett tudni. Ez az epizód jól bemutatja azt is, milyen fejtelenség uralkodott ekkoriban a pénzügyi irányításban.

A pénzromlás olyan méreteket öltött, hogy ha egy kintlévőséget nem sikerült záros határidőn belül beszedni, sokszor egyszerűbb volt leírni, mint hosszadalmas eljárással behajtani. A városnak nem jelentett volna különösebb bevételt, ám az egyre kevesebb pénzből gazdálkodó adósoknak komoly terhet jelentett volna. Ilyen volt például a városi asztalosműhelyben dolgozó nyolc segéd számára kiutalt fejenként 100 000 pengős beszerzési előleg, melyet néhány hónappal később a szakszervezet kérésére átminősítettek segélynek, és így nem kellett visszafizetni.⁴²

A sok nehézség ellenére a városvezetés a normális pénzügyi gazdálkodásnak legalább a formai jegyeit igyekezett fenntartani, és ezt a törekvést az állam is pártolta. Július 27-én került sor például a városi útalap 1946-os költségvetésének elfogadására. Ezt a közlekedési és ügyi miniszter kérésére kellett letárgyalni, de mint megállapították, különösebb jelentősége nem volt, hiszen napokon belül szükségessé vált az 1946/47-re szóló, forintértékben összeállított költségvetés letárgyalása, így ez a mostani tartalmilag elvesztette jelentőségét. Úgy vélték azonban, alakilag annyiban fontos, hogy az év első hét hónapjáról szerkesztendő zárszámadásnál összehasonlítási alapul szolgálhat.⁴³

A befolyt adóbevételeket is lelkiismeretesen nyilvántartották, noha július végére már az adópengő is teljesen elveszítette értékét. Január 1. és július 31. között az adóhivatal 97 317 353 345 adópengőt szedett be, míg a javadalmi hivatal által kezelt összeg a várost megillető 20%-a 7 599 472 200 adópengő volt.⁴⁴

6. A stabilizáció kezdeti

1946. augusztus 1-jén került forgalomba az új fizetőeszköz, a forint.⁴⁵ Természetesen az új pénznem bevezetése is számtalan gazdasági-társadalmi problémát vont maga után.⁴⁶ A forintra való átállás például az adószedésben is nehézségeket okozott: az adórendszert új alapokra helyezték, az ezt taglaló jogszabályok azonban későn jelentek meg, és nem is adtak ki valamennyihez végrehajtási utasítást. Ennek következtében pénzhiány lépett fel, és emiatt az augusztusi fizetések fedezésére az önkormányzatnak államkölcsönt kellett fel-

vennie, de a városvezetés úgy számolt, a következő hónaptól a bevételek növekedése miatt erre már nem lesz szükség.⁴⁷ Ez a feltevésük később beigazolódott.

Értelemszerűen a különböző díjszabásokat is újból meg kellett határozni. Ez a legtöbb esetben zökkenőmentesen ment, időnként azonban problémákkal járt, mint a hirdetési díjak esetében történt. A közgyűlés úgy döntött, ideiglenesen [aláhúzás az eredeti jegyzőkönyv szövegében] a belügyminiszter rendeletében meghatározott tételeket léptetik életbe. Ezeket azonban túl magasaknak találták, és úgy vélték, huzamosabb szedésük túl nagy megterhelést róna a kulturális, művészeti, tudományos egyesületekre, valamint a politikai pártokra. Ezért utasították a polgármestert, hogy az érintett szervezetek képviselőivel egyeztetve tegyen javaslatot a végleges – alacsonyabb – díjak összegére.⁴⁸

Ugyanakkor a városvezetés pénzügyi mozgástere rendkívül szűk volt, a tervezettek felül kisebb összegű további kiadásokra sem tudtak forrást biztosítani. Így olyan eseteket sem tudtak megoldani, melyek elvileg nem kellene megzavarják egy ekkora város pénzügyi működését. A december 14-i közgyűlésen tárgyalták például az izraelita hitközség kérelmét a Palóczy utcai zsinagóga kerítésének helyreállítására. Úgy vélték, bár a kérés méltányos lenne, anyagi lehetőségek hiányában el kell utasítani. A bizottság azt javasolta, a hitközség kérjen az építési minisztertől államsegélyt a munkálatokra, és ha a pénz rendelkezésre áll, a város vállalja a műszaki lebonyolítást.⁴⁹ Az ország második legnagyobb városának nem állt annyi forgótőke a rendelkezésére, amennyiből egy kerítést fel lehetett volna újítani.

7. Az 1946/1947-es költségvetés

A szigor oka nyilvánvalóan az volt, hogy a forint értékének megőrzése érdekében az országos vezetés nagyon kötött költségvetési politikát írt elő, mely az 1946/47-es miskolci költségvetés történetéből is látszik. Fontos változás volt, hogy az új rendelet értelmében a pénzügyi év július 1-jétől kezdődött, és a következő év július 1-jéig tartott.

A költségvetés első változatát augusztus 31-én fogadták el,⁵⁰ ám akkor még tapasztalati adatok nélkül, csupán a belügyminiszteri tájékoztató rendeletre támaszkodva; ez a költségvetés a polgármester véleménye szerint maradéktalanul szolgálta a forint megerősödését, célja Miskolc önerőből történő ellátása volt. A város háztartási alapjának szükségletét 6 010 600 forintban határozták meg, melyhez 6 012 800 forint fedezetet irányoztak elő.

Gálffy polgármester 1947. február 18-án tartott beszámolót a törvényhatósági bizottság közgyűlése előtt, mely alapján rekonstruálható a költségvetés elfogadásának hosszadalmas folyamata, illetve a forint bevezetése utáni első fél év pénzügyi helyzete.⁵¹

A miniszterközi bizottság októberben hagyta jóvá a módosított költségvetést. Ezek a módosítások az időközben kiadott rendeletek alapján, az eltelt hónapok tapasztalataira tekintettel, a státuszrendszerre való figyelemmel történtek. Ezután 100 ezer forint hiány jelentkezett, erre államsegélyt helyeztek kilátásba. Decemberben újabb tárgyalásra került sor a minisztériumban, ekkor a hiány 632 ezer forintra módosult; az ezt kipótoló államsegélyre ismét ígéretet kapott a város. A költségvetés végleges jóváhagyás 1947. január 31-én érkezett meg Miskolcra.

Ez alatt a folyamat alatt több területen is jelentkeztek nehézségek. A személyzeti kiadások esetében az előirányzatnak az 1938-as állapotokhoz kellett igazodnia, de az életbe lépő lakbérsegély miatt jelentős eltolódás keletkezett a személyi járandóságok hitelének felhasználásában, ezt azonban decemberben rendezték. A dologi kiadások esetében a forintosított árak kezdetben még nem alakultak ki, sokat változtak, valamint a tartalékok is elfogytak. A szükségletek kielégítésének a pénztár helyzete szabott gátat: nem állt rendelkezésre hitel, de a szállítóknak, munkavállalóknak mindig készpénzben fizettek, időben.

A megkapott állami hitelek felhasználása fősszegben arányos volt, de részletekben nagyobb eltéréseket mutatott. Ekkor már látszott, hogy az áremelkedések miatt póthitel lesz szükséges a tüzelő- és takarmánybeszerzés esetében. A rendelkezésre álló féléves hitelkeret 3 209 440 forint volt, melyből 2 605 328 forintot használtak fel. Egy alkalommal történt hitelkeret túllépés, a piacterek esetében. Ezt a nyomtatványok költsége okozta, de ez szükséges volt a bevételhez, és így az egész évi helypénzjegyek biztosítva voltak. A beruházási hitelek közül felhasználásra került a városi ingatlanok helyreállítására és a berendezések pótlására szánt hitelek nagyobb része, és a vásárcsarnokra szánt hitel egy része is.

A költségvetés előirányzott fedezete erre az időszakra 3 209 440 forint volt, ténylegesen pedig befolyt a város kasszájába 3 179 458 forint. Gálffy polgármester úgy vélte, ezek az adatok választ adtak a felmerült kritikákra is. Mint mondta, „*Az eredmény az óvatosságot igazolja.*”, illetve „*Elkölteni csak a ténylegesen befolyt pénzt lehet.*” Úgy vélte, a pótköltségvetésben az eredmények alapján lehet az előirányzott bevételeknél valamivel többel számolni, mivel a város ekkor még nem kapta meg a forgalmi adóból számára előirányzott részt, de a tervek szerint ez hamarosan pótlásra kerül; valamint szintén nem kapták meg megfelelő ütemben a kövezetvám kártalanítást sem. Mint mondta, amennyiben ezek az összegek megérkeznek, máris az előirányzott fölött lesz a bevétel.

Ilyen szoros pénzügyi fegyelem esetén természetesen ismét előtérbe került a bevételek növelésének lehetősége, ám ezúttal a korábbi gyakorlattól eltérően nem az adóbevételek növelése volt az eszköz, amivel ezt el kívánták érni. Ezért megvizsgálták az üzemesítés, illetve a városi vállalatok létrehozásának lehetőségeit. Ez alapvetően kormányjavaslat volt, de a polgármester szerint a város érdekét is szolgálta, hogy olyan üzemeket létesítsenek, melyek bevételei a város számára felhasználhatóak. Úgy ítélték meg, ezekhez elsősorban tőkére és megfelelő előkészítésre lesz szükség. Ekkor már konkrét terv volt a szesz-, likőr- és rumgyár bővítése aszaló és konzerv ággal. Lehetőségként pedig felmerültek a hirdetési vállalat, homok és kavicskotró üzem, kőbánya üzem, mezőgazdasági üzem, sertéshizlalda és tejgazdaság, kertészeti telep, árszabályozó és irányító vásárpénztár létesítése, esetleg Községi Takarékpénztár létrehozása is. Úgy vélték, ezek megvalósíthatóak a város közönségének sérelme nélkül, szövetkezeti alapon is.

Eddigre már az adózás területén is sokkal tisztábban látszottak a viszonyok, időközben megjelentek az augusztus végén még hiányolt rendelkezések is. A városi adóhivatal összesen beszedett 5 997 604,18 forintot, melyből a várost illette meg 1 539 661,31 forint. Mint megállapították, az adófizetési készség jónak volt mondható, mely abból is látszott, hogy a szigorú adóvégrehajtási törvények ellenére nem került sor árverésre, mivel az adófizetők tisztában voltak azzal, hogy nemfizetéssel csak az államnak ártanak. A javadalmi hivatal esetében az összes bevétel a megnagyobbodott város minden területéről 775 556,12 forint volt, melynek kapcsán külön kiemelték, hogy az elért eredményeket az előző évvel összehasonlítani nem lehet.

Fontosnak tartották megemlíteni, hogy a pénzügyi évből eltelt addigi öt hónap során befolyt összeg a bevétel nagyobb felének tekinthető, mivel a későbbiekben sem fogyasztási-, sem helypénzadóból nem remélhető annyi, mint ebben a fél évben, melynek egyik oka az adókulcsokat csökkentő kormányrendelet volt. A B listázás következményeként sor került behajtási nehézségekre, de úgy vélték, ez a helyzet az új státuszszámokkal rendezve lesz.⁵²

8. Összegzés

Az 1945/46-os infláció időszaka a magyar történelem ismert, és viszonylag sokat kutattott időszaka, ennek ellenére remélem, hogy a miskolci események részletes bemutatásával sikerült a téma ismerői számára is új információkat közölni. A történetekből mérleget

vonva megállapíthatjuk, a miskolci városvezetés a lehetőségekhez képest jól helytállt egy olyan időszakban, amikor a pénzügyi nehézségek mellett számos egyéb problémával is meg kellett küzdeniük (a szovjet hadsereg jelenléte és igényei, a háború utáni újjáépítés, a közellátás megszervezése stb.). Természetesen az állami segítségnyújtás nélkül minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult volna, de mint láthattuk, bizonyos esetekben éppen az állami ügyintézés lassúsága okozott problémát. Érdemes külön kiemelni a városi alkalmazottak erőfeszítéseit – jelen esetben elsősorban az adóhivatal és a javadalmi hivatal dolgozóit –, akik a B listázások miatt jelentősen lecsökkent létszám ellenére is lelkiismeretesen elvégezték munkájukat.

JEGYZETEK

1. Kiváló és részletes, bár ideológiailag némileg elfogult leírást ad az 1945/46-os gazdasági és pénzügyi helyzetről, az infláció okairól és menetéről, valamint a stabilizációról Ausch Sándor (1958): Az 1945–1946. évi infláció és stabilizáció. Kossuth könyvkiadó. Budapest.
2. Gálffy 1944. július 12-től látta el hivatalát, a nyilasok, mivel nem volt hajlandó felesküdni Szálasira, félreállították. A távozásuk után szinte azonnal visszavette tisztségét. A szovjet csapatok december 3-án vonultak be a városba, Gálffy pedig másnap már több polgármesteri rendeletet is kiadott, az új városparancsnok, Mihajlov tábornok egyetértése mellett. Gálffy még évekig hivatalban maradt, de az országos politikában beállt fordulat következtében egyre nagyobb nyomás nehezedett rá, elsősorban a kommunista párt részéről. Végül 1949-ben mondott le posztjáról, egészségi állapotára hivatkozva.
3. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (továbbiakban rövidítve: MNL B.-A.-Z. m. Lt.), IV. 1903., 37., 38. és 43. kötet.
4. A törvényhatósági bizottság 1945 előtti működéséről részletesen lásd Dobrossy István–Stipta István szerk. (2007): Miskolc története V/1., 1918-tól 1949-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a miskolci Herman Ottó Múzeum. Miskolc., 94–99. o. és Dobrossy István–Stipta István szerk. (2007): Miskolc története V/2., 1918-tól 1949-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a miskolci Herman Ottó Múzeum. Miskolc., 52–64. o.
5. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 4. sz./1945.
6. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 132. sz./1946.
7. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 244. sz./1946.
8. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 157. sz./1945, valamint MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 6. sz./1946.
9. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 8. sz./1945.
10. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 39. sz./1945.
11. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 57. sz./1945.
12. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 84. sz./1945.
13. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 85. sz./1945.
14. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 86. sz./1945.
15. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 87. sz./1945.
16. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 166. sz./1945.
17. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 128. sz./1945.
18. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 57. sz./1945.
19. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 151. sz./1946 és MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 275. sz./1946.
20. Ausch Sándor (1958), 100. o.
21. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 93. sz./1945.
22. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 94. sz./1945.
23. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 91. sz./1945.
24. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 106. sz./1945.
25. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 108. sz./1945.

26. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 125. sz./1945.
27. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 126. sz./1945.
28. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 127. sz./1945.
29. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 130. sz./1945.
30. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 133. sz./1945.
31. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 147. sz./1945.
32. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 70. sz./1945.
33. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 183. sz./1945.
34. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 71. sz./1946.
35. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 138. sz./1946.
36. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 175. sz./1945.
37. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 16. sz./1946.
38. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 43.; az 1946-os évtől kezdve a polgármesteri jelentések nem a közgyűlési jegyzőkönyvbe, hanem külön kötetbe kerültek, így bár külön közgyűlési határozati szám tartozik hozzájuk, annak alapján már nem lehet megtalálni őket.
39. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 43.
40. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 78. sz./1946.
41. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 37. 188. sz./1945.
42. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 96. sz./1946.
43. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 167. sz./1946.
44. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 43.
45. A forint bevezetésének előkészületeiről lásd részletesen Ausch Sándor (1958) 145–156. o.
46. Július folyamán a kommunisták szervezett tömegdemonstrációkkal igyekeztek a stabilizáció politikáját erősíteni, mely Miskolcon sajnálatos tragédiába torkollott, a felhergelt tömeg több személyt, köztük egy rendőrtisztet is agyonvert. Részletesen lásd: Dobrossy István–Stipta István szerk. (2007) I., 139–142. o.
47. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 43.
48. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 259. sz./1946.
49. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 317. sz./1946.
50. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 38. 195. sz./1946.
51. MNL B.-A.-Z. m. Lt., IV. 1903., 43.
52. Ebben az időben állandó problémát jelentett Miskolcon a városi alkalmazottak alacsony létszáma, mivel az új törvények az 1938-as létszámnál kisebb apparátust írtak elő, és nem voltak tekintettel arra, hogy Diósgyőr és Hejőcsaba községek csatolásával, illetve Tapolcafürdő átcsatolásával a város területe és lélekszám jelentősen megnőtt. Így a megnövekedett munkamenynységet kevesebb embernek kellett elvégeznie. Ezt a helyzetet volt hivatott orvosolni a státuszrendezés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ausch Sándor (1958): Az 1945-1946. évi infláció és stabilizáció. Kossuth könyvkiadó. Budapest.
- Dobrossy István–Stipta István szerk. (2007): Miskolc története V/1., 1918-tól 1949-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a miskolci Herman Ottó Múzeum. Miskolc.
- Dobrossy István–Stipta István szerk. (2007): Miskolc története V/2., 1918-tól 1949-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a miskolci Herman Ottó Múzeum. Miskolc.
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (jegyzetekben rövidítve: MNL B.-A.-Z. m. Lt.), IV. 1903., 37. kötet.
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1903., 38. kötet.
- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, IV. 1903., 43. kötet.

A REFORMÁTUS ISKOLÁK HELYZETE A TISZAZUGBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN (1945–1948)

CALVINIST SCHOOLS IN TISZAZUG AFTER THE WORLD WAR II (1945–1948)

ABSTRACT

Tiszazug is a small region bordered by the Tisza and Körös Rivers in the middle of Hungary. From the point of view of cultural history, this area consisted of twelve settlements in the examined period. Despite their influence decreased by the turn of the 19–20th century, the Calvinist communities preserved their dominance in the population of many settlements. Thus there is nothing incredible in that the Reformed Church played a crucial role in history of education of the area. The years of post-war coalition meant last days of the denominational elementary education, what I chose mainly because I think that history of the Calvinist schools of Tiszazug in these period can be a precise example for the challenge they had to deal with. Although after the War schools remained under control of the church, they were shadowed by politics. These schools became financially unable to maintained themselves and could not cope with the everyday problems including employment of adequate number of teachers, assuring the financial benefits for the employees or ensuring everyday needs, for instance the fuel. The state had to provide the operating conditions of these institutions after the World War II, following that, the schools long before 1948, the year of the general secularization, became dependent from the state.

1. A Tiszazug

A Tiszazug fogalmát először a földrajzi irodalom alkotta meg. Geográfiai értelemben a Tiszazug a Tisza és a Körös által közrefogott kis tájegységet jelenti, melyet északnyugaton és délnyugaton a Tisza, délkeleten pedig a Körös határol. Északkeleten nehéz meghatározni a terület kiterjedését, itt ugyanis nincs olyan felszíni képződmény, amit határként fogadhatnánk el. Ebben az esetben a földrajztudomány egy szerkezeti lépcsőt jelölt ki határnak, mely a mélyben, nagyjából Tiszaföldvár és Ócsöd között húzódik és választja el a Tiszazugot a Nagykunságtól.¹ Ennek az értelmezésnek megfelelően a korszakunkban Tiszaföldvárt és a tőle délre elhelyezkedő településeket, nevezetesen Cibakházát, Nagyrévet, Tiszainokát, Tiszakürtöt, Tiszaugot, Tiszasast, Csépát, Szelevényt és a Körösön átnyúló területei miatt Kunszentmártont soroljuk a kistájhoz. Tanulmányomban viszont a térség oktatástörténetével foglalkozom, ezért a területhez tartozónak tekintem a Tiszaföldvár–Ócsöd vonaltól északra elhelyezkedő Mesterszállást és a Körös keleti partján fekvő Ócsödöt is. Kultúr- és oktatástörténeti szempontból ugyanis ezek a települések a terület szerves részét képezik.

* Mucsi László PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola.

2. Társadalom- és intézménytörténeti keretek

2.1. A Tiszazug vallási megoszlása az 1940-es években

A Tiszazugban működő református iskolák szerepének megítéléséhez mindenképp ismernünk kell a térség vallási összetételét. A korszak felekezeti viszonyaira vonatkozóan az 1941-es és az 1949-es népszámlálás adataiból tájékozódhatunk. 1941-ben a vizsgált területen összesen 56 658 lélek lakott, melyből 34 439 (60,78%) volt római katolikus, 19 879 (35,09%) református, 1735 (3,06%) evangélikus és 605 (1,07%) egyéb felekezetekhez (görög katolikus, görög keleti, unitárius, izraelita baptista, ismeretlen) tartozó.² 1949-re az összlakosság száma 58 613-ra emelkedett, akik közül 36 259 (61,86%) lakos volt római katolikus vallású, 20 222 (34,50%) református, 1814 (3,10%) evangélikus és 318 (0,54%) egyéb felekezetekhez tartozó, vagy felekezeten kívüli.³ A két népszámlálás közötti nyolc évben tehát a reformátusok aránya nagyjából 1,5%-kal csökkent.

1941-ben a tizenkét település közül ötben érte el a reformátusok aránya az 50%-ot: Nagyréven a lakosság 50,88%-a, Öcsödön 86,67%-a, Tiszainokán 58,75%-a, Tisasason 76,60%-a, Tiszaugon pedig 50,45%-a tartozott ehhez a felekezethez. Ezekben a településeken a lakosság többségében református volt. Mellettük még két tradicionálisan református község említhető, ahol azonban a kálvinisták aránya ekkorra már nem érte el az 50%-ot. Tiszaföldváron 1941-ben 48,57%-ot, Tizsakürtön pedig már csak 38,27%-ot tett ki a reformátusok aránya.⁴ A Tiszazug többi településén, Cibakházán, Csépán, Kunszentmártonban, Mesterszálláson és Szelevényen pedig az összlakosság 10%-át sem érték el.⁵

A reformátusok aránya 1949-re tovább csökkent, s csupán négy faluban maradtak abszolút többségben. Nagyréven arányuk változatlanul 50,91% volt, sőt, Öcsödön 87,09%-ra emelkedett. Tiszainokán és Tisasason ugyan csökkent a reformátusok aránya, azonban még mindig uralkodó maradt: előbbi esetében 57,22%-ot, utóbbiban pedig 73,39%-ot tett ki. Tiszaug azonban azok közé a települések közé került, ahol a népesség nagy része már nem volt református. Itt 1949-ben a lakosoknak már csak a 47,39%-át tették ki a református egyházközséghez tartozók. Tiszaföldváron a lakosoknak csak 46,19%-a, Tizsakürtön pedig 36,21%-a tartozott ehhez a felekezethez.⁶

Összességében tehát a Tiszazug tizenkét települése közül az 1940-es években hét rendelkezett jelentős református népességgel, és a hét település közül az évtized elején ötben, míg a végén négy faluban alkotott a református lakosság abszolút többséget.

2.2. A református iskolák a Tiszazugban

1945 és 1948 között a Tiszazug területén levő alapfokú iskolák száma huszonhat és harminc között mozgott, amelyek közel hatvan különböző iskolaépületben működtek. Az esetek nagy többségében ugyanis egy-egy iskolavezetés felügyelete alá több különböző épület is tartozott. 1947-ig tizenöt egyházi iskola állt fenn a térségben: hét református, hét római katolikus és egy evangélikus. 1947 nyarán azonban a tiszaföldvári református egyházközség kettévált, ezért a református iskolák száma nyolcra emelkedett, mivel az addig egy iskolát alkotó két iskolaépület önálló intézménnyé alakult az 1947/48-as tanévtől.⁷

A református iskolák hét különböző településen, összesen tizenöt épületben működtek. Tiszaföldváron két épületben folyt református oktatás, egy központi iskolaépületben a település középpontjában és egy másik épületben az Ószőlő nevű külterületen.⁸ Tiszainokán szintén két épületben folyt oktatás, közös iskolavezetés alatt.⁹ Ugyanez volt a helyzet

Tiszakürtön¹⁰ és Nagyréven is.¹¹ Tiszaugon és Tiszasason egy-egy református iskola működött,¹² míg Öcsöd esetében belterületen egy, a hozzá tartozó tanyákon pedig négy épületben folyt református oktatás, amit közös iskolavezetés hangolt össze.¹³

A református iskolák azonban korántsem voltak minden esetben egyeduralkodók a településükön. Mindössze Öcsödön és Tiszainokán működött kizárólag református iskola, a többi településen más felekezeti, községi vagy állami iskola is üzemelt.¹⁴ Gyakran a református iskolák tanulóinak és pedagógusainak létszáma is elmaradt a többi intézményétől. Ez történt Tiszaföldváron, Tiszakürtön és Tiszaugon. Nagyréven és Tiszasason azonban az állami iskoláknál jelentősen több gyermek tanult a református iskolákban.

1. táblázat. A tanulók és pedagógusok száma a református és az egyéb iskolákban az 1945/46-os tanévben

Table 1. The number of students and teachers at the Calvinist and the other schools in the 1945/46 school year

Település	Református iskola		Egyéb iskolák	
	tanulók	pedagógusok	tanulók	pedagógusok
Tiszaföldvár	142	3	1427	22
Nagyrév	94	2	60	1
Tiszainoka	75	2	–	–
Tiszakürt	148	3	612	9
Tiszaug	70	1	101	2
Tiszasas	126	3	47	1
Öcsöd	723	?	–	–

Forrás: MNL JNSZML Kir. tanf. ir. Ikt. ir. 7. d. 2048/1945. sz.; TREKL PH Ig. ir. Népisk. adatgy. 504. és 505. d.; TREKL NE Tan. ir. Vegy. jel. 18. d. Szám nélküli iratok. Adatszolgáltatás iskolákról (1943–1948).

* Tiszaföldvár esetében az egyéb iskolákra vonatkozó adatokhoz nem vettük hozzá a két katolikus és az evangélikus iskola adatait, mert nem áll rendelkezésünkre adat ebből a tanévből.

** Az 1945-ben létrejött római katolikus iskola adatai nélkül.

Ha a fenti táblázat adatait összehasonlítjuk a térség vallási adataival, megállapíthatjuk, hogy Tiszaföldvár esetében a református iskola kapacitása messze elmaradt a felekezet társadalomban betöltött súlyától. Azokon a településeken azonban, ahol a legnépesebb egyházközösségek működtek, a református iskolák játszottak meghatározó szerepet a helyi oktatásban, vagy legalább is arányosan vették ki a részüket abból.

3. Az iskolák fenntartásának nehézségei a második világháború után

3.1. Az iskolák gazdasági helyzete

Az intézmények számát tekintve a református iskolák a korszakban megfeleltek a társadalmi elvárásoknak, hiszen a református lakosság mértékével hasonló arányban voltak jelen az oktatási intézményrendszerben. Az iskolák működését azonban a világháború után több körülmény is nehezítette.

A korszakban jelentkező problémák nagy része gazdasági okokra vezethető vissza. Az iskolák anyagi kiadásait az egyházközösségeknek kellett fedezniük a tulajdonukban levő földbirtokok jövedelméből, a tanév elején fizetendő beíratási díjakból az egyházi adóból és épületeik hasznóbérleteiből. Korszakunkban azonban a bevételi források nagy része elapadt.

A térség református egyházközségeinek tulajdonában nem voltak jelentős földingatlanok. Csupán Tiszaföldvár és Öcsöd egyházközsége rendelkezett 100 kat. hold feletti birtokok-együttessel, a többi egyházközség ennél kisebb földterületet tudhatott a magáénak.¹⁵ A tiszaföldvári református egyház 1945 áprilisában összesen 174 kat. hold és 1418 négyszögöl földbirtokkal rendelkezett, amelynek 33%-a, azaz 58 kat. hold 230 négyszögölnyi terület az iskolák ellátását szolgálta, elsősorban a belőlük származó bérleti díjak által.¹⁶ Öcsödön ennél jelentősebb, 259 kat. hold 866 négyszögölnyi földbirtok volt a református egyház tulajdonában, aminek 1945 márciusában a tiszta jövedelme 4030 pengő 64 fillért tett ki.¹⁷ A források nem szólnak róla, de feltételezhetjük, hogy ennek a jövedelemnek egy jelentős hányadát az iskolák fenntartására fordították. Ezeket az egyházközségeket azonban súlyosan érintette az 1945-ös földreform. E szerint az 1000 hold alatti úri birtokosok maximálisan 100 hold földet tarthattak meg, a többit a Földigénylő Bizottságoknak kellett kisajátítani és a földigénylők között kiosztani.¹⁸ A fent nevezett egyházközségek is ebbe a kategóriába tartoztak. Tiszaföldváron a földosztás után 111 hold és 1032 négyszögölnyi terület maradt az egyház kezén, ami kiegészült a közös legelőkből való részesedéssel, ami 15 kat. hold volt. Ez a földterület az egyházközség 1947-es kettéválásával természetesen tovább aprózódott.¹⁹ Az öcsödi egyházat még súlyosabban érintette a reform. Itt a helyi Földigénylő Bizottság 206 kat. hold 866 négyszögöl földterületet osztott ki a református közösség kárára, így az egyház kezelésében csak 53 kat. hold 9 négyszögölnyi föld maradt, ami majdnem 75%-os veszteséget jelentett.²⁰ Mindez súlyosan érintette az egyházközségeket, és az általuk finanszírozott iskolákat is, hiszen a megmaradt birtokok bevételei már aligha tudták biztosítani a működési feltételeket. Mivel a többi református egyházközség birtokai nem érték el a 100 kat. holdat, azokat a földeket nem vonták eljárás alá, ám ezekben az esetekben a közösségek eleve meglehetősen szűk anyagi kondíciókkal rendelkeztek.

A beíratási díjak ugyancsak rendkívül csekély mértékben gyarapították az iskolák kasszáját. A tiszaföldvári református iskolában az 1944/45-ös tanévben 182 pengő folyt be beíratási díj címén,²¹ míg a tiszauji református iskola bevétele az 1945/46-os iskolai évben 300 pengő volt.²² Tiszainokán ez 700 pengőre rúgott.²³ A világháborút követő infláció hatására ezek az összegek hamar elértéktelenedtek, nagyságrendjükről pedig mindent elárul a nagyrévi református iskolaszék elnöke, Fehér Imre lelkipásztor jelentése, mely szerint a beíratási díjakból befolyt összeg az iskola krétával való ellátását sem tudta fedezni.²⁴ Az infláció megfékezése és a forint bevezetése után ezek a tételek módosultak. Az 1946/47-es tanévben a tiszauji iskolában 34 beiskolázott növendék után 68 forint folyt be,²⁵ ami azt jelenti, hogy a beíratási díj 2 forint volt gyermekenként. 1947 augusztusában a tiszaföldvári iskolában is ugyanennyit kértek a beiratkozó diákoktól.²⁶ Mindez továbbra is meglehetősen szerény bevételt jelentett az egyes iskolák számára, hiszen az így beérkező összegek egy tanító rendes havi bérét sem tették ki.²⁷

A harmadik jelentős bevételi forrás az egyházi adó volt, az egyházközségek azonban ennek a hasznát sem élvezhették maradéktalanul. Számos településen ugyanis a református egyház az egyházi adót a község vezetésével közösen kezelte, az viszont gyakran visszaélt ezzel a helyzettel. Ez történt Tiszaújlakon, ahol az 1946-ban beszedett 11 328 forint 13 fillér egyházi adóból az egyházközség csak 2185 forint 60 fillért kapott meg, a többit a község visszatartotta és a saját céljaira használta fel.²⁸ Hasonló gondokkal küzdött a Tiszaföldvári egyház is, amelynek számvevőszéki elnöke jelentésében arra is panaszkodott, hogy az egyházközség tagjai az „*adómorál megromlása következtében nem igen fizetik az adókat.*”²⁹ Tiszasáron az egyházi adót a község előljárósága azért tartotta vissza, mert ebből fedezte az egyházközség közadótartozásait, aminek következtében annak költségvetése mindössze

7 forint 60 fillér nyereséget mutatott 1946-ban.³⁰ Ahol nem volt közös kezelésben az egyházi adó, ott annak a beszedése okozott komoly gondot. 1946-ban Tiszainokán az egyházközség saját hatáskörében szedte be az egyházi adót, amit azonban nem tudott maradéktalanul végrehajtani. A kivetett adóból mindössze 543 forint 40 fillér érkezett be, s 6492 forint 60 fillér maradt hátralékban.³¹ A fenti példák jól mutatják, hogy az egyházközségek az egyházi adóból is csak rendkívül szerény összegeket csoportosíthattak az iskolák javára.

Az egyházközségek tulajdonában levő épületek bérleti díjaiból viszonylag stabil bevételek származhattak, érdemben azonban nem javítottak azok költségvetésén, ráadásul nem minden egyházközség rendelkezett olyan épülettel, amit bérbe adhatott volna.

Láthatjuk tehát, hogy a korszakban a református iskolák meglehetősen szerény bevételekkel rendelkeztek, aminek következtében olyan rossz anyagi helyzetbe kerültek, hogy gyakran még a téli tüzelőanyagot sem voltak képesek beszerezni. Így a téli időszakban többször hosszabb szüneteket rendeltek el, mert nem tudták fűteni a tantermeket.³² A komoly gazdasági gondok ahhoz is nagyban hozzájárultak, hogy az állam fokozatosan növelhette az iskolák feletti befolyását.

3.2. A pedagógusok javadalmazása

1946 őszén, a forint bevezetése és a gazdaság stabilizálása után a pedagógusok bére országos átlagban alig haladta meg az 1938-as szint 20%-át.³³ Az alacsony bérszínvonal ellenére az iskolák számára a legnagyobb teher a pedagógusok járandóságainak a biztosítása volt. A korszakban a református tanítók meghatározott összegű fizetést kaptak, amit az iskolaszék lehetőségeihez mérten földingatlan-javadalommal egészíthetett ki. Ez történt például Tiszaugon, Tiszainokán, Nagyréven és Tiszasason, ahol a tanítók meghatározott értékegység szerint részesültek az egyházközség birtokában levő földek bevételeiből. Ennek mértékét a tanító díjlevelében az őt foglalkoztató iskolaszék állapította meg. Tiszaugon például ifj. Kovács László tanító díjlevelében 33 értékegységet állapítottak meg, ami földingatlan-, termény- és fajárándóságból származott.³⁴ Ezeket a javarészt még a második világháború előtt megállapított értékegységeket viszont 1946-47-ben a földbirtokok csökkenésére és a belőlük származó jövedelmek elértéktelenedésére hivatkozva az egyházközségek fokozatosan mérsékelni próbálták.³⁵ Ez is jól mutatja, hogy a korszakban az egyházközségek egyre kevésbé tudták az iskoláikban dolgozó pedagógusok díjazását fedezni.

A probléma nem volt teljesen új keletű, a háborús pusztítás és az utána tapasztalható gazdasági, illetve szociális nehézségek inkább csak súlyosbították a helyzetet. A nagyobb földbirtokai miatt a tehetősebb egyházközségek soraiba tartozó Tiszaföldvár már jóval a földreform végrehajtása előtt is képtelen volt fedezni az iskoláiban alkalmazott pedagógusok béreit. 1942-ben az iskola csak a tanítók kezdő fizetésének 30%-val tudott hozzájárulni a pedagógusok béreihez.³⁶ 1945 után még kilátástalanabbá vált a helyzet. Az iskolaszék 1946-ban egy, 1947-ben további két tanító esetében mindössze 10%-ra csökkentette a bérezésükhöz való helyi hozzájárulást.³⁷ Ez a többi iskola esetében is hasonlóképpen működött. Az egyházi iskolák államosítását megelőző tanévben a térségben oktató református pedagógusok nagy többsége a fizetésének mindössze egy tizedét kapta a helyi egyházközségtől. Béreik fennmaradó részét az állam fizette, rendszeres államsegély címén.³⁸

Mindez igen súlyos következményekkel járt az iskolákra nézve. A pedagógusokat nagy százalékban az állam fizette, ezért joggal határozhatta meg, hány tanítót alkalmazhattak az intézmények. A református iskolákban egy új tanítói státusz létrehozását előzetesen engedélyeztetni kellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium területi képviselőjével, jelesen a Debreceni Tankerület főigazgatójával.³⁹ Ennek következtében az iskolák nem mindig

a szakmailag indokolt tanítói létszámmal működtek, hanem annál jóval kevesebbel. Az iskolák gazdasági és ennek következtében szakmai értelemben is képtelenek voltak az önálló működésre, hiszen az egyházközségek az alapvető működési feltételek töredékét sem tudták már önerőből biztosítani, hanem egyre inkább az állam segítségére szorultak. Anyagi kiszolgáltatottságuk a második világháború után folyamatosan súlyosbodott. Nem véletlen, hogy az egyházi iskolák államosítása mellett hangoztatott érvek között elsőként szerepelt az, hogy ezeknek az iskoláknak a működési költségeit majdnem 100%-ig az állam biztosítja.⁴⁰ A helyzetet pedig csak tovább súlyosbította az általános iskola megszerzésének a kényszere.

3.3. Az általános iskola

A második világháborút követő időszakban a nyolcosztályos általános iskola létrehozása tekinthető a legjelentősebb oktatásügyi fordultnak. A reformnak ugyan voltak ellenzői, mégis elmondható, hogy a koalíciós pártok egységesen támogatták az új iskolatípus létrehozását.⁴¹ A reform értelmében az 1940. évi 20. törvény alapján létrehozott nyolcosztályos népiskolát átszervezték: alsó tagozata megmaradt a korábbi osztálytanítós rendszerben (azaz egy osztály összes tantárgyát egy tanító oktatta), a felső tagozatban azonban előírták a szakrendszerű oktatást, azt, hogy az egyes tantárgyakat általános iskolai tanári képesítéssel rendelkező pedagógusok tanítsák. Az általános iskola létrehozásáról szóló rendeletet 1945. augusztus 16-án írta alá az ideiglenes nemzeti kormány miniszterelnöke. Az előzetes tervek szerint az új iskolatípust felmenő rendszerben az 1948/49-es tanévre kellett volna megvalósítaniuk az intézményeknek.⁴²

A rendelet végrehajtása azonban komoly gondokba ütközött. A rendkívül szerény anyagi kondíciókkal rendelkező népiskolák nem tudták létrehozni az új iskolatípust, hiszen hiányoztak ehhez az alapvető feltételek: a megfelelő számú tanterem és az elegendő számú szaktanár. E hiányosságok mindenekelőtt gazdasági okokkal magyarázhatók. Az iskolák egyszerűen nem tudták megfizetni a felső tagozatos szakoktatáshoz szükséges szaktanári gárdát. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is érzékelte a problémát, ezért kikaput biztosított a nehéz helyzetben levő intézmények számára. A korabeli szóhasználatnál élve ez volt a kooperálás lehetősége, melynek értelmében kettő, vagy esetleg több népiskola egymással együttműködve hozhatott létre általános iskolát. Ezzel a lehetőséggel azonban nem tudott minden iskola élni, illetve több olyan esetet is ismerünk, amikor az iskolák a kooperálás ellenére sem tudták megoldani a felső tagozatosok szakoktatását.

1947-re a Tiszazug hét református népiskolája közül csak három tudott általános iskolává válni, és ezek közül az öcsödi volt az egyetlen, amely kooperáció nélkül volt képes erre. A szakoktatás azonban csak a központi iskolaépületben valósult meg a felső tagozatban, a négy tanyasi iskolában továbbra is megmaradt a korábbi, népiskolákra jellemző osztálytanítós oktatási forma.⁴³ Tiszaföldváron és Tiszakürtön kooperálás útján jött létre az általános iskola olyan módon, hogy a tiszaföldvári református népiskola egy állami iskolával működött együtt. Az együttműködés a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy a református iskola alsó osztályai megtartották egyházi jellegüket és autonómiájukat, viszont az ötödik osztályt elérő diákok a helyi polgári iskolából szervezett új általános iskola felső tagozatában folytathatták tanulmányaikat, ahol megvalósult a szakoktatás.⁴⁴ Így a református iskola megmaradt önálló intézmény, mégis teljesítette az általános iskola felállításának kötelezettségét. A tiszakürti református népiskola a római katolikussal kooperált. Itt a közösen működő iskolák belső, tanügyi feladatait a tantestület által választott közös igazgató végezte, viszont a külső igazgatási és dologi ügyeket változatlanul a két egyház iskolaszéke irányította.⁴⁵

Két olyan református iskoláról tudunk, ahol az általános iskolát a kooperálás ellenére sem tudták létrehozni. Tiszaugban a református népiskola a községi iskolával működött együtt, azonban a szakoktatást nem tudták megszervezni. Ráadásul a református tanító itt csak az első két osztályban tanított, a többi évfolyamot a két községi tanító oktatta.⁴⁶ Nagyréven a helyi állami iskolával működtek együtt a reformátusok, a munka megosztása viszont éppen az ellenkezőképpen alakult: az első két osztályt tanította az állami tanító, a többi pedig a reformátusok. A szakoktatás és az általános iskola bevezetéséhez azonban itt is hiányoztak a feltételek.⁴⁷ Ugyancsak megoldatlan maradt a kérdés Tiszainokán és Tisasason, ahol a református iskoláknak nem volt lehetőségük a kooperálásra.⁴⁸

Az általános iskola megszervezésének az előírása gyakorlatilag megoldhatatlan feladat elé állította a református iskolák nagy részét, amelyből a kormányzat azt szűrhetette le, hogy az egyházi iskolák működésképtelenek. Mindez újabb hatásos érvet biztosított azok számára, akik az iskolák államosítása mellett kardoskodtak.

4. Összegzés

Az egyházi iskolák 1948 őszen történő államosítása egy hosszabb folyamat betetőzésének tekinthető, amelynek során az állam tudatosan olyan feltételek elé állította az iskolákat, amelyeknek azok nem tudtak megfelelni, s ezzel párhuzamosan fokozatosan növelte befolyását az intézmények fölött. A földreform gazdaságilag azokat az iskolákat is ellehetetlenítette, amelyek korábban még képesek voltak normális anyagi kondíciók mellett működni, az általános iskola bevezetésével pedig olyan probléma elé állították őket, amelyet önállóan képtelenek voltak megoldani. Ezért a református iskolák már jóval 1948 előtt teljesen kiszolgáltatott helyzetbe kerültek az államtól, aminek befolyása fokozatosan növekedhetett. E folyamat betetőzése az iskolák államosítása volt, amelynek hatására az állam már nem csak azt szabhatta meg, hogy az iskolákban hány pedagógus taníthat és milyen feltételekkel, hanem azt is, milyen ideológiát közvetíthetnek az osztálytermek falai között.

JEGYZETEK

1. Szlankó István (1974): A Tiszazug természetföldrajzi viszonyai. In: Szabó László–Barna Gábor–Smuta Kálmánné (szerk.): Tiszazugi Füzetek I. Kunszentmárton és a Tiszazug a XVIII–XIX. században. Damjanich János Múzeum. Kunszentmárton–Szolnok. 3. old. Lásd továbbá: Szlankó István (1981): A Tiszazug természeti- és gazdaságföldrajzi jellemzése. In: Szabó László (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása /kutatási beszámoló/. Damjanich János Múzeum. Szolnok. 4. old.
2. Központi Statisztikai Hivatal szerk. (1947): Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Stephaneum Nyomda RT. Budapest. 494.; 548. old.
3. Dr. Kepecs József szerk. (1995): 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 92–93. old.
4. Központi Statisztikai Hivatal szerk. (1947) 494.; 548. old.
5. Központi Statisztikai Hivatal szerk. (1947) 494.; 548. old.
6. Dr. Kepecs József szerk. (1995) 92–93. old.
7. Tiszaföldvári Református Egyházközség Irattára, Presbiteri jegyzőkönyvek, 1947/XIV. számú jegyzőkönyv. (a továbbiakban: TREI Pres. jzkv.)
8. TREI Iskolaszéki jegyzőkönyv 1929–1944 (a továbbiakban: Isksz. jzkv.), 1945. november 11-én tartott gyűlés jegyzőkönyve.
9. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Nagykunsági Egyházmegye, Tanügyi és iskolai iratok, Iskolalátogatási jegyzőkönyv 1941–1947. I. 33. g. 16. doboz (a továbbiakban:

- TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16.d.) 195/1947. sz. Jelentés a tiszainokai református iskoláról. Tiszainoka, 1947. május 20.
10. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 197/1947. sz. A tiszakürti református egyház jelentése az 1946–47-es iskolai évben. Tiszakürt, 1947. május 12.
 11. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 195/1947. sz. Jelentés a nagyrévi református iskoláról az 1946–47-es iskolai évben. Nagyrév, 1947. május 19.
 12. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 195/1947. sz. Jelentés a tiszaugi református népiskola külső és belső életéről. Tiszaug, 1947. május 18.; illetve Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye királyi tanfelügyelőjének iratai, Bizalmas iratok. VI. 501. 1. doboz (a továbbiakban: MNL JNSZML Kir. tanf. Biz. ir. 1. d.) 16/1945. sz. Iskolák működéséről jelentés, 1945. február 10.
 13. Szabó Ferenc (1989): Öcsöd. In: Botka János (szerk.): Adatok Szolnok megye történetéből. II. kötet. Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok. 222. old.
 14. Tiszafehérváron például az 1943/44-es tanévben a két református iskolaépülettel szemben tizenegy állami, egy evangélikus és két római katolikus fenntartású épületben folyt az oktatás. MNL JNSZML Tiszafehérvár község közigazgatási iratai. V. 640. 7. d. 40/1945. sz. Kimutatás az 1943–44-es tanévben működő iskolákról. Tiszafehérvár, 1945. január 30.
 15. MNL JNSZML Tiszai alsójárás Földigénylő Bizottságának iratai. Községi és járási összesítők 1945. XVII. 507. 1. d.
 16. TREI Pres. jzkv. 1945/II. számú jegyzőkönyv.
 17. MNL JNSZML Békés megyei Földbirtokrendező Tanács öcsödi (9) iratai, 1945–1946. XVII. 504. 1. d. (a továbbiakban: BmFT ö. ir. 1. d.) Birtokösszeírási ív, 1945. március 29.
 18. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendkívüli minisztertanácsa 1945. március 17-én fogadta el a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló 600/1945. ME sz. rendeletet, mely 1945. szeptember 16-án emelkedett törvényerőre. Lásd: 1945. évi VI. törvény a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről. – <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213> (2014. 06. 06.)
 19. TREI Pres. jzkv. 1947/XIV. számú jegyzőkönyv.
 20. MNL JNSZML BmFT ö. ir. 1. d. Szám nélküli irat, Kimutatás a Békésvármegyei Földbirtokrendező Tanács 41/1945 sz. rendelete alapján Öcsöd községben a földreform során kiosztott 1000 holdon aluli és 100 holdon felüli ingatlanról. Öcsöd, 1945. május 31.
 21. TREKL NE Tan. ir. Tanügyi bizottság iratai 1900–1945. I. 33. g. 15. d. (a továbbiakban: TREKL NE Tan. ir. Tan. biz. ir. 15. d.) 216/46. sz. Jelentés az 1944/45-ös iskolai évről. Tiszafehérvár, 1945. július 2.
 22. TREKL NE Tan. ir. Tan. biz. ir. 15. d. 197/1946. sz. Iskolaszéki elnöki jelentés a tiszaugi református népiskoláról az 1945/46-os iskolai évben. Tiszaug, 1946. július 15.
 23. TREKL NE Tan. ir. Tan. biz. ir. 15. d. 216/1945. sz. Iskolaszéki jelentés a tiszainokai református iskolaszék elnökétől az 1945/46-os tanévről. Tiszainoka, 1946. július 23.
 24. TREKL NE Tan. ir. Tan. biz. ir. 15. d. 216/1945. sz. Iskolaszéki jelentés a nagyrévi református iskolaszék elnökétől az 1945/46-os tanévről. Nagyrév, 1946. július 19.
 25. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 195/1947. sz. Jelentés a tiszaugi református népiskola 1946/47-es tanévi külső és belső életéről. Tiszaug, 1947. május 18.
 26. TREI Templomi hirdetőkönyv 1937–1948. 1947. augusztus 24.
 27. Az oktatás teljes ingyenességét egyébként csak az 1951. évi 15. törvényerejű rendelet deklarálta, melynek értelmében a gyermekektől semmilyen beíratási díjat vagy tandíjat nem lehetett többet kérni. Kazuska Melinda (2012): A tankötelezettség múltja, jelene és jövője. Miskolci Jogi Szemle. 7. évf. 2012/1. szám. 135. old.
 28. TREKL NE Statisztika 1918–1947. I. 33. i. 5. d. (a továbbiakban: TREKL NE Stat. 5. d.) Egyházközségek anyagi helyzete, 1947. Tiszakürt, 1947. október 4.
 29. TREKL NE Stat. 5. d. Egyházközségek anyagi helyzete, 1947. Tiszafehérvár, 1947. október 2.
 30. TREKL NE Stat. 5. d. Egyházközségek anyagi helyzete, 1947. Tiszasas, 1947. október 6.
 31. TREKL NE Stat. 5. d. Egyházközségek anyagi helyzete, 1947. Tiszainoka, 1947. október 4.

32. A tiszasasi iskolánál például 1946. december 21. és 1947. február 17. között tüzelőanyag hiánya miatt szünetelt az oktatás. Lásd: TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 195/1947. sz. Jelentés a tiszasasi református iskoláról az 1946/47-es tanévben. Tiszasas, 1947. május 18.
33. Gyarmati György (2011): A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL-Rubicon. Budapest. 83. old.
34. TREKL NE Tan. ir. Vegyes jelentések 1915-1950. I. 33. g. 18. d. (a továbbiakban: TREKL NE Tan. ir. Vegy. jel. 18. d.) 2710/1946. sz. Jelentés tanítói díjlevelek felülvizsgálata tárgyában. Tiszaug, 1946. október 10.
35. TREKL NE Tan. ir. Vegy. jel. 18. d. Szám nélküli irat. Kimutatás a hevesnagykunsági egyházmegye azon egyházközségeiről melyeknél a tanítói helyi javadalom leszállítása valamint az értékegységek leszállítása indokolt. Törökszentmiklós, 1947. április 10.
36. TREKL NE Tan. ir. Vegy. jel. 18. d. 3109/1942. sz. Jelentés a tanítói állások fenntartásához való %-os hozzájárulásról. Tiszaföldvár, 1942. november 6.
37. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 372/47. sz. Tanítói törzskönyvi adatokban beállott változás jelentése. Tiszaföldvár, 1947. augusztus 10.
38. TREKL NE Tan. ir. Vegy. jel. 18. d. 19/1948. sz. Kimutatás a Hevesnagykunsági Református egyházmegye iskolafenntartó egyházközségeinek iskoláiról. Törökszentmiklós, 1948. január 16.
39. Lásd példaként: MNL JNSZML Kir. tanf. ir. Iktatott iratok. VI. 501. 5. d. (a továbbiakban: MNL JNSZML Kir. tanf. ir. Ikt. ir. 5. d.) 1610/1945. sz. A tiszaföldvári református népiskolánál a III. tanítói állás betöltésének engedélyezése. Debrecen, 1945. szeptember 14.
40. Nánási Mihály (1993): A közoktatás államosítása Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1. In: Botka János (szerk.): Zounok. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. 8. Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok. 138-139. old.
41. Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában (1945–1993). Gondolat Kiadó. Budapest. 28. old.
42. Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla (2005): Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris Kiadó. Budapest. 350–351. old.
43. TREKL Püspöki Hivatal, Igazgatási iratok, Népiskolai adatgyűjtő I–II. I. 1. c. 504. és 505. d. (a továbbiakban: TREKL PH Ig. ir. Népisk. adatgy. 504 és 505. d.) Az öcsödi iskolákra vonatkozó adatgyűjtőívek.
44. TREI Pres. jzkv. 1946/VI. számú jegyzőkönyv.
45. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 197/1947. sz. A tiszakürti református egyház jelentése az 1946-47-es iskolai évben. Tiszakürt, 1947. május 12.
46. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 195/1947. sz. Jelentés a tiszauagi református népiskola 1946/47-es tanévi külső és belső életéről. Tiszaug, 1947. május 18.
47. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 195/1947. sz. Jelentés a nagyrévi református iskoláról az 1946-47-es iskolai évben. Nagyrev, 1947. május 19.
48. TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 115/1947. sz. A Tiszainokai Református Egyház jelentése az általános iskola megszervezéséről. Tiszainoka, 1947. március 26. illetve TREKL NE Tan. ir. II. jzkv. 16. d. 195/1947. sz. Jeentés a tiszasasi református iskoláról az 1946/47-es tanévben. Tiszasas, 1947. május 18.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1945. évi VI. törvény a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről. – <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>
- Gyarmati György (2011): A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. ÁBTL-Rubicon. Budapest. 83. old.
- Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában (1945-1993). Gondolat Kiadó. Budapest. 28. old.

- Dr. Kepecs József szerk. (1995): 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 92–93. old.
- Központi Statisztikai Hivatal szerk. (1947): Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Stephaneum Nyomda RT. Budapest. 494.; 548. old.
- Mészáros István–Németh András–Pukánszky Béla (2005): Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris Kiadó. Budapest. 350–351. old.
- Nánási Mihály (1993): A közoktatás államosítása Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1. In Botka János (szerk.): Zounok. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. 8. Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok. 137–182. old.
- Szabó Ferenc (1989): Öcsöd. In. Botka János (szerk.): Adatok Szolnok megye történetéből. II. kötet. Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok. 81–106. old.
- Szlankó István (1974): A Tiszazug természetföldrajzi viszonyai. In Szabó László–Barna Gábor–Smuta Kálmánné (szerk.): Tiszazugi Füzetek I. Kunszentmárton és a Tiszazug a XVIII–XIX. században. Damjanich János Múzeum. Kunszentmárton-Szolnok. 3–10. old.
- Szlankó István (1981): A Tiszazug természeti- és gazdaságföldrajzi jellemzése. In. Szabó László (szerk.): 10 éves a Tiszazug kutatása (kutatási beszámoló) Damjanich János Múzeum. Szolnok. 4–9. old.

EGY - 94

XB 218 128

X 218 147

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

**A KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK
eddig megjelent számai**

- I. évfolyam (2008):** No. 1., No. 2.
II. évfolyam (2009): No. 3., No. 4–5., No. 6–7.
III. évfolyam (2010): No. 8., No. 9., No. 10., No. 11.
IV. évfolyam (2011): No. 12., No. 13., No. 14–15.
V. évfolyam (2012): No. 16., No. 17., No. 18–19.
VI. évfolyam (2013): No. 20–21., No. 22., No. 23.
VII. évfolyam (2014): No. 24., No. 25., No. 26–27.

**A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSRA KÖZLEMÉNYEI
eddig megjelent számai**

- I. évfolyam (2009):** No. 1.
II. évfolyam (2010): No. 2., No. 3–4.
III. évfolyam (2011): No. 5–6.
IV. évfolyam (2012): No. 7., No. 8. (A-sorozat 1.), No. 9. (B-sorozat 1.),
No. 10. (A-sorozat 2.), No. 11. (A-sorozat 3.)
V. évfolyam (2013): No. 12. (A-sorozat 4.), No. 13. (B-sorozat 2.)

**A 2014-es évben a folyóirat kettévált,
ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg eddig:**

KÖZTES-EURÓPA. Társadalomtudományi folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei
VI. évfolyam (2014): No. 14.

TAYLOR. Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei
VI. évfolyam (2014): No. 14–15., No. 16–17.

**A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK
eddig megjelent kötetei**

- No. 1.: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
No. 2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
No. 3.: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
No. 4.: Gulyás László–Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
No. 5.: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
No. 6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
No. 7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
No. 8.: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
No. 9.: Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint a Muraköz megyei opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
No. 10.: Lóránt Bali (ed.): Predstavljane drusvenogospodarstvenich cimbenika... Szeged. 2014.
No. 11.: Keczer Gabriella: Egyetek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014.